

HAYDAR KAZGAN

GALATA BANKERLERİ I.Cilt

HAU DVAR KAZGAM GALATA BANIKERLEERi

ORION

GALATA BANKERLERİ

Prof. Dr. Haydar Kazgan

Cilt: I

ORİON YAYINEVİ – 01

Tüm hakları saklıdır
ISBN: 975-6043-01-6

GALATA BANKERLERİ
Cilt: 1

Yazar
Prof. Dr. Haydar KAZGAN

Editör
Veli KONDAK

Dizgi ve Teknik İşler
Zafer Yılmaz

Kapak Tasarımı
SFN Tanıtım&Tasarım Ltd. Şti.

Baskı
Pozitif Matbaacılık
0 312 397 00 31 (pbx)

1. Baskı TEB Yayınları 1991
2. Baskı Orion Yayınevi 2005

Büklüm Sokak No:19/2 06650 Kavaklıdere / ANKARA
Tel:0 312 418 54 74
Faks:0 312 418 78 76

İçindekiler

ÖNSÖZ

GALATA BANKERLERİ	13
Galata Bankerlerinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Ekonomisinde Yer	
Alışları	13
Sanayi Devrimi, Tüketim Toplumuna Açılış ve Galata Bankerleri	15
Yeni Bankerler ve İlk Banka'nın Kuruluşu.....	16
BANKERLER ve OSMANLI YÖNETİMİ	19
Galata Bankerlerinin Osmanlı Yönetiminde Etkili Olmaları.....	19
Kısmi Harbi Öncesi Para Spekülasyonları ve Galata Bankerleri.....	21
GALATA BANKERLERİ ve KAİME DENEMESİ	24
Kaime İhracının Sebepleri ve Alınan Sonuçlar.....	24
Kağıt Para Buhranından Çıkış, Altın ve Gümüş Sikke Basımı.....	25
İlk Üç Osmanlı Dış Borcu Karşısında Galata Bankerleri.....	26
İLK TÜRK ANONİM ŞİRKETİ OLAN “ŞİRKETİ HAYRİYE”NİN KURULUŞUNDA GALATA BANKERLERİNİN ROLÜ	29
Tüketim Toplumuna Geçiş Belgeleyen Bir Anonim Şirket: Şirketi	
Hayriye Senedi	29
Şirketi Hayriye'nin Kuruluşunda Galata Bankerlerinin Pay Sahibi,	
Komisyoncu ve Danışman Olarak Rollerini.....	33
Galata Bankerlerinin Şirketi Hayriye'nin Yönetiminde Oynadıkları	
Rol	35
OSMANLI BANKASI'NIN KURULUŞUNA KARŞI GALATA BANKERLERİNDEN GELEN TEPKİLER	38
Osmanlı Bankası'nın Kuruluşunu Hazırlayan İç ve Dış Etkenler	38
Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu Ve Tarafları Sağladığı Faydalar.....	43
LAMARTİNE ve GALATA BANKERLERİ	50
A. De Lamartine'in Tanımcılığı ve İşadamlığı.....	50
Lamartine İstanbul'da Galata Bankerleri Arasında	51
Lamartin'e Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Lütufu: Yıldı	
80.000 Kuruşluk Tahsisatın Hikayesi.....	53
GALATA BANKERLERİ'NİN KENDİ ARALARINDA TEŞKİLATLANMASI ve KONSOLİD OLAYI	56
Teşkilatlanmayı Gerektiren Sebepler	56

Hükümetin Para ve Esham ve Tahvilat Borsasını Düzenlemek için Yaptığı İlk Kanun Teklifi	58
Osmanlı İç İstikrazında İlk Konsolidasyon Olayı ve Galata Bankerleri	60

8. GALATA BORSASINDA HAVA OYUNLARI, İLK BORSA NİZAMNAMESİ, İLK BORSA KOMİSERİ ABİDİN BEY'İN ANLATTIKLARI	63
Hava Oyunlarında Kazananlar ve Kaybedenler	63
Konsolid Oyunlarının Tekniği ve Galata Borsası	65

9. GALATA BORSASININ DIŞA AÇILMASI VE REPOR- DEPOR İŞLEMLERİ	69
Dışa Açılma veya Dışardan Kuşatılma	69
Galata Borsasında "Repor" ve "Depor" İşlemleri	70
Mahkemelere Düşen Bankerler, Mültezim Bankerlerin Borçları ve İlgili Belgeler	75
Devlete Borçlu Bankerler	77

10. GALATA BANKERLERİNİN ALTIN ÇAĞI ve TRAMVAY ŞİRKETİNİN KURULUŞU	81
1871-1881 Yılları Arasında Galata Bankerleri'nin Altın Yılları	81
Galata Bankerlerinin Kurdukları Şirketler: İstanbul Tramvayları A.Ş.	82
Bankerlerin Basın Sözcüleri ve Dalkavukları	85

11. MAHMUT NEDİM PAŞA OLAYI - 1	88
Mahmut Nedim Paşa Olayında Devlet Sırrı ve Galata Borsasında Çevrilen Dolaplar	88
Mahmut Nedim Paşa'nın İlk Sadaretindeki Mali İşler ve Galata Borsası	89
Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı Azledip Mithat Paşa'yı Sadrazam Yapıyor	92
Sadrazam Olan Mithat Paşa, Mahmut Paşa ile Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Siyaset Maksatlı İstikraz İşini Bozuyor	93

12. MAHMUT NEDİM PAŞA OLAYI - 2 (BÜTÜN AVRUPA BORSALARINI SARSAN OLAY)	96
Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadareti ve Osmanlı dış borçlarında yapılan büyük operasyon	96
Kararı alan komisyon azalarının kimliği: bankerleri aldatan devlet adamları	99

13. MAHMUT NEDİM PAŞA OLAYI -3 MAHMUT NEDİM PAŞA'NIN KENDİNİ SAVUNMASI VE BANKERLERİN OYUNU	103
---	-----

Faiz ve Ana para taksitlerinin yarıya indirilmesinin akisleri, yorumu ve Mahmut Nedim Paşa'nın savunması	103
Mahmut Nedim Paşa olayında Bankerlerin oyunu	107

14. BANKERLERİN ABDÜLAZİZ VE SADRAZAM MAHMUT NEDİM PAŞA'YA OYUNU.....	110
Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa'nın sonunu getiren olaylar :Bankerlerin Oyunu	110
Mahmut Nedim Paşa'nın Şirketi İltizamiye konusunda Abdülaziz'e yaptığı açıklama ve hükümetten gelen tepkiler	113
15. ABDÜLAZİZ'İN DÜŞÜRÜLMESİNDE GALATA BANKERLERİNİN ROLÜ	116
Abdülhamid'in, amcası Abdülaziz'in düşürülmesi ve ölümünden sorumlu tuttuğu kişiler arasında bankerler de vardı.....	116
Sultan Murat'ın borçları ve Abdülhamit'e göre Abdülaziz'in düşürülmesinde bankerlerin rolü	117
16. BANKERLİĞE HEVES EDEN BİR SADRAZAM: SADIK PAŞA	121
Sadık Paşa'nın kısa biyografisi.....	121
İşini bilen bir Maliye Nazırı ve borsa oyunlarının çekiciliği	123
Sadık Paşa'nın bankerlikten gelen ahlak anlayışı.....	124
17. SADIK PAŞA	127
Sadık Paşa'nın ikinci ve üçüncü defa Paris'e gönderilişi ve Paris Sefirliği	127
Paris'te dava konusu olan anlaşmazlık karşısında Sadık Paşa'nın çabaları.....	130
Sadık Paşa'nın başvekaletine getirilişi: Zarifi ve Tocqueville olayları.....	131
18. 1877-78 RUS SAVAŞI VE GALATA BANKERLERİ	135
Galata Bankerleri de olmasa halimiz nice olurdu?	135
Kaime Olayı ve Galata Bankerleri	136
19. GALATA'NIN BEYLERİ VE EFENDİLERİ.....	142
Mahmut Nedim Paşa operasyonu arifesinde Galata Borsası ve Galata Bankerleri	142
6 Ekim 1875 Tarihli karardan evvel Galata Borsası'nın bir haftalık faaliyetine bir örnek	146
20. "RUSUMU SİTTE" YÖNETİMİNİN BAŞARISI	150
Osmanlı Tahvilatı sahiplerinin akıbeti hakkında ileri sürülen alternatifler ve bunların arasında Galata'dan gelen bir örnek.....	150
Galata beylerinin Osmanlı toplumunda yeniden saygınlık kazanması ve "Rusumu sitte" uygulaması ile bazı gerçeklerin ortaya çıkması	153

Société Générale de l'Empire Ottoman:	155
---	-----

21. FİNANS KAPİTAL KARŞISINDA GALATA

BANKERLERİ	157
Galata Bankerleri ile Batılı alacaklılar arasındaki rekabet ve çekişme	157
Osmanlı Duyunu Umumiyesi'nin kurulmasından sonra Galata Piyasası	159

22. GALATA BANKERLERİNİN KURDUKLARI KREDİ

KURUMLARI	163
Bankerler ve Osmanlılık	164
"İşbirlikçi " bankerler iddiaları ve gerçekler	168

EKLER

EK: I	172
Galata'nın Fatih Sultan Mehmet ile kavuştuğu imtiyazlar	172
Galata liberalizmi	172
1838 ve 1839 yıllarında yapılan ticaret anlaşmalarının sonuçları	176
EK: II	178
Galata'nın Osmanlılara Teslimi	178
EK: III	181
Galata Bankerleri	181
EK: IV	184
İstanbul Borsasının tarihçesi	184
Borsanın teşkilatı sabıka ve haziresi	190
EK: V	193
Nizamnameler	193
EK: VI	207
Tercümanı Hakikat kupürleri	207
EK: VII	213
Tanzimat ve bankacılık	215
Baltacıya bir Arsa Ferağı	218
Kont İzak Kamondo	221
EK: VIII	223
Ahvali Maliye	226

Önsöz

1960'li yıllarda başlayan planlı ekonomi denemeleri Türkiye'de sadece ekonomi uygulama alanlarında başarılı olmakla kalmamış, ekonomi bilimi açısından da bir çok olumlu gelişmelere destek olmuştur. Nitekim, Türkiye'nin o günlerde dünya ülkeleri için yapılan sıralamalarda az gelişmiş değil "gelişmekte olan" ülke sıfatlarına göre yer alması, ekonomik yönden nerede olduğumuzu ve ekonomik gelişme için planlı ekonominin ne derecede etkili olabileceği, iktisatçılarımız ve diğer sosyal bilimcilerimiz arasında verimli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu arada Türkiye'ye vurulan "az gelişmiş" ülke damgasının tarihi kökenini ve tarihten gelen sebeplerini aramak için bir grup iktisatçı tarih araştırmalarına yönelmiştir.

Fakat bu tarih araştırmalarına yönelme ile, hepsi cumhuriyet çocuğu olan ve harf ve dil devrimleri sebebiyle yarım asır geriye kadar dahi gidip araştırma yapmak olanağı bulamayan birçok iktisatçımız, bu geriye dönüşü olmayan yolda yabancı kaynaklara baş vurarak bir şeyler ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Maalesef, iktisadi mali konularda, özellikle son yüz elli yıllık Osmanlı Devleti hakkında yapıtlar vermiş olan hemen bütün Batılı yazarlar misyon adamı olduklarından, gerçekleri bu misyonları doğrultusunda değiştirmiş veya atlamıştır. Ayrıca, bugün için Osmanlı Devleti'nin son 150 yıllık iktisat tarihinin araştırılması, çağdaş iktisat ilmi anlayışına uygun yapılmadığı takdirde, örneğin 1960'ların başında Türkiye için kullanılan az gelişmişlik sıfatının tarihi kökenlerinin araştırılması ile asla bağdaşmamaktadır. Bu sebeple, yüzyıldır dillerden düşmeyen kapitülasyonlar, dış borçlar, tarımın sömürülmesi gibi başlıklar altında yazılıp çizilenler, Türkiye'ye 1960'larda vurulan "Az Gelişmiş Ülke" damgasının tarihi kökenlerini açıklamaya yeterli olmayacaktır.

Türkiye'de Planlı Ekonomi denemesi, uygulama alanında olduğu kadar, teoride de büyük gelişmeler getirmiş, ve özellikle Sermaye Piyasası'nın kurulması, dış borçlar, sanayileşmenin finansmanı gibi konularda seminerler; paneller, açık oturumlar birbirini takip etmiş, kitaplar, etüdler yayınlanmaya başlamıştı. Ben de bir işletme yönetimi Öğretim Üyesi olarak, Sermaye Piyasası ve Sanayileşmenin Finansman konularında kısa zamanda yirmiye yakın etüd yayınlamış ve bu arada bu konularla ilgili iç ve dış ülkelerde seminerlere katılmışım. Bu seminerlerden birinde rahmetli hocamız Hazım Atıf Kuyucak, eski Galata borsasından bahsederek, bu konuda araştırma yapmak için kendisinin vaktiyle büyük istek içinde bulunduğunu, fakat işlerinin çokluğu dolayısıyla bu arzusunu bir türlü yerine getiremediğini, benim bunu yapabileceğimi söylemişti. O günlerde İTÜ'de "Devrim Tarihi" Dersleri'nin bir kısmı, hocamız Reşat Nalbantoğlu'ndan bana devredilmişti. Reşat Bey Hocamızın tarih merakı daha o devirde İnşaat Fakültesi'ne bağlı bir kürsü içinde sıkışmış kalmış olan biz iktisat ve işletme hocala-

nna, "Türk Tarihi" ile ilgili en önemli yapıtlardan oluşan bir kütüphanenin kurulmasına fiilen çalışmak ve destek olmak görevini de yüklemişti. Bu arada ben eski arap harflerini az çok bildiğim için, bu işin seçme ve bürokratik tarafını yüklenmiştim. Reşat Bey hocamız da "Türk Devrim Tarihi"ni, o devirde bulunduğumuz iktisadi gelişme meselelerinin tarihi kökenlerine inmek ve hatta bu konularda tabuları yıkmak için bir fırsat olarak kullanmayı prensip olarak kabul etmiş, ve bu yolda bizlere cesaret vermiş, destek olmuştu.

İşte, bu ortam içinde elime geçen bir küçük kitapçık beni Galata Bankerlerinin sonradan senelerimi alacak ve hala da başımı zaman zaman ağrıtan, sahip olduğum iki evin büyük bir kısmını kitap, belge, gazete ve dergi ve küpürlerle dolduran, bu sebeple evde düzen kurmak isteyen karım Gülten Kazgan ile devamlı sürtüşmelere sebep olan bir merak, bir dürtü içine yuvarlamıştı. Bu küçük kitabın kapağı olmadığı için, kimin tarafından yazıldığını saptayamamıştım, adını da iç sayfalardaki bazı açıklamalardan çıkarmaya çalıştım. Sonradan ilk borsa komiseri Abidin Paşa'nın 1870'li yıllarda kaleme aldığı ve gerçek adının "Hava Oyunları" olduğunu saptadığım bu kitapla ilgili bir araştırma ve etüdüm "Toplum ve Bilim" Dergisinin 6. sayısında yayınlandı. Tabii kitabın kimin tarafından kaleme alındığını bilmediğim için, açıklamada bulunmamıştım. Abidin Paşa'nın torunlarından olan bir yazar, haklı olarak bana aynı derginin daha sonraki nüshalarından birinde tenkitlerde bulundu; fakat beni asıl üzen, metni Türkçeleştirmede yaptığım hatalardı. Bunların bir kısmı gerçekten hata idi, bir kısmı ise beni tenkit edenin iktisat bilgisi olmamasından kaynaklanıyordu. Ama bu sayede kitabın hiç olmazsa kimin tarafından yazıldığını öğrenmiş oluyorduk ve tenkitler olumlu sonuçlar vermişti.

Fakat işin içine girdikçe, özellikle Galata Borsası ve Galata Bankerleri denilen ve genellikle Levantenler, Rumlar, Ermeni ve Musevi gibi azınlıklardan oluşan iş adamlarının hayatı bana çok cazip gelmeye başlamıştı. Ne var ki araştırmalarım bir yere gelip, tıkanıyordu. Bu arada, yabancı yazarların bu konuda bitaraf olmadıklarını ve hemen hepsinin misyon adamı olduğunu da yavaş yavaş anlamış oluyordum; fakat bu buluş beni daha da rahatsız etmeye başlamıştı. Zira bu kanıtımı ispat etmek için, orjinal belgelere ihtiyacım vardı. 1850'lerde kurulup 1929'ların sonuna kadar, bütün dünyanın en önemli borsaları seviyesinde olan ve hatta muamele çeşidi bakımından en ön sırada yer alan Galata Borsası hakkında, ortada ne ciddi bir yazı ne de belge vardı. Gerçekte, bu devre zarfında günlük Fransızca ve İngilizce olarak yayınlanan gazeteler yanında, azınlık ve Babiali basını, bu borsa ve bankerler hakkında bilgi veriyordu ama, gazetelerin bu işle en çok ilgilenenlerine ulaşmak mümkün değildi. Kütüphanelerde soğuk günlerde çalışmak mümkün olsa bile, memurlar çalışmıyor veya istenilen gazeteyi bulup, size getiremiyordu. Fotokopi makineleri ya yoktu, ya bozuktu, ya da gazeteler yırtılıyor diye kullanılmıyordu. Bu konuda fazla milliyetçi olduğum için, kendi tarihimizi gidip dış ülkelerde araştırmayı da utanç verici buluyordum. Sonra bazı arkadaşlarımla arşivlere girmem teklifini de henüz erken buluyordum. Daha ben yazılıp çizilip gazete ve dergilere geçmiş, olan olayların onda birine ulaşmamışken, fiyaka olsun diye mi arşive girecektim? 19. asır Osmanlı tarihini yazanları büyük bir dikkatle okumaya koyulduğumda, "Osmanlı Mali Tarihi" başlığı altında çıkan küçük büyük bütün yerli ve yabancı yapıtlarda bir iktisatçı olarak aradığımı bulamadım. Hatta bulamamakla kalmadım, bir de bunlardan bazılarının istediğim bahis ve yorumlara girmek arzusunu gösterdikleri, fakat yeterli belge ve başvuru olanakları bulamadıklarını yazmaları beni büyük ümitsizliğe götürmüştü. Hele 1926 yılında "Borsa Rehberi" başlığı altında hazırlanan Türk Basın Tarihinin en kocaman yapıtında, uzun müddet Galata Borsasında görev yapmış iki yetkilinin İstanbul Borsası tarihi hakkında yaptıkları açık-

lama tam anlamı ile moralimi bozmuştu. Gerçi verdikleri bir kaç sayfalık bilgi önemli idi ve Galata Borsası ve işleyişi hakkında tarihi akım içinde bilgi veriyordu ama, yazarlarının "maalesef elimizde fazla belge ve bilgi yok" şeklindeki özür beyanları beni ciddi kışkırtmıştı. Fakat sonradan onlara hak verdim. Zira bizde kütüphanecilik ve bireysel çalışma arşivciliği ve dokümantasyonu edebiyatçı-tarihçi tekelinde kalmıştı. Kütüphane müdür ve yetkili memurlarının, hemen tümü edebiyat-tarih-felsefe formasyonundan geliyorlardı. İşte bu sebeptendir ki, bugün Şerlok Holmes'in arap harfleri ile ilk baskılarını arasanız hemen bulursunuz da, Nafia Nezaretinin ekonomiden bahseden mecmualarını veya Galata Borsası bültenini bulmak için Avrupa yolunu tutmanız lazım. Neyse ki ben kitapçıları ve kütüphaneleri dolaşarak hurda kâğıtlar arasında çok önemli şeyleri bulup çıkarabildim. Fakat ben bile neleri attım... Hep evdeki düzen meselesi tabii, hanımların düzeni...

Galata Bankerleri hakkında ansiklopedilerde, gazete ve dergilerin olağan ve fevkalade nüshalarında özet yayınlar yaptım. Bütün bu yayınlar okuyucuların büyük ilgisini çekti ve birçok mektuplar aldım. Üç yıldan beri de İstanbul Üniversitesi'nde Master ve Doktora programında "Osmanlı Finans Tarihi" adında iki sömestrelilik bir ders yapmaktayım. Bu derslerin ilginç tarafı, kayıtlı öğrenciler yanında dinleyicilerin de bulunmasıdır, sanırım.

Genelde hazırladığımız kitap, Galata Borsası ve iş aleminin tarihinden ziyade folklorunu ele almaktadır. Kitap Tanzimatla başlayan ve Duyunu Umumiye'nin tesisi ile sona eren bir devreyi kapsamaktadır. Tanzimat ile birlikte İngiliz ve Fransızlarla yapılan 1838 ve 1839 ticaret anlaşmaları ile, ithal gümrükleri %12'den %3'e indirilmiş ve ihracat vergi ve formaliteleri büyük ölçüde kaldırılmıştır. Ayrıca, kısa zaman sonra irili ufaklı bütün Avrupa ülkelerine de tanınan bu hükümler, bilhassa yabancı tüccar ve yerli ortakları veya temsilcilerine memleket dahilinde serbestçe dolaşma ve istediği malı alıp satma olanağı verdiği için, ekonomik hayat birden bire gelişmişti. Ancak ihracatın üç misli kadar artmasına rağmen ithalatın hemen iki katı kadar artması, içindeki altın ve gümüş para stokunun dış ülkelere gitmesine sebep olmuştur. Nitekim 1845 yılına gelindiğinde özellikle İstanbul ve diğer liman kentlerinin başlıcalarında ödeme güçlükleri başgöstermiştir. Ayrıca dış ticaret de tıkandığı için, dışa bağlı ekonomi büyük bir kriz içine düşmüştü. İşte bu krizi önlemek için, Galatalı iki banker Baltazzi ve Alléon'a, "Banque de Constantinople" adı ile tarihe geçen ilk banka kurdurulmuştur. Bu bankanın sermayesi yani öz kaynağı yoktu, dış ticaret tekniğini adeta bir takas odası gibi, Paris ve Londra piyasalarına çektiği römiz ve tretlerle yürütmeye çalışacaktı. Nitekim bu işte büyük başarı da göstermişti. Fakat bu arada hükümet, altın ve gümüş para eksikliğini gidermek için, adına "kaime" denilen %6 faizli olan ve çeşitli kupürlerle kağıt paralar ihracat etmek zorunda kalmıştı. Bu kağıt para işine ister istemez bulaşan "Banque de Constantinople", sonunda hükümetin isteği ile tasfiyeye gitmek zorunda kalmıştı. O günlerde Kırım Savaşı da çıktığı için, artık içerdeki sarrafların gücü, hükümeti ve ekonomiyi finanse etmeye yetmez hale geliyordu. Bu arada Avrupa Finans Kapitali de oluşmuş ve halkın tasarruflarına aracılık etmede, sanayi yerine dış ülkelere veya hükümetlerine kredi sağlama mekanizmalarını devreye sokmuştu. Kredi vermeye hazır olanlar kapıya gelince, küçük de olsa nüfusunun bir kısmı, yeni tüketim tarzlarına giren ve ordusu için silah, malzeme tedarikine düşen Osmanlı hükümetleri, gelenlere hoşgeldin diyeceklerdi.

Dış kredilerin birbiri ardına sıralanması ve bu arada iç borçların devamlı olarak dış borçlarla konsolidasyonu, ortaya bütün Avrupa borsalarında işlem gören Osmanlı kâğıtlarının çıkmasına sebep olmuştu. Bu malzeme ile içerde bir borsa teşkili, ellerinde birikmiş sermaye-

yi çeşitli politik sebepler yüzünden ve bu arada güvensizlik sebebiyle sanayileşmede kullanamayan Osmanlı azınlıkları ve özellikle Galata'da, Fatih zamanından beri ticaret ve para işleri yapan ailelerin açık göz fertleri, Galata'da mevcut bulunan ve genelde altın, gümüş para ve kaime sergi ve saire gibi evrak ticareti yapanlar, Osmanlı menkul evrakının cazibesi ortaya çıkınca, aralarında anlaşarak bir borsa kurmayı tasarlamışlardır. İşte bizim hikâyemiz o günlerde başlayacaktır.

Bu noktaya gelmişken okuyucularımıza bir şeyi daha hatırlatmak isterim: Galata, sadece borsası ile değil, aynı dönemde bir transit ticaret merkezi olarak da önem kazanmıştır. Bu konuda yaptığımız araştırmayı yakında yayınlayacağız. Osmanlı Merkantilizmi dediğimiz ve aşağı yukarı Galata Borsası ile paralel faaliyette bulunan bu mal alış veriş ile, Osmanlı İmparatorluğu son 100 yılını zaman zaman tarihçilerin bile söyledikleri, devamlı olmasa da ara sıra ortaya çıkan "bolluk yılları" ile geçmiştir. Galata'da yerleşmiş olan finans kurmaylarının ortağı ticaret kurmayları Karadeniz ve Ortadoğu ticaretini yönetmişlerdir. Bunun en büyük göstergesi 1840'lardan sonra, ta 1914'e kadar dış ticaret açıkları yanında, alınan dış borçların tediye bilançosunu dengeye getirmekten uzak kalmasıdır. Bu açık, o halde nasıl karşılanmıştı? Transit ticaret ile. Rivayete göre Abdülhamit'in en büyük kaygusu İstanbul'un buğdaysız kalması imiş. Onun için limana buğday gemilerinin geleceği haber verilir ve o da dürbünle seyrederek rahatlamış. Bir gün meşhur Banker Zarifi Abdülhamit'in huzuruna çıktığında -ki bu ziyaretler çok sık olmuştur- Padişah "Yahu Çorbacı -O devirde Rum tüccarına böyle seslenilmiş- Romanya'dan buğday alıyormuşuz, gemileri gördüm, bu benim canımı çok sıkıyor dediğinde, Zarifi: "Aman padişahım endişeniz olmasın, Fransız İngiliz'in malını alıp Romenlere, onların mallarını da Fransız ve İngilizlere satıyor, ticaretinin bir kısmı ile de buğday alıyoruz..." diye cevap vermiştir. Gerçekte tediye açıklarının görünmeyen kalemlerle kapanması gereği, bizi bu konuda çalışmaya sevk etmiştir ve olumlu sonuçlar elde edeceğimizi zannediyorum.

Beni Galata Borsası ve Bankerleri, Sarrafları konusunda bazı yargılara zorlayan sebeplere gelince, şunu her şeyden evvel söylemeliyim ki, Galata ve onu kapsayan iktisadi çevre hiçbir zaman Borsanın teşkilinden sonra olduğu kadar Osmanlı olmamıştır. Keza banker ve sarraflar da bir çoğu yabancı teba olmasına rağmen, işlerini oyunun kaidesinden dahi zaman zaman Osmanlı Devleti'nin yararına olacak diye sapmışlardır. Bir çok Rum, Ermeni, Musevi banker Osmanlı uyruklu olmaktan gurur duyduklarını kendi menfaatlerine en ters düşüğü zaman bile açıklamaktan, belli etmekten geri kalmamışlardır. Gerçekte zaman zaman Galata Borsası ve Bankerler vatan menfaatlerine aykırı tutum içinde olmakla itham edilmişlerdir, fakat bu gibi olayların sayı ve etkinliği Batı Avrupa'nın ileri sanayi ülkelerinde rastlanılardan hiç de fazla olmamıştır.

Uzun bir zihinsel çalışma ve hatta belgeler ve kitaplar arasında, bitip durmayan bir kovalamacanın ürünü olan bu kitap, Galata'nın Türk ekonomi tarihindeki rolünün bir kesitini aktarmaktadır. Duyunu Umumiye'nin kuruluşundan 1914'lere kadar olan kısım ile 1. Dünya Savaşı, mütareke, İstanbul'un işgali, Cumhuriyetin ilk yılları ve 1929 krizine kadar olan kısım ilerde iki kitap halinde okuyuculara sunulacaktır.

Ayrıca Orion Yayınevi'nden kitabımın yeniden basılmasına vesile olan eşim Gülten Kazgan'a teşekkür ve sevgilerimi sunarım.

Prof. Dr. Haydar Kazgan

Galata Bankerleri

Galata Bankerlerinin ortaya çıkışı ve Osmanlı ekonomisinde yer alışları

Galata Bankerleri veya Galata Sarrafları diye anılan kişiler ve bunların 19. asrın ikinci yarısından sonra kurdukları bankerlik işletmeleri, Osmanlı mali tarihi yanında, özellikle, Türk-İslam tebanının her katının ekonomik hayatını, hatta günlük yaşam koşullarını etkilemede büyük rol oynamışlardır.¹ Bu bankerlerin tarihimizde oynadıkları önemli role rağmen bugün bunlar hakkında sentezleştirilmiş bilgiye sahip değiliz. Osmanlı tarihçilerinden Cevdet Paşa ve Lütfi Efendi yaşadıkları zamanın tarihini kaleme alırken, zorunlu gördükleri hallerde ancak bunların bir kaçının adını vermekle birlikte, işlemleri ve çevrelerine etkilerini her nedense konu etmemişlerdir. Nitekim Cevdet Paşa aşağıda göreceğimiz gibi, " Maruzat" ında² 19. asrın ikinci yarısından itibaren dış istikrazlar ve tüketim toplumuna geçişi veciz bir şekilde kaleme alırken, Galata Bankerlerinin saray, vükela, esnaf ve halk ile olan ilişkilerini olağan bir olay olarak yazıp geçmektedir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun mali ve iktisadi tarihini yazan Batılı yazar ve araştırmacılar her konuda kendi açılarından bir sentez oluşturmak amacıyla oldukları için, konuyu bugünkü anlayış ve değerlendirmeler açısından pek az ilginç kılmaktan öteye gidememişlerdir.

Son yıllarda ise Türkiye'nin dış borçlarının yeniden bir iç mesele olmaktan çıkıp, bir dünya finans konusu olması, bazı Batılı ve Türk araştırmacılarını konuya bu yönden eğilmeye sevketmiştir. Diğer taraftan Necibe Sevgen'in, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi'nde³ "Nasıl Sömürüldük-Sarraflar" başlığını taşıyan ve tamamen belgelere dayanan bir yazı dizisi yayınlanmıştır. Bu ilginç araştırma ne yazık ki tamamlanamamış ve ancak 18. asrın ortalarına kadar konuya ışık tutabilmiştir. Oysa Galata Bankerleri'nin Türk ekonomisindeki asıl önemli rolü Batı'daki sanayi devrimi ile ağırlık kazanmakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı için devamlı pazar haline getirilmesinde bu bankerlerin rolü konuya bütün açıklığını getirmektedir.

II. Sultan Mahmut devrinde başta İstanbul olmak üzere, İzmir ve diğer Güney limanları ile Karadeniz limanlarına kadar Sanayi Devriminin çeşitli ve ucuz malları, Galata Sarrafları ile onların bu liman kentlerindeki acenta ve ortaklarını kısa zamanda daha da zenginleştirmişti. İstanbul başta olmak üzere, özellikle liman kentleri ile bazı önemli kentlerde bu ucuz ve çeşitli mallara talep sadece saray, vükela, bey ve paşalardan gelmeyip, İslam-

Türk halkı da bu malları tercih eder duruma düşünce, bankerlerin iş hacmi bir anda genişlemişti. Galata Bankerleri İmparatorluğun hemen her tarafında kredi işlerine hakim olarak, bir taraftan yerli tüccar ve diğer taraftan da tüketiciyi finanse etmek durumuna girmişlerdi. Özellikle yerli Rum bankerler tüccar ortakları ile faiz haddi nisbi olarak düşük kredilerle, Batıdan getirdikleri ve satın aldıkları malları, İmparatorluk hudutları içinde peşin para ile satarak ellerinde biriken paraları bir kaç misli faizle bu malları pazarlayanlara ve tüketicilere kredi olarak veriyorlardı. Bu tüccar-banker ortaklığı Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde Batı'ya ihraç edilen malların (özellikle tarımsal hammadde ve tahılların) ucuza kapatılmasını da sağlıyordu. Kurdukları finansman ağları ile üreticilerin mallarını mahsül daha hazır olmadan çok düşük fiyatla satın alıyorlardı.

Rum bankerlerin Rum tüccarları ile bu ortaklığı, finansman ağları sayesinde onları adeta monopolcü satıcı ve monopolcü alıcı olarak güçlendirirken, Ermeni ve Yahudi sarraflar daha ziyade iç tüketimi ve özellikle saray, vükela ve yüksek memurların artan tüketim ihtiyaçlarını finanse eder duruma girmişlerdi. Fakat bu arada geleneklere uygun olarak özellikle Ermeni bankerler çeşitli vergilerin iltizamında devlet sarraflığını yürütüyorlardı. Yahudi sarraflar ise daha ziyade saray ve vükela ile bazı yüksek memurların tüketim masraflarının finansmanında büyük rol oynamaya başlamışlardı.

Sultan II. Mahmut devrinde, Sanayi Devriminin İmparatorluğun iç sınai üretim yapısını bozan etkisi, aslında Galata Bankerlerinin öncülüğü ile gerçekleştirilmiştir, denebilir. İlk zamanlar II. Mahmut, gümrük hasılatının kısa zamanda yükseldiğini görerek Batı mallarının girişini tahdid eden hükümleri kaldırmakta tereddüt etmemiştir. Zira gümrük kapılarında aynen ve ekseriya değeri yüksek Batı paraları ile tahsil edilen bu resimler, iltizam yolu ile tahsil edilen diğer vergilerden çok daha sağlam birer varidat kaynağı olarak görülmüştü. Örneğin 1802 yılından beri zamanın meşhur sarraflarından ve Ermeni cemaati reislerinden Düzoğlu Ohannes'in üzerindeki İplik Resmi iltizamının geliri yanında, ithal edilen pamuklu kumaşların gümrük varidatı kat kat üstündü. Fakat İmparatorluğun iç pazarlama düzeninde o devirde bir nevi esnaf loncaları olan "Gedikler"⁴ hala hakim durumda idiler. Bu gedikler İstanbul ve civarında ve İmparatorluğun her tarafına yayılmış üretici loncaları ile işbirliği içinde bulunuyorlardı. Ayrıca Yeniçeriler de özellikle İstanbul'daki gedikler ile menfaat birliği içinde idiler; bunlarla açık veya kapalı ortaklıklar kurmuşlardı. Sarraflar uzun bir müddet bu gedikleri finanse etmişlerdi. Fakat yerli azınlık tüccarlarının Batı ticareti ile güçlenmeleri ve faiz ödeme güçlerinin yükselmiş olması, mallarını hemen satabildikleri ve paraya çevirebildikleri için risklerinin azalmış olması, sarrafların bütün güçleri ile bunların finansmanına yönelmelerine ve gediklere bir takım zorluklar çıkarmaya başlamalarına sebep olmuştu. Bu sebeple, Batı mallarının kendileri tarafından ve gedik inhisarı altında içerde pazarlanması ve gedik olmayan tüccarlara bu hakkın verilmemesi için yeniçerilerle bir olarak ayaklandıklarını görmekteyiz. İlk olarak hamal gediklerini kullanarak, bunlara gemiden rıhtıma indirdikleri her yabancı mal için malın değeri kadar hammaliye ödenmesini talep etmişlerdir. Talepleri kabul edilmeyince yağmalara başvurmışlar ve II. Mahmut'un yabancı elçilerin zoru ile Beyoğlu tepelerinde yabancı tüccarlar için kurdurduğu barakalara geceleri hücum ederek yakmaya koyulmuşlardır. Bütün bu olaylar yeniçeri desteği ile yapıldığı için 1826 yılında "Vakayı Hayriye" olayında yabancı elçilerin oynadığı rolü araştırmakta fayda vardır. Fakat bugüne kadar böyle bir araştırma yapılmış değildir. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile Gedikler'in imtiyazlarını tahdit eden hükümler yürürlüğe konmuş ve zamanla daha da

sertleştirilerek bunların ticaret ve üretim hayatımızdaki rollerinin 19. asrın sonuna doğru tamamen ortadan kalkması sağlanmıştır.

Sanayi Devrimi, tüketim toplumuna açılış ve Galata Bankerleri

Sanayi devrimi ve onun kendine pazar yaratmak için Osmanlı İmparatorluğu üzerinde politik baskı kurması Batı ile Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinde yeni bir safha yaratmıştır. Nitekim Batılılar, özellikle yabancı tüccar ve iş adamları ile onların İmparatorluk içindeki azınlıklardan oluşan ortak ve ajanlarına ve bu arada Galata Bankerlerine serbestçe ve piyasa koşulları içinde faaliyet göstermelerini sağlayan Tanzimat Fermanı'nı ilan ettirmişler ve aynı yılda Fransızlarla ve bir yıl sonra da yani 1839'da İngilizlerle imzalanan Ticaret Anlaşmaları ile hedeflerine varmayı garantilemişlerdir.

Tanzimatın getirdiği yeni hukuk düzeni Gedikler ve korporatif düzen içinde o zamana kadar İmparatorluğun tarım dışı mal ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan sinai kuruluşları, kısa zamanda yabancı rekabeti ve eski finansman usullerinin geçerliliğini yitirmesi dolayısıyla, faaliyetlerini terk etmişlerdir. Böylece işyerlerini kapatan gedikler, bunları ilk zamanlar yüksek kiralalarla Batı mallarını satan azınlıklara kiraya verebildikleri için, küçük rantıye sınıfını oluştururken, bu olanağa sahip olamayanların bir kısmı da okuryazarlıkları ve hesap bilgileri sayesinde Tanzimat ile şişirilen devlet kadrolarına kapılanmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yönetimi ve idare yapısı, devlet hazinesinden maaş alan ve bir anlamda Osmanlı proletaryasını oluşturan küçük rütbeli ve düşük maaşlı memur kadroları ile doldurulmuştur. İlerde göreceğimiz gibi, İslam-Türk tebanın üretim ve ticaret alanından tamamiyle çekilerek kısmen de olsa devlet proletaryası haline dönüşmesi devletin ve Türk-İslam tebanın süratle fakirleşmesinin esas sebebini teşkil edecektir.

Bu proleterleşme hareketi sürüp giderken azınlıklar, sanayi devrimi ile desteklenen Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na uyguladığı merkantilist politika sayesinde bir ticari ve finans burjuvazisi oluşturmuşlardır. Bu burjuvazi, artan kaynakları ile beslediği kilise, okullar ve yardımlaşma dernekleri ile, kısa zamanda güçlenerek Osmanlı idaresinde bazı mevkileri ele geçirdiği gibi, mali gücü sayesinde birçok idari kararlar ile bazı kanunları kendi çıkarlarına uygun olarak düzenlenmesini sağlamıştır, denebilir.

Bu burjuvazinin en etkin ve güçlü yanını Galata Bankerleri teşkil etmiştir. Fakat bu bankerler eskilerden farklı olarak, uluslararası üne kavuşmuş ve bankerlik bilgileri ve güçleri ile Avrupa'da da nam salmış kişiler olacaklardır. 1850'lere kadar Galata Bankerleri'nin hemen tümü alaydan yetişme idi. Artık Teselyalı Rum bir çobanın oğlu İstanbul'a gelip, odacılıktan bankacılığa yükselemeyecekti. Güçlenen Rum, Ermeni burjuvazisi, açtıkları muntazam ve güçlü okullarda çocuklarına ilk ve orta eğitim yaptırdıktan sonra yüksek tahsil için Avrupa'ya göndermeye başlayacaktı. Okullarında ilkokuldan başlayarak ticari hesap ve bankerlik bilgileri veriliyordu. Bu sebeple 1854'den sonra başlayan dış istikrazların komisyonculuğunu yapacak bir yeni nesil yetişmişti. Böylece Sanayi Devriminin ikinci aşamasında finans kapitalin beslediği sermaye piyasaları ve borsalarda Galata Sarrafları kendilerini göstermeye başlayacaklardır.

Galata Bankerleri hakkında çok yakın zamanda yayınlanan bir araştırmada 1845'te İstanbul Bankası'nın kurulması ile Galata Bankerlerinin sonunun geldiği iddiası yer almaktadır. Bu bir bakıma doğrudur. Artık içerde kuyruklu sarraf veya köşe sarraflarına iş kalmamıştı. İmparatorluğun her tarafına yayılmış bu tefeci ağı, esnafın, küçük sanatkar ve imalatçıların, küçük çiftlik sahiplerinin ekonomideki önemlerini ve daha bilinçli bir Galata Bankerleri sınıfının işte tam bu sıralarda ortaya çıkmaya başladığını da kabul etmek zorundayız.

Yeni Bankerler ve İlk Banka'nın kuruluşu

İstanbul Bankası adını alan ilk bankanın Manolaki Baltazzi (Baltacı) ile J. Alléon arasında iki banker tarafından hükümetin teşviki ile kurulduğu bilinmektedir. Manolaki Baltazzi, Osmanlı mali tarihinde yanm asırdan fazla bir zaman büyük rol oynamış bir bankerdir. Büyük servet ve mülk edinmiştir. Hatta Abdülmecid'in Fransız şairi Lamartine'e işletmesi için hediye ettiği Aydın'daki bir çiftlik bu bankere ait idi. Devlet o zaman Lamartine gibi ünlü bir kişinin şöhretinden yararlanarak, dış borç almada bazı kolaylıklar elde etmek istemiş ve Reşit Paşa'nın öncülüğü ile, işleri bozulmuş olduğu için kendine yeni gelir kaynakları aramak isteyen, aynı zamanda bir tarım işletmecisi olan Lamartine'in başvurusu olumlu karşılanmıştı. İstanbul'a gelen Lamartine saraya kabul edilmiş ve kendisine kirye Baltacı'nın Aydın vilayetinde sahip olduğu ünlü çiftliklerinden bir tanesi kiralananarak, çiftçilik denemesi yapmak için bedelsiz ve hatta vergilerden muaf olması şartı ile verilmişti. Fakat bu proje gerçekleşmediği halde, Osmanlı hükümeti gözden çıkardığı yılda 80.000 kuruş kira bedelini, ömür boyu Lamartine'e bir rant olarak ödemeyi taahhüt etmişti.

Baltazzi'nın diğer bir özelliği de Osmanlı İmparatorluğu'nda teba olmadığı halde ilk mesken mülkü edinen kişi olmasıdır.⁵ Ekte sunduğumuz belgelerde göreceğimiz gibi, hükümet Baltazzi'ya ecnebi tebası olduğu halde Beyoğlu'nda Tophane sirtlarında "müslüman mahallesine yakın olmamak ve emsalleri için geçerli olmamak şartı ile bir mesken yaptırmasına" müsaade vermişti.

Bankanın diğer kurucusu ise Fransız ihtilalinde soylu sınıfa mensup olduğu için İstanbul'a kaçan ve buraya yerleşen zengin bir banker ailesine mensup J. Alléon idi.⁶

Bankanın hükümetin aracılığı ile kuruluşunun rasyonalitesi o devirde doruk noktasına gelmiş olan Batı ticaretinde ortaya çıkan ödeme güçlükleri ve kambiyoğun istikrarsızlığı idi. Dış ticaretin açık vermeye başlaması dolayısıyla, ithalatı ancak dış ülkelerde geçerli para kaynakları yaratmak veya kredilerle finanse etmek zorunda kalan yerli azınlık tüccarları, kambiyo kurunun kredisizlik sebebiyle devamlı aleyhe dönüşmesinin sonuçlarını hükümete açıklayarak, kendilerine kredi sağlanmasını istemişlerdi. İçerde, dışa bağlı olan ve genellikle saray ve vükela ile yüksek memurların tüketim ihtiyaçlarının devamlı yükselen yabancı paralar kambiyouso sebebiyle fiyatlarının artması şikayet ve sızlanmalara sebep olmuştu. Cevdet Paşa'nın ifadesine göre o sıralarda Saray ve vükela ve yüksek memurlar ve zenginleşen esnaf ve tüccar İstanbul'da o zamana kadar görülmemiş bir lüks içinde yaşamaya koyulmuştu. Bakınız ne diyor Cevdet Paşa "Bâlâda işaret olduğu üzere, Abbas Paşa valiliğinde Mısır'dan İstanbul'a pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar hicret eylediler. Büyük paralarla konaklar ve yalılar aldılar. Alafranga tecemmülât ile tefriş ve tezyin ettiler. Bol bol paralar sarfu israf eylediler. Edvabı sefahati açtılar. Vükela ve kibânı İstanbul, bu

Mısır döküntüleri ile aşık atmağa ve vükela haremeleri de Mehmet Ali kerimesi Zeynep Hanım'a taklit ile israfu sefahate başladılar. Bu cihetle Mehmet Ali Paşa'nın dairesi mesarifi, ayda üç dört bin altına vardı ve..."⁷

Hükümetin bu tüketim alışkanlığının yaygınlaşması karşısında ithalat yapabilmek için bu iki ünlü sarrafa müracaat ettiği dolaylı yoldan da olsa başka yazarlar tarafından da ifade edilmiştir. Yapılan anlaşmaya göre Baltazzi ve Alléon 1845 yılında tüccarlara 450.000 frank karşılığında Paris ve Londra üzerine çekilmiş aşağı yukarı yıllık %11 faizli polişe sağlamayı garanti etmişlerdi. Bu anlaşma 1846 içinde yenilenmiş, fakat 1847'de durdurulmuştu. Üçüncü yılın sonunda Baltazzi ve Alléon devletin desteği ile adı İstanbul Bankası olan bu bankayı kuruyorlardı. Bu bankanın baş görevi kambiyo kurunu sabit tutmak idi. Bankanın 110 milyon sterline kadar hisse senedi ihraç etmek yetkisi olmasına rağmen, bu yetki hiç kullanılmamıştır. Banka faaliyetine hükümetten 25 milyon kuruşluk bir fon sağladıktan sonra başlamıştır. Bankanın tüccarlar adına ihraç ettiği senetler bu iki bankerin uluslararası ünü sayesinde her yerde kabul edilmekte idi. Bu sayede 1848'e yani Fransa'daki devrim hareketine kadar kambiyo kuru düzelmiş ve hatta lehe dönmüştü. Fakat Fransa'daki devrimin ticaret hayatı üzerine yaptığı etki Osmanlı dış ticaretinin büyük bir kısmının Marsilya limanı vasıtası ile yapılması dolayısıyla; iş hacminin daralması ile sonuçlanmıştı. Nitekim Reşit Paşa 1848 ihtilali hakkında Abdülmecid'e yaptığı açıklamada bu ihtilalin özelliğinden ziyade Osmanlı ticaret hayatı üzerindeki ters etkisini belirtmek istemiştir.

İstanbul Bankası geçirdiği bu sarsıntı yüzünden kendisini toplamak için hükümetten yardım istemiş, fakat hükümet taahhütlerini yerine getiremeyince Banka 1852 yılına kadar sürdürebildiği faaliyetini aynı yılda sona erdirmiştir.

1. Galata'da bankerlik, Bizans devrinde Cenevizlilere tanınmış olan bankerlik konulan ile ilgili imtiyazlar sayesinde VIII. asırdan itibaren önemli bir kurum olmuştur. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u ele geçirdikten sonra ekte göreceğimiz gibi (Bak Ek I) bazı kısıntılar ile bu bankerlerin imtiyazlarını ve faaliyetlerini sürdürmelerine izin vermişti.
2. Ahmet Cevdet Paşa, "Maruzat", hazırlayan Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları-İstanbul 1980
3. Necibe Seren, "Nasıl Sömürüldük, Sarraflar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi cilt 5, sayı: 18,19, 20, 22, 23, 24.
4. Özellikle İstanbul ekonomisinde çeşitli dallarda Cumhuriyet devrine kadar nisbi olarak azalan bir seyir içinde de olsa önemli rol oynamış olan bir nevi lonca teşkilatı olan Gedik'lerden Dialog dergisinde yayınladığımız "Osmanlı Sanayii ve Şirketleşme" konularındaki incelemelerimizde etraflıca bahsettik. Daha sistematik bilgiyi de Ekonomi Ansiklopedisi için kaleme aldığımız Gedik bahsinde vermiş bulunuyoruz. Gedikler ile Yeniçeriler arasındaki ilişki konusu Ahmet Cevdet Paşa Tarihi'nin 12. cildinde sırası geldikçe konu edilmektedir. (Cevdet Paşa, "Tarihi Cevdet", Dersaadet, 1301 cilt 12.)
5. Manolaki Baltazzi'ye Beyoğlunda kendisine bir ev yaptırması için arsa edinmesi ile ilgili belge ilgili ekte sunulmuştur. (Bak Ek II)
6. Banque de Constantinople'un kuruluşu için en önemli kaynak A. du Velay'nin "Essai sur l'Histoire Financière de la Turquie" adlı eserinin "Creation de la Banque de Constantinople" adlı başlık altındaki metnidir. (s. 126-129)
7. A.Cevdet Paşa, "Maruzat" s. 7.

La Tour de Galata. Constantinople

طه قلعسی

Galata kulesi

Bankerler ve Osmanlı Yönetimi

Galata Bankerlerinin Osmanlı Yönetiminde etkili olmaları

Tanzimata kadar sadece Padişah ve Saray ile işbirliği halinde olan bankerler, 19. asrın ikinci yarısına doğru daha çok vekil, vükela ve valilerle birlikte çalışmaya başlamışlardır. Tanzimat ile birlikte kurulan yeni devlet düzeni, Padişah ve sarayın birçok yetkilerini kullanma olanağını bazı yüksek kademe devlet memurlarına devrediyordu. Bunun üzerine Galata Bankerleri bu memurlara yanaşmak zorunda kalmışlardı. Böylece bankerler bütün vekil ve vükelayı, valileri paylaşmışlardı. Özellikle valiler bu mevkiyi saraya ve üst kademe memurlara büyük rüşvetler vermek suretiyle ele geçirdiklerinden, bankerlere bu rüşveti verebilmek için borçlanırlar ve sonra vali olunca özellikle iltizam usulü ile vergi toplama mekanizmasının başına geçerek borçlarını ödemeye çalışırlardı. Valilerin bankerlerle işbirliği yapmaları kısa zamanda İstanbul'da yaşanan tüketim toplum hayatının taşraya da sirayet etmesine yol açmıştı. Bir taraftan zenginleşen azınlıklar, diğer taraftan bankerlere sırtını dayamış vali ve mutasarrıflar senelerden beri kapalı ekonomi gelenekleri içinde yaşamış olan Anadolu kentlerinde, ufak bir azınlık için bile olsa, bir tüketim toplumu modeli oluşturmuşlardı.

Valilerin sarraflarla işbirliği sayesinde, üst makamlara ödedikleri peşin rüşvetlerin nedeni iltizam usulü ile aşar vergisinin toplanmasında bütün açıklığı ile ortaya çıkıyordu. Bu sayede vali, bankerinin desteği ile aşarın iltizamı için yapılan açık arttırmaya katılır ve düşük bir bedel ile vilayetin aşar vergisini toplama hakkını elde ederdi. İş, toplamaya gelince de halk ve çiftçi üzerinde bir terör havası yaratılarak, yatınlan iltizam bedelinin bazen beş katına kadar aşar toplanırdı.¹

Aşar için uygulanan bu usul, Batı mallarının külliyetli miktarlarda ithal edilmeye başlandığı aynı yıllarda (1840'dan sonra) gümrük ve rüsumat hasılatı için de zaman zaman geçerli olmuştu. O devirde İstanbul'da yaşayan bir İngiliz tüccarın söylediği gibi, Türkiye adeta memleketin zararı pahasına zenginleşmiş olan birkaç paşa ve elli altmış tefeci ve sarrafın çıkarlarını sağlamak için varlığını sürdürmekte idi.²

Bu konuda bakınız Cevdet Paşa ne diyor: "Bundan başka Reşit Paşa'nın dea-i üla sadaretinde aşar ve rüsumat iltizamından dahi ol devrin müteneffiz ve müntesipleri mebalîğ-i külliye kazanırlardı. Şöyle ki, mülteziminden biri bir sarraf vasıtası ile bir sancağın ya bir kazanın iltizamını şu kadar bin kuruşa kadar kabul edeceğini eshab-ı nüfuzdan bir

zate ifade edip beyinlerinde pazarlık kesildikten sonra ol zat dahi vükeladan mensup olduğu mahalle varıp iltizamın şu kadar yüz yahut bu kadar bin kese noksanı ile ihalesini rica eder ve Sadrazam muvafakat ettiği halde Maliye Nazırı ile sözleşerek icra ettirir, bu tarikle külfetsizce külliyyetli akçalar kazanılırdı. Lakin bu muamele her kula müvesser olmayıp vükela ve ricâl-i Devlet'in müteneffizlerine ve hâvass-ı mensubuna mahsûs idi ve ekseri bu muameleyi açıktan icra ederdi. Bu ise hakikat-ı halde Hazine'nin malını bir te'vil ile ahz-ü ittikâp demek idi. Binaenaleyh dûr-eniş olan zatlar bunu açıktan yapmayıp bazı sarrafın eliyle gizlice yürütülürdi. Reşit Paşa taraf-ı Padişah'dan ara sıra külliyyetli hediyeler alıp diğer veçhile temettüe tenezzül etmezdi. Amma mensubanından bu iltizamat işine girişmeyen pek az kaldı ve havass-ı mensubanından bazılar böyle nameşru yollar ile defaten binlerce keseler alıp sefilhane sarfederlerdi.

Reşit Paşa takımının iddaları men-i irtikâp ile maarif ve medeniyetin terakkisine hizmet etmekten ibaret iken öyle çirkin temettüata girişmeleri efkâr-ı ammenin tağyirine badi oldu. Bundan dolayı beynen-nâs itirazlar çoğaldı. Abdülmecid Han hazretleri dahi bu iltizam usûlüne sirkat-i müevvele deyu tâbir etmiş idi. Bunun üzerine hediye namıyla kıymetli eşya ahzi men olunduğu gibi bu iltizam usûlü dahi men ile müzayedesiz aşar ve rüsumat satılmaması emr olundu. Erbabı iffet zaten bu makule tayyarattan hissedar olmadıkları cihetle bu emrû nehyden zarar görmediler. Ehl-i irtikap ise hediye yerine gizlice irtişaya koyuldular ve müzayede ile bu projeden vazgeçilmek zorunda kalındı." Böylece Osmanlı Bankası'nın kuruluş ve faaliyetine başlama yılı olan 1858 yılına kadar ortalık yine Galata Bankerlerine kalmış oluyordu.³

Kırım Savaşı zaferle sonuçlandırıldığı halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisine büyük bir darbe indirmişti. Müttefiklerin tantanalı bir şekilde aileleri ile birlikte İstanbul'da aylarca kalmaları ve burada bol para harcamaları İstanbul esnafını memnun etmişti, ama vükela, saray ve hatta en önemlisi azınlıkları yeni bir tüketim tarzına itmişti. Kırım Savaşı'na kadar İstanbul'daki Ermeni, Rum ve Musevi tüccar ve iş adamları servetlerinin çok altında bir hayat sürmekte idiler. Muhafazakarlıkları zaman zaman alay konusu bile oluyordu. Fakat Kırım Savaşı sırasında Fransız ve İngilizlerin yaşantısı bunları çok etkilemişti. Bu sebeple Avrupa mallarına bir hücum başlamıştı. Diğer taraftan İslam-Türk halkının faal erkek nüfusunun %75'i askere alındığından tarımda büyük bir üretim düşüşü başgöstermişti. Nitekim o yıllara kadar buğday ithal etmeyen Osmanlı İmparatorluğu bundan sonra hep buğday ithal etmeye devam edecektir.

Bu ekonomik dengesizliğin yanında bir de para meselesi çıkmıştı. Kırım Savaşı sırasında ve sonrasında İmparatorluk hudutları içinde dört tür para tedavül ediyordu. Bunların birbirine karşı değerleri her gün değiştiği için para en önemli spekülasyon ve kumar metal haline gelmişti. Sultan Mahmut II zamanından kalma gümüş paralar halk tarafından tutulduğu için, hemen sahteleri dış ülkelerde yapılmış ve içeriye sokulmuştu. Yine dış ülkelerde basılarak içeriye sokulan eski beşlik ve altılık bakır paraların sahteleri tedavülde idi. Bu sahte paraların yanında İstanbul Bankası'nın kapanması ile devletin hazine açıklarını kapatmak için devamlı olarak piyasaya sürmeye başladığı kaimeler vardı. Bu kaimeler banka desteğinden yoksun kalınca müthiş bir spekülasyona sebep oldular ve Galata Bankerleri, bu kaimelerin kurunu her an suni bir şekilde değiştirmek gücüne erişerek, devlet ve halkın büyük zararları pahasına büyük kazançlar elde ettiler.

1844'den itibaren devletin bakır, gümüş ve altın olarak bastırıldığı paralar kısa zamanda ortadan kalkıyordu, bunların yerini dışarıda basılmış sahteleri almakta idi. Bunun için esnaf, tüccar ve halkın en büyük kaygusu sahteleri ile sahicisini tefrik edecek hünere bir an evvel erişmekti. İltizamı kapatmak gibi yollara döküldüler. Böyle yoldan bol bol paralar kazanan tabaka bu tutarı muhafaza edemeyip türlü sefahat yolunda tüketti. Haydan gelen huya gitti."

Cevdet Paşa'nın bu son deyişi olan haydan gelen huya gitti, vükela ve adamları için doğru ise de Bankerler için tam tersinedir. Onlar için haydan gelen mala mülke gitmiştir. Nitekim ileride kendisi ve bankerliği ile yaptığı işler hakkında geniş bilgi vereceğimiz Avramacı Kamondo özellikle Mustafa Reşit Paşa ile olan ilişkileri ile ün yapmış olup, öldüğü zaman yalnız İstanbul'da 150 parçadan fazla önemli mülk bırakmıştır.

Kırım Muharebesi'nde müttefik devletler kumandaları

Kırım Harbi öncesi para spekülasyonları

ve.

Galata Bankerleri

1852'de faaliyetini durduran İstanbul Bankası bu tarihe kadar bir sterlinin fiyatını 110 kuruşta tutabilmişti ama, bu devlet hazinesine aşağı yukarı 270.000 Osmanlı lirasına mal olmuştu. Fakat Hazine bu yükü kaldıramayacağı için, bir nevi kağıt para olan Kaime ihraç etmiş ve İstanbul Bankası'nın desteği sayesinde bir müddet bu kaimeler altın karşılıkları ile başabaş gitmişti. Banka, piyasada para darlığı çıkınca hemen piyasaya kaime sürmekte idi. Pariteyi muhafaza için, bunların piyasada değeri düşünce iskonto haddini yükseltmek suretiyle tutmaya veya geri almaya çalışıyordu. İşte bankanın bu operasyonları

Galata Bankerlerine çok kazançlı bir yol açmıştı. Kaime düştüğü zaman topluyor ve yükseldiği zaman satarak büyük kârlar sağlıyorlardı. Bu spekülâtif oyunlara halk da alışmıştı. Vekil, vükela da zaman zaman büyük karlar sağlıyorlardı. Bunlar ellerine geçen parayı sarraflar aracılığı ile bu oyunlara katılarak değerlendiriyorlardı. Fakat bu işlerden en çok ziyanlı çıkan İslam-Türk halkı oldu. Çok para kaybettiler, ilerde bunu, borsa oyunlarını açıklarken daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

İstanbul Bankası faaliyetini durdurunca sterlin kısa zaman içinde 139 kuruşa ve o yıl sonunda da 150 kuruşa çıktı, ithal malları pahalandı ve artık bu malları tüketmeye iyice alışmış İstanbul halkı ve saray erkanı şikayete başladı. Maliye tarihinde Trouve-Chauvel projesi diye anılan yeni bir banka kurulmasına girildiyse de, Kırım Harbi'nin ortaya çıkması ile bu işten vazgeçildi.

Beş defa sadrazam olmuş Mustafa Reşit Paşa, Louis Philippe 'Paris'inin en şaşalı günlerinde bu kentte ilk önce katip, sonra da sefir olarak bulunmuştu. O lüks ve debdebenin kaynağının nereden geldiğini pek iyi anlamış olduğunu maalesef söyleyemeyiz. Sanayi devriminin, yatırımcı ve yöneticileri, bankacıları, bankerleri hızla zengin ettiği Paris'de yüksek burjuvazinin yeni mensupları dahi Osmanlı Sarayı'nın israfının kat kat üstünde örnekler vermekte idiler. Küçük burjuvaların lüks ve ihtişamı dahi bizim yüksek memur ve vukelanınkinden kat kat üstün idi. Buna tanık olan Reşit Paşa Tanzimat-ı Hayriye hareketini düzenlemede bu lüks ve ihtişamın büyük etkisi altında kalmıştı. Her İstanbul'a gelişinde getirdikleri bu lüks ve ihtişamın örnekleri idi. Ama bu lüks ve israfın yüzbinlerce işçinin günde oniki saat en güç şartlar içinde kömür madenlerinde ve fabrikalarda çalışmaları sayesinde oluştuğunu pek farkedememişti. Avrupa'nın zenginliğini Tanzimat hareketi gibi hukuki yönden değerlendirmekle büyük hataya düştüğünü ancak 1854 yılında, ilk Osmanlı borcunu sağlamak için İngiliz ve Fransız bankerlerine müracaat ettiği zaman anlayacaktı.

O, bu suretle 1856 reform fermanında Abdülmecid'i köprü, liman, vapur, demiryolu, fabrika, sulama ve gübreleme konularına temas etmeye ikna etmişti. Fakat kendi de dahil olmak üzere saray ve çevresi öyle bir tüketim alışkanlığı içine girmişlerdi ki, alınan dış borçların fermanında geçen bu kelimeler ile ilişkisi hiçbir şekilde kurulamamıştı. Saray tahsisatı arttığı, vukelanın maaşlarına boyuna zam yapıldığı halde hiç kimse halinden memnun değildi. Memnun olanlar, onları kısa bir zaman için yüksek faizle rüya alemine daldıran Galata Bankerleri idi.

Mustafa Reşit Paşa'nın bankerlerle ilişkisi hakkında ayrıntılı pek bir şey bilmiyoruz. Yalnız Paşa'nın ölümü hakkındaki rivayetler bu ilişkiyi aydınlığa kavuşturmak bakımından oldukça ilginç olduğu için, burada yeni bir değerlendirme yapmayı faydalı buluyoruz.

Paşa 1859 yılında vefat etmiştir. Vefat ettiği zaman henüz altmış yaşında idi. Paşa hastalanmış ve Emirgan'daki yalısında tutulduğu ateşli nezleden kurtulmak için, istirahat ederken çeşitli sefaret erkanı kendisine şifa dilemek için yalıya ziyarete gelmişlerdi. Paşa o zaman Tarabya'da bulunan sefaretlere iadeyi ziyaret maksadıyla uğradıktan sonra evine dönerken kendisi için bir yalı kiraladığı odalığını ziyaret etmiş ve burada bir müddet kaldıktan sonra yalısına dönerek hamama girmiş ve orada kalp sektesinden ölmüştür.

Aynı saatlerde meşhur Banker A. Kamondo yalıya gelmiş ve Mustafa Reşit Paşa'nın hamamdan çıkmasını beklemek üzere selamlık sofasında beklerken Paşa'nın hamamda öldüğü haberi gelmiş. İhtiyar Kamondo haremnden gelen kadın çığlıkları üzerine, o da "Paşa

gitti" diye bağıarak sofanın bir başından öbür başına koşmaya başlamış. Onun bu bağırmasına koşan kahya ve ağalar "Paşa nereye gitti" diye sorunca Kamondo da "Cennetlere gitti" diye cevap vererek yine koşmaya koyulmuş.⁴

Rivayete göre Mustafa Reşit Paşa'yı kalpten öldüren Kamondo'dur.

Herhalde hamamda iken kendisine Kamondo'nun geldiği haber verilmiştir. Paşa bunun üzerine aklına borçları gelerek büyük üzüntü ve heyecan geçirdiği için, kalbinin dayanamadığı söylenebilir. Bir rivayete göre de, Kamondo, Paşa'nın ölümünü işitince "Eyvah yandım" diye bağırması, fakat sonra etrafında insanlar görünce "Cennete gitti Paşa" demeye başlamıştır.

İlerde göreceğimiz gibi Kamondo, Avrupa çapında bir banker idi ve borç-alacak meselelerinde finans kapitalinin geçerli kurallarından hiç taviz vermeyen bir tabiata sahip idi. Öteki Galata Bankerleri gibi kirli ve yolsuz işlere bulaşmamıştı. Bu sebeptendir ki, Mustafa Reşit Paşa'nın dostluğunu kazanmıştır. Ama bir bankerin koca bir devlete beş defa sadrazam olmuş bir ünlü kişinin hamamının kapısında ne işi olabilirdi? Bunu ileride bazı ayrıntıları ortaya koyarak açıklamaya çalışacağız.

Mustafa Reşit Paşa

1. M.Zeki Pakalın, "Maliye Teşkilatı Tarihi", Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, cilt 3, s. 27-28. Tanzimat sonrası ilk yıllarında Maliye Nazırı olan Hacı İbrahim Saip Paşa iltizam usulünü kaldırmışsa da bu usul bir kaç yıl sonra tekrar yürürlüğe konmuş ve Cumhuriyet devrine kadar tanım gelirinin vergilendirilmesinde kullanılmıştır. (Bak Ek III)
2. Donald C. Blaisdell, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi, Duyunu Umumiye" Doğu Batı Yayınları, İstanbul 1979, s.18.
3. A. Cevdet Paşa, "Tezakiri Cevdet", TTK Ankara, 1953, s. 19, 20.
4. Ali Fuat, "Ricali Mühimme Siyasiye", İstanbul, 1928, s. 42.

Galata Bankerleri ve Kaime Denemesi

Kaime ihracının sebepleri ve alınan sonuçlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmut devri sonlarında kaime denilen kağıt paranın ihracını, gümrük resimleri başta olmak üzere diğer vergilerin iltizamı için yapılan müzayedelerde ve münakaşalarda büyük rol oynayan Galata Bankerlerini yine ön plana çıkarmıştı. Bu bankerler, aşağıda açıklayacağımız nitelikte olan kağıt paraların ekonominin bunların karşılığı olan reel olarak uğradığı değer kaybindan, özellikle iltizam usulünün kendilerine sağladığı avantajları değerlendirmede büyük rol oynamışlardır. II. Mahmut devrinin sonunda kararlaştırılan kaime ihracı 1839'da Abdülmecit'in ilk günlerinde tedavüle çıkarılmıştı. "Kaimeyi Muteberiyi Nakdiye" adını alan bu kağıt para ilk olarak 160.000 Osmanlı lirası tutarında idi. İhraç edilen kaimelerin en büyüğü 50 kuruşluk olup, diğerleri 20 ve 10 kuruşluk kupürler halinde idi. Bu kaimeler el yazısı ile hazırlanmıştı; 8 sene vadeli olup %8 faiz getiriyordu. Fakat, bu kaimelerin el yazısı ile ve numarasız olarak hazırlanması piyasada kısa zamanda sahtelerinin türemesine sebep olmuştu. Hükümet bunları geri çekip matbu kaimelerle değiştirmeye girişti; ancak bunların da sahteleri kısa zamanda piyasada görülmeye başladı. Buna karşılık hükümet piyasaya kaime sürdürükçe, faizleri de düşürmek yoluna gitmişti. Nitekim faizler ilk evvela %3'e kadar düşürülmüştü.¹

Bu kaimeler tedavülde iken gümüş altılık ve beşlik paralar da piyasada muamele görüyordu. Bu gümüş paraların ayanı bozuk olduğu için, örneğin 1843'de bir İngiliz lirası 110 kuruş etmesi gerekirken, 220 kuruşa kadar çıkmıştı. İthalat için gerekli olan para Galata Bankerleri tarafından büyük faiz ve komisyon marjları ile sağlanıyordu. Gerek kaime ve gerek gümüş paraların ithal mallarını değerlendirmede hergün farklı bir kur arzetmesi, mallar üzerinde de spekülasyona yol açmıştı. Bu spekülatif faaliyetler Galata Bankerlerinin kısa zamanda büyük paralar kazanmalarını sağlamış ve bilhassa gümrük resimlerinin iltizamında büyük ihaleleri üzerlerine alacak gücü vermiştir. 1838 ve 1839 Ticaret Antlaşmalarından sonra başta İngiliz ve Fransız mallarının %3 gibi değer üzerinden düşük bir gümrük resmi ödenmesine rağmen çok miktarda ve çeşitli malın imparatorluk içinde talep bulması, bu resimlerin hasılatını yükseltmişti. Bu sebeple gümrük iltizamında bankerler rüsumun mutlak miktarlarının artışından istifade etmek için iltizam müzayedelerinde birbirlerine destek olup iltizamı birinin üstlenmesini ve diğerlerinin de gizli ortak olarak pay almasını sağlıyorlardı. Bu usul bankerlerin nüfusunu da arttırmıştı. İltizamı üstlenen banker en az

200 memur çalıştıyordu. Örneğin, bu devirde meşhur Banker Aristidi Baltacı (Baltazzi) Arabistan ve İzmir gümrükleri iltizamından büyük paralar kazanmış, fakat sonra Borsa oyunlarında büyük paralar kaybettiği için hükümete iltizam borcundan dolayı Aydın vilayetindeki çiftlikleri haciz edilerek satışa çıkarılmıştı. Elimize geçen bir temyiz mahkemesi kararından Banker Baltacı'nın 1275 ve 1276 (1860 ve 1861) yıllarında, müfettiş muavini Anastas Ligoryadi ve Todori'nin maaş ve mesarifi karşılığı olan 204.000 kuruşu tamamen ödememiş olması sebebi ile durumun adliyeye intikal ettiğini öğreniyoruz. Elimizde olan bu devire ait temyiz mahkemesi kararlarından, iltizam usulünden doğan ihtilaflara ait birçok örneğe rastlamak mümkündür.²

Bankerlerin özellikle gümrük iltizamına el atmalarının en önemli sebeplerinden biri de gümrük resminin genellikle yabancı paralarla tahsil edilmesi, fakat mültezime ihale edilen gümrük hasılatının devlete kaime veya beşlik, altılık gümüş para ile ödenmesi idi. Ne yazık ki, bu usulün ayrıntısına geniş yer vermiş olan Osmanlı Finans Tarihi yazarları konunun bu tarafına hiç açıklık getirmemişlerdir.

Kağıt para buhranından çıkış, altın ve gümüş sikke basımı

Kağıt para ile taşış edilmiş gümüş paraların, ithal mallarında devamlı fiyat artışına sebep olması ve iltizam usulü ile de aynı kağıt paraların ve gümüş sikkelerin gelir olarak tekrar devlet hazinesine dönüşü, devlet maliyesini iyice sarsmıştı. Diğer taraftan, tüccar ve zanaat erbabı da hergün satın alma gücü değişen bu paralar dolayısıyla büyük zararlara giriyordu. Bu durumun önünü almak üzere, 1844 Şubat ayında Darphane'de altın ve gümüş para basımına geçildi. Böylece, ilk defa olarak Osmanlı İmparatorluğunda adı "yüzlük Mecidiye" veya "altın Osmanlı Lirası" veyahut yüz kuruş değeri esasına göre altın ve gümüş para basıldı. Basılan altın paralar 500, 250, 100, 50 ve 25 kuruş değerinde olmak üzere beş çeşit idi. 100 kuruşluk altın lira 6,614 gr. safi altın ve 0,602 gr. bakır karışımından oluşmuştu. Tarihimizde gümüş Mecidiye olarak geçen gümüş para ise, 20 kuruş değerinde olup 19,945 gr. safi gümüş ve 4,110 gr. da bakırdan oluşuyordu. Bunların yanında ufaklık para olarak 40, 20, 10 ve 5 para değerinde bakır sikkeler piyasaya çıkarılmıştı. Tedaviile böylece 12 Milyon küsur altın, 4 milyon küsur gümüş, iki milyon lira değerinde bakır para çıkarılmış olmasına rağmen, bir taraftan mevcut kağıt kaimeler ve diğer taraftan eski beşlik ve altılık gibi yarı sahte ve avari düşük gümüş sikkeler, bu yeni çıkarılan sağlam paraları kısa bir zamanda piyasadan kovmaya yetmişti. Meşhur İstanbul Bankası'nın kuruluşu, daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, işte bu para kargaşalığına bir son vermek içindi. Fakat ekonominin üretken kısmının dış rekabete dayanamayarak hergün gücünü biraz daha yitirmesi ve saray başta olmak üzere, daha evvel sunduğumuz sebepler dolayısıyla, en bulaşıcı hastalıklar gibi toplumun üst katlarından başlayarak aşağı doğru yayılmaya başlayan tüketim istekleri ve dahası bu tüketimin büyük ölçüde devlet hazinesine bağlı saray ve memurların öncülüğü ile yayılması, İstanbul Bankası aracılığı ile alınmak istenilen tedbirleri de boşa çıkarmıştı. Kağıt paranın masrafsızca ve kolayca devlete varidat sağlamasının devamlı olmayacağını söyleyenler çoktu; ama sözlere kulak vermek durumunda olan saray ve yüksek memurlar öyle bir hastalığa tutulmuşlardı ki, tedavisi yoktu. Nitekim Dolmabahçe sarayının inşasında (1853) Abdülmecit yapılan masraflara şöyle bir göz atarak Hazineyi Hassa amirini sorguya çekmeye kalkmış, masrafların çok fazla olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hazi-

neyi Hassa amiri, aslında 5 milyon altın liraya çıkan bu sarayın hükümetimize 3.500 kuruş mal olduğunu söylemiştir. 5 milyonluk kaime ihracı için yapılan masraf da işte bu kadarmış!

İlk üç Osmanlı dış borcu karşısında Galata Bankerleri

İç kaynakların tükenmesi Galata Sarraflarını da kötü duruma düşürmüştü. İltizam gelirleri içinde gümrük gelirleri, ithalatın iç para ve gelir darlığı yüzünden düşmesi ile, şiddetle azalmaya başlamıştı. Kırım Savaşı'nın askeri harcamaları, özellikle top tüfek satın alınmasında müttefiklerimiz olan İngiliz ve Fransızların bu işi kendileri organize etmeleri dolayısıyla sarraflara aracılık ve finansman kârları bırakmamıştı. Maaşların zamanında ve tam olarak ödenmemesi dolayısıyla, kendilerine borçlu olan memurlar borçlarını ödeyemez olmuşlardı. Haciz ve onları takip eden müzayedeli satışa götüren mahkeme kararlarını tatbik ettirmek, sarrafları pek üzmişti. Emlak ve eşya fiyatları düştüğü için, borçlunun mallarının tasfiyesi borçların ödenmesine yetmiyordu. Fakat alınan dış borçlar da mali ve iktisadi durumu düzeltmemişti. İlk üç borcun sonuncusu (1858) piyasadaki kaimelerin geri çekilmesine tahsis edilmek istenmişti. Fakat piyasada kaime olarak 70 milyon kuruş bulunduğu söyleniyordu. Bu sebeple bu ödemeyi yapabilmek için, İstanbul'da mülk sahiplerinden %5, kiralardan %10 ve tüccar ve dükkan sahiplerinden de işyerlerinin senelik kira bedelinin %10 tutarında vergi alınması kararı verilmişti. Bu da yetmeyince halktan devlete bağış kampanyasına geçildi. Bütün Galata Sarrafları her zaman olduğu gibi, bu bağışa katıldılar. Zira devlet batıyordu; batan devlet yüzünden en çok zararı da onlar görecekti. Nitekim bu bağış kampanyasında meşhur Banker Kamondo ve Zarifi, ellerindeki kaimelerden 375.000 kuruşluğunu hibe olarak devlete vermişlerdi.

Osmanlı imparatorluğu ilk dış istikrazı sağlamakta çok acemilik çekmişti. Zira 1854 yılından evvel de bir iki defa dışardan borç almak girişiminde bulunulmuş, fakat işin tekniği bilinmediği için, başarısız kalınmıştı. Oysa 1854 yıllarında artık Batı ile olan ticari ve hukuki ilişkiler açıklığa kavuşmuş, yabancı tüccar, banka ve bankerler serbestçe ve bütün hak ve imtiyazları ile imparatorluk hudutları içinde faaliyette bulunmaya başlamışlardı. Bu sebeple, dış istikrazları dışa açılmanın ekonomideki tüketime dönük değişiminin bir parçası olarak kabul etmek zorundayız. Bakınız bu konuda Cevdet Paşa ne yazıyor ve devrin Padişahı Abdülmecit'in sözlerini nasıl aktarıyor:

"Sultan Abdülmecit Han hazretleri öteden beri istikrazdan sakınır ve mali dengeyi pek ziyade gözetirdi. Lakin o dahi rüzgarın önüne düşüp gitmeye mecbur olmuştur. 1271 (1853) Şevvalinin dördüncü günü icra olunan Rikab-ı Hümayun (Padişahın yakın ve yüksek erkânı) resmi âlisinde vükelaya hitaben irad buyurduğu bir çok önemli sözler arasında: "İstikraz olunmamak için çok çalıştım. Lakin ahval bizi istikraza mecbur etti. Bunun tediyesi varidatın artması ile olur. Bu dahi imarı mülk ile, yani her devlette olduğu gibi kumpanyalar teşkil ederek demiryolları yapmakla olur. Artık kumpanyalara muvafakat etmeliyiz. Garlar da yapmalı; fakat varidat arttı, diye masrafı da arttırmamalı. Ve illa bir semere hasıl olmaz. Yine batacak yoldur. Beşiktaş Sarayı da pek tekellüflü oldu, daha sadece olabilirdi" buyurduklarında, Fethi Paşa ve Kaptanı Derya Halil Paşa "Efendimize göre bu bir şey değil" demeleri üzerine: "Yok yok, ziyadece olduğuna benim de kalbim şehadet etti" buyurmuş

idi. Doğrusu bu babda pek çok gayret ve himmet eylemişti. Lakin zamanın gerekçelerine karşı duramamıştı."³

İlk Osmanlı borcu 4 Ağustos 1854'te Abdülmecit tarafından ilan edilen bir ferman ile resmîyet kazanmış olup, 5 milyon sterlin tutarında idi ve bu borca karşılık Mısır vergisi gösterilmişti. Fakat asıl karşılık Kırım Muharebesi öncesi Fransızlar ve İngilizler ile kurulan dostluğun bedeli idi. Zira bu paranın çok daha fazlasını İmparatorluk bu savaş sebebi ile harcamıştır. En önemlisi bu istikraza bağlı olarak aynı iki büyük devlet ile yapılan anlaşma gereğince yabancılara gayrimenkul mülkiyet hakkı tanınması, bütün hristiyanlardan alınan " haraç" in kaldırılması ve karma mahkemelerin kurulması idi. Bütün bunların başında büyük Osmanlı ülkesinde müslim ve gayrimüslim vatandaşların kanunlar önünde eşit olması geliyordu. Bu son karar o kadar yadırganmıştı ki, rivayet edildiğine göre Rum Patriği Reşit Paşa'ya "Paşa ne yaptınız, bizi Ermeni ile Yahudi ile bir ettiniz, biz oysa ikinci vatan-daş idik, onlar da arkamızdan geliyordu" demiştir.⁴

Bu borçla birlikte Galata Borsası dünyaya açılmaya başlamıştır. Aslında bu borç 5 milyon sterlin olmasına rağmen, bütün masraflar ve nominal değer altında satış dolayısıyla hükümete sadece bunun yarısını sağlamıştır. Nitekim istikraz tahvilleri piyasaya %80 ile çıkarılmış ve yıllık amortisman %1 ve faiz de %6 kabul edildiğinden, net geliri yılda %9 civarında kalmıştır. Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, bir taraftan Mısır prens ve prenseslerinin, diğer taraftan da Kırım Savaşı dolayısıyla İngiliz ve Fransız yüksek rütbeli asker ve diplomatlarının İstanbul'a gelmeleri ile canlanan piyasa ve tüketim toplumu modelinin yaygınlaşması, Galata Borsasına yeni denebilecek faaliyet sahaları açmıştır. Londra ve Paris, Viyana ve Berlin Borsaları kısmen de olsa İstanbul'a taşınmaya başlamıştır. Esham, tahvilat ve her türlü şirket hisse senetleri üzerinde "hava oyunları" tabir olunan borsa oyunları Galata Borsasını kısa bir zamanda önemli hale getirmişti.⁵ Akşamları Galata Borsası kapandıktan sonra (ilk borsanın yeri Havyar Hanı'dır) gece yarlarına kadar Beyoğlu birahanelerinde borsa oyunlarına devam edilmeğe başlanmıştır. Hükümet birahanelerde borsa oyunları yapılmasını çok sonra yasak etmeğe kalkacaktır. Fakat I.Dünya Savaşından ve İstanbul işgal edildikten sonra Tepebaşı'ndaki meşhur Kanuni Esasiye Kiraathanesi (ki o zaman birahane idi) borsacıların akşam ve gece karargahı olacaktır. İlerde, burada Türk parası üzerinde ne gibi oyunlar oynandığını tafsilatı ile vereceğiz.

Dış borçların birbirini takip etmesi Galata Borsası'nın yeni bir biçimde organize edilmesi gerektirdiği gibi, Osmanlı dış ve iç borçları tahvilatı alım satımı, bunlar üzerinde ileride ayrıntılarını vereceğimiz "Hava Oyunları" ve her türlü "spekülatif muameleler" in yoğunlaşmasına sebep olmuştu. Bunun yanında, o devirde İstanbul'da faaliyet gösteren dünya borsalarında ün yapmış bankerlerin, krediyi sağlayan kuruluş ile hükümet arasında Osmanlı dış borçlarının komisyonculuğunu ve bazı hallerde de kısmi "garantörlüğünü" yaptıklarını görmekteyiz. Özellikle Baltacı, Zarifi, Mısır sarrafı diye anılan Kevork Efendi ve diğerleri, ilerde göreceğimiz gibi dış kredi komisyonculuğu yanında bazı ithalât ve arsa spekülasyonlarına da karışmışlardır.

Galata Borsasının kendi içinde nasıl teşkilatlandığını ve bu öz yönetimin ne gibi sonuçlar yarattığını ve hükümetin bu borsaya müdahalesinin nasıl başladığını gelecek sayfalarda ele alacağız.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kağıt paranın ortaya çıkışı 1839 yılına rastlar. Aslında bu kağıt paralar %8 faiz getirdiğinden bir nevi dahili istikraz mahiyetinde idi. Bak: Du Velay, age., s. 125, 126.
Osmanlı İmparatorluğu'nda kaimeler hakkında toplu bilgi almak için bak: Haydar Kazgan, "Kaimeler", Ekonomi Ansiklopedisi, s. 710-712.
2. Cerideyi Muhakem, 11 Kasım 1296-1880, sayı 72, s. 576. 1852 yılında beşinci defa Maliye Nazırı olan Abdurrahman Nafiz Paşa ilk defa olarak devlete borcu olan kişilerin mallarının haciz ve satışı suretiyle borcun tasfiyesi kararını aldırılmıştır. Bak: M.Zeki Pakalın, age, s. 7.
A. Du Velay, age, s. 124-126.
3. A. Cevdet Paşa, "Maruzat", s.7.
4. A. Du Velay, age, s. 134-142.
Abidin (Zamanın Borsa hükümet komiseri), "Konsolidin Hava Oyunları İle Sair Muameleatı Hakkında ve Mustakrazatı Maliyeye Dair Risaledir.", İstanbul, 1291-1876, s. 38-40.
5. Abidin Paşa, age, s. 2-28.
Haydar Kazgan, age, s. 2-28.
Toplum ve Bilim, sayı:6, s. 638.

Haydarpaşa Tren İstasyonu

İlk Türk Anonim Şirketi olan "Şirketi Hayriye"'nin kuruluşunda Galata Bankerlerinin rolü

*Tüketim toplumuna geçişi belgeleyen bir anonim
şirket: Şirketi Hayriye senedi*

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Abdülmecit 1854'de ilk Osmanlı dış borcunun alınmasına binbir güçlükle razı olmuş ve borcu ödemek için "kumpaniyeler" kurmak gerektiği üzerinde durmuştu. Fakat, Şirketi Hayriye bu sözün söylenmesinden iki yıl evvel kurulmuş bulunuyordu.¹ 1838 ve 1839 İngiliz ve Fransızlarla yapılan ticaret anlaşması sonucu İmparatorluğun ithalatının hızla artması gümrük resminin %3 indirilmiş olmasına rağmen, gümrük hasılatını arttırmıştı, iltizama verilen gümrükler, mültezimlerin peşin olarak büyük paralar ödemeleri sonucunda devlete önemli bir gelir kaynağı olmuştu.

Bunun sonucunda Tanzimat ile birlikte genişletilen bol maaşlı devlet kadroları ve saray tahsisatı imalatçı, zanaatkar ve esnan artık üreticiliği bırakıp, ithalatçılık ve Avrupa mallarını toptan ve perakende olarak satan kişiler ve kurumlar haline getirmişti. Gerçekte gelirin değil, servet ve sermayelerin kaynak teşkil ettiği bu tür tüketim harcamaları, kısa zamanda iflasın önlenmesi için dış borçlanmayı kaçınılmaz kılacaktı ama, henüz görünürde böyle bir şey yoktu ve işin içyüzünü bilen de pek az kişi idi. Bunlar da etraflarına bakıp, acaba kötü düşünmekle biz de yanılıyor muyuz diye şüphe içinde idiler.

İşte bu sebeptendir ki, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan reform ve köklü değişme eylemlerinin iktisadi yönü ilk olarak tüketimin rasyonelleştirilmesi şeklinde olmuştur. Tüketim olanakları bir anda artınca bu tüketimi düzenlemek de bir reform olarak kabul edilebilir. Kaldı ki, bugün dahi tüketimi organize etmek veya tahmin etmek, buna bağlı üretimi rasyonel bir şekle sokmak için gerekli görülmektedir, işte Şirketi Hayriye böyle bir modelin sonucu ortaya çıkmıştır.

19. asrın ilk yarısının sonlarına doğru açılan iş hayatı ve devlet gelirlerindeki artış, üst gelir tabakalarında sadece Batı mallarının değil "Batı usulü hizmet tüketimi" anlayışını da körüklemiştir. Bu hizmetlerin başında "sayfiyeye gitmek" gelmekte idi. Gerçekte o devre kadar özellikle Boğaziçi'nde yazı geçirmek modası alışılmış birşeydi. Fakat bu olanak sadece absanteist Türk ve Rum toprak sahipleri, saray erkani ve bir kaç vekil vükela için mev-

cuttu. Oysa işlerin açılması ile tüccar ve esnaf da bu modaya katılmaya başlamıştı. Derken yüksek memurlar da bu modaya uymaktan geri kalmadılar.

Abdülmecit, Boğaziçi'ne gösterilen bu rağbet üzerine bir çare düşünülmesini emre-dince, bu işin artık kayık ve yelkenlilerle yapılamayacağını, bunlardan şikayetlerin çoğaldı-ğını ve kazaların arttığını saptayan yetkililer, bir Fransız firmasının bu işe iki vapur tahsisine izin vermişlerdir. Fakat bu firmanın tarife ve yolcu eşya bilet ücretlerinde sık sık keyfi hare-ket etmesi neticesi ruhsatı iptal edilmiş ve yerine tersaneden bir vapur konmuştur. 29 Cemazielahir 1267 (1851) tarihli ve 445 sayılı Takvimi Vakai'de bu vapurun nasıl ça-lışacağı halka ilan edilmişti. Buna göre vapur o senenin Nisan ayından itibaren günde bir kere köprüden hareket ederek aldığı yolcuları boğazın iki tarafındaki köylere çıkardıktan sonra geceyi İstinye'de geçirecek ve sabahleyin yine aynı yerlere uğrayarak köprüye geti-recekti. Aynı gazetede yolcu ve yük tarifesı de mevcuttu. Hatta abonman biletleri dahi ihdas edilmişti.

Fakat tersane gemileri askeri nizam altında idi. Bu sebeple yolcularla gemilerdeki görevliler arasında zaman zaman zaman türlü sebeplerden tartışmalar çıkıyordu. Bir taraftan da rağbet artmıştı. Beyoğlu mağazalarında Avrupa'dan gelen yazlık kıyafetler, sayfiye mobilya-ları, perdeler, yelpazeler, vs... kapış kapış satılıyordu. Azınlıkların küçük burjuva yaşantıları, levantenlerin göz kamaştırıcı kıyafetleri, başta saray ve vükela aileleri, memurlar olmak üzere Türk toplumunu da geniş ölçüde etkilemeye başlamıştı.

Bu tüketim talebini içerden karşılamada şimdilik hiçbir olanak görünmüyordu. Oysa ki aynı günlerde Osmanlı yönetiminde olan Bulgar Prenslığı'nın merkezi olan Sofya'da buhar ile işleyecek bir bez ve kumaş dokuma fabrikası teşkili için kurucular tanzim ettikleri anonim şirket mukavelesini tasdik ettirip işe koyulmak için Padişahın iznini alıyorlardı. Nitekim bu fabrika Balkan Savaşı'na kadar ürününün %80'ini Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç etmiştir.

Boğaza gösterilen bu rağbetin Osmanlı devlet adamlarının aklına bir vapur şirketi kurulmasını getirmiş olması bile, o zaman için büyük ve yerinde bir teşebbüs sayılabilir. Çünkü bu teşebbüs hiçbir yabancı desteği olmadan mahalli ve gerçek anlamda milli bir teşebbüstür. Danışmanlarda yerlidir, ileride göreceğimiz gibi Galata Bankerleri bu ilk Türk şirketinin kurulmasında sermayedar ve danışman olarak büyük görev yapmışlardır.

Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım "Cevdet Paşa ve Zamanı" adlı yapıtında babası ile Fuat Paşa'nın Şirketi Hayriye'nin kuruluşunu nasıl hazırladıklarını şu şekilde anlatıyor:

"Fuat Efendi ile Cevdet Efendi Bursa'daki müddeti ikametlerini boş geçirmeyip iki mühim eser meydana getirmişlerdir: O zamana kadar lisanı Osmanî'nin sarı ve özelliğini toplayan bir kitap bulunmadığından Osmanlı lisanının yazı kaidelerini gösteren bir kitap yazılması lüzumunun ehemmiyetine binaen "Kavaidi Osmaniye" risalesini meydana getir-mişler, bir de Avrupaca büyük bir servet mamuriyeti mucip olan Anonim Şirketi itibariyelere Memaliki Osmaniye'de henüz rağbet ve heves olmamasından halka bir numu-ne göstermek ve Boğaziçi ahalisinin gidip gelmelerine bir suhulet verilmek üzere bir vapur şirketi teşkilini düşünüp, bu şirketin tesisine dair bir nizamname layihası kaleme almışlar... İstanbul'a vardıklarında mevkiyi icraya koymuşlar ve bu şirkete "Şirketi Hayriye" ismini verilmiştir..."

Gerçekte romatizma tedavisi için Bursa'ya giden Fuat Paşa, Cevdet Paşa'yı da yanında götürmüş ve bir rivayete göre kaplıcalarda hamamda iken bu şirket konusunu ele almışlardır. Onun için Şirketi Hayriye'nin hamamda doğduğu söylenir.

Abdülmecit

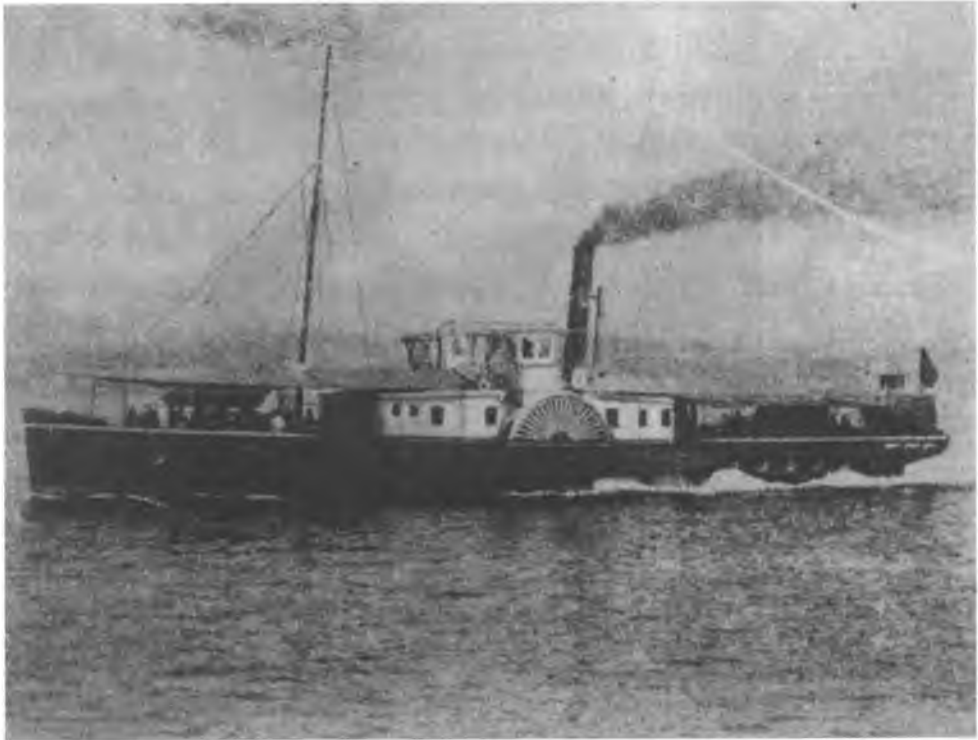
Zamanın olaylarını kaleme alan tarihçi Lütfü Efendi kendi adı ile anılan yapıtının 9. cildinde Şirketi Hayriye'nin kuruluşunu şöyle hikaye ediyor:²

"1267 (1852) senesi de hulul etti. Bu senenin icraati nafiyesinden biri devletçe itina olunup Dersaadette Boğaziçi sahillerine işlemek üzere "Şirketi Hayriye" namı ile teşkili tasavvur olunan vapur kumpanyasının tesisidir. Bu kumpanyanın yapılan layihayı nizamiyesi mucibince icrayı icabına teşebbüs olundu. Şöyle ki:

"Her sınıf tebayı Devleti Aliye'nin işbu kumpaniyeden hisse almalarına müsaade olunarak beher hissesi 10.000 kuruş olmak ve evveli emirde 1.500 sonradan 500 daha ilavesiyle toplamı 2.000 hisseden ibaret olmak üzere mezkur kumpaniye teşkil edilmiştir."

"Evet vakit bu gibi menafiyi fevayidi umumiye ve hususiyenin takdiri yolunda malumat ve tecrübe mevcut bulunmadığından, adı geçen şirket müessisi bulunan zamanın Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa her sınıf muteberanı teşvik ve heveslendirmek suretiyle hisseler almaya sevketmiştir. Aşağıda isimleri yazılı olan hisse alanların içinde şu teşebbüs olunan şirketin dereceyi lazımesini ve menfaatini bilenler var idiyse de çoğu Reşit Paşa'nın hatırı için gönülden arzu ederek satın almışlardır. Hamdolsun o zamandan beri şirketi mezkure devam ile bugünkü günde yani 1309 (1894) seneyi hicriyesinde dereceyi iş ve itibarı mü-nasebetiyle tesis olduğu zamandaki hisselerin bedelleri beş altı misline çıkmıştır. Bu şirket sebebiyle Boğaziçi imar edilmiştir. Eskiden Rumeli cihetinde Yeniköy ile Anadolu tarafından Kanlıca üst tarafları ahali ve sanki beladı meçhuleden idi. Hususi ile Kavakları gören pek yok idi..."

Lütfü Efendi'nin bu açıklaması Şirketi Hayriye'nin ne maksatla tesis edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Boğaziçi'nin bu şirket sayesinde imar edildiği doğrudur. Fakat ne pahasına? Şirketi Hayriye onun dediği gibi 1894 yılında iyi temettü dağıtan ve hisse senetleri nominal değerlerinin beş altı katına çıkan bir şirket haline gelmişti ama aynı yılda ilerde göreceğimiz gibi ekonomi iflas etmiş ve Osmanlı Bankası dört ay müddetle banknotları karşılığı altın ödemeyi durdurmuş, Osmanlı hükümetinin dış borçları da Boğaz'da zevk ve sefa için oluşturulan bina ve kamusal tesislerin servet değerinin 100 mislini aşmıştı.

Şirketi Hayriye Vapuru

***Şirketi Hayriye'nin Kuruluşunda Galata
Bankerlerinin pay sahibi, komisyoncu ve
danışman olarak rolleri***

Yine Lütfü Efendi'nin yukarıda adı geçen yapıtından çıkardığımızı göre Şirketi Hayriye'nin kuruluşunda hisse senetleri aşağıdaki gibi, kişilere dağıtılmıştı:³

Hisse sayısı	Satın alan kişinin adı,
100	Padişah Abdülmecit
50	Valide Sultan
20	Sadrazam Mustafa Reşit Paşa
20	Serasker Damat Mehmet Ali Paşa
20	Tophane Müşiri Fethi Paşa
20	Girit Valisi Mustafa Paşa
20	Mısırlı Kâmil Paşa
20....	Mehmet Ali Paşa kerimesi Zeynep Hanım
20	Sarrafdan Mıgırdıç
20	Sarrafdan İshak
20	Mısırlı adı ile anılan Sarraf Kevork
20	Banker Abraham
15	Mösyö Yani (tüccardan)
15	Ağahasan Paşazade Ali Şevket Bey
15	Banker meşhur ihtiyar Kamondo
10	Şeyhülislam Arif Efendi
10	Kaptan Paşa
10	Rifat Paşa
10	Rıza Paşa
10	Hüdavendigâr valisi Saram Paşa
10	Aydın valisi Halil Paşa
10	Silistre valisi Mirza Sait Paşa
10	Zarif Paşa
10	Bağdat valisi Vehbi Paşa
10	Eski kazasker Tahsin Paşa
10	Büyük imam İzzet Efendi
10	Fuat Efendi (sonradan Fuat Paşa)
10	Muhtar Bey
10	Tercüme odasından Behçet Bey (sonradan Reşit Paşa'nın mühürdarı)
10	Lögovet Bey
10	Barutçubaşı Boğos
10	Sarraf Hoca Maksut
10	Sarraf Canik
10	Sarraf Tanguroğlu Ohannes
10	Sarraf Mısırlıoğlu Bedros
10	Sarraf Pısmıçoğlu Nişan

Bundan başka sair vükela ve yüksek memurlar da daha aşağı miktarda hisse senedi olarak iştirakde bulunmuşlardır.

Listede görüldüğü gibi, zamanın meşhur banker ve sarrafları Şirketi Hayriye'ye hissedar olmuşlardır. Daha evvel konu ettiğimiz Reşit Paşa'nın sarrafı meşhur Banker Kamondo'nun sadece 15 hisse satın almış olması, Reşit Paşa'nın bu işin öncülüğünü yaptığı düşünülürse biraz anormal gözükmektedir. Ancak listede adı görülen zevatın büyük bir kısmının bu hisseleri sarraflardan borç olarak satın aldıkları da bir gerçektir. Zira o devirde sarraflara borçlu olmayan devlet adamı yok gibi idi. Hatta Valide Sultan'ın dahi sarraflardan külliyetli miktarda borç aldıkları biliniyordu. Reşit Paşa 20 hisse almak için ödediği 600 Osmanlı lirasını da Banker Kamondo'dan almıştır. Bu sebeplerdir ki bu şirketi İstanbul banker ve sarraflarının kurduğunu iddia edebiliriz.

Aslında Galata Bankerleri, anonim şirketlerin kurulmasını ve Galata Borsasının tesisi için içerideki bütün finans işlemlerinin tamamlanmasını istemekte idiler. Zira artık Devlete ve şahıslara iadesi gitgide zorlaşan borç verme işinin sonu gelmişti ve bu yüzden birçok sarraf iflas etmiş veya sarayın veya vükelanın gözünden düşerek memleketi terk etmek zorunda kalmıştı. Oysa ki, Galata'da bir borsa kurulduğunda ve kambiyo muameleleri yanında hisse senedi ve tahvilat üzerine muamele yapılmaya başlandığında hem sarrafların şahıs ve namı, hem de sermayeleri büyük risk altına girmeyecek ve bu riskler daha geniş bir kitleye dağıtılacaktı. Tabii öncülüğü yapanlar rantları paylaşacaklardı. İşte Galata Borsası ileride göreceğimiz gibi bu amaca yönelik bir kuruluşa sahip olacaktı. Şirketi Hayriye'nin kuruluşu da bunun bir başlangıcı idi.

Şirketi Hayriye'nin kuruluşunda en büyük rolü, sermayeye iştirak etmediği veya yurtdışındaki listeye girmeyecek şekilde çok küçük bir pay ile iştirak ettiği halde Şirketin vapur inşaat işlerini üzerine almış bulunan meşhur Banker Manolaki Baltazzi (Baltacı) oynamıştır.

Şirketin kuruluşu için tanzim edilen ve Takvimi Vakayı'de⁴ yayınlanan "Esbabı Mucibe Layihası"ndan vapurların siparişi için satılan 9.000 hissenin 8.000'i tahsis edilmiştir. Vapurların Londra'ya siparişi işi Banker Manolaki Baltazzi'ye verilmiştir. Takvimi Vakayı'nın bir diğer nüshasında ise şu bilgi verilmektedir:⁵

"Yapılacak Şirketi Hayriye vapurlarına dair Baltacı Bezirgan ile evvelce yapılan kontrato gereğince istedikleri miktardan haylice ehven olduğu halde kendisine kâr olarak kalacak 1.300 keseyi (1 kese: 500 kuruş) dahi adı geçenin Devleti Aliye'ye olan sadakati ve gayretinden naşi bu defa şirketi mezkûreye terk eylemiş olması ile müteallik şerefsadur buyurulan İradeyi Seniyyeyi Hazreti Padişah'ın yüksek sözü üzere beyanı mahsusiyet ile komisyon tarafından kendisine yazılan cevap evvelce gelmiş olan mektubun suretiyle beraber keyfiyeti hissedaranların malumu olmak için aynın işbu mahalde tab ve temsil edilmiştir:

Manolaki'nin mektubu:⁶

Sizlerle aktedmiş olduğum kontratonun hulasasını havi Londra'da bulunan oğluma yazmış olduğum mektuba cevaben bu defa merhum tarafından alafıranga Şubat ayının 17'si tarihli mektupta mezkûr vapurları imal ve inşa edecek olan fabrikatör ile görüşüğünü ve fabrikatörün kendisine sipariş olarak vapur aletlerini kesiretine nazaran evvelce istemiş olduğu fiyattan aşağı olarak yani beher beygir kuvveti 44 lira yerine 40 liraya, belki de 39

liraya kadar yapmaya ve teknelerinin beher tonilatoshunu dahi 17.5 yerine 15 liraya inşa eylemeye hazır olduğunu ifade ve işhar ediyor. İşte bu cihetle beş altı bin lira yani tahminen 1300 kese kadar fayda olacağı anlaşılmışsa da evvelden beri bu maddede kâr etmek amalinde bulunmadığımdan işbu faydayı dahi kemali memnuniyetle kumpaniyeye terk ettiğimi mübeyyin işbu vesika tahrir ve neşrolunmuştur."

Bu mektuba karşılık Şirketi Hayriye'de kurulan komisyon bir cevap yazıp kendisine teşekkür ederek, şirketin 10 hisse senedini bedelsiz olarak Manolaki Baltazzi'ye hediye edeceğini bildirmiştir.

Manolaki Baltazzi o devirde sadece bankerlik değil, Batı'dan ithal edilen önemli malların komisyonculuğunu da yapmakta idi. Zannedildiğine göre bir oğlu bunun için devamlı Londra'da, diğeri de Paris'te ikamet ediyordu. Londra'ya ısmarlanan 6 vapurdan -ki bunların adı sırasıyla Rumeli, Tarabya, Göksu, Beylerbeyi, Tophane, Beşiktaş idi- ilk üçü yüzseksenekizer ve diğeri üçü de yüzdoksanyedişer tonilato idi. Gemilerin tekneleri 1267 (1851) yılında İngiltere'de Wayt adasında Mister Jon Robert Wayt fabrikasında, makineleri ise Mozdeli adlı fabrikada inşa edilmiştir. Gemiler İstanbul'da işletmeye 1270 yani 1853 yılında koyulmuştur.⁷

Galata Bankerlerinin Şirketi Hayriye'nin yönetiminde oynadıkları rol

Şirketi Hayriye resmen kurulduktan ve vapurlar sipariş edilip de teslim haberleri gelmeye başladıktan sonra ortaya bir yönetim meselesi çıkmıştır. Devamlı ve yeni kararlarla vergileri yeni kurulacak bir maliye teşkilatı ile toplama kararı verildiği halde, hâlâ iltizam usulünden vazgeçmeyen kişilerin kurdukları bu şirketin yönetimi gerçekten de ürkütücü olmuştur. İlk olarak sipariş edilen 6 yolcu vapuru ile sonradan 500 hisse daha ihraç edilerek siparişi yapılan Üsküdar ile İstanbul arasında işletilecek bir araba vapurunu işletmenin, büyük bir bilgi ve ihtisas işi olduğu hemen anlaşılmıştır. O devirde bazı Ermeni ve Rum azınlıklar kendi namlarına veya yabancılarla ortak olarak Marmara, Karadeniz ve Akdeniz limanları arasında yolcu ve yük taşıyan yelkenli ve buharlı gemi işletmekte idiler. Galata ve Karaköy'de acentalar teşkil etmişler ve bu işten maada yük ve yolcu komisyonculuğu yapmakta idiler. Fakat bunlar devletin baş olarak görüldüğü bu işi üzerlerine almaya yanaşmıyorlardı. Devletin tarife ve ücretlere müdahalesinden çekiniyorlardı. Açıkçası şirket bu işi alışılmış olan iltizama dahi verememek durumuna girmişti. Nihayet iki Ermeni vapur acentası sahibi bu işe talip oldu. 17 Cemazielahir 1268 tarihinde yapılan bir mukavelename ile şirketin yönetimi Osmanlı tebasından Hoca Mıgırdıç ve Agop Bilezikciyan Kardeşler ile Antuan Kalçiar'ın firmasına verildi. İhale bedeli 2.100 kese idi ve vadesi altı yıldı. Fakat aradan bir yıl geçmeden Bilezikciyan Kardeşler bu işi beceremeyeceklerini anlayarak, işi bırakmışlar ve iş bu defa Resimci Mıgırdıç adında bir başka Ermeni vatandaşa havale edilmiştir. Fakat bu kişi de işi kısa zamanda bırakır. Bunun üzerine şirketin otuz hissedardan mürekkep temsili heyeti toplanarak durumu müzakere eder ve Ali Hilmi Bey isminde bir tüccarı, taşıdığı bu sıfat dolayısıyla işe ehil görür ve müdür tayin eder. Hilmi Bey 1281 yılında serasker olan meşhur Ağa Hasan Paşa'nın kölesi olduğu halde kısa zamanda çiftliğin kâhyası olmuş, Türkçe ve Rumca okuyup yazmayı iyice öğrenmiş ve İstanbul'a gelerek burada ticaret yapmaya başlamıştır. Bu arada Şirketi Hayriye'ye hissedar olmuştur.

Ali Hilmi Efendi müdür olur olmaz hemen bir idare meclisi kurarak, zamanın anonim şirketi konusunda en iyi bilgi sahibi olan Sarraf Bahçevanoğlu Hoca Kevork'u, tüccardan Ananyan Efendi'yi, Avrupa ticareti yapan tanınmış tüccar Yakup Yakupyan'ı ve Kamil Paşa dairesi kethüdası Hüseyin Haki Bey'i üye tayin etmiştir. Böylece Ali Hilmi Efendi'nin son müdürlük yılı olan 1280 (1864) yılına gelindiğinde şirketin yıllık hasılatı 101.844.11 Osmanlı lirası ve masraflarının yekünü 69.415.75 Osmanlı lirası olarak tesbit edilmiş ve aynı yıl hissedarlara 10.000 Osmanlı lirası temettü dağıtılmıştır. Bu yılda vapur sayısı da onaltıya yükselmiş bulunuyordu.

Ali Hilmi Efendi'nin müdürlüğü de birçok dedikodu ve suistimal şayiaları ile geçmiştir. Fakat şirkete olan rağbet gün geçtikçe artmaya devam etmiştir. Boğaziçi'nde rantlar süratle yükselmiş, özellikle iskelelere yakın yerlerde bina inşaatı hızlanmıştır. Nitekim Cevdet Paşa "Tezakir'de:⁸ "Hele Şirketi Hayriye vapurları Boğaziçi'ne işlemeye başladıktan sonra, Boğaziçi şenliği ruzefzun oldu ve sahil hanelerin kıymeti fevkalade terakki buldu." şeklindeki ifadesi ile bu durumu açık bir şekilde vurgulamaktadır.

İleride göreceğimiz gibi, Galata Borsasının kendi içinde teşkilatlanmasından sonra Şirketi Hayriye'nin hisse senetleri de bu borsada muamele görmeye başlamış ve meşhur "Hava Oyunları"na konu olmuştur. Şirket hisse senetlerinin büyük el değiştirdiği de görülecektir. Ancak özellikle primli demiryolları tahvilatı ile bazı demiryolu şirketleri ile diğer yabancı şirketlerin hisse senetleri bu borsada her türlü kontrolden uzak olarak spekülatif muamelelere konu edildiğinden, Şirketi Hayriye'nin hisse senetleri zamanla borsa muamelelerine konu olmak vasfını yitirmiştir.

Ali Hilmi Efendi'yi meşhur Sarraf Hoca Kevork Efendi'de kurtaramamış ve özellikle biletcı ve küçük memurların suistimallerinin önünün alınamaması yüzünden, şirketin Karadeniz'e de vapur işleteceği ve bu işin onun gücünün üstünde bir iş olacağı bahanesi ile işten alınmış ve yerine eski Maliye Nazırı Nafiz Paşa'nın kethüdası Reşat Efendi getirilmiştir. Reşat Efendi, Hüseyin Haki Bey'in başkanlığında kurduğu bir komisyon ile bilet ve sair yolsuzluklarını saptamak ve gerekli tedbirleri aldirmaya koyulmuştur. Fakat bütün gayretlerine rağmen muvaffak olamamıştır. Böylece 1282 (1866) yılında aynı şirkette o devirde idare meclisi azası bulunan Hüseyin Haki Bey müdürlüğe getirilmiştir. Hüseyin Haki Bey bu vazifeye getirildiği zaman meşhur Zeynep Hanım'ın ve zevci Yusuf Kamil Paşa'nın kethudalığını yapmakta idi. Rivayete göre yeni Avrupa'dan dönmüştü. Bu gezisinin sebebi de Beyazıt'taki, pamuk parası ile yapıldığı için Pamuk Sarayı denilen, konağın (Zeynep Hanım Konağı) tefrişi için mobilya ve sair siparişi imiş. Bilindiği üzere, Zeynep Hanım Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın kızı olup, pamuk hasılatı da Mısır'daki topraklarından gelmekte idi. Hüseyin Haki Bey Mısır'da okumuş ve Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Halim Paşa'nın uzun seneler Türkçe ve Fransızca hocalığını yapmıştı. Para, borsa ve muhasebe işlerinden iyi anlayan pek az kişiden biri olduğu söylenir. Zaten Zeynep Hanım gibi parası bol ve parayı harcamayı da seven bir kadına uzun seneler kethudalık edebilmek için bu vasıflar gerekli idi.

Hüseyin Haki Bey ilk olarak yeniden bir meclisi idare teşkil etmiş ve riyasetine de Beyrut ve Şam eyaletleri aşar mültezimi meşhur Sarraf Mısırlı Andon'u getirmiştir. Şirkette ilk olarak çift defter usulü muhasebe tutulmasını sağlamıştır. Şirketi yeniden organize etmiştir. Böylece Hüseyin Haki Bey 1282 (1866)'dan 1311 (1895) yılına kadar şirket mü-

dürlüğünde kalmıştır. Bu arada şirket Üsküdar ile Kabataş arasında araba vapuru ve Adalar'a seferlere başlamıştır.

Şirketi Hayriye'nin faaliyet yılları boyunca gerek şirket yönetiminde ve gerek hisse senetlerinin borsa fiyatları üzerinde Galata Bankerlerinin oynadıkları rolleri aynı yıllardaki diğer olayları açıklamadan ele almak mümkün değildir. Bu sebeple bu konuya ileride başka başlıklar altında dahi olsa tekrar temas edeceğiz.⁹

1. Şirketi Hayriye Salnamesi, İstanbul 1912.
2. Şirketi Hayriye Salnamesi, s. 4, 5.
3. Şirketi Hayriye Salnamesi'nde işaret edildiği üzere (s. 5) kurucu hissedarlar, Takvimi Vakayi'nin 436 ve 447. sayılarında da yayınlanmıştır.
4. Takvimi Vakayi, sayı 436, 2 Muharrem 1267.
5. Takvimi Vakayi, sayı 486, 13 Muharrem 1268.
6. Şirketi Hayriye Salnamesi, s. 8,9.
7. Şirketi Hayriye Salnamesi, s. 9-13.
8. A. Cevdet Paşa, "Tezakir", s. 71. 22
9. Şirketi Hayriye Salnamesi, s. 14-66.

Tersane

Osmanlı Bankası'nın kuruluşuna karşı Galata Bankerlerinden gelen tepkiler

Osmanlı Bankası'nın kuruluşunu hazırlayan iç ve dış etkenler

1860 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış borçları doruğa çıkmış görünüyordu. Yıllık gelirler ile giderlerin yıl içi devrelerde gider lehine büyük farklar yaratması, devlet gelirlerinin büyük kısmının öşür ve ağnam gibi tarım gelirlerinden alınan vergilere dayanmış olmasından kaynaklanıyordu. Bu sebeple kısa vadeli devlet borçları artmış ve bunlar vergilerin tahsili ile büyük ölçüde ödenmediğinden, konsolide edilerek ödenmesi ertelenen borç haline getirilmişti. Kısa vadeli gelir-gider açıklarını kapamakta yine en etken kurum Galata Bankerleri idi. 1860 yılının Aralık ayında Parisli Banker Mirés -ki aşağıda açıklayacağımız üzere kendi adı ile alınan Osmanlı borcu ile ün yapmıştır- Paris'te yayınlanan **Le Constitutionnel** adlı gazetede İmparatorluğun iç ve dış borçlarını şu şekilde açıklamıştı:¹

<i>Dış Borçlar (Amortisman düşüldükten sonra)</i>	310.000.000 Fr.
Eshamı Cedide (konsolide emisyon)	56.000.000 Fr.
Tedavüldeki Kaimeler	14.000.000 Fr.
Galata Bankerlerinin alacakları	127.000.000 Fr.
Hazine tahvilleri	56.000.000 Fr.
Eshamı Mümtaze	15.000.000 Fr.
Sergiler (1865'ten başlamak üzere 5 yıl sonunda ödenecek vergiler)	86.000.000 Fr.
Çeşitli Vekâletlerin dalgalı borçları	110.000.000 Fr.
Toplam	774.000.000 Fr.

Osmanlı lirası olarak 29.000.000 tutan bu borç tamamen Galata Bankerlerinin kontrolü altında idi. Hükümet bizzat Galata Bankerlerinden çeşitli şekillerde borç aldığı

gibi, bir de ayrıca vekâletler (özellikle Harbiye Nezareti ile Bahriye Nezareti silah ve mühimmat karşılığı tüccara zamanında para ödeyemeyince) bu borçlarını faizli senetli borçlar haline getirmişlerdi. Bu senetler kısa zamanda sahipleri tarafından Galata Bankerlerine kırdırıldığı için bu bankerler devletin alacaklısı durumuna geliyorlardı. Diğer taraftan, Maliye Nezareti -yukarıda açıkladığımız gibi- tarım ile ilgili vergilerin tahsil edildiği zamanlar dışında, kalan zamanlarda masrafları karşılayabilmek için, Galata Bankerlerinden kısa vadeli borç alıyordu. Fakat bu borçların büyük bir kısmı ödenemediğinden, adı geçen 1860 yılında bu borçlar 250.000.000 Frank yani 10 milyon Osmanlı lirası gibi Galata Bankerlerinin artık tahammül gösteremeyecekleri seviyelere çıkmıştı. Gerçekte, Galata Bankerleri devletten yüksek faiz alırken bu borçların finansmanı için daha düşük faizle dış piyasalardan kredi sağlıyorlardı. Bu iş, faiz farkı dolayısıyla çok kârlı idi; ama, her an patlama noktasına gelecek şekilde genişlemişti.

Fuat Paşa

Galata Bankerlerinin Osmanlı hükümetlerinin 1854'ten itibaren Avrupa piyasalarından borç alma zorunluluğunu bu mekanizma içinde getirmiş olmaları Osmanlı devlet adamlarını pek o kadar tedirgin etmemişti. Nitekim Fuat Paşa Kanlıca'daki muhteşem konağında kabul ettiği bir Fransız gazeteci ile aynı günlerde şu konuşmayı yapmıştır:

"Doğrusu açıkça beyanı fikir edeceğimden evveli emirde affınızı talep ederim. Biraz evvel yürütmüş olduğunuz teşbihde illetin yalnız cilt üzerinde kaldığını söylüyordunuz. Aca-ba bu ciltteki hastalığın sonradan bedene de nüfuz ederek kanı ifsat etmesinden endişe etmiyor musunuz? Daha açık söyleyeyim: ahvali maliyenin bulunduğu şu hal üzere iflasa

doğru koştüğünüzü ve eski borçlarınızı ödeyebilmek için yeniden istikraz akdine mecbur olacağınızı ve bunun ise borcunuzun miktarını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacağını inkar mı ediyorsunuz?

Fuat Paşa bu suale şu cevabı verdi:

"Vakıa ahvali maliyemiz şayanı memnuniyet verici bir halde değildir. Bunu itiraf ederiz. Fakat bu noktadan duçar olduğumuz müşkilat muvakkat olup, işler sizin dediğiniz gibi iflasa kadar varmayacaktır. Zira bu iflas uçurumuna biz asla gitmeyeceğiz. Ondan sarfınazar, Duyunu Umumiye'yi Osmaniye, Avrupa devletleri düyununa nazaran ehemmiyet-sizdir. İtibarı maliyemizin haleldar olmasına sebep de, Avrupa devletlerinin mevkiyi hakikiyemizi bilmemelerinden ileri gelmektedir. Halbuki bir takım muhtekir sarraflar, Avrupalıların bu cehline vakıf bulundukları için onu idame ederek bizi mutazarır etmektedirler."

"Paşa hazretleri, Avrupa'da bir misal vardır: "İnsan layık olduğu sarrafa düşer". Bir memleketin itibarı maliyesi keyfi bir şey olmadığı gibi, para ikraz edenler bu itibarı ne tesis ne de tahrip edebilirler. İtibar veya itibarsızlık kendi kendini gösterir".

"Bizim itibarsızlığımız, tediyeatımızın ademi intizamıdır. Halbuki bu tediyeatı tehi-re uğraşıyorsak da sonunda borcumuzu tamamı ile ödöyoruz. Hatta doğrusunu isterseniz alacaklarımız belirli vadelerde paralarını vermediğimize pek memnundurlar."

"Avrupa'da tediyeatın intizamı itibarın esasıdır. Bizim tuttuğumuz usul ise, itibarınızı takviyeye değil, Galata Sarraflarının temini menfaatine yaramaktadır. Söz tutmamak, bir devlet için iyi bir şey olmasa gerekir."

Hariciye nazırı gülmeye başladı ve dedi ki:

"Bu halimize rağmen Avrupalılar birbirine müsabaka edercesine bize müracaatta bulunuyorlar. Evime geldiğiniz zaman misafir odasındaki Avrupalı kalabalığını gördünüz ya! Memleket, Hükümeti Osmaniye ile iş yapmaya koşuşan adamlarla doldu."

"Paşa hazretleri, bu hale gülüyorsunuz ama, bana göre hata ediyorsunuz. Sizinle iş yapmıyorlar. Lütuf ve nezaketinize duhulet eden bu zevatın fikrinde başka birşey yoktur. Emin olunuz! Bunlar pek birinci derecede kalan bazı teşebbüsâtı nafiye'ye dair imtiyaz istiyorlar. İhtimal ki, teşebbüsâtı mezkurenin iyi neticeler vermesi için pek çok para veya gayet sağlam bir kredi lazımdır. Halbuki bunlarda ne para, ne de itibar vardır. Yalnız gayet fırsat düşkününü, bol vaadli, sırnaşık kimselerden ibaret olan bu iş adamları bir taraftan yalvarma, diğer taraftan rüşvet, bahşiş sayesinde işlerini becerirler. Siz bu imtiyazları riayet edilmesi gereken şartlarla veriyorsunuz. Siz de bu şartların üstesinden gelinemeyeceğine eminsiniz. Bu itibarla siz onları bağladık zannederken onlar sizi bağlamış bulunuyorlar. Bu adamlar neye benzerler bilir misiniz Paşa Hazretleri? Şimalî Amerika'nın garbında Far West denilen büyük geniş arazi vardır. Buraya iskân için giden muhacirler, bir kangal iple bir şehir tesis ederler; ta çayırın ortasına bir iki kazık çakarlar, bunları birbirine iplerle bağlayarak böylece sokak, cadde, mahalle tesis ettik derler. Sonra bu mevhum şehrin bu sade aksamını sevdikleri kadının namı ile isimlendirirler. İşte size bir şehir. Sokak, mahalle yok, fakat sokak yeri mahalle yeri var! Sizinle münakaşaya imtiyaz talebine girişenler de böyle yaparlar. Onlar zemini hazırlar, sonra bir iştahlısını bulup ellerindeki imtiyazları kâr ile satmak için huzuru kalble müşteri beklerler."²

İşte Galata Bankerlerine devletin borcu 10 milyon Osmanlı lirasına çıktığı bir zamanda, Fuat Paşa'nın dış borç hakkındaki düşüncesi bu idi. Borçlarımızı ödüyoruz, vadesinde ödemezsek de gecikme faizini ödediğimiz için alacaklılar memnun kalıyorlardı. Ama Galata Bankerlerine Devletin fiilen ödediği faiz %20'ye yaklaşmıştı. Buna göre Avrupalılar bu faizi ele geçirmek için çeşitli yollara başvurmuşlardı. Avrupa Bankerleri çeşitli risk tercihleri içinde binlerce borç verme alternatifi sunuyorlardı. En muhafazakarları -ki bunlar İngiltere hükümetinin bizzat desteklediği bankerler idi- borç karşılığı devlet emlakını ve bu arada vakıflara ait gayrimenkullerin rehin gösterilmesini istiyordu. III. Napolyon nezdinde itibarı yüksek olan Fuat Paşa, İngiliz bankerlerinin bu gülünç teklifi karşısında Fransızlara müracaat etmişti. Fakat Rothchild, Pereire ve Laffitte gibi ünlü Fransız bankerleri Fransız hükümetinin aracılığına rağmen yeni bir kredi anlaşmasına razı olmamışlardı. Bir kısım Fransız bankerleri ikramiye şansı yüksek bir piyangolu tahvilat önermişlerdi. Buna Osmanlı hükümeti razı olur gibi görününce, fırsat düşkünü olarak tanınan ve bu sayede iki gazete de dahil olmak üzere büyük işler kurmuş olan banker Mirés ortaya çıkmıştı.

Rumca düzenlenmiş borç senedi

Mirés elindeki gazetelerle Osmanlı İmparatorluğu'nun zenginliklerini dile getirmiş ve özellikle Fransız küçük tasarruf çevrelerinde İmparatorluğun demiryolu, liman inşaatı, kara-yolları yapımı ve sair alt-yapılar için çok geniş bir planı uygulama içinde olduğunu en çarpıcı biçimde ortaya koymayı başarmıştır. Bu tahrik sonucu 29 Ekim 1860'da Mirés Osmanlı yetkili Komiseri ile de bir anlaşma imzalamaya razı oluyordu. Buna göre sağlanacak kredi 400 milyon Frank idi, faiz %6 olup, %53,75 üzerinden çıkarılacak tahviller ile gerçekleştirilecektir. Buna göre Osmanlı hükümetinin eline 215 milyon Frank geçecekti. Fakat paradan Mirés'e, tahvillerin nominal değeri üzerinden %1,5 komisyon ödenecekti. Bu şartlar daha evvelki borçlara nazaran çok daha ağırdı. Fakat işler yoluna girmeye doğru gidine Mirés borçlunun zaaflarından faydalanmaya kalkmıştı: Osmanlı hükümeti bu borcun amortismanı müddetince yılda 275.000 Franklık bir avans verecekti ki, bu aslında masraf karşılığı idi, fakat büyük bir kısmı Mirés'in cebine girecekti. Sonuç olarak bu kredinin gerçek maliyeti %13'e kadar çıkacaktı. Hükümetin bu borçla piyasadaki kaimeleri geri çekmekle işe başlaması tasarlanmıştı. Fakat Mirés Avrupa ve özellikle Fransız borsalarının durumunu hesaba katarak tahvilleri %53,75'den kapatmış olmasına rağmen %62'den satmayı yani 500 franklık tahvilleri 312 Frank'tan satışa çıkarmayı ve bu sayede 35 Milyon Frank daha kazanmayı planlamıştı. İşte asıl hatayı burada yapmış ve tahvilleriyle hileli yollara başvurmaktan tevkiif edilip hapse atılmıştı.

Mirés'in tevkiif edilmesi, Osmanlı Hükümeti ve Galata Borsasını iyice sarsmıştı. Hükümet bu kredinin kolayca sağlanacağı ümidi içinde Galata Sarraflarından önemli avanslar almıştı. Kredinin başarısına güvenen Avrupalı tüccarlar da Osmanlı hükümetine ve piyasasına mal karşılığı büyük krediler açmışlardı. Banker Baltacı'nın elindeki kırdırılmış senetlerin dahi yekunu öyle bir rakama çıkmıştı ki, bu ünlü Bankerin iflası bile söz konusu edilmeye başlanmıştı. Bütün Galata Bankerleri Avrupa'dan para gelecek, hükümet bize borçlarını ödeyecek diye beklerken, Mirés'in hapse girmesi haberi ile bütün alacaklıları kapılarına yığılmıştı.

Mirés'in başarısızlığında Galata Bankerlerinin bir kısmının parmağı olduğu zannediliyor. Zira Osmanlı hükümetinin bu kredi için ödeyeceği faiz bütün masrafları ile birlikte %14'ü geçemediği halde, Galata Bankerlerinin özellikle ikinci derecede kalanların hükümette avanslar için uyguladıkları faiz %20'nin altına düşmüyordu. Böylece Avrupa Bankerleri ile işbirliği yaparak -ki bu işbirliği 1850'lerden sonra damat, gelin alış verişine bile dönüşmüştü- aldıkları şahsi kredileri hükümete devrederek aradaki faiz farkları ile büyük kazançlar sağlıyorlardı. Hükümetin aracı kullanmadan doğrudan doğruya Avrupa piyasalarından borç alması bazı yerli bankerlerin menfaatine ters düşebilirdi.

Galata Borsasında hükümetten külliyetli miktarlarda alacaklı olan bankerlerin durumu ise bir anda çok kötüye gitmişti. Alacaklarını tahsil edemedikleri için Avrupa bankerlerinden almış oldukları şahsi kredileri ödemek için bütün varlıklarını tasfiyeye koyulmuşlardı. Herşeylerini altına tahvil edip, borçlarını ödemek zorunda kalmışlardı. Bu arada altın fiyatları ile birlikte Sterlin 1861 yılının Şubat ayında, 129 kuruş iken 143 kuruşa, nihayet 9 Mayıs'ta 200 kuruşa kadar yükselmişti. Bu gidişat Londra ve Paris'teki alacaklıları endişeye düşürmüştü ve Osmanlı hükümetini ve İstanbul Borsasında iflasları kurtarmak için Londra'dan Lord Hobart ve F. Foster gibi iki yetkili memur İstanbul'a gönderilerek, Londra ile İstanbul arasındaki ödeme meselelerini düzenlemeleri istenmiştir. Aynı Mayıs 1861 tarihinde Fransız Bankası ikinci müdürü M. Doyan de İstanbul'a gelerek Fransız Bankası'nın

bu Mirés içinde onmilyon Frank tahmin edilen zararını indirme teşebbüslerine girişmişti. Nihayet ortalık yatışmış Londra, Paris ve Galata Borsaları normal şartlara dönmüştü. Fakat Mirés olayı ortaya bir gerçeği koymuş oluyordu. Bu gerçeğe Batılı çevreler de artık inanmışlar ve desteklemeye hazır bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti bir devlet bankasına sahip olmalı idi. Bu karar, gerek borçlular ve gerek alacaklılar için geleceğin tek garantisi gibi görünüyordu.³

Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve taraflara sağladığı faydalar

Osmanlı devletinin bir devlet bankasına sahip olmasının başlıca iki gerekçesi vardı: Birincisi devlet gelirleri ile giderleri arasında zaman içinde beliren dengesizliği giderecek avans ve kısa vadeli hazine bonolarının düzenlenmesi, ikincisi ise dış borçların alınmasında ve bunlara ait ana para ve faizlerin ödenmesinde Batılı alacaklıların güvendiği bir sistemin oluşturulması idi. Bunun yanında, gelişen mal ithalat ve ihracat piyasaları, kambiyo ve dış ödeme meselelerinin yeni baştan düzenlenmesini gerektirmişti. Galata Bankerleri bu işi ancak spekülâtif maksatlarla yürütebiliyorlardı; zaman zaman kambiyo kurları gayrı ciddi haberler ile yükseltilecek büyük kazançlar sağlamalarına rağmen, halkı da bu kambiyo oyunlarına alıstırdıklarından, büyük şikayetlere yol açıyorlardı. Ayrıca, daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, tüccar senetlerinin kırılmasında da büyük yolsuzluklara sebebiyet veriliyordu.

Bu gerçeklerin anlaşılması ve Osmanlı Hükümetlerinin bu değişikliği zaruri görmeye başlamaları ile imparatorluk içinde banka kurma teklifleri gelmeye başlamıştı. Bu konuda ilk teklif İngiliz sermayedarlarından gelmiş ve 1856'da İstanbul'a "Ottoman Bank" adında Londra'da kurulan fakat ana büroları İstanbul'da olmak üzere Beyrut, İzmir, Selanik gibi kentlerde şubeleri bulunan bir bankanın faaliyetine izin verilmişti. Bu bankanın 1863 yılına kadar gayet ciddi ve güven verici bir şekilde faaliyet göstermesi üzerine Osmanlı hükümetince benimsenince, bu defa bankanın kurucuları bankaya Fransız sermayedarlarını da almaya ve böylece daha güçlü olmaya muvaffak olmuşlardı. Fuat Paşa "Ottoman Bank" in beş sene içinde Osmanlı imparatorluğu maliyesinin en tehlikeli ve ümitsiz anlarında hükümete ne kadar yardımcı olduğunu görmüş ve bu bankanın kurucuları öncülüğü ile "Banque Impériale Ottomane" yani Osmanlı Bankası'nın kuruluşu 4 Şubat 1863 tarihinde aşağıda görüldüğü gibi **İradeyi Seniye ile Ferman** buyurulmuştu.⁴

Mukavele:

"Taraflı saltanatı Seniyeden zat ve alayı hazreti sadaretbennahı ve hariciye nazırın ve Meclisi Valayı Ahkamı Adliye reisi devletlü paşalar hazreti ile Maliye Nazırın devletlü Paşa ve Divanı Muhasebat reisi atıfetlü efendi huzurâtı ve diğer taraftan, Londra'da noter püblik Mösyö Wilhelm Vipon ile Paris'de noter Latin huzurunda usulüne tevfikân tanzim kılınmış ve Divanı hümayunda mahfuz bulunmuş olan iki kitha ruhsatname mucibince Mösyö John Stewaert ile Mösyö Edwaerd Gilbertson müvekkileri ile bankanın Londra'daki müessisleri olan ve gerek kendi namlarına ve gerek merkezi Londra'da bulunan Bank Ottoman adına akdi mukavele eden Mösyö William Clay, Baronnet Mösyö Pascoe du Pre Grenfell ve

Mösyö Lachlan Mackington Rate ile yalnız kendi namına akdi mukavele eden Mösyö William Richard.

"Kezalik Paris'te Noter Mösyö Pian Doussaint Jules huzurunda usulüne tevfi kanun tanzim kılınmış ve Divanı Hümayunda mahfuz bulunmuş olan bir kitha ruhsatname mucibince Mösyö F. Greininger ve Mösyö Vicent Bocarini ve Mösyö Rodolphe Hottinguer'in müvekkilleri ve bankanın Paris'teki müessisleri olan ve gerek kendi namlarına ve gerek merkezi Paris'te bulunan Crédit Mobilier şirketi umumiyesi namı ve müdürü sıfatı ile hareket eyleyen ve şirketi mezkûre idaresi meclisinin reisi olan Mösyö Isaac Pereire ile şirketi mezkûrenin müdürü bulunan Mösyö Casimir Salvador.

"Ve gerek kendi namına ve gerek merkezi Madrid'de bulunan İspanya Credit Mobilier şirketi umumiyesi namı ve müdürü sıfatı ile hareket eden Mösyö Emile Pereire.

"Ve essabi emlakten olup kendi namına hareket eden Mösyö Eugene Pereire'dir. Ve merkezi Paris'te bulunan Hottinguer banka kumpanyesi namına ve kumpaniyenin şirket imzasını vazeylemekte selahiyeti olan mukavele eden sarraf Mösyö Philippe Hottinguer.

"Ve Fould ve şürekâsı isim ve şöreti ile maruf olarak Paris'te müessis bulunan, banka namına ve bu bankanın şirket imzasını vazına mezun olan şeriklerinden biri olma sıfatı ile hareket eden sarraf Mösyö Ernest Adolphe Fould. Ve merkezi Paris'te bulunan Mallet Kardeşlerle şürekâsı bankası namına ve bu bankanın şirket imzasını vazetmeye selahiyeti olup şirketi mezkûre namına akdi mukavele eden sarraf Mösyö Charles Mallet.

"Ve Pillet-Will kumpanyesi isim ve şöreti ile maruf olarak Paris'te müessis olan sarraf kumpanyesi namına ve bu kumpaniyenin şirket imzasını vaza mezun şürekâsından biri olmak sıfatı ile hareket eden sarraf Mösyö Pillet Will.

"Ve Paris'te kendi namına hareket eden sarraf Mösyö Florentin Achille baron Seillère.

"Ve Paris'te müessis olan A.J. Stern ve şürekâsı bankası namına ve bu bankanın şirket imzasını atmaya mezun olup bu suretle hareket eden sarraf Mösyö Antoine-Jacob Stern.

"Ve essahibi emlakden olup kendi namına hareket eden Mösyö Raphael de Ferrari, duc de Galliera.

"Ve Paris İskonto Bankası müdürü olup kendi namına akdi mukavele eden Mösyö Hippolyte Biesta.

"Ve Mussard Audeon şürekâsı isim ve şöreti ile maruf olarak Paris'te müessis olan sarraf kumpanyesi namına ve bunun şirket imzasını vaza mezun olanlardan biri olmak sıfatı ile hareket eden sarraf Mösyö Jean-Charles Mussard.

"Ve kendi namlarına dahi başkaca aktı mukavele eden Mösyö Greininger ve Vincent Bocarini."

İddia edildiğine göre bankaya verilen yetkililer İngiltere ve Fransa merkez bankalarınınkinin dahi çok üstünde idi. Fakat bu iddia bize göre Galata Bankerlerinin kullandıkları yetkiler yanında çok hafif kalmaktadır. Gerçekte hükümeti bundan böyle daha ciddi dav-

ranmaya adeta emreden hükümler vardı; ama, bankerlerin yaptığı gibi işi zaman zaman gevşek tutup, hiç beklenilmeyen anlarda sıkıştırıp, hükümeti daha zor şartlarda borçlanmaya mecbur eden hükümler yoktu. Bu gerçekten ciddi anlaşma Galata Bankerlerini de hiza-ya getirmiş ve onlar da piyasadan silinmemek için benzer banka kuruluşlarına yönelmekten başka çare bulamamışlardı. Bu bankalardan ilerde etraflıca bahsedeceğiz. Şimdi Osmanlı Bankası'na dönelim ve bir örneğini ekte sunduğumuz mukavelesinin önemli hükümlerini ele alalım.⁵

Bankaya verilen imtiyazların başında, sahipleri tarafından bankaya ibraz edildiğinde bedeli ödemek üzere banknot ihraç etmek yetkisi geliyordu. Piyasada tedavülde olacak bu banknotların değeri ilk iki sene Banka'nın ankesinin iki misli, daha sonra da üç mislinden fazla olamayacaktı. Buna karşılık hükümet de yapılan mukavelenin yürürlükte olduğu müddet içinde hiçbir surette kağıt para ihraç etmemeyi ve başka hiçbir bankaya aynı yetkiyi vermemeyi taahhüt ediyordu.

Bankaya, İstanbul'daki merkez binası inşa edilmek üzere hükümet tarafından bedelsiz bir arsa verilecek, diğer kentlerde açacağı şubeler için de arsa edinmede yardımcı olacaktı.

Banka ve şubeleri faaliyetleri boyunca her türlü vergi resim ve harçdan muaf tutulacaktı.

Bu mukaveleye göre imtiyaz müddeti otuz sene idi.

Bankanın sermayesi yarısı ödenmiş olmak şartı ile herbiri 500 Frank değeri olan 135.000 hisse senedi olarak 67.500.000 Frank idi. Hisse senetlerinin 80.000'i İngiliz sermaye grubunun, 50.000'i Fransız grubunun kontrolünde kalmış, 5000 hisse senedi de Osmanlı tebasına tahsis edilmişti. Bu 5000 hisse senedinin İstanbul'da nasıl paylaşıldığını ileride sırası geldikçe açıklayacağız.

Banka, İstanbul'da bir genel müdür veya bir veya iki genel müdür yardımcısı ve üç kişilik bir konsey tarafından yönetilecekti. Bu yönetim kadrosunu Fransa'da ikamet eden 10 ve İngiltere'de ikamet eden 10, toplam 20 kişiden oluşan bir komite seçecekti. Ayrıca dördü İngiliz, dördü de Fransız olmak üzere sekiz kişilik bu komitede alınan kararların uygulanması görevini üstlenmişti.

Bankanın Osmanlı hükümetinin bankası olarak asıl görevi, toplam matlup değeri 12.500.000 Frankı aşmayacak bir cari hesap açması idi. Böylece hükümete açılacak kredi en az altmış ve en çok doksan gün vadeli Hazine bonoları karşılığında gerçekleştirilecekti. Buna karşılık olarak Bankanın merkez ve şubesinin bulunduğu yerlerdeki devlet gelirleri gösterilecekti. Ayrıca Banka yine yukarıdaki cari hesap sınırları içinde sadece Maliye Nezaretinin ihraç edeceği ve vadesi doksan günü geçmeyecek Sergileri iskonto etmeyi taahhüt ediyordu.

Diğer taraftan Banka, İstanbul ve şubesi olan diğer kentlerde her türlü hazine muamelelerini yürütmeye yetkili kılınmıştı. Ayrıca Banka, gerek iç ve gerek dış borçların faiz ve amortisman paylarını ödeme görevini de üstlenmişti; buna karşılık bir komisyon alacaktı.

Bütün bunların dışında Banka bir ticaret bankası olarak da görev yapacaktı.

O devirde ancak yarısı ödenmiş olan 2.700.000 Osmanlı Lirası sermayesi olan bu bankanın kaynaklarının, üstlenilen bu muazzam işi yürütmeye yetmeyeceği kabul edilerek, hemen 1863 yılının başında %6 faizli 400 Milyon Frank değerinde tahvilat çıkarılmıştı. Bu tahvilatın 300 Milyon Franklık kısmı %72'den, diğer 100 Milyon Franklık kısmı ise %68'den piyasaya sürülmüştü. Böylece Osmanlı Bankası da işe başlar başlamaz Osmanlı Devleti'ni yeni dış borçlara razı etmiş oluyordu.

Osmanlı Bankası'nın kuruluşu için yapılan mukavelenamenin sureti:⁶

Beynlerinde Hicretin binikiyüzyetmişdokuz senesi mayeyi Şabanının onaltıncı yani binsekizyüztaltmışüç seneyi İsevisi Şubatının dördüncü gününde Osmanlı Bankası imtiyazına dair ati elzukur mevad veçhile akdolunan mukavelenamedir.

Birinci Madde: Devleti Aliye memaliki şahanede bir devlet bankası ihdas etmek imtiyazını müessisin mumaileyhe ita eder. İşbu banka Osmanlı Bankası ismi ile tevsim olunacaktır.

İkinci Madde: İşbu bankanın Kâffeyi muamelatında gerek imtiyazı kaidesi ve gerek kavanini umumiyeyi Devleti Aliye muhafaza kılınmış olmak için mezkur banka Zatı Hazreti Padişahi-yenin zir himayeti aliyesinde ve devleti Aliyenin nezareti altında bulunacaktır.

Üçüncü Madde: Devleti Aliye Banka üzerine hukuku teftişyesini tarafından müntahap bir nazır marifetile icra edecektir. İşbu nazır emri idareye müdahale etmeksizin bankanın muamelatı vakiaesine kesbi imla ve nizamnamesinin temami icrasına nezaret eyleyecektir. Bundan başka bilhassa Hazineyi Celile ile Banka beyninde vukuu bulacak muamelatı maliyenin teftişine bir muhasebeci dahi tayin buyuracaktır.

Dördüncü Madde: İşbu bankanın şimdilik iki milyon yediyüzbin İngiliz lirası yani altmışyedi milyon beşyüzbin Frank sermayesi olacak ve bu sermayenin tedariki için beheri beşer yüz Franklık olmak ve nısfı olan ikiyüzelli Frank ki ceman otuzüçmilyonyediyüzellibin Frangi, Banka icrayı muamelata başladıkta tediye kılınmak üzere yüzotuzbeşbin hisse küşad kılınacaktır. Ve muaccesinin nısfı olan ikiyüzelli frankı tasfiye kılınan hisse senedatı hamili herkim ise ona rucu olunacaktır. İşbu sermaye yeni hisse ihdas ve küşadı vasıtası ile arttırılabilecektir.

Beşinci Madde: Müddeti imtiyaziye Bankanın küşadı için yirmibirinci maddede tayin olunan altı ay müddetin infisağından itibaren otuz sene olacaktır. Müddeti imtiyaziye hitamından bir sene evvel Devleti Aliye'nin bankayı fesih etmek niyetinde bulunduğunu ilan etmeye selahiyeti olacak ve müddeti mezkûrenin iktizasında muaccele ve faiz olarak bankaya borçlu bulunacağı meblağı tamamen tediye etmesi lazım gelecektir ve banka dahi kendi tarafından borcunun tasfiyesiyle nakden tedavülde bulunan kâffeyi tahvilatını, sikkeyi halise (altın) olarak tediye ederek tedavülden kaldırmayı taahhüt eder.

Altıncı Madde: Bankanın merkezi Dersaadet olacak ve Devleti Aliye'nin ruhsatı ile tevsim olunacak miktar şube ve memuru bulunacaktır.

Yedinci Madde: Banka Dersaadette iki ya da üç azadan bir mürekkep müdürlük ile kezalik üç azadan mürekkep bir meclis tarafından idare kılınacak ve işbu idare ve meclis azası Londra ve Paris'teki müessisler tarafından müntahip bir komitece tayin olunacaktır. İşbu komite bankanın muamelatı üzerine nizamnameye tatbiken icrayı delalet ve teftiş ve

nezaret etmeye mezun ve muktedir olacaktır. Beş sene müddet hitamında hissedaran cemiyeti umumiyesinin Devleti Aliye ile evvelce müzakere ile bankanın sureti idareyi meşruyesini nizamnameye tatbiken tadel ve tahdite selahiyeti olacaktır.

Sezikinci Madde: Tahvilat ve senedat ve varant ve konşimento ve emanet suretiyle bankanın zir teftiş ve nezaretine konulacak eşya mukabilinde akçe ikraz ve tüccar tahvilatını iskonto etmeye ve emanet kabul eylemeye ve poliçe alıp satmaya ve ehadinas hesabı için emtia ve eşya alım ve satımını deruhte etmek, velhasıl bankaya bağlı idare ve kumpaniyelere ait kâffeyi muamelatı icra etmeye bankanın hakkı ve selahiyeti olacaktır.

Dokuzuncu Madde: Bankaya iraye olundukta bedeli hamiline tediye ve ita kılınmak şartı ile işbu banka tahvilat çıkarmak imtiyazı inhisariyesini haiz olacak ve tahvilatı mezkûrenin tasfiyeyi bedelatı çıkarıldığı mahallin gayrında mütalebe olunamayacaktır. Mamafih banka idaresi münasip gördüğü halde şubelerinin çıkardıkları tahvilatın bedelatı Dersaadet'te ve Dersaadet'te çıkarılan tahvilatın idareyi mezkûrenin ruhsatı ile tayin olunacak şerait mucibince banka şubelerinde tasfiye ve ita olunabilecektir. Banka tahvilatının çıkarıldığı dairelerde ve şubeler yapılacak mahallerde tedavül nizamisi olacak ve sair yerlerde Saltanatı Seniye ile bu babda müzakere ile karar verildikten sonra miri mal sandıkları tarafından kabul kılınabilecektir.

Onuncu Madde: Banka tahvilatı Türkçe olacak ve Devleti Aliye'nin muvafakati ilave edilmedikçe ikiyüz kuruştan aşağı tahvilat tedavüle çıkarılamayacaktır. İşbu tahvilat canibi Devleti Aliyeden memur nazıf tarafından mühürlenecek ve teftiş komitesinin hassen tayin edeceği bir müdür tarafından ve banka yahut şubesinin başkasadar veya muhasebecisi tarafından imza kılınacaktır.

Onbirinci Madde: İşbu banka küşad olunduğu tarihten itibaren iki sene müddet daima sandığında nakden tedavülde bulunan tahvilatının nisfına ve bu müddetin hitamından sonra en az üçte birine muadil bir meblağ bulunduracaktır.

Onikinci Madde: Devleti Aliye işbu müddeti imtiyaziye zarfında hiçbir gün evrakı nakdiye çıkarmamaklığı ve başka bir banka ve yahut evrakı nakdiye çıkarmaya imtiyaz olacak bir idare veyahut kumpaniyenin teşkil ve tesisine müsaade etmeyeceğini taahhüt eder.

Onüçüncü Madde: İşbu banka Devleti Aliye'nin hazine sarraflığı muamelatını icra etmeye yani bir taraftan Dersaadet'te Hazineyi Celile ile ait olan kâffeyi varidatı devletin ahz ve kabzına ve diğer taraftan Maliye Nezareti celilesi tarafından üzerine keşide olunacak havalatı tediyeye memur olacaktır. Banka imtiyaz fermanı alisini ihtihsal eylediği günü İzmir ve Trabzon ve Beyrut ve Selanik şehirlerinde şubeler tesis edileceğinden Maliye Nezareti tarafından işbu eyaletler üzerine havale olunacak varidatın zikrolunan şehirlerde dahi ahzına memur olabilecektir. İlerde o gibi şubeler tesis edeceği sair mahallerde dahi Devleti Aliye hizmeti mezkûrenin ifasını bankanın uhdesine havale edebilecektir. Banka yalnız Maliye Nezareti tarafından verilmesi meşrut olan sergileri iskonto edecektir. İşbu sergiler doksan günü geçmez muayyen vadeli ve senevi nihayet yüzde altı faizli olacaktır. İşbu banka varidatı devletten vaki olacak makbuzatından mezkûr sergileri vadeleri hitamında tediye edecek ve bu miktarın ademi kifayeti halinde aşağıdaki onaltıncı bend ahkâmınca Devleti Aliye'ye açılmış olan beşyüzbin lira İsterlinlik kreditodan cebirmoksan eyleyecektir. Maliye

Nezaretî Banka tarafından iskonto olunmak üzere tedavüle vazeyle-yeceği muayyen vadeli sergilerinin miktarını her ay tayin edecek ve fakat evveli emirde Banka ile müzakere ile karar verilmedikçe işbu sergileri tedavüle çıkaramayacaktır. Banka, adı geçen beşyüzbin lira İsterlinin kredito ile varidata devletten kendisinin tutacağı meblağ yekûnundan ziyade çıkarılacak sergilerin tediyesine hiçbir halde müteahhit addolunmayacaktır.

Öndördüncü Madde: İş borçların ana para ve faizlerinin tediye ve tasfiyesi ve dış borçların faizi ile ana paralarına mahsuben verilecek meblağın irsalî hususlarına hassaten işbu Banka memur olacak ve bu iki maddenin herbirinden yüzde bir komisyon alacaktır. Ve onüçüncü bendde tasrih olunmuş olan muamelatı sairenin gerektireceği masarife mukabil dahi Devleti Aliye senevi yirmibin lira İsterlin Bankaya tediye edecektir. Beş sene müddet mürurunda işbu yüzde bir komisyon ile meblağı muayyeni mezkûr tadil olunabilecektir.

Onbeşinci Madde: Dahilde ve Hariçte Banka Devleti Aliye'nin resmi ve muayyen umuru sarrafiyesi memuru bulunacaktır ve meskukâtı mahşuşenin tedavilden kaldırılması hususunun kâffeyi icraatına mezkûr Banka memur olunacaktır. Devleti Aliye bu babda iktiza eden tedabirin ithazına Banka ile müzakere ile karar verecektir.

Onaltıncı Madde: İşbu Banka varidata mahsuben senevi yüzde altı faizle Devleti Aliye için miktar onikibuçuk Milyon Frank yani beşyüzbin lirayı tecavüz etmez bir kredito küşad edecek ve mezkûr Banka şu miktarının tezyinini münasip gördüğü halde bunun şeraiti lazimesi müzakereyi mahsuse ile tayin olunacaktır. Mezkûr Banka kâffeyi tesellümatının temini zımında tasfiye bedeli için şube ve memurları olacak mahallerden alınacak varidatı muayyene üzerine mahsus altmış veyahut doksan gün vadeli hazine bonoları ahzedilecektir. İşbu bend beş sene mürurundan sonra tadil olunabilecektir.

Onyedinci Madde: Devleti Aliye Banka muamelatının icrasına uygun bir bina inşa etmesi için lazım olan arsayı meccanen ita buyuracak ve müddeti imtiyaziyenin inkızasından sonra mezkûr binanın masarifi inşaiyesini Banka tediye ederek mezkûr arsa ve binayı geri tasarrufuna alacaktır ve Bankanın şubeler yapacağı mahallerde lazım olan arsalarn ihtirasını mümkün mertebe teshil buyuracağı gibi Bankanın başlıca merkez ile şubelerinin husulü emniyeti için gerekli olan himayeyi askeriye yerine getirecektir.

Onsekizinci Madde: Banka şubeleri ile hisse ve tahvilat ve havalat ve Bank Post Bill yani havale mektubu ve Çek yani sandık pusulası ve tahvilleri her türlü rûsumat ve vergiden kâmilan muaf olacaktır. Mezkûr Banka evrakı sahhiye üzerine yapılmış olmadıkça Memaliki Mahrusede tedavül edecek hiçbir poliçe ve evrakı saireyi kabul etmeyecektir.

Ondokuzuncu Madde: Mezkûr Banka Dersaadette bulunan Türkçe ve Fransızca gazetelerin biri veyahut birkaçı vasıtasıyla bir aylık muamelatının defterini tab ve neşir edecektir. Temettüat ve ikasının hissedaran cemiyeti umumiyesi tarafından ilan olunabilmesi için mezkûr bankanın oniki ayda bir kere muhasebatının muvazene defterleri tanzim ve teftiş olunarak işbu defterler birvehçe muharrer gazeteler vasıtası ile ilan kılınacaktır.

Yirminci Madde: İşbu imtiyaz için ita buyurulacak Fermanı Ali mukabilinde Devleti Aliye hesabına olarak Fransa ve İngiltere bankalarına tevdi kılınmak üzere banknot veyahut Devleti Aliye tahvilatı olarak yirmibin lira İsterlin kefalet akçesinin nısfını Saltanatı Seniye'nin Paris sefirine ve nısf değerini dahi Londra sefirine ita ve teslim etmekliği

müessisler taahhüt ederler. Banka Dersaadette icrayı muamelata başladığı anda meblağı mezkûr adı geçen müessislere red ve iade kılınacaktır.

Yirmibirinci Madde: İmtiyaz, Fermanı Alisinin tarihi tesliminden ve Nizamname-sinin tasdikinden nihayet altı ay mürurunda Banka Dersaadette icrayı muamelata başlaya-cak ve başlamadığı halde mezkûr kefalet akçesi tarafı Saltanatı Seni-yeden müsadere kılı-nacaktır. Ve bu mukavele keenlem yekûn hükmünde tutulacaktır.

Yirmiikinci Madde: İşbu Banka imtiyazının bazı şeraitinin tahvili hakkında Devleti Aliye ile Banka beyinde ihtilaf zuhuru halinde işbu ihtilaf Devleti Aliye ve müessisler tara-fından mütesaviyen tayin olunmuş hakemlere arz olunacak ve bu hakemler beynlerinde inkisamı ara takdirinde katıyyen na mütegayyiren hükmetmek üzere diğer bir hakem tayin ve intihap edecektir. Banka idaresi ile saire meyanında zuhur edecek davayı memaliki mahrusede bulunan ticaret mahkemelerinde rüyet olunacak ve eyaletlerde olveçhile hü-küm olunan davalarını Dersaadette gerek mahkemeyi ticarette ve gerek Meclisi Va-layı Ahkâmı Adliyyeye nakil ve istinaf etmeye Banka idaresinin hakkı ve selahiyeti olacaktır.

Fi 16 Şaban sene 1279

1. Alfred Colling, "Le Roman de la Finance", Monaco 1945, s. 83-93.
Du Velay, age, s. 153-167.
2. Revue de Deux Mondes'in 1868 tarihli sayısından aktaran Chalmala Lecour, "Türkiye Ricali Devleti", İkdâm Matba-ası, İstanbul 1326 (1910), s. 66, 67.
3. "Mirés Kredisi" adı ile anılan istikraz hakkında Journal de Constantinople gibi Beyoğlu basını yanında Babıali basını da yorumlarda bulunmuştur.
4. "İmtiyazat ve Mukavelat", cilt I, İstanbul 1302, s. 250-253.
5. Maliye Nazır Mustafa Fazıl Paşa tarafından Sadrazam'a hitaben yazılmış olan bu raporda bir Merkez Bankası kurulmasının sağlayacağı faydalar analitik bir şekilde ele alınmaktadır. Bu arada Osmanlı Devlet ve hükümetlerinin böyle bir bankanın ihraç edeceği banknotlar sayesinde ekonomik hayatın altın ve gümüş stokları olmaktan kurtula-cağı da aynı raporda belirtilmiştir. Bak: "Rapport de S.A. le Ministre de Finances Moustafa Fazil Pacha a S.A. li grand Vezir, en date de 23 Septembre 1863 - Recueil des Traités de la Porte Ottomane", Tome IV Paris 1876, s. 145-156.
6. İmtiyazat ve Mukavelat, cilt I, İstanbul 1302, s. 253-259.

Lamartine ve Galata Bankerleri

A. De Lamartine'in tarımcılığı ve işadamlığı

Türkiye'de meşhur "le Lac" (Göl) şiiri ile ün yapmış Lamartine, on ciltlik bir de "Türkiye Tarihi" yazmış olmasına rağmen, Türkiye ile olan ilişkileri tamamiyle öz çıkarları ile hudutlu kalmış birisidir. Aslında iyi bir şair, fakat kötü bir iş adamı, tarımcı ve özellikle bağ yetiştiricisi olan Lamartine, hayatı boyunca kalemi ile kazandığı paraları -ki bu paralar bugün dahi hiçbir yazara nasip olmayacak kadar fazla idi- aşağıda göreceğimiz gibi, kendi ülkesindeki bankerlerin insafsızlığı sonucu batırmış, malı mülkü birçok defa haraç mezat satılmıştır. 1848 ihtilalinde Fransa'da ikinci Cumhuriyeti kurmak suretiyle sosyalistlerin iktidarı ele geçirmesini önleyen hareketin öncülüğünü yaparken, işbirliği yaptığı meşhur banker Pereire Kardeşler -ki daha evvel gördüğümüz gibi 1863'de Osmanlı Bankası'nın kurucuları arasında İsaac ve Eugène Pereire Kardeşler de vardı- asıl malikanesi olan Monceau'yu haciz edip ele geçirmişlerdi. Bir taraftan bağcılık ve şarapçılık yapacağım diye büyük paralar kaybederken diğer taraftan, para bulmak için oynadığı bütün kumarlardan da hep yenik çıkıyordu. Bereket versin günde 200 sayfa yazı yazacak bir kapasiteye sahipti; fakat bununla borçlarını ödemesine imkân yoktu. Zira birkaç yerde birden ikamet ediyor, salonlarına bir sürü dalkavuşu ve genç şair ve edipleri davet ederek onlara pahalı ziyafetler veriyordu.

İkinci Cumhuriyetin ilanı Lamartine'e borçtan ve etrafında dolaşan alacaklı bankerler ve haciz memurlarının insafsızca girişimlerinden başka bir şey getirmemişti. Ünlü şair artık Fransa'da kalamayacak kadar ağır bir yük altına girmişti.

Manen ve maddeten yıkılmıştı. O sıralarda Batılı bankerler dikkatlerini Osmanlı ülkesine çevirmişlerdi; sarsılan durumlarını düzeltmek için, bu zengin ülke ile iş yapmak yollarını arıyorlardı. Buna karşılık daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, Osmanlı hükümetleri ve Saray da dışardan borç almanın yollarını araştırmak için bu bankerlerin bazıları ile temasa geçmişlerdi. Herhalde bankerlerle iş yakınlığı dolayısıyla Lamartine bu durumu fırsat bilerek ikinci defa olarak Orta Doğu'ya geziye çıktı. Amacı İstanbul'a kadar gitmek ve hatta bazı iddialara göre bu zengin ülkeye yerleşmekti.

Lamartine'in İstanbul'a kadar gelişi, şairin Sadrazam Reşit Paşa ve Padişah Abdülmecid'e yazdığı mektuplardan anlaşılacağı gibi, her iki tarafa da uyum sağlayacak ümitler veriyordu. Reşit Paşa Abdülmecid'e Lamartine'in ülkeye kabulü için verdiği muhtı-rada şairin, Avrupa'daki şöhretini belirtmiş ve Avrupa'daki bazı siyasi ve mali meseleleri

hal için kendisinden faydalanılabileceğini ilave etmişti. Lamartine sayesinde Fransa'da ve dünyada barışın tesis edildiği, gibi cümleler de bu yazılı metin de bulunuyordu. Oysa René Doumic, Lamartine'in hayatına dair yazdığı eserde şairin İstanbul'a geliş sebebini şu şekilde açıklamıştır:

"Lamartine ewela Fransa'daki emlakini Doğu'daki emlakı vasıtası ile kurtarmak ümidinde idi. Sultan Abdülmecit şiiir ve düz yazılarında Doğu'yu övdüğünden dolayı kendisine teşekkür yerine geçmek üzere Burgazova denilen yerde 20.000 dekar arazi vermişti. Lamartine İzmir'deki malikanesini ziyaret için 1849'da Doğu'ya ikinci bir gezi yaptı. Her zaman olduğu gibi yine vecd içinde geri döndü. Çiftliğin ilk işletilme masrafları için para toplamaya çalıştı. Sermaye bulmaya muvaffak olamadı."

Tarihçi Ahmet Refik "Lamartine" adı eserinde Lamartine'in İstanbul'a geliş sebebini şöyle açıklamaktadır. "Lamartine Türkiye'ye hicret etmeye karar vermiş ve Sultan Abdülmecid ile Reşit Paşa'ya bir mektup yazarak İzmir'de kendisine bir çiftlik verilmesini rica eylemiştir. Çiftlik kendisine batapu verilmiş, ancak muayyen bir müddetle icar edilmiştir. Çiftliği işletemeyeceğini anlayınca sermayedarları aramış, fakat bu nokta kendisi ile yapılan mukaveleye mugayir olduğu cihetle çiftlik elinden alınarak feyiz ve dehasına hürmeten kendisine senevi seksen bin kuruş tahsis edilmiştir. Lamartine, Şark'a ikinci seyahati 1849'da değil, 1853'de icra etmiştir. Hatta "Türkiye Tarihi"ni de, Türklerden gördüğü samimiyete şükran olmak üzere, o tarihte ve kendi arzusu ile yazmıştır." ¹

Ahmet Refik, Lamartine'in İstanbul'a geliş tarihi olarak 1853 yılını göstermektedir. Oysa Lamartine'in hayatına ait diğer bir eserde² şairin 20 Haziran 1850'de Marsilya'dan hareket ettiği yazmaktadır. Buna göre Lamartine'in İstanbul'a 1850 yılı Temmuz ayında gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1853 yılında artık Osmanlı İmparatorluğu'nun hazinesinden kendisine bağlanan yılda 80.000 kuruşun hesabını yaptığı, 5 Ocak 1853 tarihinde A.M. Boussin'e yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır. Nitekim adı geçen mektupta Lamartine dostuna: "Doğu'dan bana 80.000 frank gelecek" ifadesini kullanmaktadır.³

Lamartine, Burgazova'da meşhur Banker Manolaki Baltazzi (Baltacı)'ya ait çiftliğin Osmanlı hükümeti tarafından yılda 80.000 kuruşa kiralanarak hediye edilmesinden sonra, para bulup burayı işletmek için çok çaba harcamış, fakat bu parayı ancak bir İngiliz şirketi ile ortak olmak şartı ile tedarik edebilmiştir. Osmanlı hükümeti o devirde yabancı sermayenin yurda sokulmasına karşı olduğu için, bu teşebbüsü sonuç verememiştir. Bunun üzerine hükümet, 1852'den başlamak üzere 1875 yılına kadar şaire yılda 80.000 olan kira bedelini rant olarak ödemeyi taahhüt etmiştir.⁴

Lamartine İstanbul'da Galata Bankerleri arasında

Lamartine'in İstanbul'a en az dört defa gelip gittiği zannedilmektedir. 1850 yazından sonra her İzmir'e gelişinde İstanbul'a uğradığı ve burada daha ziyade bankerlerle ilişki kurduğu anlaşılmaktadır. 1854 yılının 27 Haziran'ında meşhur Parisli Banker Jules Isaac Mirés'e yazdığı bir mektupta 10 ciltlik "Türkiye Tarihi" adlı yapıtının bütün hasılatını borçlarına karşılık olarak gösterebileceğini ifade ediyordu.⁵ Gerçekte bu kitap çok tutulmuştu. Hammer'in meşhur Osmanlı tarihinin şair tarafından taranarak yeniden yazılması şeklinde

ortaya çıkan bu eser Lamartine'e, 250.000 Frank gelir sağlamıştır. Bu eser ve Lamartine ile kurduğu samimi ilişkiler Mirés'i, daha evvel de gördüğümüz gibi, iflasa götürecek Osmanlı kredisi olayına sürükleyecektir. Lamartine'in Burgazova'daki çiftliği için para toplamak maksadı ile yaptığı yayınlar ve dostları ile kurduğu ilişkiler bu çok kurnaz ve akıllı bankeri bile etkilemişti. Gerçekte Mirés, Lamartine'in nasıl bir işadamı olduğunu bildiği için çiftlik işinde ona yardım etmemiştir. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu zenginlikleri dile getiren şairin büyük etkisi altında kalmış ve Türkiye ile iş yapmak için fırsat kollamaya başlamıştı. Diğer taraftan Lamartine sık sık İstanbul'a gönderdiği ve bu arada İzmir'e ve Burgazova'ya sık sık giderek işlerini düzene koydurmakla görevlendirildiği Charles Roland, İstanbul'da banker Baltazzi ve banker Alliéon ile samimi ilişkiler içine girmişti. Bu arada Rolland Burgazova'daki çiftlikte çok iyi kalite sülük yetiştirileceğini Baltazzi'den öğrenmiş ve yerinde yaptığı araştırma da iyi sonuç vermişti. Lamartine'nin biyografisini yazanlardan Th. Beaury alaycı bir ifade ile sülük ticaretinin "Lamartine'nin Sülükleri" etiketi ile bütün Avrupa'da ne büyük bir rağbet göreceğini belirtmekten geri kalmamıştır.⁶

Lamartine

Gerçekte Banker Manolaki Baltazzi'nin Burgazova'daki çiftlikleri gelir getirmez, metruk ve sık sık eşkiya baskınına uğrayan fakat gerçekten bir Avrupalı gözü ve yargısı ile ender bulunan kaynaklara sahipti. İçinden geçen çayda bir kaç çeşit balık olduğu gibi, azinin tamamen sulanmasına olanak veriyordu. Fakat Lamartine Paris'te tefeci bankerler elinden kurtulamıyordu. Vekili Roland, İstanbul'a gelişlerinde Galata Bankerlerine de başvurmuş ve çiftliğin işletilmesi için onlardan Lamartine namına ödünç para istemişti. Bu işlere Galata Bankerlerinden M. Alléon aracılık yapıyordu. Nitekim daha sonra göreceğimiz gibi M. Alléon Parisli bankerlerden Mirés ve Pereire'e Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve Galata Borsasındaki muameleler hakkında devamlı bilgi yolluyordu, hatta Mirés'in başarısız Osmanlı kredisi girişimine kalkışmasında da aktif rol oynamış idi. Fakat Lamartine'in, Roland aracılığı ile Galata Bankerlerine 1850-1852 yılları arasında yaptığı devamlı başvurular neticesiz kalmıştı. Zira bu yıllarda Galata Bankerleri bir taraftan bir bankanın kuruluş hazırlıkları içinde iken, diğer taraftan tüketim toplumuna açılmaya başlayan saray ve yüksek memur tabakasının devamlı para isteklerini karşılamak talebinin baskısı altında bulunuyorlardı. Gerek Roland, gerek Lamartine İstanbul'a gelişlerinde Galata Bankerlerinin köşklerinde misafir olacak kadar samimiyetlerini arttırabildikleri halde, kredi ilişkilerinde anlaşıyorlardı. Bunun nedeni herhalde bankerlerin Lamartine'in Fransa'daki mali durumunun ne gibi büyük çıkmazlara girdiğini meslekdaşları Pereire ve Mirés'den devamlı haber alabilmeleri olmak gerekir. Galata Bankerlerinden de para bulamayan Lamartine, bu defa İngiliz'lere başvurur, bir miktar sermaye için söz alır, fakat bu anlaşmada çiftliğe İngiliz yönetici ve uzmanların getirilmesi şartı bulunduğundan, bu defa Osmanlı hükümeti bu şartı kabul etmez. Zira 1852 yılında dışardan gelecek yabancıların iş yapmaları, hele tarımda çalışmaları köy, bucak dolaşmalarına müsaade edilmemekte idi. Hatta bir kaç yıl evveline kadar meşhur Banker Baltazzi'nin bile tapulu hiçbir malı yoktu, devlete çok yararlı bir kişi olduğu kanaati hasıl olduktan sonra kendisine mülk edinme hakkı özel olarak Padişah'ın fermanı ile verilmişti. Nitekim Türkiye topraklarında ilk mülk sahibi banker de Baltazzi'dir. Kendisine ilk olarak Beyoğlu'nda bir mesken ve bir iş yeri edinme olanağı tanınmıştır.

Böylece Lamartine'in Türkiye'de çiftlik işletme istekleri suya düşmüştür. Ancak Osmanlı hükümeti büyük şaire vatandaşlarından esirgediğini yaptı. Bu çiftlik için yılda 80.000 kuruşu 1876 yılına kadar kendisine ödemeyi taahhüt etmiştir. Şimdi bu konuyu ele alacağız.

Lamartine'e Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük lûtfu: Yılda 80.000 kuruşluk tahsisatın hikayesi

Lamartine devamlı para batıran, elindekini dostları için harcayan bir adam olmasına rağmen, dostu ve çevresi ona büyük nankörlük etmiştir. Darbe ile II. Cumhuriyeti yıkarak imparatorluğunu ilan eden III. Napolyon'un uzattığı eli geri çevirmiş, fakat Osmanlı Padişahının yılda 80.000 kuruş gibi Napolyon'un vermek istediklerinin yanında önemsiz olan parayı kabul etmiş ve hatta bu kararı duyduğu zaman sevincini gizleyememiş, dostlarına büyük bir ziyafet vererek bu mutlu haberi iletmişti. Gerçekte, Fransızlar büyük şairlerini parasızlık ve iflasların tahribinden korumak için bazı girişimlere başvurmuşlardı. Piyangolar tertip edilmiş, eserlerini basmak için vakıflar kurulmuş, çeşitli para toplama işlerine girilmiş, fakat bunların hiçbirisi sonuçlandırılmamıştı. Oysa Osmanlı İmparatorluğu bu büyük

şaire verdiği sözü tutmuştu. Kendisine Paris'te ödenmek üzere verilen yılda 80.000 kuruş aslında manevi yönü ile şaire büyük destek olmuştu. Ama ne var ki ona bu paranın ödendiği günlerde büyük Osmanlı şairi Şinasi Cihangir'deki evinde hasta yatağında yalnız ve beş parasız geçirdiği bir kaç ay sonunda ölmüş ve hamalların taşıdığı cenazesinin ardında ne bir vezir ne de bir devlet adamı bulunmuştu. Şinasi de Lamartine gibi didinmiş çalışmış durmuştu: Cihangir'deki evinin bahçesine kurduğu matbaada o meşhur lügatini basmak için gece gündüz çalışmıştı. Ama Lamartine onu tanımamıştı. Tanısaydı muhakkak ki, 80.000 kuruşun kendisine değil, Şinasi'ye verilmesini isterdi.⁷

Şinasi

Zamanın sadrazamı Damat Mehmet Ali Paşa, Padişaha sunduğu 23 Zilkade 1268 (1852) tarihli bir yazı ile Lamartine ile hükümet arasında geçen olayları kısaca özetlemiş ve yardımın kabulünü dilemişti. Bu yazıda Lamartine'nin verilen çiftliği işlemek için sermaye toplamada başarısız olduğu, sermayedarların para vermek için 25 yıldan daha fazla müddetle işletme hakkı ve vergi muafiyeti istediklerini bildirmiştir.⁸ Bu durumda Lamartine gibi ünlü bir kişiyi boş çevirmenin Avrupa'da iyi karşılanmayacağını ve bu sebeple Hazine'nin Banker Baltacı'ya kira olarak ödemeyi taahhüt ettiği yılda 60.000 kuruşa ilaveten 20.000 kuruş tahsis edilerek şairin gönlünün hoş edilmesini talep etmiştir.

Abdülmecit bu talep karşısında meseleyi pek fazla kurcalamamış ve Lamartine'e 1876 yılına kadar her yıl 80.000 kuruş verilmesini emir buyurmuştur.

Gerçekte o günlerde Osmanlı hükümeti ve saray şiddetli para ihtiyacı içinde idi, fakat bu durumu Avrupa'ya belli etmemek ve bu suretle 1854'te alınması tasarlanan ilk borcun uygun şartlar altında alınması olanağına kavuşmak isteniyordu. Damat Mehmet Ali Paşa, Padişahın kızı ile evli olması ve zevcesinin israf yönünden diğer bütün sultanlardan önde gitmesi Lamartine'e maaş bağlatma konusunda padişahı bazı tereddütlere düşürmüştü.

tü. Zira, daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, Mehmet Ali Paşa ve zevcesi Beyoğlu tüccarlarından düzmece senet karşılığı para çekmişler ve Padişah bu işe çok kızmıştı. Lamartin işinde de Mehmet Ali Paşa'dan sonra sadrazam olan Ali Paşa bu işe muhalif olmasına rağmen, bu konuyu Avrupa'dan borç almada kullanmak yolunu denemek için razı olmuştu. Diğer taraftan, Banker Baltacı'nın beş para getirmeyen çiftliğini 60.000 kuruşa da olsa kiraya vermek ümidini kaybetmesi Ali Paşa ile olan ilişkilerine etki yapacağı muhakkaktı. Zaten o günlerde hükümetin bu bankere bir hayli de borcu vardı. Ama Ali Paşa Baltacı'ı Avrupa'dan alınacak kredi ile borçlarını ödeyeceklerine dair söz vererek ikna edebilmişti.

Lamartine'e karşı Osmanlı hükümetinin gösterdiği bu iyi niyet gösterisi, Kırım Savaşı arifesinde özellikle Fransız-Türk dostluğunun kuvvetlenmesine sebep olmuştur, denebilir. Lamartine'in gerek yazdığı Türk Tarihi ve gerek çiftliğini ve İmparatorluğun zenginliklerini metheden çeşitli eserleri ve mektupları, 1854'te alınan ilk borca Fransızların büyük rağbet göstermesine sebep sayılabilir.

Fakat verilen bu para Lamartine'e hiç bir fayda sağlamamıştı. Ancak manevi yönden tatmin olmuştu. 1876 yılına kadar kendisine bu paranın verileceğini duyunca cesaretlenmiş yeni taleplere başvurmak için fırsat aramaya koyulmuştu. O zaman hariciye nazırı olan Fuat Paşa'ya yazdığı bir mektupta bu paranın kendisine Paris'te ödenmesi veyahut İstanbul'da veya İzmir'de hayatının bundan sonraki kısmını geçirmesi için kendisine bir yer tahsis halinde bu paranın İstanbul'da ödenebileceğini yazmıştı. Fakat istekleri bunlarla da bitmiyordu. Aydın'da kendisine verilen çiftliklerin dört yüz dönümlük iki parselini İzmir Fransız Konsolosuna ve adamı olan Fabrizi'ye her halde para karşılığı kiralamış olacak ki, bu iki zatın mağdur olmamalarını ve kendilerine tazminat verilmesini de Fuat Paşa'dan talep etmişti. Fransa'daki işleri orada artık barınamayacak kadar kötüleşeceğinden Türkiye'ye yerleşmek fikrini daima taze tutmak zorunda bulunuyordu; bu mektupta yazdığı "Türkiye Tarihi" için vesika ve veri toplamak üzere İstanbul'a gelmek zorunda olduğunu da bildirmişti. Fakat asıl maksadı yerleşmek için kendisine tanınacak olanakların pazarlığını yapmaktı. Bunun için Sadrazam Mehmet Ali Paşa'ya bir mektup daha yazmıştı. Kendisine yazılan cevapta tarihi belgelerin emrine amade tutulacağı bildirildi. Lamartine, bunun üzerine son bir defa daha İstanbul'a geldi; İstanbul'da çok iyi karşılandı. Fakat Türkiye'ye yerleşmek arzusunu pek tekrarlamadı. O sıralarda Ruslarla savaş hazırlığı başlamıştı, İstanbul'a gelen Fransız diplomat ve yüksek rütbeli subayların gösterişli kıyafet ve yaşantıları arasında daha fazla yardım istemekten çekindi. Zaten durumu farkedene III. Napolyon hemen şaire 25.000 Frank bahşetmişti. Fransa'ya döndü ve hayatını borçlar içinde sürdürerek 1869'da öldü. Ölünceye kadar da kendisine vaad edilen yılda 80.000 kuruş, banker Alléon ve Pereire vasıtası ile Paris'te ödendi.

1. Ahmet Refik, "Lamartine", İstanbul 1925, s. 3.
2. T.H. Beaur, "Lamartine, la vie intime et la vie publique, Paris, s. 213.
3. Henri Guillemin, "Lamartine, lettres des années sombres, 1853-67", Freiburg, 1942, s. 23, 24.
4. Willy Sperco, "Lamartine et son domaine en Asile", Revue de France, 15 Octobre 1938.
5. H. Guillemin, age, s. 56.
6. T.H. Beaur, age, s. 176.
7. Tevfik Ebuzyi, "Şinasi'nin Ölümü", Mecmuayı Ebuzyi, İstanbul .
8. Ahmet Refik'in adı geçen yapıtında Lamartine ile olan bütün resmi ve gayriresmi yazışmalar vardır.

Galata Bankerlerinin kendi aralarında teşkilatlanması ve konsolid olayı

Teşkilatlanmayı gerektiren sebepler

Galata Bankerlerinin bir araya gelerek teşkilatlanmasını bir zorunluluk haline getiren iki sebep gösterilebilir. Bunlardan birincisi Eshamı Cedide, yani %6 faizli Osmanlı iç borç tahvilleri üzerine borsada oynanan hava oyunları; ikincisi ise kambiyo kurundaki istikrarsızlığın spekülâtif hareketleri hızlandırmasıdır. Her iki hareket de borsacılığı veya borsa oyunculuğunu çok cazip hale getirdiğinden bir sürü türedi banker ve sarrafın aralarına katılmasını önlemek için, bu işi ötedenberi meslek edinmiş bankerler, teşkilatlanmayı hükümete karşı kendilerini savunmak olanağı olarak da kabul etmişlerdir.

Galata Köprüsü

Zira ekteki belgelerde görüleceği gibi hükümet, Eshamı Cedide ve kıymetli madeni para ve yabancı paralar üzerinde İstanbul'un hemen her tarafında geceleri meyhanelere kadar her meslekten insanın, hatta bir kısım devlet memurlarının, adi bir kumar nevinden oyun oynamasına karşı sert tedbirler almak zorunda kalmıştı. Bu durum karşısında bu işi öteden beri meslek edinmiş bankerler, bir taraftan piyasada türeyen rakiplerini saf dışı etmek ve diğer taraftan hükümetin bankerliği tamamen yasak etmesi korkusu içinde teşkilatlanmaya karar vermişlerdir.

İstanbul'un hemen her semtinde, özellikle Galata ve Beyoğlu semtlerinde yaygın hale gelen bir çeşit kumar niteliğinde olan borsa ve para oyunlarına karşı hükümetin tepki ve tedbirlerine birer örnek vermek üzere aşağıdaki tamimleri örnek olarak sunuyoruz:

17 Haziran 1862'de İstanbul Belediyesi tarafından yapılan tamim:¹

Konulan yasaklara rağmen ticari hayat için yıkıcı olan borsa işlemleri Galata sokaklarında, Havyar Han'ın koridorlarında, Karaköy sokaklarında ve diğer yerlerde devam edegelmektedir.

Hükümetin gayretleri ile borsayı sağlıklı tedbirlerle düzenlediği bir zamanda bu gayri kanuni işlemlere bir son vermekte kararlı olan Belediyemiz halka kambyo muamelatı, tahvil ve diğer kıymetli evrak üzerine her türlü faaliyeti sürdürmek maksadı ile adı geçen bu yerlerde buluşmak ve toplanmanın bugünden itibaren yasak edilmiş olduğunu bildirir.

Bundan böyle bu türlü işlere girişenler derhal tevkif edilerek ilgili kanun gereğince cezalandırılacaklardır.

Bab-ı Ali Dışişleri Bakanlığının 28 Şubat 1862 tarihinde yabancı temsilciliklerine gönderdiği sirküler:²

Ekselansları bütün kanuni yasaklara rağmen, para üzerine oyun oynamak gibi gayri kanuni bir ticaretin yapıldığı yerleri kapatmak gibi bir tedbiri Bab-ı Ali'nin hangi şartlar altında bulunarak almış olduklarını hatırlarlar.

Bu tedbir kamusal sükuneti tehlikeye atan bir suç teşkil eden alış verişi yoketmek suretiyle gayesine hizmet etmekten geri kalmamıştır.

Bununla beraber birkaç günden beri Bab-ı Ali'nin kararına aykırı olarak, Galata meydanındaki birkaç binada, yasak edilmiş bu alış verişi yapmak üzere toplantıların başlatıldığı görülmüştür. Bunun üzerine, Bab-ı Ali söz konusu tedbirin ciddi bir şekilde yürütülmesi için, ilgili polis karakoluna yeniden emir vermiş bulunmaktadır.

Sizlerin de, iyi bir nizamın bütün dostları tarafından mahkum edilmiş olan durumlara tekrar gelinmesine mani olabilmek için ilgililerimize yardım maksadı ile kendi yönünüzden de gerekli tedbirleri yenilemenizi rica ederim.

Bab-ı Ali'nin Hariciye Nezareti'nin yabancı temsilciliklere 11 Aralık 1861 tarihli sirküleri:³

Hükümetimiz bir müddetten beri bütün kanunlara karşı gelerek para üzerine oyunlarla halkın servetini ağır bir şekilde tahrip ederek, kamu sükunetini ihlal eden bir avuç vicdansız ve insafsız kimselerin toplandıkları yerleri kapatmaya karar vermiştir,

Bab-ı Ali bu tedbirin nizam ve adalet dostlarının tümü tarafından benimseneceğine emindir ve sizlerin bütün medeni memleketlerde takip edilen ve cezalandırılan bu suç teşkil eden ticareti ortadan kaldırmak için desteklerinizi sağlayacağınızdan memnunluk duyacaktır.

Bab-ı Ali'nin 25 Kasım 1861 tarihli muhtırası:

Yalan haberlerin ve bazı gazetelerin yayınlarından sonra, herkesin zihninde bir panik hasıl olmuş ve madeni paraların fiyatı aniden ve bütün ölçülerin üstünde bir artış kaydetmiştir.

Bab-ı Ali hükümeti 15 Nisan 1861 tarihli Journal de Constantinople gazetesinde yayınlanan planının hiçbir yönünün değişmediğini, eğer Bab-ı Ali bu plana değişiklik getirmek isteseydi, bunu halka daha fazla garanti vermek ve evvelce ilan edilmiş olan para miktarını azaltmak için olabileceğini ilan eder.

Elimizdeki bilgilere göre⁴ kambiyo ve menkul kıymetler borsası, 1864 senesinde Galata'daki Havyar Hanı'nda tesis edilmişti. Bu borsaya dahil olanlar bir yıl sonra, Ağustos 1865 tarihinde, aralarında özel bir nizamname meydana getirerek bu işe ait faaliyetleri düzenlemek üzere, borsa esnafı cemiyeti tarzında bir kurucu heyet teşkil etmişlerdir. O tarihte çoğunluğu Rumlardan olan bankerler, bu heyeti Rum kiliselerindeki idare heyetine benzeterek adına SEFURYA demişlerdir. 1875 yılına kadar sürüp giden bu düzen aşağıda göreceğimiz gibi, konsolid oyunları veya hava oyunlarının başlıca muameleyi teşkil ettiği Galata Borsasını, İstanbul'un, hatta bütün imparatorluğun önemli bir merkezi haline getirmiştir.

Hükümetin para ve esham ve tahvilat borsasını düzenlemek için yaptığı ilk kanun teklifi

Osmanlı hükümeti 4 Şubat 1862 tarihli sirküleri ile İstanbul'daki yabancı ülke temsilciliklerine, Galata Borsasını düzenleyen bir kanun teklifini göndermiştir.⁵ Böylece, Galata Borsasında oynanan kirliliğe bir son vermek isteniyordu. Anlaşıldığına göre, bu sirkülerin yaptığı etki dolayısı ile Galata Bankerleri, hemen aralarında toplanıp, teşkilatlanarak yeni düzenlemeye hazırlıklı olmak istemişlerdi. Hükümetin Hariciye Nezareti vasıtası ile yabancı temsilciliklerine gönderdiği bu tasarı ile kambiyo ajanları, tellallar, mubayaacılar ve sair borsa mensuplarının belli işin ehli, dürüstlüğü ile tanınmış kişiler olmasını sağlamak istiyordu.

Havyar Han'ın karşısındaki Komisyon Han borsacılar tarafından kiralanarak, üst katındaki bir salon, borsa müzayede salonu haline getirilmişti. Bu arada Osmanlı borçlarını teşkil eden Eshamı Cedide, Tahvilatı Mümtaze ve Sergi'ler, büyük ölçüde Galata Bankerlerinin kontrolü altında, borsada muamele görüyorlardı. Hatta bu tahvilatın bir kısmı Avrupa bankerlerinin eline de geçmişti. Bunların ana para ve faizleri, İstanbul'da Osmanlı Bankası aracılığıyla ödenmekte idi. Bu tahvilatın 1864-1865 bütçesinde görülen rakamı 56 milyon Frank'a yükselmisti. Bu tahvilatın değeri Galata Borsasında her gün inip çıkıyordu. Hükümetin şikayet ettiği borsa oyunları, işte halk dilinde konsolid denilecek bu tahvilatın konsolide edilmesi ile ortaya çıkan yeni tahviller üzerinde bütün şiddeti ile sürüp gidecekti. Fakat, hükümetin elinde bir kanun teklifi olduğu halde bunu yürürlüğe tam on yıl sonra koyabile-

cekti. 1875'te sonradan paşalığa kadar yükselen Abidin Bey'in borsa komiseri olarak tayin edilmesi ile, Borsa Nizamnamesi yürürlüğe girecekti. Hükümetin 1862'de teklif ettiği kanun Galata Bankerlerinin Sefurya diye anılan iç düzenleme tüzüğüne benzemektedir. Bu sebeple, hükümetin bu düzenleme için de geç kalması ve meydana bankerlerin otokrasisine terk etmesi anlamlıdır. Kanaatimize göre hükümetin tasarısını da hazırlayanlar Allahverdi Abraham, Teodor Baltazzi, Abraham Kamondo, Jorj Zarifi, Ohannes Efendi, Agaton Efendi gibi bankerler olduğundan, hükümet tasarısının yürürlüğe konmama sebebini bu ünlü bankerlerin menfaatlerinde aramak gerekecektir. Çeşitli Osmanlı devlet tahvillerinin, aşağıda göreceğimiz gibi, konsolidasyonu ile ellerinde değiştirilmek üzere eski tahvilleri bulunduranların hükümet güvencesi yoktu. Ancak adı geçen bankerler halka bu güvenceyi verecek durumda idiler. Oysa hükümetin tasarısı hükümete bazı konularda büyük yetkiler tanıyordu. Tasarırı hazırlamış olan büyük bankerler, bu tasarı ile güçleneceklerini bildikleri halde hükümetin müdahalesini yine konsolide tahvilatın müşteri bulması açısından mahzurlu görüp, ertelenmesini sağlamışlardı.

Karaköy mevdarı

Osmanlı iç istikrazında ilk konsolidasyon olayı ve Galata Bankerleri

Osmanlı Bankası'nın kurulması ile ünlü Galata Bankerleri 1864 yılının Temmuz ayında Osmanlı Bankası'nın da ortak olduğu "Osmanlı İmparatorluğu Genel Şirketi" (Société Générale de l'Empire Ottomane)⁶ adlı bir banka kurmuşlardı. Bu bankanın banker ortakları A. Baltazzi, Kristaki Zografos, Boğos Mısırlıoğlu, A.A. Ralli, J. Kamondo, Zafiropolo, Zarifi v.s. idi. Şirketin sermayesi 2 milyon Sterlindi ve beheri 20 Sterlin olan 100.000 hisse senedi çıkartılmıştı. Bu bankanın bir banker bankası olmak özelliği hisse senetlerinin 24.000'inin kurucu bankerlerinin elinde bulunması şartından kaynaklanıyor-

du. Ayrıca kurucular ilerde halka satmak üzere 43.000 hisse senedini de kendi kontrolleri altına almışlardı. 6.500 hisse senedi İstanbul'da, 30.500 hisse senedi de Londra borsasında Osmanlı Bankası aracılığıyla halka satılacaktı. Bu bankanın Padişah fermanı ile belirtilen görevine göre, hükümetin iç ve dış borçlanmalarında kısa vadeli kasadarlığını yapacaktı. Başka bir deyişle, tahakkuk etmiş iç veya dış borçlar karşılığı hükümete kısa vadeli avanslar verecekti. Böylece Galata Bankerlerinin bu banka ile ilişkileri sağlanmış oluyordu.

Bir taraftan Osmanlı Bankası'nın kurulmuş olması, diğer taraftan Galata Bankerlerinin en ünlülerinin ciddi bir finansman kuruluşu meydana getirmeleri, Osmanlı hükümetine, büyük kargaşalıklara ve zararlara sebep olan Eshamı Cedide, Tahvilatı Mümtaze, Sergi ve saire gibi piyasada dolaşan iç borç tahvillerini ortadan kaldırma cesaretini vermişti. İşte, Fuat Paşa böyle bir girişimde bulunmak için fırsat ararken, becerikli İngiliz Bankeri M. Merton İstanbul'a silah satmak için gelmişti. Fuat Paşa ile tanışan Merton, bütün bu tahvilatın %5 faizli yeni tip tahvil haline getirilmesi işini üzerine almayı teklif etmişti. Kendisine İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Henri Bulwer ve ellerinde adı geçen değişik tahvilattan bir haylice bulunan Galata Bankerleri ile onların kurmuş oldukları yukarıda adı geçen finansman kuruluşu destek vadetmişlerdi. Fuat Paşa bu operasyonla yeni, tek tip tahvilin dış ülkelerde müşteri bulacağını ve bu sayede elde edilecek hasılat ile Osmanlı ekonomisinin güçlenmesi için gerekli ithalatın yapılabilceğine inanmış görünüyordu.⁷

Fuat Paşa Merton'un önerisi üzerine Padişah Sultan Aziz'i ikna ederek, 29 Mart 1865 tarihli bir iradeyi seniye ile bütün Osmanlı iç istikrazının konsolide edilmesine ve bunun için adına Osmanlı İmparatorluğu Genel Borçları (Dette Générale de l'Empire Ottomane) denilen bir devlet borçları defteri kebirinin tesisine muvaffak olmuştu. Fuat Paşa'nın asıl niyeti eski borçların konsolidasyonu değil, yeni bir kredi sağlamada Batılı sermaye gruplarını ikna etmekte. Nitekim konversiyon operasyonunu sonuçlandırabilmek için, aynı günlerde İstanbul'da kurulan Osmanlı Genel Kredi Şirketi (Crédit Générale Ottomane) öncülüğü ile Londra'daki Finance Corporation, bir Felemenk Bankası, Paris'teki meşhur Sosyete Jeneral, Frankfurt'taki meşhur Erlanger Müessesesi, bir Viyana Bankası ve Cenevre'deki Kredi Bankası 40 milyon sterlinlik bir taahhüde girmişlerdi. Gerçekte Kredi Jeneral Ottoman adı ile İstanbul'da kurulan bu banka, Baltazzi ve Kamondo gibi Reşit Paşa ile Ali Paşa taraftarının kurmuş oldukları Sosyete Jeneral Ottoman'a rakip idi ve Fuat Paşa'nın desteğine dayanıyordu. Nitekim Kredi Jeneral Ottoman'ın kurucuları G. Tubini, Mihran Düz, Keçeoğlu, Mısırlı Andon gibi bankerler Fuat Paşa'ya yakın kimseler olarak biliniyordu.

Finans tarihimize konsolid olarak geçecek olan bu yeni konversiyonla ortaya çıkan %5 faizli tahviller İstanbul, Paris, Londra, Amsterdam, Frankfurt kentlerinde her biri nominal değerlerine göre %47,5'dan satışa çıkarılmıştı. Aracı kuruluşlara verilen komisyon 500.000 sterlin civarında idi, bir rivayete göre, 100.000 sterlin de bu işin yürütülmesine destek olan yüksek kademe memurlarına rüşvet olarak ödenmişti. Bu rüşvet hikayesi, Avrupa'da finans merkezlerinde o zaman için verilen en yükseği olarak büyük dedikodulara yol açmıştı.⁸

Gerçekte yapılan konversiyondan evvel, yani 1865 yılı başlarında, Tahvilatı Mümtaze Galata Borsasında 64 (nominal değeri 100) ve Eshamı Cedide 54 ve 53 değeri üzerinden muamele görürken, bu tahvillerin faiz haddini %1'e düşürmek suretiyle %47'den ihraç edilen konsolid tahvilleri ile konversiyonu başarılı bir muamele sayılmazdı. Ayrıca her

yıl %1 oranında tahvil amorti edilecek ve amorti edilen tahvillerle hükümet bir ihtiyat teşkil ederek, bunu alınan kredinin garantisi olarak gösterecekti. Fakat bu amortisman işlemi, ancak 1869 yılında Pinard Kredisi alındığı zaman bir defaya mahsus olarak yapılabilmektedir. Bu arada amortisman işleminin ertelenmesi, yeni tahvillerin değerinin %28'e kadar düşmesine sebep olmuştur, İngiltere ve Fransız Borsaları bu düşüşten devamlı protestoları yağırdıkları bir zamanda, Fransız İmparatoriçesi Ojeni Süveyş Kanalı'nın açılış merasimine katılmak için yaptığı seyahati İstanbul'a kadar uzatır. Abdülaziz, misafirini binbir gece masallarını andıran bir şekilde kabul ve ikram eder. Sonuç, yine hazinenin iflasıdır ve yeni bir kredi alınması gerekli görülür. Meşhur Pinard Kredisi bu maksatla alınmış olup, 500 Frank nominal değer taşıyan tahviller 315 Franka satışa çıkarılır. 555.500.000 Frank nominal kıymeti olan bir krediden hükümetin eline 300.000.000 Frank bile geçmez.

Maliye tarihimize konsolid adı ile geçen bu konversiyon işlemi, Fuat Paşa'ya karşı hücumları artırır. Atıf Bey, Fuat Paşa için şöyle bir ifade kullanmaktadır.⁹ "...Arayış ve tezyinata meyli olup masrafı çokça bulunduğu ve zaten servetle meşhur olmadığı cihetle Şam hadisesindeki mesarifi fevkaladenin, sedaretinde bilâdetkin iradeyi seniye istihsal ile kapatılmasından ve istikrazattan alınan komisyonlardan dolayı dahi menfaati zatiyesini iltizam ediyor zannı tevellüd eyledi. Bu cihetle nefreti umumi kazanmış oldu. Fransalı bir bahçıvanbaşısı vardı, ayda elli lira verir imiş. Vefatında o miktar maaş ile merhum bahçıvan saraya alındı bilirim. Sair masraflar da ona göre."

Namık Kemal de şu beyiti yazmıştı:

"Ağlamaz mı bakıp ahvali perişanımıza

Dilü can ile seven devletini milletini

Nasıl ah etmiyelim memleketin haline kim

Ne zamandır çekiyor sadrü Fuat illetini"

Fakat Fuat Paşa herhalde konsolid oyunlarında binlerce kişinin mahvolmasının belini peşin olarak ödemiş bir kişidir. Nitekim daha bu konversiyon olayından evvel iki konağı yanmış, biri de elinden alınmıştı. Doktorların tavsiyesi ile gittiği Nis'de 1868 yılında öldü.¹⁰ Ama ileride göreceğimiz gibi, bıraktığı konsolidler onun gibi birçok kişiyi kalpten öldürecek, birçok aile ocağının sönmesine sebep olacaktır.

1. Baron I. de Testa, "Recueil des Traiés de la Porte Ottomane", Paris, cilt 4, s. 131-132.

2. Baron I. de Testa, age, s. 127.

3. Baron I. de Testa, age, s. 83.

4. Hasan Tahsin, "Borsanın Teşkilatı Sabıka ve Haziresi"; Mazlum, "Borsaların Sureti Umumiyyede Tarihi", bu iki makale de 1928'de yayınlanan "Borsa Rehberi"nin başında yer almıştır. s.30-33, İstanbul Matbuayı Ebuzziya 1928.

5. Baron I. de Testa, "Recueil des traités de la Porte Ottomane", cilt 4, s. 4-336.

6. Bu banka ile o devrede kurulan diğer bankalar hakkında, "İktisad Ansiklopedisi"nin "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılık" maddesinde geniş bilgi tarafımızdan verilmiştir.

7. A. Du Vellay, "Essai sur l'Histoire Financière de la Turquie", Paris 1903, s. 269-275.

8. Verilen bu rüşvetler dolayısıyla İngiltere hükümeti müdahalede bulunarak suçluları ortaya çıkarmak için amme davası bile açmıştı.

9. İbnülemin Mahmut Kemal, "Son Sadrazamlar", İstanbul, Cüz II, s. 597.

10. İbnülemin Mahmut Kemal, "Son Sadrazamlar", İstanbul, Cüz 44 III, s. 411.

Galata Borsasında hava oyunları, ilk Borsa Nizamnamesi, ilk Borsa Komiseri Abidin Bey'in anlattıkları

Hava Oyunlarında kazananlar ve kaybedenler

1860'lardan itibaren Galata'daki Komisyon Han'ı ve Havyar Han'ında finans imparatorluklarını kurmuş olan Galata Bankerleri, Saray'dan başlayıp vezir, vükela, memur ve subaydan, İmparatorluğun en uzak köşesindeki tahıl ya da meyva üreticisine, oduncusuna, kömürcüsüne ve her türlü esnafına kadar uzanan bir ağ kurmuş bulunuyorlardı. Adeta İmparatorluğun milli geliri ve dışardan aldığı borçların hatın sayılır bir yüzdesi borsa oyunları, tefecilik, murabahacılık işlemleri ile bu bankerlerin eline geçer hale gelmişti. Bu yıllarda yabancı malların cazibesi bütün İmparatorlukta yaşayan müslim, gayri müslim tebanın tüketim arzularını kamçılıyordu. Fakat gelirler yetmez hale geldiği için, her aile gelirinin bir kısmı ile borsada oyun oynamaya koyulmuş, yerli ve yabancı piyangolu devlet ve şirket tahvillerini satın almaya yönelmişti. Diğer taraftan tüccar, esnaf ve zürra da hem malını satarken, hem de tüketim ve üretim girdilerini alırken, tefeci ve murabahacıların insafsızca yürüttükleri muamelelerin kurbanı haline gelmişlerdi.¹

İstanbul'da ise, merkez Havyar Han olmak üzere, kenar mahallelere kadar taşınmış olan sarraflar halkı o zaman "hava oyunları" denilen, gerçekte kazananın da kaybettiği bir tür borsa oyununa alışmışlardı. Fakat nasıl oluyordu da kaybedenlerin yanında bu oyunda kazananlar da işten ziyanlı çıktıkları halde bu oyuna devam ediyorlardı? Aşağıda, bugün için en önemli belge olan küçük kitabından örnekler vereceğimiz, ilk borsa komiseri Abidin Bey'in (sonra Paşa) dediği gibi, İslam Türklerinin kazandıkları zaman bile zararlı çıktıkları bu oyunlara düşkünlükleri neden sürüp gitmişti? Gerçekte bunun sebebi saf kumarbazın tutkusu olabilirdi, ama aslı şu idi: Devlet kapısında en baştan en sona kadar rüşvet büyük boyutlara erişmişti, fakat yine de rüşvet büyük suç sayılıyor, kişileri idama bile götürüyordu. "Bu kadar para ve mal mülk nereden geldi" diye sorulduğunda, "Hava oyunlarında kazandım" demekle iş bitiyordu. Rüşveti alan, birkaç gün Galata'da görülüyor veya bankerleri ile anlaşarak işini kitabına uyduruyordu. Oysa Abidin Bey'in açıklamalarına bakılacak olursa, borsada kazananlar sadece simsarlar ve onların arkasındaki büyük bankerlerdi.

Borsa oyunları tutkusu namuslu kişilere ve ailelere de yayılmıştı. Hatta, ortada gezici simsarlar bile türemişti. Ev ev dolaşıp, ellerindeki bir sürü yaldızlı kağıtları tıpkı basma, yatak örtüsü, kadife satan bezirganlar gibi taksitle satıyorlardı. Osmanlı kadınlarının bir kısmı, artık

kocalarından habersiz olarak bu gezici simsarlar vasıtası ile zengin olmayı kafalarına koymuşlardı. O devirde piyngolu yabancı tahvillerin İstanbul'da nasıl alıcı bulunduklarını anlamak için, yalnız gazetelerde bunlara ait reklamlara değil, bugün yaşı sekseni geçmiş ninelerin sandık dip-
 lerindeki bezlere sarılmış kağıt parçalarının neler olduğuna bakmak da gerekir. Bugün Avrupa'da eski köklü ailelerin birçoğunda piyngolu meşhur "Lots Turcs"² adı verilen Rumeli demiryol-
 lan tahvilatı hala mevcuttur. Bazılarını da duvarlarına asmışlardır. Sorduğumuz zaman, "Piyangolu diye alınmış ama, piyango çıkmış olsa bile kim ala kim vere" gibi sözlerle bize takılmaktadırlar. Oysa, Osmanlı ailelerinde onların piyngolu tahvillerinden binlercesi, birkaç nesil sürük-
 lenmiş ve sonra işe yaramadığı anlaşıncaya yırtılıp atılmıştır. Onlar saklamış olduğu için haklı, biz de yırtıp attığımız için haksız durumdayız. Ama aslında, ziyanda olan yine biziz.

Konsolid üzerine hava oyunlarına gelince: Bakınız Abidin Bey konuya şöyle giriyor:³
 "...İnsan için âlemdede akçesini, evini, aklını, vücudunu telef edecek konsolid oyunundan daha tahrip edici illet tasavvur edilemez. Şimdiye kadar konsolid oyunları ile meşgul olanların ahvali pür melalini gördük ve elan aynı esefle görmekteyiz. Nice aileler batmış, nice hanedanlar göçüp gitmiş, ünlü ünsüz kişiler kemali yasadan kendini idap edip ciğerparelerini yetim ve fakir bırakmıştır. Birçok memurun, birçok tüccar, birçok ağalar, birçok dükkâncılar, birçok esnaf onbeş yirmi sene içinde emeği ile kazanmış ve halen ve istikbalen vasıtayı saadet hali bulup familya ve akrabası içinde namus ile yaşabilmeye kâfi görmüş olduğu nakidini konsolid belası ile yirmi otuz günün içinde kayıp ve telef edip eli bağrında kalmış ve ne yapacağını bilemeyip müebbeden bir ümitsizlik ve eziklik içinde mahvolup gitmiştir. Bu biçarelerin nazarında konsolid öyle zalim ve zulmettir ki içinde nakidi canı mesabesinde olan muameleyi ilelebed medfun hak helak ve en aziz ümitleri bir yalan gibi kaybolup gitmiştir. Buna ne derece nazarı nefret ve dehşet ile baka-
 cıkları muhtacı beyan değilse de ne çare ki son pişmanlık para etmez..."

Gerçekte Abidin Bey saray ve vükelanın da bu oyunların içinde olduğunu belki yazmamıştır ama, Abdülaziz'in annesi Pertevnihal Sultan bile bu işte birçok paralar batırmıştı. İleride göreceğimiz gibi, Abdülaziz'in para istekleri karşısında her türlü oyuna başvuran Sadrazam Mahmut Nedim Paşa kaybettiklerini geri almak için neler yapmıştı? Bu işe bulaşmayan yoktu. Namık Kemal ve Ziya Paşa, Mithat Paşa da, Abidin Bey'in hikâye ettiği safdiller arasına girmişlerdi. İsrâf ve hava oyunları sonucu, Abdülaziz devrinde saray kadınlarının -başta Pertevnihal Sultan olmak üzere- mücevheratı rehinde idi. Valide Sultan Pertevnihal'in sarrafı meşhur Köçeoğlu Mıgırdoç, rehin mücevherleri paraya çevirmekten korktuğu için, sürekli yakınıp duruyordu. Banker meşhur Zarifi ve Hristaki de, ileride göreceğimiz gibi, Abdülaziz'den olan alacaklarını tahsilden ümit keserek, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın Sultan Aziz'i devirme hareketlerine katılmaya karar verecekti.⁴

Zarifi ve Hristaki gibi iki meşhur banker Sultan Murat'a külliyetli miktarda borç vererek, velihatin "Genç Osmanlıları" finanse etmesini sağlamışlardı. Zira, Abdülaziz'i tahttan indirip Murat'ı padişah yapmadan alacaklarını tahsil edemeyeceklerine iyice kanaat getirmişlerdi.

Aşağıda göreceğimiz gibi, konsolid oyunlarındaki becerisi oğlu Abdülaziz'i yönetmedeki kadar olmayan Pertevnihal Sultanın elinde değeri düşmüş birçok konsolid kalmıştı. Oğlunu Zarifi'den bir milyon borç almaya zorlamış, fakat devrin Sadrazamı Fuat Paşa bunun devletin zararına bir işlem olacağı düşüncesi ile alınmasını önlemişti. Valide Sultan bunun üzerine Fuat Paşa'nın azledilip yerine bu işe kolayca evet diyecek Mahmut Nedim Paşa'nın getirilmesini sağlamıştı.

Sultan Abdülaziz

Konsolid oyunlarının tekniği ve Galata Borsası

19 Kasım 1871'de yürürlüğe giren "Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi"⁵ Türkiye'nin ilk esham ve tahvilat borsasını düzenleyici hükümleri içeriyordu. Bir hükümet komiseri ve maiyetinde yeteri kadar yardımcısı memur ile hükümetin devamlı kontrolü altına giren Galata Borsası, 1928'lere kadar dünyada eşi görülmemiş spekülâtif hareketlere sahne olmuştur. Bu nizamnamenin 2. maddesine göre, borsa azası mubayaacılar, simsarlar ve coberlar olmak üzere üçe ayrılmıştı. Borsa, 11. maddeye göre, sadece mubayaacılar arasından çoğunlukla seçilen yirmi kişilik bir komite tarafından idare olunuyor, yani öz yönetim esasına terk edilmiş bulunuyordu. 22. Maddeye göre, borsa muamelatı, %5 faizli Eshamı Umumiye (halk dilinde Konsolid) ve Osmanlı Devletinin bütün istikraz tahvillerini kapsayacaktı. Aynı madde, sermayelerinin dörtte biri tamamen ödemiş olan yerli şirketlerin hisse senetlerinin de borsaya kabulünü mümkün kılıyordu. Yabancı şirketlerin aynı şartları haiz hisse senetlerinin borsaya kabulü için, Maliye Nezareti'nden ruhsat almak

gerekiyordu. Kanun borsa dışında her türlü kıymetli evrak alım ve satımını yasak etmiş olmasına rağmen, gezici simsarlar memleketin her tarafına yayılarak, konsolid üzerine hava oyunlarına bütün memleketi iptila ettirmişlerdi. Hatta, bunlar Balkanları da aşarak, ta Avrupa'nın kent, köy ve kasabalarına kadar uzanmışlardı. Zaten Kamondo, Zarifi ve diğer bankerlerin bütün Avrupa'da şube ve temsilcilikleri vardı.

Bu nizamnameye rağmen Galata Borsası'nın bir kaç meşhur sarrafın tekelinde kalması bu kapalı kutunun etrafında masallar ve peri hikâyeleri uydurulmasına sebep olmuştu.

Abidin Bey, adı geçen kitabında, konsolid oyunlarını şu ilginç şekilde dile getirmektedir.⁶

"...amil olanlara göre bir numuneyi ibreti feza olduğu için vesileyi intibase olmak üzere iptidaen ne kadar iştahla ne hale giriftar oldukların izah ve tafsilatı ile beraber bir misal getirelim. Safdil bir ademi neferin bir müfsit ve hilekara tesadüf eder ve hemen mükâlemeye geçerler:

Hilekâr: Buyurunuz efendim zatı aliniz şimdiye kadar konsolid işlerinde zannederim bulunmadınız?

Safdil: Hayır bulunmadım, ben konsolid işlerini bilmem.

Hilekâr: Yazık efendim, Allah bilir pek yazıktır, sair işlerinde beyhude yere ömrünü zü telef ettiniz, geçen gün birisi geldi, ismini unuttum dört gün içinde oniki bin dörtyüzelli lira kazanıp gitti...

Safdil: Bu nasıl oldu, bizim bir İzzet Ağa vardı, o adam konsolid işlerinde batmış, sen İzzet Ağayı biliyor musun?

Hilekâr: Mazallah, hiç bilmez miyim ya (aslında bilmiyordur) o biçareyi, ben de çok acıdım. Lakin ne fayda ki kahrolacak bir iki hilekara çattı, onlar adeta akçesini çaldılar, hem de Allah için dedikten sonra, o adam nerede zatı alinizin dirayeti nerede efendim, ben doğru bir adamım, bütün Galata ve İstanbul beni bilir, burasını biliniz ki cenabınız bu akılla, bu dirayetle konsolit işlerine giripte biraz kaldınız mı konsolid hani sizden adeta titreyecek ve olvakit binlerle kazanacağınız liralara göreceksiniz. Ben yalan hiç bilmem. Bana halk Doğru Vasil derler. Şimdi çok akçe koymayınız, yalnız kırk elli lira ile bir bahşiş yapalım (bahşişi istediği elvan ile tezyid eder) kaybetmezsiniz, lâkin diyelim ki bir defa kaybettiniz, yalnız kırk lira kaybetmiş olursunuz, kazanırsanız dörtyüzseksen lira bir günde kazanırsınız.

Safdil: Öyle ise haydi bir şey yapalım, hem ben şimdi sana doğrusunu söylüyeyim kendimi meth olmasın böyle şeyleri akılla çok bulurum, bir de ben de başka bir şey var, büyük yerlere giderim her ne havadis varsa onları herkesten evvel iştirim, bu iyi değil midir?

Hilekâr: Aman efendim, ne buyurursunuz, nasıl iyi değildir, bütün iş beyan buyduğunuz şeylerdedir. Allah için durmayınız, zatınızı biliyorsunuz takdirseverim (ki o ise yalnız bir iki saat evvel tanımış adamdır) vakit kaybetmeyelim...

İşte bu gibi ve daha sair budalaca beyan birçok desiselerle biçare adamı iğfal eder, kırk lirayı elinden alır, o kırk lira ile biltesadüf iptida kazandı mı artık o biçarenin boynuna elini attı gitti. Zavallı safdil kırk liradan lezzet alıp oynamaya başlar, ta ki varını ifna eder,

zarar ettikçe o müşevvik ve mahfeli bulur, bizim liralara gitti bu nasıl oldu? Aman efendim, siz ona bakmayın, sebebi vardır, Londra'daki vukuatı işitmediniz mi (hiç vukuat yok), bir de Amerika'da bir zat vardı ki, alemin en büyük tüccarı idi, o nasılsa bu günlerde müflis olduğundan zatınız liralara kaybettiniz, yoksa mutlak kazanacak idiniz, diye birçok delâil ve esbab ortaya koyar. O da zaten kaybettiği liralara çıkarmak sevdasına düştüğünden, oynanır oynanmaz tekrar oynar, tekrar zarar eder. Meğer olur parası azalır, sonra birgün bir yerde bulunur, Maliye Hazinesinden büyük bir istikraz olacak, onun üzerine işittiği haberi hem doğru hem de yanlış kendi bilir zanneder, memnun olur. İşte şimdi sırasıdır der. Borsada kimse bu haberi bilmeden borsaya gideyim birkaç bin konsolid oynayayım. Şimdiye kadar kaybettiğim akçemi çıkarayım da bundan böyle tövbe edeyim, bir daha oynamayayım tasavvurunda bulunur ve bunun üzerine borsaya gider birçok oynar ve nihayet bir iki günde herne ki kaldıysa onu dahi kaybeder... "7

Abidin Bey, daha sonra konsolid oyunlarında büyük oyuncuların kazandıklarını söyleyerek bunların kimler olduğu hakkında "bunlar Galata'da malûmdur" diye bir ifade ile yetinmektedir. Kendi deyimi ile %98 oranında kaybedenlere karşı kazanan bu %2 kimlerdi? İleride göreceğimiz gibi Osmanlı hükümetlerinin konsolid ve diğer borsa kıymetli evrakı üzerinde etki yapacak kararlarını önceden haber alan bazı bankerler hep kazanıyorlardı. Bunların bu haberlere karşı ne rüşvetler verdikleri bilinmektedir. Ancak zaman zaman bazı devlet ricali kendi sarraflarını da atlatarak mubayaacılar vasıtasıyla borsada oyun oynayarak büyük paralar kazanmışlardır.

Abidin Bey yüzde doksanseviz oranında kaybedenlerin hikâyesini şu şekilde dile getirmektedir :⁸

"... mesela Kerim Bey namı ile hariçten bir zat gelir elli kuruşa yirmi bin konsolidin havasını alır. Yarın konsolid biltesadûf bir kuruş fırlar ise yirmibin kuruş kazanmış olur. Yine aynı Kerim Bey yirmi binlik konsolidi elli kuruşa alır, yarın kırk dokuza inerse yirmi bin kuruş kaybeder. İlk defa konsolid fırlamasından yirmibin kuruş kazandı, sonra konsolid bir kuruş tenzil etmesinden o kadar kaybetti demekle ne kâr ve ne de zararı var. Lakin iş öyle değil, Kerim Bey yirmibin kuruş kazanmış iken mubayaacısına tellaliye olarak beşyüz kuruş gibi kaybettikte yine tellaliye namı ile beşyüz kuruş mubayaacısına vermiş olmasından Kerim Bey ilk nazarda talihi müsavi değil idi ki Kerim Bey on lira kaybetti. Eğer talihi müsavi olsaydı birden üç-dörtbin kuruş zarar ederdi. Misalimizde Kerim Bey'in şansı denk görüldüğü halde on lira zarar etti. Şöyle ki, ekseriya konsolid her dakikada farklar eder. Bazı bir kaç para çıkar, bazı bir kaç para tenzil eyler. Borsada gayet ehil ve namuslu mubayaacılar vardır. Onu gördüm. Lakin Kerim Bey'in mubayaacısı borsaya girdiği anda farzedelim ki konsolid tam elli kuruş onbeş paraya alınsın. Bu mubayaacı yirmibin konsolidi elli kuruş onbeş paraya alır ve yirmi dakika daha borsa da kalır. O yirmi dakika zarfında borsada konsolid biltabı inip çıkar. Mesela elli kuruş oniki paraya kadar düşer. O arada Kerim Bey mubayaacısının odasında beklerse dahi, mubayaacı Kerim Bey'e der ki yirmibin konsolidinizi elli kuruş onsekiz paraya aldım. O ise elli kuruş onbeş paraya almıştır. Diyelim ki Kerim Bey buralarını tahkike kalkışsın, hakikate muttali olmak mümkün değildir. Soracak olanlara evet konsolid elli kuruş yirmiki paraya kadar çıktı derler. Benim mubayaacım kaçta aldı diye bir sual soracak olursa, biz ne biliriz cevabını alır. Hem mubayaacısının elinde muhtelif fiyatlarda bir çok binlik konsolide daha olduğu için, Kerim Bey'in hakikati muttali olması mümkün olamaz. Mubayaacı konsolidi elli kuruş onbeş paraya almışken

Kerim Bey'e elli kuruş onsekiz para üzerinden hesap vermiştir. Sonra o gün yahut ertesi gün, yahut üç gün sonra, Kerim Bey bu konsolidi tekrar satmaya mecburdur. Kerim Bey bu satışı da mubayaacısı vasıtası ile yapmak için borsaya gidecektir. Mubayaacısı borsaya gider, diyelim ki konsolid kırk dokuz kuruş on beş paraya tenzil etti. Mubayaacısı hemen yirmibin konsolidi kırkdokuz kuruş onbeş paraya satar. Bu arada borsada bir müddet oynanır, başka işler yapar, konsolid ise her anda değişir. Mesela kırk dokuz kuruş onbeş para iken, onsekiz paraya çıkar ve yine onsekiz paradan kırkdokuz kuruş dokuz paraya iner. Mubayaacısı borsadan çıkar, biçare Kerim Bey'e demez ki kırkdokuz kuruş onbeş paraya sattım. Der ki, kırkdokuz kuruş oniki paraya sattım. Bu demektir ki Kerim Bey'in yalnız yirmibin kuruş kaybetmesi lazımken yukarıda belirtildiği gibi, satışta altı para artı ve eksi olarak gösterilmesinden (onbeş para ile onsekiz para arasındaki fark ile onbeş para ile oniki para arasındaki fark) ve hesaben her bin para yirmibeş kuruş olduğundan her binlik konsolid yüzelli kuruş zarar getireceği için Kerim Bey'in yirmibin konsolid alıp satması sonucu tellaliye hariç üçbin kuruş zararlı çıkarıldığı anlaşılabacaktır. Ertesi gün talihi yaver olacaktır diye yine oynayacaktır. Konsolidin fiyatı elli kuruş onbeş para iken yine yirmibin konsolid alıp ve sonra faraza fiyat yükseldiği için ellibin kuruş onbeş paraya satсын. Bu durumda, yukarıda açıklandığı gibi, alım ve satımda mubayaasının oyununa geleceği için en azından yirmibin kuruş yerine onyedibin kuruş kazanacaktır. Hulasa talihi müsavi olup yirmibin konsolidde yirmibin kuruş kaybedip, yirmibin kuruş kazanmış ve bu halde kâr ve zarar karşılaşmış iken, yukarıda gösterdiği gibi, tellaliden başka Kerim Bey altıbin kuruş daha zarar etti. Zira zarar ederken yirmüçbin kuruş verdi ve kazanırken yalnız onyedibin kuruş aldı. Bu her defa vaki olur, buna sermaye mi dayanır?.."⁹

Abidin Bey daha sonra repore ve depore muamelelerini de ele alarak Kerim Bey gibilerinin borsadaki maceralarını hikâyeye devam etmektedir. Bu konuyu şimdi ele alacağız.

1. Mazlum -Sabık Borsa Meclisi Reisi- "İstanbul Borsasının Tarihçesi", Borsa Rehberi içinde, 1928, s. 22-29.
2. Finans tarihimize "Lots Turcs" adı ile geçen ikramiyeli Rumeli Demiryolları tahvilleri Baron Hirsch'in Rumeli Demiryollarının finansmanı için düzenlediği kendine has bir türdür. Herbiri 400 Frank değerinde ve %3 faiz getiren bu tahviller 1870 yılında 750.000 ve 1872 yılında 1.230.000 adet ihraç edilmişti. Bir tahvil sahibine senede iki defa çekilen kura ile 600.000 franga kadar ikramiye veriliyordu. Her yıl iki defa çekilen kura ile yapılan anapara geri ödemesi ile 1910 yılına kadar 143.350 tahvil amorti edilmişti. Bu tahvillerin yönetimi 1881 Muharrem Karamamesi ile Duyunu Umumiye İdaresine verildiği için bu idare 1910 yılına kadar 320.216 adet tahvili satın alma yolu ile piyasadan çekmiş bulunuyordu.
3. Abidin, "Konsolid'in Hava Oyunları ile Sair Muamelatı Hakkında", Dersaadet 1876, s. 29.
4. "Abdülhamit II'nin Hauraları", yayına hazırlayan İbnilemin Mahmut Kemal, "Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuası" içinde.
5. Bu nizamname ekte tam metin olarak sunulmuştur.
6. Abidin, age, s. 30,31.
7. 19. asrın ikinci yarısından sonra Saray erkani ve vekil vükeladan başlayarak en küçük memura kadar İslam Türklerindeki borsa oyunu tutkusunun nasıl başladığı konusunda pek bilgi sahibi olamadık. Ancak Abdülmecit devrinde İstanbul'a yerleşen Mısır Hidiv ailesinin bir kısmının saray erkani ile olan temasları ile oyun kâğıdı ve borsa işlemlerini saraya soktukları söylenmektedir. Örneğin Mısırlı Prenses Zeynep Hanımın iyi bir iskambil oyuncusu olduğu ve borsada zaman zaman para kazandığı bilinmektedir. Borsadaki oyun tutkusu vekil vükela takımının kendilerine birer banker edinmelerine sebep olmuştu. Küçük memurların bile küçük sarrafları vardı. Bunlar borsa oyunlarında efendilerine danışmanlık yapmakta idiler.
8. Abidin, age, s. 36-37.
9. Sanayi devrimi süresince Batı sarayı ülkelerinde de borsa oyunlarında büyük paralar kaybeden saf ve biçareler olmuştur. Ancak bu oyunlar genellikle sanayi şirketlerinin hisse senetleri ve tahvilleri üzerinde oynandığından sermaye birikimine büyük katkı yapmıştır. Oysa konsolid ve Osmanlı tahvillerinin ne sınai ne de ticari sermaye birikimi ile hiçbir ilgisi olmadığı ve devletin aracılık ettiği bir tüketimi finanse ettiğinden hiçbir olumlu sonuç yaratmamıştır.

Galata Borsasının dışa açılması ve repor-depor işlemleri

Dışa açılma veya dışardan kuşatılma

Borsa oyunlarında kolay para kazanma yollarının açılması üzerine, yabancı borsa-larda tutunamayan bir çok banker ve simsar veya kumarbaz, Galata Borsasını istila etmişti. Bu da 19. asrın son çeyreğinde, İstanbul'un iş aleminde büyük değişmelere yol açmıştı. Avrupa'da sanayi devriminin başlaması ile bir ayağı İstanbul'da olarak başlayan yabancı tüccarlar, komisyoncular, satıcılar, perakendeciler, Borsa para getiren bir iş olmaya başla-yınca bu kente iki ayakları ile basmaya başlamışlardır. Böylece, İstanbul'da ve kısmen de İzmir'de müteşebbis, tüccar, mağaza ve dükkan sahibi yeni bir Levanten sınıf oluşmuştur. Bu defa, borsa oyunları ve bankerlik büyük kazançlar vadetmeye başlayınca, ikinci bir akın başlamıştı. Özellikle, borsa oyunlarında acemi olan yerli bankerler karşısında kısmen bir üs-tünlük temin etmeleri, bu akını hızlandırmıştı. Ayrıca Galata Borsasında bütün Avrupa tahvilatının alınıp satıldığı ve bunların üzerine oyun oynandığı, spekülatif işlemlerin yönetil-diği bir döneme girilmesi, yabancıların bu Borsada boy göstermelerine neden sayılabilir. ¹

Bu yabancı akının bir diğer sebebi de, Osmanlı dış borçlarının çeşitlenmiş olması ve bunların çeşitli Avrupa borsalarındaki değerinin devamlı değişmesine karşılık, Galata Bor-sasının pasif kalması, değişmelere ortak olan muameleleri gerçekleştirecek kapasiteye ulaşamaması idi. Oysa, spekülatif hareketlerle bu fiyat değişmelerinin Galata Borsasından kaynaklanması gerekiyordu. Zira ilerde göreceğimiz gibi, Mahmut Nedim Paşa olayında Osmanlı tahvilatının değerini etkilemede Osmanlı hükümetinin karar ve tutumları büyük rol oynamaya başlamıştı. Avrupa Borsaları bu karar ve tutumları öğrenmede geç kalıyorlardı. Bu borsada adamları bulunanlar, bilgi toplamada daha avantajlı durumlara girebiliyorlardı. Fakat yerli bankerlerin çoğu hükümetin adamları olabiliyorlardı veya hükümetle gizli an-laşmalar yapabiliyorlardı. Bu sebeple, özellikle Osmanlı İmparatorluğu tahvilatını elde bu-lunduran ve bunlar üzerine Avrupa borsalarında alım-satım ile her türlü borsa faaliyetini yürüten bankerler, İstanbul'da devamlı bir iki ajan veya simsar bulundurmaya mecbur kal-mışlardı.

Yabancıların istilası ile Galata Borsası biraz daha ciddileşmişti. Bütün borsa oyunları kaidesine göre yapılıyordu: Müzayede salonu ve kulislerde beyaz kolalı gömlek ve "ceketatay" giymiş ve her türlü yabancı dili konuşan simalar پیدا olmuştu. Havyar Han'ın kapısındaki at arabaları bile, İstanbul'un en lüks arabaları idi. Borsacılar akşamları Beyoğlu

ve Galata'nın en lüks birahane ve kahvelerinde boy gösteriyor, alım-satım ve oyunlara, buralarda gece yanlarına kadar devam ediyorlardı.

Fakat yabancıların Borsa'yı istilası ile, Osmanlı İmparatorluğu büsbütün Avrupa'nın açık pazarı olmuştu. Artık sadece mallar değil, bütün Avrupa menkul kıymetleri içeriye serbestçe girip çıkıyordu. Diğer taraftan, Borsa oyunları bütün halkı sarı bir hastalık gibi sarmıştı. Fakat en tehlikelisi, Osmanlı tahvilatını Osmanlı tebasının yabancılara komisyon vererek veya bir bakıma Galata Borsasının lüksünü adeta finanse etmek bahasına, satın alabilmeleri idi. Gerçekte, bu tahvilatı ihraç edenler yabancılar idi, fakat iş o hale gelmişti ki, Galata Borsasından Osmanlı tahvilatı satın alanlar, örneğin aynı tahvilatı Paris borsasından alanlara göre %10 ve daha fazla fiyat ödüyorlardı. Durum hava oyunları ve aşağıda göreceğimiz repor-depor oyunlarında da benzer bir sonuç getiriyordu. Galata Borsasındaki tellaliyeler ve aracı marjları çok yüksekti. Ayrıca, Galata Borsasında kulis faaliyetleri yığılı, memleketin iktisadi durumu her türlü dedikodu ve şayiye müsait olduğundan, kulislerde büyük dolaplar döndürmek mümkün oluyordu. Aşağıda göreceğimiz gibi, özellikle repor ve depor muamelelerinde kulis, salona hakimdi ve repor marjları perquet (resmi salon) %3'den fazla olmadığı halde, kulisde bunun çok daha üstüne çıkıyordu. Şimdi Galata Borsasındaki bu repor-depor oyunlarını ele alacağız.

Galata Borsasında "Repor" ve "Depor" işlemleri

Gerçekten Galata Borsası, bir Rum teşkilatı olarak kurulmuş idi. Fakat yabancı esham ve tahvilat yanında yabancılar ile Fransızca konuşan Levantenler bu borsaya hakim olmaya başlayınca, borsa lisansı Fransızca veya bu lisandan aktarılmış kelimelere inhisar etmişti. Nitekim şimdi ele alacağımız repor ve depor kelimeleri Fransızca "Report" ve "Deport" kelimelerinden başka bir şey değildir. I. Dünya Savaşı'ndan evvel Fransa'da yayınlanmış, sonra bir kaç baskısı daha yapılmış olan bir borsa ve finans el kitabında report, borç veya kredi sağlayan kapital sahipleri için menkul değerleri ile garanti edilen bir ödünç verme işlemidir. Bu tahvillerin alıcıları için, aynı deyim tahvil karşılığı borç verme işidir. Saticılar için ise repor, bir deport veya tazminat ile gelirini ödemeye razı oldukları tahvil karşılığı borç alma işlemidir.²

Likidasyon (tasfiye) anında Repor'a verilen tahvillerin değerini saptamak için, takas kurları esas alınır. Genellikle repor kelimesi, para ödünç verenlere ödenen faize de deniliyordu.

Repor yüzdesi yıllık faiz yüzdesi gibi hesaplanıyordu. Bunu açıklamak için şöyle bir örnek verebiliriz:

Farzedelim ki, %30 faizli bir tahvilin takas kuru (Borsa yetkilileri tarafından saptanan ve aşağı ve yukarıya doğru fiyat sapmalarında esas alınan kur) 900 TL'dir. Bu kur değerinin borsa kulisinde kote edilmiş olup tek bir aylık likidasyona tabi bulunduğunu kabul edelim. Kote edilmiş ortalama repor veya 900 TL'nin bir aylık faizi 2 TL'dir Buna göre yıllık gerçek faiz haddi: $2.12.100/900 = \%2.26.66$ olur.

Yukarıdaki bu örnek, likidasyonun her ay yapılması halinde kullanılmakta idi. Likidasyon her 15 günde bir yapıldığında, aynı faiz haddi şu formül ile elde edilecektir.

[illegible]

İtalyan Ticaret Bankası'na ait matbu evrak

R. 24/100/C.C bu halde yine tahvil veya menkul kıymetin takas değerini göstermektedir.

Örneğin ayda iki defa likidasyona tabi tutulan bir menkul kıymetin takas değeri 3.660 TL olsun. Ortalama repor 11 TL yani 3.660 TL'lik bir sermayenin 15 günlük faizi olarak kabul edilmiş olsun. Bu durumda yıllık faiz haddi:

$11.24.100/3.660=\%7.213$ olacaktır.

Takas kurları gibi repoların ortalama kurları da vadeli alım satıma tabi tutulan bir menkul değer için borsa yetkilileri tarafından likidasyon anında saptanır. Bu repor ortalama kuru, borsa muamelecileri tarafından tatbik edilen en yüksek ve en düşük reporlardan hareket edilerek hesaplanır. Bu ortalama kur gelecek likidasyona havale edilen her türlü vadeli muamelelere uygulanır. Fakat piyasa aşağıya doğru bir meyil gösterdiği zamanlarda satıcılar ortalama kur üzerinden repor yapamadıkları için, ortalamanın altında bir kura razı olabilirler.

Genellikle bu tür raporlar meşrudur ve müşteri bu sebeple mubayaacısını itham edemez.

1870'lerle başlayan yıllarda Galata Borsasında bu rapor ve depolar işlerinin nasıl yürütüldüğünü, yine zamanın borsa komiseri Abidin Bey'in eserinden bazı parçaları aynen alarak açıklamaya çalışacağız.³ "Şimdi bu adın alım ve satımında bu kadar zarar gördü, rapor,

depor işlerine gelem. Kendi repore ve depore olacak takımından ise, en ucuz alır ve vereceklerden ise en pahalı vereceği mukarrerdir. Hiçbir şey anlamaz ve repor ve depor işlerinde konsolid alıp satmış kadar tellaliye verecektir. Bu kadar zarar ve ziyan üzerinden bir de büyük oyuncuların manevralarından dahi nasıl cisim cisim zararlar görür. Mesela Kerim Bey elli kuruşa yirmibin konsolidi alır. Onun üzerine borsaca bir haber neşrolunur. Tenzili iltizam edenler o haberi ilk olarak cazip bir şekle sokup yaymaya çalışırlar. Konsolid dört beş kuruş mutlak tenzil edecek derler ve yalandan kendileri dahi birkaçbin konsolid satarlar. Biçare Kerim Bey bu hali iştir ve borsada bir hayli konsolid satıldığını da haber alır. Sermayesi görür ki, seksen veyahut yüzbin kuruş kadardır. Şimdi bu havadis doğru olup da konsolid dört beş kuruş tenzil ederse sermayesi olan yüzbin kuruş birkaç saat içinde tamamen mahvolur. Bu sebeple büyük telaş ve heyecan gösterir. Mubayaacısına der ki, elli kuruşa aldığım yirmibin konsolidi borsaya git, hemen sat. Şimdi biraz zarar edelim. Mubayaacısı gider kırkdokuz kuruş yirmi paraya satar. Kerim Bey on, onikibin kuruş yine zarar eder de memnun ve müteşekkiri olur ki, bu büyük zarardan kurtulmuştur. Sonra Kerim Bey ve Kerim Bey gibi olanlar artık konsolid bundan sonra tenzil edecek fikrine kapılmış olur. Gider bir çok konsolid satarlar. Büyük oyuncular bilirler ki, hariçten gelenler bir çok binlik konsolid sattılar. Üzerine iş çevirirler. Maliye Hazinesi büyük bir istikraz etmektetir. İmzalar konu diyerek her taraftan havadis neşretmeye başlarlar. Konsolid bir çok kuruş fırlayacak diye satanları pişman ederler. Yine Kerim Bey ve Kerim Bey gibi hariçten olanlar büyük zararları girmiş olmamak için sattıkları miktarları hemen bir kaç kuruş daha pahalı satın alırlar. Bundan dahi diğer zarar görürler. Kerim Bey ve onun gibiler artık bu defa konsolid fırlayacaktır derler, tekrar alırlar. Büyük oyuncular konsolid tenzil edecek diye tekrar havadis neşrederler. Kerim Beyler tekrar telaş ve heyecana düşerler ve şayet tenzil için neşrolunan havadisın gerçek olmadığına vakıf olupta aldıkları konsolidin bir kaç para tenzil etmiş iken satmazlar da sebat ederlerse dahi yine hiç kârları olmaz. Haklarında iş daha fena olur. Büyük oyuncular yine ısrar ederler ve konsolid satarlar konsolidin fiyatı tenzil eder. Hem de yalnız Deraliye'de (İstanbul) değil, Londra ve Paris'e telgraf keşide edip satarlar. Orada dahi tenzil edildiğine dair telgraflar gelir ve bu ara likidasyon zamanı da gelmiştir. Kerim Bey ve Kerim Bey gibi olanların sermayesi yok ki esen havayı değiştirmek amacı ile konsolid alsınlar, icap eden onbeş günde repor versinler. Artık o vakit repom görmeli, onsekiz yirmi paraya çıkarırlar yani her bin konsolid için beş yüz kuruş repor alırlar. Hülasa büyük oyuncular dikkat ederler, halk hangi tarafa giderse onlar öbür taraftan giderler. Böyle oynamazlarla kazanamazlar. Halkın iktidar ve malumatı telaş ve dehşet, korku ile dolu olduğundan büyük oyuncular istedikleri gibi fiyatları çevirirler. Bir de bazı zevat var ki her zaman konsolid oynamaz. Lakin bir istikraz olacağını iştir veya politika havadisini vakti ile haber alırsa güya bir sureti sahiyyede gidip oynarlar.⁴ Fakat bu takımın dahi konsolid işlerinde zararları çok olur. Çünkü iştittikleri istikraz ise gerçekte kendi kendine olmaz. Deraliye'de (İstanbul) veya Avrupa'da bankerler ve dostları bildiklerinden tedricen ve çeşitli tertibat üzere konsolid alıp fiyatını fırlatırlar ve istifade ederler. Ve ondan sonra istikraz bitmiş olursa nihayet yalnız bir iki kuruş daha terakki edebilir. Yok istikraz mukavelesinde bir hüsnü feysal (kesin bir tarih) verilemeyeceğini anlar ise yine tedrici satarlar. Konsolid tenzil eder çünkü kesbedeceği rengi onlar herkesten alâ bilirler. Politika havadisini ise hemen hiç fayda vermez dense doğrudur (eğer büyük bir muharebe değilse). Böyle politika havadisini ekseriya büyük oyuncularımızın aleti istifadesi olur, milyonlarla oynamaya muktedir olanlar konsolid tenzili oluverirse o vakit o havadise ehemmiyet verirler. Tenzil oluvermez ise hiç ehemmiyet vermezler. Belki hayırdır diyerek başka mana verirler. Bunlara karşı geline-

cek olsa, yarı yok bu fena havadistir, konsolid düşecek diye birkaç kişi birkaç bin konsolid sattılar mı ilk defa yirmi para kadar ve ziyade muvakkaten tenzil edebilir sonra fırlamasını murad eden büyük oyuncular gidip Avrupa ve Deraliye borsalarında birçok bin konsolidi büyük gürültüler çıkararak alırlar, gayet güzel havadis ile umur maliyenin kesbi intizam eylediğini neşrederler. İlk defa zuhur eden havadis gerçek olsa dahi borsaca hükümünü bozarlar. Birçok konsolid almaları hasebiyle konsolid terakkiye yüz tutar tutmaz o havadis üzere hariçten binlerle satanlar görürler ki bildikleri havadisın borsaca hüküm ve tesiri yoktur. Çok zararlar etmemek ve işten çıkmamak için sattıkları miktar kadar tekrar alırlar. Artık onun üzerine tabiatı ile piyasa fırlar, zarar ederler. Hülâsa bütün vatandaşımıza acizane tavsiye ederim ki Allah için hiçbir vakit konsolid oynamasınlar, paraları varsa aynen konsolid alıp altı ayda bir kere faizini alırlar. Bu cihete diyecek yok, lakin havasını oynadı mı zarar etmek, harap olmak emri mukadderdir. Bendeniz Borsa Komiseri tayin olmazdan evvel buna dair merak edip bir hayli şeyler öğrendim. Şimdi her an işin içindeyim kendi gözümle görürüm, hergünkü olaylardan, olan türlü mahkemelerden dahi buraları anlarım. Birçok zevat vardır ki, konsolid işlerinde zaruri teselli ve bu işten kurtulmaları için çok nasihat ederim."

"Nasihatı acizanemi nazarı itibare alanlar geriye kalmış bir şeyleri varsa onları hiç olmazsa kurtarırlar. Yok kaybettiklerini kazanmak sevdasına düşüp zarar ederlerse bütün batırlar. Mubayaacılar vardır ki onbeş sene konsolid işleri ile meşgul ve kendileri gayet zeki ve fatin ve dirayetli adamlardır. Bununla beraber mubayaacı kendi hesabı için hiçbir vakit bin konsolid bile alıp satmaz. Yalnız tellaliye ile kifayet eder. Eğer konsolid oynamak iyi bir şeyse, işte mubayaacı her an borsa içinde ve hileden korkmaz ve tellaliye diye bir para vermez. Kaporaya dahi ihtiyacı yok, emniyet ederler. Her veçhile malumatı tammesi var, oynasın. Buna rağmen kendi hesabı için bin konsolid bile oynamaz. Mubayaacılarından şayet oynayanlar bulunursa onlar dahi batır. Başka bir şeye dikkat buyurulsun. Konsolid hanı içinde konsolid hava muameleatını icra edenler altıyüz kişiden fazladır. Bunların hiçbir zanaatleri, yani cemiyeti beşeriye ile ilgili bir beceri ve işleri yoktur. İşleri havadır. Bununla beraber odalar için ağır kiralar öderler. Müteaddit uşakları var. Her uşağa ayda dört beş lira verirler. Kendi haneleri, familyaları var, iyi yaşarlar. Hülâsa bunca masarifleri olup ayda ikiyüz, üçyüz lira sarfederler de ekseri ehli servetten dahi olurlar. Bu akçe nereden çıkar? bittabi hariçten gelen şunun, bunun akçesidir. Bendeniz bulunduğum memuriyet hasebiyle daima işim Galata halkı iledir."

Görüldüğü gibi ilk Borsa Komiseri olan Abidin Bey dahi rapor ve depor muamelelerinin sırrına daha bir türlü vakıf olamadığını adeta itiraf etmektedir. Fakat asıl önemli olan rapor ve depor fiyatlarının müzayede salonu ile kulisteki farklarıdır. 19 Kasım 1873 tarihli "Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi" ⁵ nin 11. maddesine göre, Borsanın yönetimine hakim olan komite sâdece mubayaacılar arasından seçilmekte idi. Bu durumda mubayaacılar rapor ve depor gibi belirli günlerde likidasyon ile kati sonuç veren borsa işlemlerinde zaman zaman oligopoller teşkil edebiliyorlardı. Aynı nizamname borsanın idaresini üzerine almış olan komite azasının yirmibeş mubayaacıdan ibaret olduğunu saptamış bulunduğu için, bunların gruplar halinde de olsa anlaşmaları mümkündü. Yine aynı nizamnamenin 18. maddesine göre komite, borsanın idaresini komiserle birlikte yürütecekti. Oysa Abidin Bey'in itiraflarından da anlaşılacağı gibi, borsa işi sadece bir takım sırların tutulmasından ibaret değildi, bilgi ve tecrübe isteyen bir sürü muameleden oluşuyordu. Bu muamelelerden borsa komiseri pek fazla bir şey anlamazsa, borsaya işi düşen sade vatandaş ne anlayabilir-

di? Bilgi yetersizliği sebebiyle bir çok sarraf sadece müşterilerinin değil kendi paralarını da batırmıştı. Borsa ihtilaflarını, çözmeye yetkili mahkemelerinin de borsa muameleleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları ve Dersaadet Borsası Nizamnamesi hükümlerini tefsir ve anlamada güçlük çekmeleri, davaların aylarca, hatta senelerce sürmesine neden oluyordu. Gelecek bölümde bu mahkemeler ve davalar hakkında bir kaç örnek vermeye çalışacağız.

1. Brunswik, cilt "Le Trait  de Berlin" Paris, 1878 s. 30-32.
Galata Borsasındaki işlemler bütün borsalardaki işlemlere benzemekle birlikte sırf bu borsaya has bazı işlem ve oyunlar da vardı. Galata Borsasının işlemleri hakkında evvelce dipnot olarak sunduğumuz "Borsa Rehberi'nin 187-262 sayfalarında ayrıntılı bilgi mevcuttur.
Abidin, age, s. 36-39.
4. Büyük bankerlerin Padişah başta olmak üzere Vezir ve vükela ve bu arada yabancı elçiler ile samimi ilişkileri politikanın Galata Borsasına bulaşmasının en büyük amili olmuştur. Bu bankerler zaman zaman efendilerinden alamadıkları bir haberi uydurmak suretiyle ve efendilerine mal ederek borsa oyunlarındaki riskleri yükseltmeye muvafak olmuşlardır. Hatta  st düzeydeki bankerlerin hükümetten alacaklarını vadelerinde tahsil edememeleri halinde hükümet ile gizlice anlaşarak ellerindeki tahvilat ve sair kağıtların borsalardaki değerini yükseltecek politik haberler ürettikleri de görülmüştür.
5. Bak, EK; borsa nizamnamesi.

Emisyon

Mahkemelere düşen bankerler, mültezim bankerlerin borçları ve ilgili belgeler

Galata Borsasında Abidin Bey'in deyimi ile sürüp giden konsolid oyunları İstanbul halkının her mezhebinde ve katındaki halkın elinde, cebinde, sandığında, kasasında konsolid bulundurmamak gibi bir sonuca götürmüştü. Kimi faizi için elinde tutuyor, kimi piyangosu, kimi de kızına drahoma vermek için konsolid biriktiriyordu. Artık alacaklılar alacaklarını konsolid olarak tahsil etmeye bile razı olmuşlardı. Galata sarrafları ise bu konsolid alış verişinin sadece aracılığını yapmakla kalmıyor, bunların piyasa kıymetini istedikleri gibi ayar ediyorlardı. Tabii konsolidler bu kadar yaygın hale gelince de sonu mahkemelerde biten bir takım rehin, alacak verecek ihtilafları başgöstermişti. Osmanlı İmparatorluğu'na has bir gelenek olarak temyiz ve istinat mahkemeleri kararları "Cerideyi Muhakeme" adındaki dergide neşrolunduğu için, konsolidlerin sebep olduğu ihtilaflarda tarafları, bir nevi sondaj usulü ile de olsa saptamak mümkün olmaktadır. Bundan başka diğer hiçbir yerde kaydı bulunmayan sarraflar ile meşhur olanların yaptıkları işleri ve işyeri adreslerini de bu mahkeme kararlarından çıkarmak mümkündür.

Şimdi bunlardan bir kaç örnek vereceğiz:

1. 18 Ramazan sene 1291 (1875) tarihli temyizi hukuk dairesinden verilen ilam suretidir:

... Garabet Kalosyon kendisi Nüsret Kumpanyası'nın müdürü bulunduğu halde iki bin iki yüz elli adet konsolidi 14. taksitleri üzerinde olarak 2250 konsolid lirasıdır, terhin ederek, Kuyumcu Nişastacıoğlu Garabet'ten bin lira istikraz edip vadesi olan üç ay sona erdiğinde adı geçen meblağı ödemişse de konsolidlerin bin adedini noksan göstermekte olduğundan cümlesinin tahsili istida eylemekle...

2. 25 Cemaziyelevveli sene 1291 (1875) tarihi ile temyizi hukuk dairesinden verilen ilam suretidir.: (sayfa 1066)

Sarraf Serkiz Taşçıyan'ın Yalus Pavlo'ya iskonto ederek satmış olduğu bir kıta Hazineyi Hassa Sergisi'nin bedeli olan yirmiyedibin küsur kuruşun maafayiz tahsih hakkında divanı istinaldan verilen ilâmatın...

Adı geçen dairenin zikredilen ilamının özetine göre Serkiz'in vekili Nezaret'in itirazatı iskontonun o vakitin piyasasına uymadığı...

Sarraf saadetlu Kevork efendinin 23 Rebiülevvel sene 1291 (1875) tarihli ikinci Hukuk Dairesi ilamı ile Saadetlu Ali Beyefendi zimmetinde matlubu olan meblağın tesviyesi için Ali Bey'in uhdesinde bulunan Şimkeşhane içinde kâin bindokuzyüz küsur ziraz arsasından evveli mezatda verilerek otuzbin kuruş bedel ile talibi uhdesinde kalmış ve Ramazan ayının yedinci günü müzayedesi kararı verilip talibine satış gerekli bulunmuş olduğundan, adı geçen vakte kadar ziyadeye talip olanların Divanı Ahkâmı Adliyyeye müracaat etmeleri ilan olunur.

...birincisi Peştemalcıoğlu Kirkor ile anlaşarak Celal Bey'le biraderi oğlu Mehmet Bey'den istikraz eylediği beşbin adet Hazine tahviline mukabil müştereken mutasarrıf oldukları Havyar Hanı'nda (bir diğer adı ile Komisyon Hanı veya halk dilinde Konsolid Hanı)

bir bab mağaza fevkiinde dört bab oda ve yine Kürkcü Hanı'nda kâin iki bab odalarını rehin ettikleri... borçlulardan sarraf Anof Iran ve Peştemalcıoğlu Kırkor da Rus tebasıdır... (s:876)

Ayşe Andelip Hanım ile Sarraf Yazıcıoğlu Agop beyninde olan davaya dair mahkemeyi nizamiyeden 27 Zilhicce sene 1288 (1872) tarihi ile verilen ilamın birincisini müstedi adı geçen hanım ita eylediği 9 Rebiülevvel sene 1290 tarihli arzuhal ve lâhiya ile adı geçen ilamın...merkur sarraf Agob'un Muratmollazade Mehmet Emin Efendi zimmetinde matlubu olan doksanalıbtın bu kadar kuruşu tahsil için kendisine rehin edilmiş olan konağın satılması ile hakkının istihsalı...

6. Divanı muhasebat Mazbata Odası memurlarından Azmi ve Hassa Yoklama odası kethüdasından Ali Beyler ile Sarraf Fernanoğlu Agop ile aralarında çıkan faiz ve saire anlaşmazlıklarına dair Dersaadet Merkez Bidayet Mahkemesi I. Hukuk dairesinde alınan 26 Şevval 1290 (1874) tarihli ilamın temyizini dileyen adı geçen sarraf tarafından verilip temyizi Hukuk dairesine havale buyrulan... diye başlayan mahkeme kararından anlaşılacağına göre bu defa borçlu olan sarraftır ve borcu 33.000 kuruştur ve alacaklar bunun dört senelek faizini de talep etmektedirler.^{1,2}

1870 yılında, daha doğrusu ilerde görebileceğimiz gibi Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olması ile Galata Borsasında konsolid oyunları azalmış olmakla birlikte, halkın borsaya olan merakı azalmamıştı. Ayrıca, daha evvelki konsolid oyunlarından dolayı çıkan ihtilafların mahkemeleri sürüp gidiyordu. Bunun yanında tüccar ve esnafın banker ve sarraflardan aldıkları borçlar, bankerler ve sarraflar arası alacak-verecek meselelerine özellikle faiz yürütülmesinde anlaşmazlıklar eksik olmuyordu. 1870'li yılların başlangıcından itibaren alınan dış borçlara ait tahvillerin ve bu arada İstanbul'da kurulan Tramvay Şirketi ve Galata Bankerlerinin "Crédit General Ottoman" ve "Société Générale Ottomane" adlı iki bankanın hisse senetleri üzerinde büyük spekülasyon yapıyordu. Rumeli Demiryollarının "Lots Turcs" adı ile piyasada anılan tahvilleri ise, ikramiyeli olduğundan halkın büyük rağbetini kazanmıştı.

Diğer taraftan, aynı yıllarda Batı ile olan ticari ilişkiler yoğunlaşmış ve iç pazardaki rekabet, Batı üreticileri ile yerli üreticilerden ziyade ticaret erbabı ve esnaf arasında yoğunlaşmıştı. Bu yoğun rekabet bir çok tüccar ve esnafın iflasına sebep olmuştu. Yabancılar mülkiyet hakkının verilmiş olması dolayısıyla, bunlar kapitülasyonlardan da istifade ederek, memleketin önemli pazarlama faaliyetlerini tekellerine almışlardı. Yabancı sermaye, pazarlama kesimine de el atmış ve Beyoğlu hatta Sultanhamamı ve Sirkeci'de yabancı perakendeci pazarlayıcı kuruluşlar büyük mağazalar açmışlardı. Durum İzmir'de, Trabzon'da hatta Halep ve Şam'da da aynı idi. Yerli tüccar ve esnaf %20 den dahi kredi bulamazken, yabancı pazarlayıcı firmalar dışardan %5'ten kredi bulabiliyorlardı.

Bu durum, yine Galata Borsasına hâkim olanlara yaramıştı. Yerli tüccar ve esnafa yüksek faizle kredi sağlayan sarraflar bunları iflasa sürüklüyor ve müsliflerin malları müzayedeye ile satılınca, yine sarraflar alıcı olarak piyasaya çıkarak yok bahasına menkul ve gayrimenkulleri kapatıyorlardı. Tabii, arada bazı sarraflar da iflas ediyor ve Havyar Han'ındaki odalarına kadar satılıyordu. Bu sebeple, mahkeme kararları devrin ekonomik yapısını ve gidişatını, dolaylı yoldan dahi olsa, açıklayabilecek belgeler olarak karşımızda bulunmaktadır. Bunların tümünü taramak büyük zaman meselesi olduğundan, biz sadece sondaj ile yetindik.

Devlete borçlu bankerler

Bankerlerin önemli fonksiyonlarından biri de, ileride göreceğimiz gibi mültezim ol-maktı. Şöyle ki, devlet tarım, gümrük, hatta bazı imalat gelirlerini vergilendirmede aciz kaldığı için, bunları açık arttırma ile mültezime veya iltizam şirketlerine devrediyordu. Ban-kerler genellikle büyük işlerde mültezim durumuna giriyorlardı. Bazı hallerde de, şirket kurarak bu işe girişmeyi uygun buluyorlardı.

1870'li senelerde Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım kazançlarından başka gümrük hasılatı dahi iltizama veriliyordu. Büyük bankerler ancak büyük işlere giriştikleri için özellik-le tarımdan mahsulün ondabiri oranında alınan aşar iltizamı, köy ve kaza seviyesinde ilti-zama verildiğinde, bu işi yüklenen yüzlerce sarraf ortaya çıkmıştı. Fakat bunları da finanse eden büyük bankerler idi. İltizam usulünde falanca yerin, örneğin buğday öşürü, ihaleye çıkarılıyor ve kim en yüksek fiyatı verirse iş onun üzerine kalıyordu. Fakat devlet bu işi, vergiyi bizzat toplamanın zamana bağlı bir iş olması, oysa para ihtiyacının zaman geçme-sine tahammülü olmadığı için seçmiş olduğu halde, bu mültezim-bankerlerin çoğu ihaleyi kazandıktan sonra teminat akçesinden geri kalan kısmı devlete hemen ödemiyorlar veya başka bankerler üzerine çekilmiş vadeli senetler ile ödemek yoluna gidiyorlardı. Bu sebep-le, ta Arabistan gümrüklerine kadar el atmış olan meşhur Banker Zarifi bile, devlete de-vamlı borçlu idi. Yine Baltacı gibi devletin en çaresiz hallerinde yetişerek mali buhranı hafifletmiş olan bir banker Osmanlı devletine borçlu olarak ölmüş ve Avusturya tebası olan mirasçılarının bu borç yüzünden haciz edilmiş mallar üzerindeki hakları Avusturya ile Os-manlı devletleri arasında politik anlaşmazlıklara kadar varan bir mesele olmuştur. İltizamcı bütün bankerler devletle mahkemelik olmuşlardı. Örneğin "Cerideyi Mahkeme"de meşhur Banker Baltacı hakkında şu karar özeti bulunmaktadır:² Baltacı saadetlu Aristidi Bey Haz-retlerinin tasfiyesi konusunda adı geçen Aristidi Bey'in mutasarrıf olduğu Aydın vilayeti dahilinde kâin Bergama kazasına tabi Candarlı nahiyesinde bulunan Kırantaoğlu çiftliği tarihi ilanından itibaren onbeş gün sonra gerek Dersaadatçe ve gerek İzmirce mevkiyi müzayedeye konulacağından iştirasına talip olanların ve daha ziyade malumat almak isteyenlerin Ticaret Mahkemesi İcra Dairesi'ne müracat etmeleri ilan olunur. 27 Şubat 1228 (1883)

Sarraflar, devletin mali sıkıntısından istifade ederek düşük bedelle kapattıkları aşar ve bazı gümrük vergilerini tahsil etmede büyük zorluklar çekmişlerdir. Gerçekte, ihaleyi kazanan sarraf ihale mahallinin eşrafı, mülki amiri ve başta gelen çiftlik sahipleri ile uyuş-ması, hatta onlarla gizli bir ortaklık kurması gerekiyordu. Zaten ihaleler de doğru dürüst yapılmıyor ve kimin üzerinde kalacağı daha önceden saptanmış oluyordu. Bu durumda, tabii en büyük zarar küçük çiftçi ile devlete oluyordu. Küçük çiftçiler mültezimin ve silahlı adamlarının karşısında mahsullerinin bazen yandan fazlasını öşür (yani ondabir) olarak vermek zorunda kalıyorlardı. Buna karşılık, devletin kasasına toplanan tutarın ancak ondabiri giriyordu. Bu sistem 1870'li senelerde o kadar yozlaşmaya başlamıştı ki, Anado-lu'nun birçok yerinde çiftçiler tohumluk ayıramaz olmuşlar, müthiş bir kıtlık başlamıştı, İstanbul gazeteleri sansür nedeni ile bu konuyu duyuramıyorlardı. Ancak bazı devlet erkânı saraya muhtıralar vermek üzere durumu açıklamak yoluna gidiyorlardı. Bunların en önemlilerinden biri, Rıfat Paşa'nın (Sadrazam) Saray'a sunduğu rapordur.³ Rıfat Paşa bu raporunda iltizam usulünde mültezim sarrafların mali durumlarına göre ihaleye kabulünü,

bunların derecelendirilmesini istemekte ve karşılık olarak gösterebilecekleri mülk ve servetlerinin nakde çevrilmesinin getirebilecekleri değerin önceden tetkik edilmesini istemektedir. Fakat bütün bu raporlara rağmen, devletin mali bakımdan acizliği giderilemediği için, iltizam usulü devam edip gidecektir. Bankerler ve sarrafların bir kısmı da zaman zaman büyük zarar görecektir ve birçokları bu yüzden, hileli bir şekilde de olsa, iflasa gidecektir.

1870 ile başlayan yıllarda iltizamın sarrafları dahi perişan etmesi, Anadolu'daki tarım alanlarındaki başarısızlıkların bir sonucudur, diyebiliriz. Buharlı gemilerin yük taşıma maliyetlerini önemli şekilde düşürmeleri ve Karadeniz'den başlayarak bütün Güney Anadolu sahillerine kadar olan liman ve açık-deniz iskelelerine yabancı buharlı gemilerin Okyanusları aşarak sefer yapmaları; başta tahıl olmak üzere, bazı tarım ürünlerinin ucuz fiyatla ithal edilmesi, Anadolu üreticisine büyük darbe vurmuştu. Birkaç yıl devam eden kıtlık ve yokluğun getirdiği felaketler, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde ne kadar haklı olduğunu ispat için, V. Murat devrinin ilk günlerinde gazetelerde abartılmış sahneler halinde yer almaya başlamıştı. BASİRET Gazetesi "İstidad" başlığı altında şunları yazıyordu: "Anadolu ahalisinin müptela oldukları açlık ve yokluk hâlâ halen dayanmayacak bir halde devam etmektedir...O havalinin durumuna vakıf olan vatanseverler pek çok ianede bulundularsa da, açlık ve yoksulluğun açtığı yaraları bu kadar iane ile kapatmak mümkün olmadığından ve aciz kalan ahali yaşayabilecek kadar yiyecek ve zahire bulamadığından zavallıların büyüğü, küçüğü, çoluk çocuğu açlıktan takatsizlikten yerler üzerinde serilmiş ve açlığın ateşi ile kavrulup bir yanda da ölmektedir...sermayeyi; hayatları olan tohumları yedikten ve ahırlarındaki edevatı ziraatın ruhu olan hayvanlarını ucuz pahalı sattıktan sonra yine belayı ihtiyacı defedemediklerinden, evlerinde her ne varsa onları da erzak ile değiştirmişlerdir... Onlar da kifayet etmeyip üzerlerindeki elbiseyi birer birer çıkarıp bir dilim ekmeğe bedel vermişlerdir. Şimdi pek çok yerde erkekler, kadınlar bir para değeri olmadığından, ellerinde kalan eski püskü hasır, eski kilim ile tutar yeri kalmamış elbise parçalarına bürünüp bunlar ile ayıpları önlerler ve pek çoğu dahi bunları bile bulamayıp çırıl çıplak ağlaşıp bağınsıyorlarmış."⁴

Basiret Gazetesi'nde bunların yazılmadığı birkaç yıl önce aynı olaylar bütün şiddeti ile devam ederken, saray ve vukela da daha iyi durumda sayılamazdı. Abdülaziz ve annesi Saraya para bulmak için, sadrazamlığı uğruna herşeyini feda etmeye razı bir kişi olan Mahmut Nedim Paşa'ya bırakmışlardı. Bir milyon altın bulmayı vadettiği için ikinci defa Sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa, Banker Zarifi ve Kristaki ile Rusya'nın İstanbul elçisi İnyaçyef'in borsada çevirdikleri dolaplara göz yumacaktı. İnyaçyef borsada, adamı Mahmut Nedim Paşa sayesinde bu iki bankeri kullanarak büyük paralar kazanıyor, İstanbul'da Rus çarını dahi kışkındıracak bir hayat sürüyordu. Bu arada, iki meşhur Rum banker, Zarifi ve Kristaki, borsada çevirdikleri oyunların yanında iltizamdan da büyük paralar kazanmışlardı. Aslında bu iki banker Rum cemaatine, kurdukları Silogos teşkilatı sayesinde büyük yardımlar yapıyor ve bu da yetmiyormuş gibi Yunanistan'da okul, hastane yaptırmak için kurulan dernekleri ve para toplama işlerini yürütüyorlardı. Bir taraftan da Abdülaziz'in gidişatını iyi görmedikleri için Sultan Murat etrafında toplanan Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ile birlikte toplantılar yapıp, Abdülaziz'in devrilmesi için gerekli olan parayı borç olarak vermeyi taahhüt ediyorlardı. Gerçekte Murat, şehzadeligi zamanında ihtilal hareketlerinin içine düşmüş ve bu işi finanse etmek için Jön Türklere büyük paralar ödemişti. Bu paraların kaynağı da Zarifi ve Kristaki'den geliyordu.⁵ Onlar da, "Murat tahta çıkarsa paramızı alınız" diye kesenin ağzını açmışlar, fakat hareketi kontrol edecek güce de ulaşmışlardı. Böylece

bir taraftan Mahmut Nedim Paşa, diğer taraftan ona rakip olan Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa bu iki bankerin başka maksatlarla da olsa eline düşmüşlerdi. Hatta, Mahmut Nedim Paşa ilk sadaretinden düşürüldükten sonra yaptığı yolsuzlukların hesabını soracağım diyen yeni sadrazam Mithat Paşa, Zarifi'nin aracılığı ile dış istikraz komisyonu olan bir milyon altının hesabı konu olduğu zaman: "Bu parayı padişaha verdi, ne yapalım" demek zorunda kalacaktır. Oysa, Mahmut Nedim Paşa sorguya çekildiğinde, bu paranın hesabının kendisinden sorulmasının gerektiğini söylemişti. Tabii ki arada Banker Zarifi vardı. Mithat Paşa, Sultan Murat ile bu bankerin ilişkisini biliyordu. Sultan Murat'ı elde etmek için, Zarifi'nin bu işe sokulmasını istemedi ve meseleyi kapattı.

Zarifi mali gücü sayesinde her devrin adamı oldu. Abdülhamit, kardeşi Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde ve kendi iddiasına göre, öldürülmesinde Zarifi'nin mali desteği olduğunu bildiği halde ona dokunmadı. Zarifi yine iltizamın en güçlü adamı olmuştur. Nitekim I. Meşrutiyetten sonra Meclisi Mebusan'ın 22 Ocak 1878 tarihli toplantısında Aydın Mebusu Yenişehirli Zade Hacı Ahmet Efendi Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir çevresinde palamut mahsulünü tek elde toplayan ve bu hakkı inhisar halinde alan Banker Zarifi Efendi'den şikâyet ederken şunları demiştir:

"Palamutları fakir halk devşirir. Herkesin kestane ağacı, erik ağacı, incir ağacı gibi palamutluğu olanlar da vardır. Bunlar ekseriyetle fakir halk tabakasıdır. Kadimen, devlete öşür verirler, mahsullerini satarlardı. Efendileri Zarifi'yi bu masumlara da musallat eyledi. Mahsulü ağaçta iken alivire denilen kumar oyunu gibi almaya kalkıştı. Bizim halk saftır. Bu hilebaz güruhu ile nasıl boğuşur? Devlet onlardan yana...Para azlığından yanmam, ahlâk bozuldu. Şimdi kahvelerde, tarlalarda, evelerde alivire satış lafından gayri bir şey yok. Fesubhanallah. Mevsim yağmurlu olur, iyi gider, mahsul bol olur. Kuru gider, halk başka bir kapı arar geçinmeye...Ama Zarifi ve gibileri halkı sadece kumara benzer itiyatlara bağlar. Paradan puldan vazgeçtik, bu adamlar ahalinin ahlâkını bozar oldular. Şehirler kendilerine yetmez mi oldu ki, köyü de desti tasallutlarına aldılar? Gelsin Ticaret Nazırı işin içyüzünü anlatsın..."

Fakat aynı Meclis'te Zarifi'nin de adamları vardır. Nitekim Yanko Efendi çıkar ve şu cevabı verir:

"Ahmet Efendi Hazretleri Zarifi'den şikâyet ediyor. Zarifi Bankerdir. Parasını en kârlı işte malmalandırmak sanatıdır. Bunu kendisi ile iş yapanlar, onu tanıyanlar bilir. Hükümette elbette bilir. Hazine'nin başı darda kaldı mı onlara koşuyor. Zarifi'nin aldığı işi nasıl yürüttüğü Efendileri de elbet bilirler. Sual onlara sorulmalı..."

Kentlerde ve köylerde, İmparatorluğun her yerinde para ve kâr peşinde koşan bu bankerler, oyunu kaidesine göre oynuyorlardı. Hatta burjuva ahlâkının Türkiye'deki örnek temsilcileri idiler. O günlerin gazete ve dergilerinde bu tutumlarından da bahseden çeşitli yazılar ve haberlere rastlamaktayız. Örneğin la Revue de Constantinople⁶, Madam Zarifi'nin İcra Cemiyeti namındaki bir hayır derneğine 50 lira bağışladığını yazmaktadır. Paskalya dolayısıyla yapılan bu bağış, küçük borçlarından ötürü hapse mahkum olanların ailelerine yardım için kurulmuş bu derneğe verilmiş oluyordu. Yine aynı derginin başka bir sayısında şu haberler veriliyordu:⁷ "Zographo Kristaki Efendi, G. Zarifi, St. Ralli, G. Coronio Efendiler Pazartesi akşamı Filibe'ye kadar uzanan bir geziden döndüler. Trenleri Bakırköy istasyonunda durduğu zaman İstanbul'un bayraklarla donatıldığını gördüler ve Rum okulları

öğrencileri ve bu mahallin Rumları tarafından karşılandılar, kendilerine çiçekler verildi. Üç genç ve güzel kız vagondan içeriye girerek bu Edebiyat dostu ve hamisi kişilere hoş geldiniz buketi takdim ettiler." Aslında bu kişilere gösterilen rağbet boşuna değildi. Meşhur Société Générale de L'Empire Ottoman adlı mali kuruluşun sahipleri olan bu kişiler, bu gezilerinde yeni Rum okulları açılması ve sair Rumlara ait hayır kurumlarının kuruluş ve finansmanı için 2.000 Osmanlı lirası bırakarak dönmüşlerdi. Zarifi 500, Coronico 300 lira vermiş, geri kalanını da Ralli, Sismanoğlu, TH. Mavgordato ve N. Verissi adlı aynı şirketin sahipleri bankerler tamamlamıştı. Aynı günlerde İstanbul'da aynı kişiler, yapılması düşünülen bir Yunan Sarayı için teberru toplanmaya başlanmasına ön ayak olmuşlar ve Sultan Aziz bunun için kendilerine Taksim'de bir arsa tahsis etmişti. Zarifi, bu iş için de 1000 lira bağışlamıştır.

Fakat bu kişiler bir yandan da Osmanlı ekonomisinin kremasını aldıklarının farkında idiler ve zamanı gelince cömertliklerini devlete karşı da göstermişlerdir. Nitekim aynı yıllarda çıkan Bosna-Hersek isyanında ve Sırbistan muhaberesinde çeşitli maksatlarla açılan yardım sandıklarına da cömertçe teberruda bulunmuşlardır.

1. "Cerideyi Mahkeme" s. 194, İstanbul.
2. "Cerideyi Mahkeme" sayı 194, s. 1549 (Mart 1299-1884)
3. Rıfat Paşa "Müntehabatı Eser" 3. Cilt s. 3-10, 1292-1876.
4. "Basiret" günlük gazete, 23 Eylül 1876 s. 1.
5. 1860'lardan başlayarak 1890'lara kadar Beyoğlu basını ve özellikle Revue de Constantinople gibi on beş günde bir yayınlanan dergi ile günlük "La Turquie" gibi Beyoğlu basını gerek Jorj Zarifi ve gerek Kristaki Zoğratyon gibi devrin iki ünlü Rum bankerlerinin hayatları, yaptıkları işler, hükümet ve Saray ile ilişkileri hakkında devamlı bilgi vermişlerdir. İlerde bu iki bankerin biyografisini kaleme almayı düşündüğümüzden bu ayrıntıları açıklamak yerine bazı özet bilgiler ile yetiniyoruz.
6. "La Revue de Constantinople" Şubat 1875, s. 291.
7. "La Revue de Constantinople" Nisan 1875, s. 426.

Galata Bulvarı ve Cami

Galata Bankerlerinin altın çağı ve Tramvay şirketinin kuruluşu

1871-1881 yılları arasında Galata Bankerlerinin altın yılları

1871 yılı Osmanlı İmparatorluğu'nun mali ve iktisadi tarihinde bir dönüm noktasıdır. Ali Paşa ölmüş ve yerine adı birçok mali olaylara karışmış ve özellikle Galata Borsası ve Galata Bankerlerine çok işi düşmüş Mahmut Nedim Paşa sadrazam olmuştur. Bu devrede iki defa sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa'nın sürdürdüğü iktisadi ve mali politika, Galata Bankerlerinin ekonomi içindeki ağırlığının artmasını sağlamıştır. Bunlar, bankerlik dışında her zaman yaptıkları iltizam işinin yanında bu defa tramvay, demiryolu, inşaat, nhım ve dok işletmeciliği, tütün rejisi, maden, değirmencilik gibi her türlü imalat ve ticari işlere el atmaya başlamışlardır. Bu devrin sonu, Muharrem Karamamesi ile sonuçlanmasına ve Osmanlı devletinin adeta tüm gelirlerinin ipotek altına alınmasına, ekonomide gelir bölüşümünü tersine etkilenmesine rağmen, bir gelişme görülmüştür. Gerçekte bu devrede Anadolu köylüsünün ve bütün tarım kesiminin çok güç şartlar içine girdiği görülmüşse de özellikle İzmir, İstanbul, Trabzon, Selanik, Üsküp ve Filibe gibi kentlerde gerek şehirleşme ve alt yapılar, gerek yeni açılan işletmeler olarak büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Örneğin, İstanbul'da Bankalar Caddesi ve İstiklal Caddesi'ndeki iş ve eğlence yerleri, bugüne kadar gelen son şeklini bu devrede almıştır. Aynı şekilde Büyükkada başta olmak üzere diğer adalar, Anadolu sahilleri ve Boğazın Rumeli yakasındaki Batı kopyası binalar, köşkler ve sayfiye yerleri, gazinolar v.s.. hepsi bu devrede yeni bir biçimde ortaya çıkmıştır. İstanbul, Selanik ve İzmir sokaklarında atlı tramvay, yine bu kentlerde havagazı ile aydınlatma, akarsu işletmeciliği bu devrenin ürünleridir. Özellikle Pera, Paris'ten sonra eğlence yerleri bakımından ikinci gelecektir. Her akşam devamlı olarak bir iki yabancı tiyatro, opera grubu temsiller vermekte, bunlara ilaveten yerli tiyatrolar Fransızca, Rumca ve Türkçe en çağdaş yapıtları sahneye koymakta, kafeşantanlar, gazinolar, birahaneler ve klasik ve hafif müzik konserleri her akşam dolup taşmaktadır. Pera'nın ünü bu devirde o kadar kök salmış ki, levantenler arasında "Paris'te fazlası var ama, Pera'nın da havası var". Bu hava ile kastedilen, Beyoğlu caddesinden Taksim'e çıkınca esen temiz Boğaz havasıdır.¹

İstanbul ve diğer bazı kentlerdeki bu gelişme, saray ve vukela ile bir kısım memurları da etkilemişti. Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa sayesinde önü alınmaz bir israfın içine girmişti. Buna karşılık Şehzade Murat da gidişatı beğenmeyen aydınlar ve Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın desteği ile bankeri Kristaki'den aldığı paralarla bu gidişatı durdurmak emeline kapıl-

mişti. Oysa aynı kişi ve paşalar diğerlerinden geri kalmıyorlardı. Mithat Paşa'nın Topkapı surları dışında inşa ettirdiği konağında 20'den fazla hizmetçi, ahçı çalışıyordu. Bu arada ortaya bir de Mısır Hıdivliği meselesi çıkmıştı. Hıdivliğin babadan oğla geçmesi için Mısır Hıdivi İsmail Paşa, sarrafı Abraham vasıtası ile bu yolda Padişahın rızasını sağlamak için, bütün vekil vukelaya, hatta saray erkanına hediyeler, rüşvetler dağıtmıştı. Ali Paşa karşı çıktığı için Abdülaziz bu işe evet diyememişti, fakat Ali Paşa ölünce "Ferman sizindir, mülk de sizin" diyen sadrazamlar, aldıkları rüşvetlere karşılık padişahı bu yolda ikna etmeye muvaffak olmuşlardı.

Gerçekte Mısır meselesi 1871'de aktolunan meşhur Palmer istikrazı ile ilgilidir; bunda, Galata Bankerlerinden baba Tubini² (oğul Tubini Beşiktaş'ta 400 işçi çalıştırılan bir mobilya fabrikasının sahibi ve yöneticisi idi)'nin başında bulunduğu "Crédit Général Ottoman" adlı bankanın büyük rolü olmuştur. 31 Ekim 1868'de kurulan bu bankanın kurucuları Galata ve Paris Bankerleri idi. Galata Bankerleri sırasıyla G. Tubini, Mihran Düz Bey (Darphane müdürü), Köçeoğlu Agop, Jean Lorando, Mısırlı Andon Bey idi. İstanbul bankerlerinin o sıralarda iç piyasadaki borsa oyunları ve iltizam işlerindeki gelirleri yükselmiş olduğundan, yatırdıkları sermayeye %20 gibi çok yüksek bir gelir garantisi ile bu işe girmişlerdi. 10 milyon sterlin olarak sağlanan bu krediden hükümetin eline ancak yansı geçmişti. Kredinin en önemli tarafı da Mısır gelirinin karşılık gösterilmiş olması ve bu eyalet gelirinin Hıdiv tarafından doğrudan doğruya Londra'ya Palmer'e ödenmesinin kabul edilmiş bulunması idi. "Bu istikraz, Mısır ile İngiltere'nin yaklaşmasına ve Hıdivliğin sülale esasına göre yürütülmesine yol açmıştır." sözü bir çok tarihçi tarafından tekrarlanmıştır.

"Crédit Général Ottoman" bu istikraz işinde pek umduğunu bulamamasına rağmen, rakibi "Société Générale Ottomane" ile birlikte Maliye ve diğer vekâletlerle yaptıkları küçük fakat kârlı işlerle ortaklarına Avrupa'da en yüksek temettü dağıtan banka teşekkülü olarak tanınıyorlardı. "Société Générale Ottomane"nin başında meşhur banker A. Baltazzi (Baltacı), Zarifi, Kristaki Zografos, Boğos Mısırlıoğlu, A. Ralli, J. Kamondo (oğul Kamondo öldüğü (1912) Paris'te Louvre müzesine 50 parça nadide tablo ve sair sanat eseri bırakmıştır)³, Zafiropolos, Oppenheim, Alberti ve ortakları, S. Sulabach, Fruling ve bazı yabancılar vardı. Bu iki banka hükümetin adeta kasadan durumuna girmişlerdi. Hatta, ileride göreceğimiz gibi, Abdülaziz'in devrilmesinde bile rol aldılar.

Bu iki bankanın yaptıkları işlere küçük bir örnek verebilmek için, Galata ve Azapkapı köprülerinin gelirleri karşılığı Bahriye Nezaretine açtıkları %18 faizli 400.000 liralık krediyi gösterebiliriz. Ayrıca, yukarıda ismini saydığımız ünlü bankerlerin Saray'a verdikleri kredi miktarları bilinmemekle birlikte ileride göreceğimiz gibi bunların alacaklarını tahsil etmek için Abdülaziz'i devirmek isteyenlerle bir olmalanna sebep olacak kadar önemli idi.

Galata Bankerlerinin kurdukları şirketler:İstanbul Tramvayları A. Ş.

18 Zilkade 1286 (1870) tarihli "İstanbul Tramvay Şirketi Nizamnameyi Esasiyesi"nin⁴ 1. maddesinde şu ifade bulunmaktadır: "Muharrir imza Bankı Osmani ve Şirketi Umumiyye Osmaniye (Société Générale Ottomane) ve Mösyö Kamondo ve Hristaki Zografos Efendi ve Mösyö Zarifi ve Konstantin Karabato Efendi, işbu nizamnamenin ahkâmına göre satılacak hisselerin bircümle sahiplerinden ibaret olmak üzere bir anonim şirketi ihdas ederler." İkinci madde ise şöyledir: "Şirketin maksadı evvela mukave-

lename ahkâmı mucibince Konstantin Karabato Efendi'ye imtiyazı ita olunan tramvayı inşa ile işletmekten ve saniyen bir nevi imtiyaz tahtında olmayarak tramvay mevkilerine yolcu taşımak için lüzumu miktar omnibüs işletmekte muhtar bulunmasından ibarettir. Adı geçen Karabato Efendi mezkûr mukavelename ve şartname mucibince haiz olduğu kâffeyi huku-kunu şirketi mezkûreye nakil ve terk eder. Ve bu itibarla şirketi mezkûre mukavele ve şart-namede yazılan bütün şartlar ve taahhütleri ifa etmek şartı ile adı geçenin yerine geçer." 3. maddede adının "İstanbul Tramvay Şirketi" olacağı yazılıdır. 4. maddede ise şirketin mer-kezi ve ikametgahının İstanbul olacağını belirtilmiş ve 5. maddede ise imtiyazın kırk sene olacağı yazılmıştır.

Başlangıçta şirketin sermayesi 400.000 Osmanlı lirası idi ve her biri 20 liralık hisse senetlerine bölünmüştü. Başlangıçta bu yirmi liranın sadece 8 lirası ödenmişti. Şirket çok kişi taşıyan atlı tramvay sistemi yanında küçük atlı arabalar da işletmeyi planladığından, 1873'te sermayesini 800.000 Osmanlı lirasına çıkarmak zorunda kalmıştı. Yeni çıkarılan 20.000 aksiyonun da ödenmiş kısmı her aksiyon için yine 8 lira idi. Fakat ilk yıllar şirketin işleri iyi gitmemiş olmakla beraber, kuruluş ile birlikte 8 liraya satın alınan hisse senetleri birden iki üç misline fırlamıştır. Oysa şartnamede hisse senetlerinin amortisman ve kura usulü 8 liradan geri alınacağı belirtilmişti.

Şirketin en önemli özelliği bugünkü taksilerin yerini tutan küçük arabalar işletmesi idi. Bu sistem dünyada ilk defa olarak İstanbul'da uygulanmıştı. Fakat Avrupa'da imal ettiri-len arabalar ve getirilen atlar ile ahırlar, istasyonlar, yönetim herşey mükemmeldi ama İstanbul'un o zamanki yolları arabaları bir iki ay içinde hurdaya çevirmiş, atları da derman-sız bırakmıştı. Fakat raylar üzerinde giden çok atlı arabalar iyi iş yapıyordu.

Halkın, şirketin hisse senetlerine rağbeti karşısında kurucular büyük paralar kazan-mışlardı. Galata Borsası, Tramvay Şirketinin hisse senetlerini ele geçirmek için birbirine girmişti. İşte tam bu sıralarda büyük bir olay patlak vermişti. Herkes gibi hergün fiyatı yük-selen bir hisse senedinden bir kaç bin tane alıp, bir kaç gün sonra daha yüksek fiyata sata-rak para kazanmak peşinde olan Mösyö Akselos isminde biri şirketin imtiyaz sahibi ve aynı zamanda yönetim kurulu başkanı Mösyö Karapanos'u borsada uğradığı zararlardan dolayı mahkemeye vermişti. Avukatı o zamanın üstadlarından Karakiro, iddianamesinde müvekki-linin Tramvay Şirketi'nin aksiyonları üzerine yapılan düzmece bir spekülasyon ile borsada büyük para kaybettiğini ve paranın Mösyö Karapanos tarafından tazmini gerektiğini ifade ediyordu. Diğer taraftan Karapanos'un avukatı Le Chevalier buna, müvekkilinin Mösyö Akselos'un para kaybetmesinden çok üzüntü duyduğunu, fakat bundan ne ahlaken ne de hukuken mesul tutulamayacağını açıklıyordu. Gerçekte Mösyö Akselos ilk defa Mösyö Karapanos'un tavsiyeleri ile Tramvay Şirketi'nin hisse senetlerini satın almış, sonra satarak büyük paralar kazanmıştı. İkinci defa alınca bu defa zarar etmişti. İşte 1875 yılında Galata Borsa çevrelerinde bu dava değişik biçimlerde hikaye ediliyordu. Mösyö Karapanos'un bu borsa oyunlarında şirket sırlarını bilen bir kişi olarak bu sırları nasıl değerlendirdiği konusu dedikodu şeklinde sürüp gidiyordu. Fakat kimse Karapanos'u yerinden edememişti. İşler kötü gidince 1875 Nisan'ında şirket genel kurulu toplanarak gerektiğinden fazla yıpranan araba ve tesislerinin yeniden bir değerlendirilmesini yapmış ve şirket hisse senetlerinin no-minal değerini 20'den 17 liraya ve yatırılmış kısmını da 5 liraya düşürmek kararını almıştı. Böylece meydana gelen 120.000 liralık fark işletme zararlarını karşılamaya tahsis edilmiş-ti.⁵

SOCIÉTÉ
DES
TRAMWAYS DE CONSTANTINOPLE

Fondée en exécution du Décret du 17 Mars 1869 et de la Loi du 17 Mars 1875

(Société Anonyme) au Capital de 1.434.027

Centimes par Action

SAISON 1901-1902

85.061 ACTIONS DE 17 LITRES TURQUES

Titre de Vingt Actions

Aux 100 Francs

Il est établi par le Conseil d'Administration de la Société des Tramways de Constantinople, en vertu de la Loi du 17 Mars 1875, que le montant des dividendes à distribuer aux Actionnaires de la Société, pour l'exercice 1901-1902, est de 1.434.027 Francs, soit 17 Litres par Action. Le Conseil d'Administration a décidé de distribuer ce montant en deux versements, à savoir : 717.013 Francs, le 15 Mars 1902, et 717.013 Francs, le 15 Mars 1903.

N° 61061 à N° 61080

Constantinople, le 30 Avril 1902

Deux Administrateurs

15 Mars 1902 / 1321

[Signature]
Contrôle

61061 à 61080

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

دستمات ترانواي ترکی
تکری عدد سنه
71061 - 71080
تاریخ 15 مارس 1902

Hisse Senedi

1910 yılı kayıtlarına göre ihraç edilen 40.000 hisse senedinin 7.617'si 1888 yılına kadar şirket tarafından satın alınarak imha edilmiş, 14.469 adedi de kura ile itfa edilmiş ve sadece gelir getiren hisse senetleri ile değiştirildiği için geride sadece 17.919 hisse senedi kalmıştı. Bu arada şirket el değiştirmişti. Galata Bankerlerinin ağırlığını teşkil ettiği kuruluş yıllarından sonra hisse senetleri devamlı el değiştirdiği için şirketin yönetimi de değişmişti. 1910'da Yönetim Kurulu'nda C. Weise, S. Doctor, E. Salem, C. Jenke adlarında kişiler bulunuyordu, ama artık bunlar banker değildi.

Tramvay Şirketi 1906 yılında 75 yıl daha imtiyaz hakkını uzatmaya muvaffak olmuş ve 1910 yılında da elektrikli tramvay işletme hakkını almış ve uygulamaya başlatmıştır. Bu arada elektrik kullanma hakkı inhisar Tünel Şirketi'ne verilmiş olduğundan, bu şirket elektrikli tramvaylara geçilmesini önlemek istemişse de sonradan iki şirket aralarında uyuşmuştur. Şirket Galata-Şişli hattını inşa için 1892'de her biri 500 Frank değerinde %5 faizli 6.568 obligasyon ihraç etmiştir. 1895'te bu obligasyonların faizi %4'e indirilmiştir. Bu arada şirket, obligasyonlarını itfa ettiği için 1910 yılında piyasada 752 obligasyon kalmış idi. 1908'de elektrifikasyon için gerekli sermayeyi tedarik edebilmek için şirket, her biri 20 Osmanlı Liralık 17.617 hisse senedi ihraç etmiş ve bunları 5 liraya satmıştır. Daha sonra, gerek eski gerek yeni hisse senetleri için 2,5 liralık iki apel yapılmıştır. Şirketin 1910'daki yatırılmış sermayesi 355.320 Osmanlı lirası idi. 1912'de mevcut tahvillerinin tümü itfa edilmiştir.

Şirket ilk temettüsünü 1881'de %5 olarak dağıtmıştır. En yüksek temettüsünü de %7,46 olarak 1895 yılında vermiştir. Buna rağmen hisse senetlerinin piyasa değeri, ödenmiş değeri 5 liranın daima üstünde seyretmiştir.

İstanbul Tramvay Şirketi'ni Galata Bankerleri kurduğu halde, zamanla bankerlerin aradan çekildiğini görmekteyiz. Bu da Galata Bankerlerinin tipik bir özelliği olarak kalacaktır (zaten günümüzde de şirket kuruculuğunda banker veya bankaların fonksiyonu kuruluş ile sınırlanmaktadır).

Bankerlerin basın sözcüleri ve dalkavukları

Galata Borsasında bir taraftan hükümeti tedirgin edip piyasa kurallarını alt üst eden tedbirler alınmasını önlemek, bir taraftan da halktan bazı gerçekleri saklamak için büyük banker ve bankaların sözcülüğünü yapan, özellikle Fransızca dergi ve gazeteler türemiştir. Gerçekte "Moniteur Ottoman", "Revue de Constantinople", "La Turquie" ve "Phare du Bosphore" gibi dergi ve gazeteleri karıştırdığımız zaman, bunların Galata Borsası ile ilgili haberleri iyimser ve borsadaki spekülasyon hareketleri destekleyen bir yayın politikası gütmekte olduklarını görmekteyiz. Bu konuda, bir Fransız Vikontu olan Alfred de Caston İstanbul'da çıkarmakta olduğu "Revue de Constantinople" adlı dergide bakınız ne diyor:⁶

"Yöneticilerin hataları yüzünden piyasada güvenini yitirmiş birkaç mahalli menkul kıymet dışında Türk menkul kıymetlerinin değer kaybettiğinden bahsetmek kasti bir hata olur. Nitekim devlet tahvilatı krize rağmen değerlerini önemli ölçüde muhafaza etmektedir..."

Yazar, düşüşlerin sebebinin, Galata Borsası'nın Paris ve Londra Borsalarının insafına kalmış bir baskı altında olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Aynı değer yitirmenin diğer bir sebebi de: "Bu ülkede oturanların güçlü tarafının tasarruf olmaması" ile açıklanmakta ve menkul kıymetleri bir portföy teşkil edip, faiz ve temettü almayı prensip edinen kimselerin sayısının, bunların piyasaya alıcı olarak girip fiyatları yükseltmelerini sağlayacak kadar olmadığını ifade etmektedir. Bu sebeple borsadaki büyük hareketler ve değer değişimleri "hava oyunları" üzerinde yoğunlaşıp, menkul kıymetlerin hakiki değeri üzerinden değil, değer değişimleri marjları üzerinde spekülasyonların yoğun faaliyetlerine zemin hazırlamış olmaktadır."

Alfred Caston buna rağmen artık spekülasyonların 1872'de olduğu gibi borsada istediklerini yapamadıklarını ve eski güçlerini yüzde doksan oranında kayb ettiklerini söyleyerek iyimser olmaya çalışmaktadır. Bu arada Galata Borsası'nda güçlü ve namuslu bilinen birkaç bankerin bu

konsolide işinde iflas ettiklerini, böylece 300.000 kadar konsolidenin bloke kalarak konsolide fiyatlarının yükselmesine sebep olduğunu da verimli bir sonuç olarak göstermektedir.

Şimdi bir haftalık Galata Borsasında konsolid adı ile anılan Türk tahvillerinin gösterdiği değişimleri aynı yazarın ifadesi ile sıralamaya çalışacağız:

Pazartesi: Londra 42 3/4, Paris 42,85, Galata; açılış 47,2, kapanış 47,7. Muamele yok.

Salı: Londra 43, Paris telgraf yok. Galata, açılış 47,20, Kapanış 47,32. Bugün geçmiş günlerin durgunluğunun yerini büyük bir hareketlilik almış, muamele hacmi hızla yükselmiş, bütün menkul değerler bundan faydalanmışlardır. Demiryolu hisse senetleri 127,3/4'den çok aranır olmuştur. Osmanlı Genel Kredi (Crédit Général Ottoman) Şirketi'nin hisse senetleri 11,26'ya kadar yükselmiş, İstanbul Bankası'ninkiler 6,31'e çıkmıştır.

Çarşamba: Londra ve Paris'te yeni artışlar: Londra 43,58, Paris 43,92, Galata; açılış 48,2, kapanış 48, talep olduğu halde satıcı yok. Demiryolları 129'a, Osmanlı Genel Kredi Şirketi 11,32'ye, Osmanlı Genel Şirketi (Société Générale) 8.2'ye, İstanbul Bankası 6.33'e, Tramvay Şirketi 3,70'e yükselmiştir. Galata meydanı güneşli pınl pınl, yağmur alameti yok.

Perşembe: Londra ve Paris'ten gelen telgraflar bir gün evvel ki haberleri doğruluyor. Fakat Çarşamba günü görülen iyimserlik ve heyecan havası bir anda gücünü yitirmiş gibi. Borsa'da durum karanlık, düşüş başlamış Batı'dan gelen telgraflar pek etki yapmadı. Galata; açılış 47.30, kapanış 47,24. Her şey kötüye gidiyor, sadece Demiryolları 128,5 ile 129 arasında gidip geliyor.

Cuma: Londra'da 43, 1/5, Paris 43,50. Galata; açılış 47,15, kapanış 47/20. Demiryolları 129 franktan talep edilmeye devam ediyor. Diğer menkul değerler üzerine hiçbir muamele yapılmadığı için bunlar nominal değerlerini muhafaza ediyorlar, yalnız Tramvay Şirketi 3,60 ile 3,65 arasında muamele gördü.

Cumartesi: Paris ve Londra'dan gelen telgraflar yükselme haberi veriyor. Londra'da konsolide 43, 1/2, Paris'te 43,85. Galata'da açılış 47,34, aynı gün iniş 47,29, çıkış 47,36, kapanış 47,33. Bu sabah Galata Borsası'nda külliyetli miktarda konsolide satışı oldu. Eğer bu satış olmasaydı kur muhakkak ki 48 kuruşun üstüne çıkacaktı. Aynı gün Galata Borsası'nda 8 günlük vadeli muamele için düşüş tercihleri görülmüştür. 8 günlük muameleler için uygulanan pirim yüzdesi 6,25 ve 6,50 oranına çıkmıştır.

Hafta sonu itibariyle Galata Borsa'sında muamele gören ve kapanış için belli başlı hisse senetleri değerleri:

Osmanlı Genel Kredi Şirketi (Crédit Général)	O.L.	11.30
Osmanlı Genel Şirketi (Société Générale)		8,01
İstanbul Bankası		6,32
Osmanlı Kambiyo ve Nukud Şirketi		5,32
Osmanlı Ticaret Şirketi		3,55
Verissi ve Kussudi Bankası		5.00
Tramvay Şirketi		3,75
Rumeli Demiryolları	Fr.	129,00
İskonto oranı		%7
Repor		4 para

1. Kırım Savaşı ile 1877 Rusya Savaşı arasındaki yıllarda Beyoğlu'nun eğlence ve gece hayatının seviyesini ve önemini anlamak için o devirde yayınlanan günlük, haftalık ve aylık Beyoğlu gazete ve dergilerini karıştırmak kâfidir. Ayrıca Babıali basınının da zaman zaman Beyoğlu'nun kültür ve eğlence ve skandalları ile ilgilendiği görülmektedir.
2. Adip Roumani "Essai Historique et Technique sur la Dette Publique Ottomane" Paris 1927, s. 26-28.
3. "Mecmuayı Ebuzziya" sayı 25, s. 735. İzhak Kamondo'nun ölümü dolayısıyla yazılan bu yazı ekte sunulmuştur. Ek 7
4. "İmtiyazat ve Mukavelat Mecmuası" İstanbul 1302, s. 462-478.
5. İstanbul Tramvay Şirketi'nin yıllık genel kurulları ile ilgili bilgiler bu şirketin kuruluşundan itibaren günlük "La Turquie" gazetesinde bütün ayrıntıları ile yayınlanmıştır.
6. Vicomte Alfred de Gaston, "Causeria Financiere" revue de Constantinople, Nisan 1875, s.36 ve devamı.

Galata Alman Bankası

Mahmut Nedim Paşa Olayı -1

Mahmut Nedim Paşa olayında devlet sırrı ve Galata Borsasında çevrilen dolaplar

Abdülaziz devrinin son sadrazamı, aslında Mütercim adı ile de anılan Mehmet Rüştü Paşa'dır. Fakat Padişah ile mukadderat birliği yapmak ve aşağıda göreceğimiz gibi, bu uğurda devlete ve millete büyük zararlar veren işleri çevirmekte Padişah ile daima anlaşmaya muvaffak olduğu için, Mahmut Nedim Paşa'ya bu devrin son sadrazamı unvanını vermekte hiç çekinmemek gerekir. Mahmut Nedim Paşa Rus Dostluğu politikası ile Rusya'nın İstanbul elçisi İnyaçyef'in emir ve kumandası altına girerek, Bulgaristan, Kuzey Rumeli, Sırbistan ve Karadağ ile Bosna Hersek'in elden gitmesine sebep olmuş, ayrıca mali işlerde de yolsuzlukların başı olarak ün yapmıştır.

Mahmut Nedim Paşa

Mahmut Nedim Paşa, Abdülaziz'in ve sarayın para ihtiyacını karşılamak vaadi ile ikinci defa Sadarete getirildiği tarih olan 25 Ağustos 1875'den beş hafta sonra yani 3 Ekim 1875'te Galata Borsasında bir anda konsolide ve diğer Osmanlı tahvilatı olarak büyük satışlar gerçekleştirildiği görülür ve arkasından çok kötü haberler yayılmaya başlar.¹ Dedikodulara göre Osmanlı hükümeti faizleri yarıya indirmek kararı almıştır. Paris ve Londra borsalarında panik başlar. Bunun üzerine hükümet Reuter ve Hava ajansları ile Avrupa borsalarına haberi yalanlayıcı bilgiler göndermek zorunda kalır. Oysa Mahmut Nedim Paşa 4 Ekim'de ajansların bu telgrafının içerdiği konuda Osmanlı Bankası Müdürü M. Foster'e garanti verdiği zaman, bu faizleri indirme işi çoktan hükümetçe kararlaştırılmıştı. Nitekim üç gün sonra Basiret ve Vakit Gazeteleri bu konudaki hükümet bildirisini şu şekilde iletiyorlardı:²

"Devleti Aliye'nin bu sene neşrolunan bütçesinde masrafların beş milyondan ziyade açığı olduğu anlaşıp, bu açık daha ziyade tetkik olursa daha da artacağı gizlenemeyeceğinden ve tedavülde bulunan borç tahvillerinin kuponlarını tediye için yeniden istikraz akdi ile borcu diğer bir borçla ödemek usulü carisi hem açığı artırmak hem de aksiyonlar sahiplerini artık emniyet edemeyecek bir hale koyacağından ve bunun göstergesi olarak borsadaki değerlerin meydanda olan ahvalinden bahisle beş senelik devrinin sonunda borç faizlerinin yarısı nakten ve diğer yarısı yüzde beş faizli bir senetle ifa kılınmak ve ileride bütçenin müsaadesince mümkün olan kolaylık gösterilmek üzere, kuponların bedellerinin yan yanya ödenmesine ve bu babda teminat olmak üzere Gümrükler, Tuz, Tütün varidatının ve Mısır vergisinin ve noksan kalırsa ağnam hasılatının (hayvanlar vergisi) bankanın hukuk ve imtiyazının muhafazası şartı ile hemen tayin olunacak sendikalara teslimine hükümetçe katıyyen karar verildiği" beyan olunmuş ve Padişahın iradeyi seniyesi alındıktan sonra da neşir ve ilan olunmuştur.

Bu kararın yayınlandığı 7 Ekim 1875 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçları 1854'den o tarihe kadar 4.811 milyon Frank idi. Hükümetin aynı tarihte Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerine olan borcu da 190 milyon Frankı bulunuyordu. Buna karşılık bu borçlar karşısında Osmanlı Hükümetlerinin eline 2,5 milyar frank nakit para olarak geçmişti. Bu paranın ancak %10'u alt yapı gibi iktisadi faaliyetlere yatırılmıştı. En önemlisi Baron Hirsh'in inşa ettiği 1250 kilometrelik demiryolu hattı idi, ayrıca önemsiz denebilecek demiryolu hatları da inşa edilmişti ama, asıl para Boğaziçi yalıları inşa ve donatımına, hiçbir işe yaramayan ortalıkta süs için dolaştırılan ve Abdülaziz'in oyuncakları diye anılan birkaç savaş gemisine gitmişti. Ama bir kısmı da bir ayakları Paris'te olan veya bu güzel kentte yerleşmiş olan Galata Bankerlerinin Pare Monceau gibi en lüks mahalledeki dillere destan olan malikanelerine harcanmıştı³.

Mahmut Nedim Paşa'nın ilk sadaretindeki mali işler ve Galata Borsası

Bilindiği üzere Mahmut Nedim Paşa, Ali Paşa'nın ölümü üzerine 1871 yılında (22 Cümedelahire 1288) sadarete geçmiştir.

Ali Paşa gerek saray ve gerek Galata Borsası ve büyük bankerlerin arzu ettiği mali işleri büyük bir inatla reddettiği ve oyaladığı için, Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete geçişi Abdülaziz'e ve saraya istedikleri harcamaları yapmak ve bunlar için Ali Paşa tarafından

tıkanmış kaynakları kullanmak olanağını vermişti. Galata Bankerleri, saray ve hükümetle olan mali ilişkilerinde Ali Paşa'ya yaptıramadıkları işlerini yapacak birinin sadarete gelmesinden son derece memnun olmuşlardı. Nitekim Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı bu bankerleri destekleyen "La Turquie" ve "Le Moniteur Ottoman" adlı yayın organları tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştı. Fakat gerçekte Mahmut Nedim Paşa onların istediği adam olmamıştır. İlerde göreceğimiz gibi, almış olduğu bir kararla en güçlü bankerleri dahi sarsacak bir sonuç yaratacaktı.

Mahmut Nedim Paşa'nın Rus Elçisi İnyaçyef ile dostluğu ve bu dostluğun birbirlerine karşılıklı çok önemli ve değerli hediyeler verecek derecede ileriye gitmiş olması bir çok söylenti ve dedikodulara yol açmıştır⁴. Özellikle bu dostlukları ve Mahmut Nedim Paşa'nın siyasi yönden Rusya taraftarı görünmesi adının Nedimof diye anılmasına sebep olmuştur. Fakat bu iki siyaset adamının asıl işbirliği, Galata Borsasında birlikte sarrafların vasıtası ile kendilerine büyük şahsi menfaat sağlayan oyunlardır. Rusya'nın ileride göreceğimiz gibi, Rumeli Demiryolları hattının kendi planına uygun yapılmaması dolayısıyla bu hattın yapım-cısı Baron Hirsh'i yola getirmek için İnyaçyef-M. Nedim Paşa işbirliğini bütün gücü ile desteklediği görülmüştür. Mali işlerde büyük bir şebeke kurmuş olan bu iki adam Baron Hirsh'i yola getirmek için Rumeli Demiryolları tahvilatı üzerinde spekülatif oyunlara girişerek zarar tehdidi ile Rusya'nın emellerine uygun bir politika izlemesini sağlamak çabasına girmişlerdir.

Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı sadarete getirmekle Rusya ile bir dostluk kurup, Şark meselesini sona erdirmek ve böylece Avrupa'dan istikraz yapmak olanağını pekiştirmek amacıyla idi. Rusya dostluğunun, Galata Bankerleri ile olan ilişkilerinde düzelmesi için gerekli olduğu sanılıyordu.

Ali Paşa

Gerçekte Mahmut Nedim Paşa para ve borsa işlerinden anlayan ve hatta bu işleri ciddiye alan ilk Osmanlı Sadrazamı idi. Trablusgarb'a vali olduğu yıllarda etrafındaki bu para ve borsa işlerinde cahil olan şeyhleri oyuna getirerek büyük servet edinmişti. Fakat debdebeli yaşıntıyı seven bir kişi olduğu için, İstanbul'da çok daha fazla para gerekeceğini biliyordu. Bunun için Padişahı ele geçirmek ve rakiplerini ortadan kaldırmak planını uygulamaya koyuldu. Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa gibi kişileri, Ali Paşa'nın yolunda giden ve saraya tahsisat verme konusunda Ali Paşa'dan da inatçı olduklarına Padişahı inandırmıştı. Fakat sadarete geldiği zaman memleketin mali durumu iflas halinde idi. Padişahın istekleri ise bitmiyordu. Diğer taraftan, İstanbul'da yabancıların, azınlıkların ve bazı vükela ve yüksek memurların yaşadığı hayat saray erkanını adamakıllı kuskandıracak bir şekle girmişti. Başta Padişahın annesi Pertevnihal Hatun olmak üzere saray kadınları, gözdeler araba ile Beyoğlu'ndan geçerken süslü vitrinleri ve süslü kadınların gelip geçişlerini görüyorlar, mesire yerlerindeki zevk ve sefa ve eğlencelerin hikayesini bir masal gibi dinliyorlardı. Saraylıların devamlı şikayetleri Abdülaziz'i öfkeliendiriyordu. Bu sebeple bu öfkesini dindirecek adamı bulmak zorunda kalmıştı. Şimdi de Mahmut Nedim Paşa'yı deneyecekti.

Padişah ile Mahmut Nedim Paşa'nın para konusundaki ilişkilerini açıklayabilmek için aralarında geçen şu konuşmayı aktarmayı faydalı buluyoruz:⁵

"Nedim, senden yüzbin altın talep etmiştik. Kırk sekiz saattir cevabını vermedin. Yoksa sen de Ali gibi idareyi maslahatçılık mı etmekteyin? Bu ne haldir? Evvelki gün arzettiğin hesap defterlerinde bir yanlışlık mı var? Sen bize beşyüzbin altın varidat fazlası göstermişsin. Bu para ne olmuştur? Madem ki devletin varidatı masarifinden fazladır, elbette bunun ziyadesi nefsimize tahsis kılınmalıdır. Biz istersek bu fazlayı başka işte kullandırır, istersek hususatımıza sarfederiz...Ve illa bu beşyüzbin altının hazineyi hassamıza verilmesi gerekir."

Mahmut Nedim Paşa böyle bir fazlalık olmadığı halde sırf durumunu kurtarmak için bu yalanı uydurmuştu. Gerçekte ise M. Nedim Paşa Sarraf Köçeoğlu Agop Efendi vasıtası ile Avrupa'dan 10 milyon istikraz etmişti. Bu istikrazın faizi %10 görünmekle beraber aslında %20'yi geçiyordu. Bu istikraz hesabına rağmen devlet bütçesinde 3 milyon liralık bir açık vardı. Kaldı ki, adı geçen istikraz da gerçekleşmemiş, bunun yerine Hazine Tahvilleri çıkarılarak "Crédit Général Ottoman" ile Osmanlı-Avusturya Bankası'na kırıdılmıştı. Bu muamelenin düzenleyicisi Banker Tubini'nin aldığı komisyon epey dedikoduya da sebep olmuştu.

Mahmut Nedim Paşa Abdülaziz'in talep ettiği 500.000 altına karşılık şu cevabı vermişti:

"Şevketlüm, beşyüzbin lira fazla, doğrudur..." der. Fakat şimdilik kendilerine ancak 100.000 lira verebileceğini söyler. Aradaki farkı teşkil eden dört yüzbin lira ile Abdülaziz, adı "Fethi Bülent" olmasını istediği bir savaş gemisinin İngiltere tezgahlarına hemen sipariş verilmesini ister. Fakat bu güzel sözlerle lafa giren Sadrazamın maksadı başkadır. Bir defa ortada henüz para falan yoktur. Ama para olmasa da lafı bile yeter. Padişahı hoşnut emiştir. Asıl maksadını açığa vurur. Mithat Paşa'nın o sıralarda vali bulunduğu Bağdat vilayeti gelirini lafa getirir. "Kendisinden 100.000 altın fazladan talep etmek hakkımız vardır" der. Ayrıca Mithat Paşa'nın Londra ve Paris borsalarında devlet varidatı ile oyun oynadığını da söyler.

Fakat padişahın aklı hep o 500.000 liradadır. Yüzbinini hemen ele geçireceğini düşünerek sevinç içindedir. Mithat Paşa'dan bu fazladan olan 120.000 istenmiş, fakat Paşa buna red cevabı vererek Bağdat Valiliği'nden de istifa etmişti. Ne var ki, İstanbul'da Paşa halk tarafından coşku ile karşılanmıştı. Mahmut Nedim Paşa onun İstanbul'da kalmasının mahzurlu olduğunu

padişaha anlatmak zorunda kalmış ve Edirne Valiliğine gönderilmesini istemişti. Fakat Padişah aldığı haberleri kafasında değerlendirerek bu konuda kesin bir cevap vermemişti. Yanlız medrese öğrencileri değil, bütün okur yazar takımı Mithat Paşa'nın arkasında idi ve hatta Osmanlı Bankası ile zamanın iki ünlü bankerı Kristaki ve Zarifi'nin Mithat Paşa'dan yana olduklarını haber almıştı. Padişah, karşısına aldığı Mahmut Nedim Paşa'yı, Mithat Paşa'yı İstanbul'dan sürgün etmek fikrinden caydıracak çareyi de bulmuştu. Hemen, "Sen Akçe işini ne yaptın? Hani beşbin kese nerede kaldı. Hoş bilirsin ki, bu paraya ihtiyaç vardır. Sen demedin mi? Beşer bin keselik taksitlere bağladın mı? Sakın tedarik edemedim deme. Dinlemem. Yoksa akçeleri beraberinde getirdin mi?" diye lafı para işine getirmişti. Bu paraları Beylerbeyi Sarayı'na alınacak yeni eşyalar için istiyordu.

Mahmut Nedim Paşa parayı tedarik edememişti. Hazine bomboştu. Osmanlı Bankası, Mahmut Nedim Paşa'ya göre Mithat Paşa'nın araya girmesi ile bu parayı vermeye yanaşmıyordu. Saraydan büyük endişe ile çıkmaya çalışırken koridorda Mithat Paşa'ya rastlayınca büsbütün endişelendi. Hele Mithat Paşa'dan Padişahın huzuruna kabul edileceğini öğrenince kendini kurtarmak için bu beşbin keseyi bulmaktan başka çare kalmadığını anlamıştı. Oyuna geldiğinden endişeli idi.⁶

Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı azledip Mithat Paşa'yı sadrazam yapıyor

Mithat Paşa huzura kabul olunduktan sonra kahvesinin ilk yudumunu dahi almadan Abdülaziz, Paşa'nın Bağdat Valiliği'nden istifa sebebinin akçe meselesi olduğunu sormakla konuşmaya başlar. Mithat Paşa işin gerçeğini açıklamakta tereddüt eder, fakat padişahın samimiyetine inanarak;

"Efendimiz isabet buyururlar. Bağdat gibi vilayeti şahanelerinden senevi bin kese varidat tasarruf ederek hazineyi hümayunlarına takdim taahhüdünde bulunmuştuk. Asker, zaptiye ve mahalli memurların masrafları için bir miktar para ayrılmıştı. Sadrazam (Mahmut Nedim Paşa) muvafık görmemişler. Memur ve zaptiye aldığı maaş ile geçinir. Maaşlarından indirim yapılacak olursa rüşvet almaya yönelirler. Oysa ki Mahmut Nedim Paşa zaptiye ve memur kullarınızın maaşını yanya indirilmesini emretmiştir. Sizlerinde vicdanen razı olamayacağınız bu işe elbette Mithat kullanı da nza göstermeyecekti."

Bunun üzerine Abdülaziz: "Ama Mahmut Nedim başkaca söyler" diye sözü kesmişti. Mithat Paşa çekinmeden sözlerine şöyle devam etti :

"Padişahım senede Dersaadetlerine (İstanbul) ikiyüzellibin altınlık bir irad sağladım. Aynı Bağdat'ta Namık Paşa senede ancak yüzellibin altın varidat sağlayabilmişti. Onun yedi senede sağladığı miktarın iki misline yakın bir parayı ben bir senede gönderdim."

Sultan Abdülaziz, karşısındaki adamın para işlerindeki ustalığını öğrenmiş oluyordu. Zihninde onu Mahmut Nedim Paşa ile mukayese etti. Mahmut Nedim Paşa milyonlarca istikraz yaptığı halde istediği parayı bulamamış oysa bu adam tek bir vilayetten senede ellibin kese varidat sağlamıştı. Bu adamı sadrazam yaparsa para işi halledilmiş olacaktı...

Padişahın Mahmut Nedim Paşa'ya karşı öfkesini sezmiş olan Mithat Paşa ise hasmının yaptığı bütün yolsuz işleri ve becerisizliklerini sıralamaya başlamıştı. Hazineyi milyonlarca lira

borca sokmuş, Rus Sefiri İnyacıyef'in isteği ile demiryolu yapımlarını durdurmuş, vilayetlerin idare tarzlarını bozmuş, binlerce memuru oradan oraya naklederek perişan etmişti. Bu konuşma başlayalı bir buçuk saat olmuştu ki içeriye mabeyinci Hafız Mehmet girerek Padişaha Mahmut Nedim Paşa'nın tezkeresini uzatmıştı.

Tezkerede Mahmut Nedim Paşa şunları yazmıştı:

"Hazineyi Hassa tahsisatının gününden evvel verilmesinden büyük bir emelim yoktur. Ne çare ki belasını bulacak Banka (Osmanlı Bankası) müşkilat çıkarmıştır. Mamafih yarın akçe takdimi için Nezaret ikinci defa uyarıldı, istenilen yirmibeşbin liradan onbeşbini tedarik olundu. (Mahremane) istenirse cuma günü efendime teslim olunur. Bendenize kalsa bir kaç güne kadar tedarik eder teslim ederim..."

Abdülaziz bu pusulayı dikkatle okuduktan sonra Mithat Paşa'ya hitaben:

"Beni anlamaz mı sanır. Yalan. Onbeşbin lira değil onbeşbin kuruş tedarik edememiştir. Hem beşbin akçe taahhüt etmişti. Bundan böyle bu adama itimat mı edilir. Sen söyle haksız mıyım? Paris'te Mustafa Fazıl mahremce, Padişah kapısından en sonra giren doğru sözdür, diye kaydetmişti. Gerçek söylediğini anladım." der. Bunun üzerine Mithat Paşa:

"Onmilyon istikraz üzerinden üç ay bile geçmemiş sanırım. Allah için bu meseleye benim aklım hiç emiyor. Sizlere bu konuda fikir vermekten kendimi aciz hissediyorum" diye cevap verir ve hemen arkasından:

"Padişahım yarın sabah Edime'ye hareketim irade buyrulur mu?" cümlesini ilave eder. Bunun üzerine Padişah:

"Var git istirahat et. Edime'ye git demem. Fermanıma intizar et..." cevabını verir. Ve bilindiği gibi Mahmut Nedim Paşa'nın yerine Mithat Paşa sadrazam olur⁷.

Sadrizam olan Mithat Paşa, Mahmut Paşa ile Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın siyaset maksatlı istikraz işini bozuyor

Mahmut Nedim Paşa'nın azledilerek Mithat Paşa'nın sadrazam olduğu gün, Mısır Hidivi İsmail Paşa İstanbul'da bulunuyordu. Mısır hesabına istikraz akdi için padişahın onayını almaya gelmişti. İsmail Paşa'nın maksadı bir kaç ay evvel Tunuslu Sadık Paşa'ya verilen eyaleti mümtaze fermanını Mısır için elde etmektir. Mahmut Nedim Paşa Tunuslu Sadık Paşa'dan aldığı para ve hediyelerin bir kısmını Pertevnihal Sultan'a vererek padişahın bu fermanı kolayca aldırıştı. İsmail Paşa ise bu iş için para ve hediye yağdırmakta idi. İsmail Paşa alacağı istikrazın bir kısmı ile adeta hidivliğini satın almak hevesinde idi. Daha evvel böyle teşebbüslerde bulunmuş, fakat Ali ve Fuat Paşalar buna karşı gelmişlerdi. Mithat Paşa'nın da onlar gibi hareket edeceğine emindi. Kaldı ki altı yıl evvel Mısır'dan kovduğu ve Paris'te bulunan kardeşi Mustafa Fazıl Paşa burada Genç Türkiye Cemiyeti'nin reisi manevi idi ve bu uğurda büyük paralar sarfediyordu. Mithat Paşa'da aynı cemiyetin Osmanlı ülkesi içindeki başı idi. Kardeşi ile Mithat Paşa'nın yakınlığı İstanbul'da Boğaziçi'ne demirlenmiş "Mahrusa" adlı yatında kalmakta olan hidivin bütün hayallerini bir anda söndürmeye yeterli idi.

Galata Kulesi

Mithat Paşa sadrazam olur olmaz, bir taraftan sarayın para isteklerini reddederken bir taraftan da Mahmut Nedim Paşa'nın yolsuzluklarını ortaya koymak ve bu iş için bir yargılama şekli bulmak yoluna gitmişti. Mısır Hıdivinin istikraz işini de reddetmek fikrinde idi. İlk işi Abdülaziz'e bütçede üç milyon açık bulunduğunu ispat etmek olmuştur.

Gerçekte İstanbul'da bulunan İsmail Paşa Mısır'a dönmeden beraberinde getirdiği İngiliz Viktorya altınlarından ellibinini Hünkâr'a ve kırkbini Pertevnihal Valide'ye atlas keseler içinde takdim etmişti ama, bu sarayın isteklerine yetmemişti. Pertevnihal Valide Abdülaziz'e devamlı çıkıyor ve Mithat Paşa'dan hayır gelmeyeceğini söylüyordu, "Mahmut Nedim nasıl bulduysa Mithat'da öyle bulsun, bunlar senin emir kulun değil mi? Yoksa bu mülkü bunlara mı bırakacaksın?" diye yakınıyordu.

Mithat Paşa bu para işini halletmek için Mahmut Nedim Paşa'nın yolsuzluklarını ortaya koymak çabası içine girmişti. Mahmut Nedim Paşa'nın Bebek'teki yalısının önüne bir kısım adamlarını göndererek halk ile birlikte gösteri bile yaptırmış ve padişaha "işte bakın halk ne istiyor, bırakınız Mahmut Nedim'i Meclisi Vükelaya celbederek hesap soralım" demek için fırsat kolluyordu. Nitekim Mithat Paşa yaptığı iki günlük bir araştırma sonunda beşyüzbin liralık bir açık bulmuştu. Mahmut Nedim Paşa bu parayı istikraza aracılık eden bankerlere komisyon diye

verdiğini belirtmiş oysa bu yüz bin altını padişaha vermişti. Fakat Mahmut Nedim Paşa sorguya çekildiğinde bu parayı komisyon olarak araçlara verdiğini söylemiş ve padişahın lafını etmemişti. Bunu duyan Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı affediyordu. Bu Mithat Paşa'nın büyük bir yenilgisi idi ve Sarayın gözünden düşmesine sebep olan ilk olay olmuştu.

Diğer taraftan Mısır Hidivi İsmail Paşa Avrupa bankalarından istikraz addetmek için Padişah'tan izin fermanı almakta ısrarlı görünüyordu. Padişah, annesinin ısrarı üzerine Mithat Paşa'ya fermanın derhal yazılıp gönderilmesini emretmişti. Mithat Paşa zaman kazanmak için çok müphem bir lisanla bir ferman müsveddesi hazırlatmıştı. Aslında istikraza müsaade edilmekle beraber, tamamen red cevabı da verilmemiş, ilerisi için vaadde bulunulmuştu. Abdülaziz fermanın müsveddesinden pek bir şey anlamadığı halde, tasvib etmiş ve ferman yazılıp Mısır'a gönderilmişti. Bu arada Hidiv'in meşhur sarrafı Abraham Paşa da büyük bir endişeye kapılmıştı. İngiliz bankerleri ile, istikrazın yapılması için gerekli iznin nasıl olsa alınacağı kanaati ile ön anlaşma yapmış ve bir miktar para çekmişti.

Hidiv İsmail Paşa Fermanı alır almaz küplere binmiş ve derhal telgraf makinası başına geçerek İstanbul'a Saraya bu fermanı asla kabul etmeyeceğini bildirmişti. Bu telgrafın geldiği gün Mithat Paşa'nın sadaretinin tam yetmişdokuzuncu günü idi. Sultan Aziz, Hidiv'den aldığı telgrafla işin iç yüzünü hemen anlamış ve Mithat Paşa'nın oyununa geldiğini anlayarak büyük bir hiddetle mabeyinci Hafız Mehmet'i çağırarak hemen İsmail Paşa'ya istikraza izin verildiğine dair bir ferman yazılmasını emrettikten sonra :

"Var git ol biedepten (Mithat Paşa) mührü hümayunu al. Kendisini bir tarafa bi'at etmem. Amma ki hanesinden dışarı çıkmaya" diye haykırmıştı.

Mithat Paşa, sadarettten azlinden sonra Şehzade Murat Efendi'ye gitmiş, durumu açıklamıştı. Artık tek desteği Murat Efendi olacaktı. Murat Efendi'nin sarrafları Kristaki ve Zarifi ile birlikte toplantılara başlayacaklardı. Ortak amaçları da belli idi: Abdülaziz'i ne pahasına olursa olsun düşürmek ve meşrutiyeti getirmek. Bu iki bankerin amacı ise farklı idi. İkisi de hem hükümetten, hem saraydan ve hem de Murat Efendi'den alacaklı idiler. Amaçları yeni düzende bu alacaklarını tahsil etmekten başka bir şey değildi. Tabii arada hukuk devletine geçilmesinin kendileri açısından bir çok yararları da vardı. Fakat gerek Mithat Paşa ve Namık Kemal, Ziya Paşa gibi fikir arkadaşları ve gerekse Hüseyin Avni Paşa başta olmak üzere Mithat Paşa'nın peşinden giden devlet ricalinin daha Mahmut Nedim Paşa'dan çekecekleri vardı. Zira Mahmut Nedim Paşa, Sultan Aziz tahttan indirilmeden evvel ikinci defa Sadrazam olacaktı⁸.

1. Ch. Morawitz "Les Finances de la Turquie" Paris 1902 s. 49-53.
 2. O devirde İstanbul'da yayınlanmakta olan Basiret ve Vakıf gazetelerinin 7 Ekim 1878 tarihli sayıları.
 3. Ch. Morawitz, age, s. 57.
 4. İnyayçef iddia edildiğine göre her ziyaretinde Mahmut Nedim Paşa'ya tenekelerle Volga havyarı ve sandıklarla Buhara kürkleri hediye getirmiş. Bir defasında da Paşa'nın Midilli'deki çiftliği için oniki adet Kırım ve Odesa ineği takdim etmişti. Bulgar Erzaklığı'nın Rum Patrikhanesi'nden ayrılması meselelerini müzakere ettikleri zaman, kendi parmağındaki yüzbinlerce kuruş kıymetindeki pırlanta yüzüğü Sadrazamın parmağına geçirmişti... Cemal Kutay "Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi" Cilt 8 s. 4559.
 5. Cemal Kutay "Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadelelerinin Tarihi" Cilt 8, s. 4568 ve devamı.
 6. Mahmut Celalettin Paşa "Miradı Hakikat" Cilt 1, İstanbul 1329, 9799 EK 7
 7. Cemal Kutay, adı geçen eser, s. 4580-87
 8. Mahmut Kemal İnal "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" Cüz 11 -s. 280-295.
- Gerçekte bu dönemin tarihini yazmış olan tarihçilerin hemen tümünün iktisat ve finans ilmi bilgileri yetersiz olduğundan veya daha doğrusu konunun bu yönlerdeki önemini kavrayamadıkları için bize gereken ışığı tutamamaktadırlar. Dahası bizi de kendileri gibi düşündürmeye sevketmektedirler.

Mahmut Nedim Paşa Olayı - 2 (Bütün Avrupa borsalarını sarsan olay)

Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadareti ve Osmanlı dış borçlarında yapılan büyük operasyon

Hersek isyanı hükümeti yine para peşinde koşmaya sevketmişti. İhtilal bütün Bal-kanlara yayılmıştı. Osmanlı tahvilatı, dünya ve Galata Borsalarında görülmemiş bir spekülasyon hareketine sahne oluyordu. Abdülaziz, denediği sadrazamlar arasında para işinden en iyi anlayanın Mahmut Nedim Paşa olduğuna artık iyice kanaat getirmişti. Her ne kadar bu paşa aleyhinde yüksek devlet adamları ve halk arasında en kötü sözler ve saldırılar yaygın hale gelmişse de, Padişah için yapılacak tek şey, yine onu sadrazamlığa getirmekti. Nitekim, duruma bir çare olmak üzere yapılan kabine değişikliğinde, Sadrazam Esat Paşa kabinesinde Mahmut Nedim Paşa'ya Şurayı Devlet Reisliği verilmişti. Böylece 19 Recep 1292'de bu göreve getirilen Mahmut Nedim Paşa, 24 Recep 1292'de (30 Ağustos 1875) ikinci defa olarak sadrazamlığa getirilmiş oluyordu.

İkinci defa Sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa'nın mali alanda yaptığı iki büyük iş-ten birincisi, Osmanlı tahvilatının faizi ve ana para taksitlerini yarıya indirme kararı; ikincisi, İngiltere'de Palmer müessesinin finanse edeceği ve içerde Banker Zarifi'nin banka grubunun denetimindeki iltizam şirketinin kuruluşuna bağlı yeni bir istikrazdı.

Osmanlı borçlarının ana para faizlerinin yarıya indirilmesi konusu, çeşitli tarihçiler hatta zamanın gazete ve dergilerine çok farklı aksettirilmiştir. Mahmut Kemal İnal "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" adlı yapıtında bu konuda şöyle demektedir:¹

"Mahmut Paşa hakkında -dahil ve hariçte- adavet ve nefret celp eden esbabdan biri de, Duyunu Hariciye ve Eshamı Umumiyenin faiz ve ana paraları tahsisatını tenzil etmektir.

Hersek ihtilali ve Sırbistan ve Bulgaristan'ın isyana hazırlanması sebebiyle silah altına alınan askerin masraflarına ve esasen mevcut olan beş milyon lira bütçe açığına karşılık bulmak için munzam düyünü umumiye tahsisatı olan ondörtmilyon lirayı yarıya indirmeyi ve bu suretle maliye hazinesine kalacak meblağın bir kısmı ile açığı kapatıp, diğer kısmın

da askeri masraflara karşılık yapmayı İngiltere ve Fransa sefirlerine söyledi (Mahmut Nedim Paşa) muhalefet etmediler. Yazdığı karamameyi bazı vükeladan oluşan encümene imza ve üç gün sonra meclisi vükelaya da tasdik ettirdi."

Yazar Mahmut Kemal İnal, bu suretle hazırlanmış olan Padişah iradesi ilan olduğu zaman ortalıkta bir anda panik başladığından, aşağıdaki izahnamenin yayınlanmasına lüzum görüldüğüne işaret etmektedir. Cevdet Paşa'nın el yazısı ile arşivlerde bulunan bu izahname şöyledir:

İzahname

"Teşrini evvelin altısı tarihi ile Babialı tarafından ilan olunan beyanname ile i-zahatı gerek borsada ve gerek bir takım sermayedarın ve bankalar tarafından başka başka manalar ile tesfir olunması ile kamuoyunda bazı tereddütler belirlediğinden artık her nevi şüpheyi ortadan kaldırmak üzere Babialice aşağıdaki açıklamanın beyanı lazım gelmiştir. Şöyle ki: evvela işbu tarihten itibaren Saltanatı Seniyenin dahili ve harici borçlarının faizi ile ana paralarına mahsuben verilen kısmı beş sene müddet için yarıya indirilmiştir. Saniyen bu karar gereğince kuponların ilk yarısı tamamen ve nakit olarak ve ikinci yarısı senet karşılığı ödenecektir. Ve işbu yeni senetlerin yüzde beş hesabı ile faizi, birinci yarımın taksidi zamanında aynı şekilde ödenecektir. Salisen gerek adı geçen birinci yarının nakden ve tamamen tediyesine ve gerek zikrolunan yeni senetlerin havi olduğu yüzde beş faizin ödenmesine hasrolunan teminat, gümlüklerin varidatı umumiyesi ile tütün ve tuz varidatından ve Mısır vergisinden ve yetmediği takdirde hayvanlar rüsumunda ibaret olacaktır. Rabian zikrolunan beş sene hitamında yeni senetlerin yüzde beş faizli olarak havi olduğu sermaye teskiye olunmazsa dış istikrazlardan vadesi en evvel gelecek olan istikraz zamanına kadar müddeti uzatılıp o istikraza mahsus olan teminat faiz ve ana paraya mahsuben verilen kısmı dahil olarak yeni senetlerin tamamı ile ifasına hasrolunacaktır.

9 Ramazan 1292 ve 28 Eylül 1292

İmzalar:

Mahmut Nedim, Mithat, Rıza, Saffet, Yusuf Ziya, Ahmet Cevdet, Hasan Fehmi, Abdülkerim Nadir, Mehmet Namık, Abdi, Abdurrahman Sami, Mehmet Kabuli, Mehmet Halet, Kadri, Abdullah Galip, Sadullah.

Bu kararın alan yukarıda yazılı ünlü kişiler haberin daha önceden duyurulmaması için aralarında söz birliği etmişlerdi. İleride göreceğimiz gibi sözlerinde durmayanların neler kazandıkları, duranların ise neler kaybettikleri üzerinde dedikodular senelerce sürüp gidecektir.

Hükümetin yukarıdaki açıklamasının ilanından sonra, ertesi gün İstanbul'daki Osmanlı Bankası direktörleri Forster ve Deveaux, Mahmut Nedim Paşa'ya şu cevabı yazacaklardır:²

"Babialı'nın günün şartları gereğince kamu borçlarının kuponlarının ancak yarısını ödeyebileceğini ve ödenen kısımlar için tahsis edilecek varidatın başka borçlarla zaten tahsis edilmiş olan varidatı göstermesi ile ilgili kararın açıklanmasını büyük bir

hayretle müşahade edilmiştir. Aslında bu alacakların haklarını en ağır bir şekilde ihlal etmek anlamına gelmektedir.

"... bu arada almış olduğunuz ve sonuçlarını asla öngöremediğinize inandığımız bu karara karşı Zat-ı Alileriniz nezdinde protesto ediyoruz.

"İlk olarak kendi namımıza temsil ettiğimiz önemli ağırlığı olan menfaatleri sahipleri namına protesto ediyoruz. Türkiye borçları tahvillerini ellerinde bulunduran namına bunlara aracılık eden kurum olarak protesto ediyoruz. Osmanlı hükümeti taahhütlerini bugün olduğu gibi yerine getirmemekle bütün alacaklarının haklarını ihlal etmekle kalmayıp İmparatorluğun itibarını sağlamlaştırmak şöyle dursun tamamen ortadan kaldıracaktır.

"Sözüme son verirken böyle bir kararın devletin Bankası olan Bankamıza haber verilmeden alınmasına hayret etmekte ne kadar haklı olduğumuzu da bildirmek isteriz."

Bu mektup hiçbir sonuç vermemiştir. Osmanlı Hükümeti bu mektuptan üç gün sonra bir resim tebliği ile Osmanlı Bankası'nı bu işi düzenlemeye mecbur etmişti.

Gerçekte, Mahmut Nedim Paşa'nın böyle bir kararı daha önceden Banka'nın müdürlerine açıklaması mümkün değildi. Zira, bunlara yapılacak açıklama bütün Avrupa bor-salarında spekülasyona yol açacak ve durum daha da vahim olacaktı. Bankacıların böyle bir konuda sır tutmaları mümkün değildi. Zaten, ilerde göreceğimiz gibi bu kararı imzala-yanların da bu işi önceden öğrenmenin faydasını kullanıp kullanmayacakları bir tartışma konusu idi.

Fakat asıl önemli olan, bu kararın alınmasından önce İngiliz ve Fransız elçilerinden bu konuda izin alınmış olması idi. Bu konuda Mahmut Celalettin Paşa³ durumu şöyle açık-lamaktadır:

"Mahmut Nedim Paşa bu nazik durumu hiç nazarı itibare almadan Munzam Borçla-rın tahsisatı için 14 milyon lirayı yarıya indirmeyi ve bu yolla hazineye kalacak 7 milyon liranın 5 milyon lirası ile hazinenin masraf açığını kapatmak üst tarafını da fevkalade askeri masraflara (Hersek ihtilali dolayısı ile) karşılık, yapmayı düşünerek, Sultan Aziz'in rızasını aldıktan sonra bu fikir ve mütalasını mahremane olarak İngiltere ve Fransa sefirlerine aç-mış idi. Onlar yalnız devletlerinin tahtı kefaletlerinde bulunan bir istikrazın istisnası şartı ile böyle bir indirimi icraya muhalif görünmediklerinden, evvela bu husus Adliye Nazırı Mithat Paşa ve Serasker Rıza Paşa ve Hariciye Nazırı Saffet Paşa ve Ticaret Nazırı Damat Mah-mut Paşa ve Maliye Nazırı Yusuf Paşa ile müsteşarı Sait Efendi'den oluşan bir yüksek en-cümende mevkiyi müzarekeye koyup, İngiltere ve Fransa sefaretlerinin buna bir şey deme-yeceklerini tahriren ve şifahen beyan eylediklerinden dahi bahis edilerek kaleme almış olduğu kararnameyi bu heyete kabul ve imza ettirmişti..."

Böylece, Maliye ve borsa tarihine Mahmut Nedim Paşa olayı olarak geçen ve dedi-koduları yıllarca sürüp giden bir dizi olay, birbiri arkasından gelip gidecekti.

Kararı alan komisyon azalarının kimliği: Bankerleri aldatan devlet adamları

Mahmut Nedim Paşa, ötedenberi hükümet kararlarından Galata ve Avrupa Borsalarına etki yapacak olanları önceden haber almakla şöhret yapmış büyük bankerleri ilk defa atlatan kişi olarak da ün yapmıştır. Aslında, bu kararı alanlarının tümünün samimi ilişkiler içinde olduğu banker ve sarraflar vardı. Hatta bunlardan bazılarının bu tür haberleri için sarraflarından muntazam aylık bile aldıkları rivayet olunmakta idi. Fakat bu defa bankerler atlatılmışlardı. Gerçekte Mahmut Nedim Paşa başta olmak üzere, bu komisyona dahil olanlardan bazılarının, haberi kendi adlarına Galata Borsası'nda değerlendirerek büyük para kazandıkları muhakkaktı; ama, bu işi büyüklerle değil küçüklerle yapmışlardı.

Bu haberi önceden bilen komisyon azasından hangilerinin bu işten ne kadar faydalandığı büyük dedikodulara sebep olmuştur. Servetifünün dergisinde "Ricali Mühimmeye Siyasiye" başlığı altında son Osmanlı siyaset adamları hakkında bir dizi yazı yazmış olan Ali Fuat, Sadaret Müsteşarı Sait Efendi ile bu konuda yaptığı konuşmayı şu şekilde aktarmaktadır:⁴

"Sadaret müsteşarlığında bulunduğum esnada bir Ramazan günü Mahmut Nedim Paşa beni yanına çağırdı. Kendi riyasetinde malum kişilerden oluşan bir komisyon teşkil ederek benim de bulunacağımı ve müzakere olunacak madde gayet mahrem olup, şayet harice bir şey sızarsa mutlaka heyetten biri tarafından açıklanmış olacağından, mesuliyeti de heyete ait olacağını ve o nisbette şedid olacağını beyan etti. Sadaret odasında içtima olunup alınacak kararın gizliliğini temin için heyetçe yemin edildikten sonra konsolide faizlerinin yarıya indirilmesine karar verildi. Müzakerenin sonunda odama avdet ettim. O akşam sair ahbablarımla birlikte büyük pederin tarafından iftara davetli idim. Daireden çıkmak üzere hazırlanırken eskiden beri tanışmış olduğum banker Hristaki'nin geldiğini haber verdiler. Hristaki mahrem bir şey ifade edeceğinden bahisle odaya kimsenin girmemesini rica ettikten sonra bazı zevattan oluşan bir komisyon olmuş, siz de hazır bulunmuşsunuz, konsolide faizlerinin yarısının tenziline karar verilmiş, bu doğru mudur, dedi. Ben külliye inkâr ile öyle bir karardan asla malumatım olmadığını ve komisyonun başka bir husus için toplandığını söyledim. Sait Efendi saklama, tafsilat vermeye hacet yok, evet yahut hayır de kâfidir, diyerek çok ısrar ettiyse de ben yine inkârda bulundum. Fakat gizli tutulmasına bu kadar önem verilen bir işin açığa vurulması bana istinat olunur diye telaş ettim. Akşam iftara gidince ahbablar halimdeki anormalliği görünce sebebini sordularsa da, renk vermeyip vücutça rahatsızlığımı ileri sürdüm. Bir iki gün sonra Hristaki tekrar odama gelerek Sait Efendi hem bana, hem kendine ettin, inkârda o derece ısrar ile cesaretimi kırmasaydın, borsaya gidip konsolid oynayarak otuzbin lira kazanacaktım. Hasıl olan kazancın yarısı bana, yarısı sana ait olacaktı. Halbuki bazıları bu karardan istifade ederek külli menfaat temin etmişler, dedi. Sonradan durumlar çok değiştikten ve ben de ihtiyar bir tekaüt olduktan sonra, bir gün Mahmut Nedim Paşa'ya Boğaziçi vapurunun kamarasında tesadüf eyledim. Hristaki'nin sözlerini hikâye ederek latife yolu ile işi gizli tutma konusunda o kadar sıkı tembihinizle bana on beş bin lira kaybettirdiniz, dedim. Gülerek bir daha elime fırsat geçerse ben onu sana cebir ettiririm, diye mukabelede bulundu."

Yine Ali Fuat Efendi'nin yazdığına göre, Cevdet Paşa'nın tarihçi Lütfü Efendi'ye yazdığı ve Tarih Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan mektuplarında adı geçen komisyon-

da bulunan Maliye Nazırı Yusuf Paşa verilen kararın ertesi günü Borsada icra edeceği tesirâtı düşünerek konsolid oynamış olmak gibi bir zan altında kalmamak için o akşam evine gitmeyip, Sadrazamla birlikte doğru onun konağına gitmiş ve gece saat altıya kadar orada ikametle, Mahmut Nedim Paşa hareme çekildikten sonra evine dönmüştür. Aslında kendisinin epeyce konsolidesi olduğu halde ammenin zararından istifade etmemiş olmak için onları bile değiştirmemiş olduğu anlatılmaktadır.

Bu komisyonda mevcut bulunanlardan kimlerin bu kararı borsada kendi lehlerine değerlendirerek para kazandıkları konusunda kesin bilgi mevcut değildi. Mahmut Celalettin Paşa da bu konuda şunları söylemektedir:⁵

"Halk bu ani gelen ve her şeyi altüst eden mesele karşısında büyük zararlara girerken dahili meclisi meşveret (komisyona dahil olanlar) olan zevatın bir gün evvel verilen karar üzerine Galata mezasında aşağı bedel ile afiyen satın almış oldukları tahvilat farkı fiyatından binlerce altın kazanmakla iştigal eylediler..."

Bu ifadeden anlaşıldığına göre, Mahmut Celallettin Paşa bütün komisyon üyelerini itham etmektedir. Aslında ellerinde konsolid olanlar bunları o günkü kurda satıp parası ile, konsolid değerlerinin kararın açıklanmasından sonra düşeceğini bildiklerinden, bu düşük fiyatlar üzerinde vadeli hava oyunu operasyonuna girişmişlerdir. Konsolidleri olmayanlar ise, aynı işi ellerindeki para ile yapmışlardır. Borsa fiyatlarının yarıya inmesi dolayısı ile bunun hava oyunlarına etkisi yüzde binden fazla olmuştur.

Kimlerin bu işten para kazandıkları kesin olarak bilinmemekle birlikte, komisyon azaları yazdıkları kitap, hatırat ve beyanatlarında bu işten Mahmut Nedim Paşa'yı mesul tutmuş ve Rus sefiri İnyayçef ile birlikte bu karardan büyük paralar kazandığını iddia etmişlerdir.

Nitekim Mithat Paşa "Teb sireyi İbret" ve "Miradı Hayret" adlı yapıtlarında Mahmut Nedim Paşa'yı itham etmekte ve alınan kararın kötü etkilerini ortaya koyarak şöyle demektedir: "Mahmut Nedim Paşa Düyunu Umumiye faizlerinin yarı yarıya indirilmesini düşünerek ve Sultan Aziz'e ard edip iradesini alarak doksaniki senesi Ramazanında bir gün vükela'dan bazılarını yanına çağırarak durumunu açıklayıp ve iradeyi seniye'yi içeren tezkereyi koynundan çıkararak ortaya koyması üzerine tahvilat sahipleri ekseriyetle Avrupa halkı olmaları ile ilk evvela onların muvafakiyeti alınması lazım geleceği orada bulunanlar tarafından açıklanmışsa da, bu madde evvelce ecnebi devletleri sefaretleri ile kararlaştırıldığını ve faizlerin yarısının ödenmemesine onların da muvafakatları hasıl olduğunu ifade ettiğine ve iki gün sonra aktolunan Meclisi Vükela'da da ifadesini tekrar edip zaten maslahat iradeyi seniye ile kararlaştırılmış bulunduğuna göre adı geçen karar cümle tasdik ile mazbatası mühürlendiği ve bu mazbatanın takdimi için gerekli arz tezkeresinin sefaretlerin dahi muvafakatleri elde edilmiş bulunması ile tam bir emniyet gelmiş olduğu halde ertesi gün Fransa ve İngiltere sefaretlerinden hayret ve telaş içinde bu işe dair vukubulan sualler üzerine Mahmut Nedim Paşa'ya gidip durumu açıklamasını istedik. Cevaben aldığımız ifadesine nazaran kendisinin evvelce muvaffakleri alındı dediği sefaretlerden maksadı, Rusya sefareti olduğu anlaşıldığı" şeklinde bir açıklama yapıyor.

Oysa Mahmut Celalettin Paşa şu açıklamayı yapmaktadır:⁶ "Sultan Abdülaziz'in muvafakati ile bu fikir ve mütalasını mahremane olarak İngiltere ve Fransa seferlerine açmış idi. Onlar yalnız devletlerinin kefaleti altında bulunan bir istikrazın istisnası şartı ile böyle bir

tenzili icraya muhalif görünmediklerinden..." buna göre İngiliz ve Fransız seferleri de bu işin içinde görülmektedir. Sefirlerin faiz ve ana para ödemelerinin yarıya indirilmesi ile Galata ve Avrupa Borsalarında Osmanlı tahvilatının değerinin düşüşünden haberdar olarak onların da bir kısım Osmanlı vükelası gibi borsada işler çevirdikleri konusunda kesin bilgiler elde edemedik.

Gerçekte Mahmut Nedim Paşa'ya devlet borçlarının faizlerinin yarı yarıya indirilmesinde bazı Galata Bankerlerinin akıl hocalığı yaptığı iddiası vardır. Hükümetten 1874 yılında %25'e varan faizle alacaklı duruma girmiş olan bazı Galata Bankerleri, alacaklarını tahsil edebilmek için kendilerine tahsisat kalması maksadına uygun olarak dış ve iç devlet borçlarının faiz ve ana para ödemelerinin yarıya indirilmesinden başka çare görmüyorlardı. Diğer taraftan, Avrupa'da faiz haddi %5'i geçmediği halde, Batılı bankerler ve bankalar "risk" payı diye bunu %15'e kadar yükseltmişlerdi. Oysa o zamana kadar Osmanlılardan alacaklı olan bu banka ve bankerler, böyle bir risk altına girdiklerini gösterecek hiçbir olay ile karşılaşmamışlardı. Osmanlı hükümetleri borcu yeni bir borçla ödemek pahasına da olsa, taahhütlerini yerine getirmişlerdi.

Mahmut Nedim Paşa'nın bu kararı Rusya sefiri İnyacıyef'in istek ve desteği ile aldığı şeklindeki rivayetlere gelince bunları da yorumlamakta fayda vardır. Ruslar, Bosna-Hersek isyanları ile Karadağ ve Sırbistan'ın toprak edinmek üzere savaş açmalarında büyük rol oynamıştı. Bundan maksadı Osmanlı devletini altından kalkamayacağı bir mali yük altına sokmak ve bu suretle açacağı bir savaşta Osmanlıları Batı kredisinden yoksun bırakmaktır. Gerçekte de 1877 Rus savaşında Osmanlı Hükümetleri çok ağır şartlara razı olmalarına rağmen Batı'dan kredi sağlayarak ordularını donatmamıştı. Buna karşılık üstün askeri olanaklara sahip Rusya, Osmanlı ordularını bütün cephelerde mağlup edebilecek duruma girecekti. Batılı Mali tarihçiler, Mahmut Nedim Paşa olayı ile Rusya yenilgisi arasında ilişkiyi bu şekilde yorumlamaktadır.⁷

Mahmut Nedim Paşa, ilerde de göreceğimiz gibi, mali işlerde bilgili daha doğrusu müşavir kullanmakta hünerli bir devlet adamı sayılabilir. Karşısında çok yönlü ve güçlü bir muhalefet gurubu bulmuş olmasına rağmen, daima kendisini savunmasını becermiştir. Bu konuyu ileride ele alacağız. Mahmut Nedim Paşa'ya muhalefet eden basından bir örnek vermek suretiyle bu kısmı tamamlayalım.⁸

"Kuriye Doryan anlı şanlı bir gazete imiş! Mahmut maliye bendine verdiğimiz cevabı pek güzel anlamış da hulasasına karilerine dahi anlatmaya çalışıyor.

Biz demişiz ki Mahmut Nedim Paşa üç milyon açıktan iki milyonu kapattığı için canidir!..

Biz demişiz ki yüzde onbir ve üç çeyrek ile bir istikraz akdettiği halde bu istikrazı yüzde dokuza akdetmek mümkündür.

Eğer biz böyle bir lakırdı söylemişsek canibine teri kadar gazezkâr olalım.

Apaydın, hesap belli: Mahmut Nedim Paşa üç milyon açıktan ikisini istikraz ehveniyeti reji ve tenkihat hasılatı ile kapatmış. Fakat buna karşılık yeniden ikimilyon duru müteferrika hasıl etmiş. Bu halde açık yine üçmilyon olmuş. Arayerde "kazandım" dediği iki milyon istikraz ehveniyeti ve reji tenkihat hasılatı dahi kapanmış.

Canibine teri anlamak isterse elbette şu hakikati anlayabilir. Anlamak istemediği surette ise onun anlatmak istediği ağızlara da kimse havalaeyi sem (kulak vermek) itibar edemez."

1. Mahmut Kemal İnal, age, s. 289.
2. Mahmut Nedim Paşa Operasyonu ile Osmanlı Finans Tarihine geçen olayları Batılı Osmanlı tahvil sahipleri tarafından nasıl karşılandığı ve yorumlandığı hakkında bilgi edinmek için en önemli eser: "La Banqueroute Turque" Benoit Brunswik Paris 1875
3. Mahmut Celalettin Paşa, age, s. 91-98.
4. Ali Fuat "Ricali Mühimmeyi Siyasiye" Serveti Fünun dergisi sayı: 1531-57, 27 Aralık 1925.
5. Mahmut Celalettin Paşa, age, s. 93.
6. Mahmut Celalettin Paşa, age, s. 97.
7. Du Velay, age, s. 334-336.
8. Tercümanı Hakikat, Günlük gazete, 5 Ekim 1875, s. 3.

M. DIAMANTI & P. ZERVOS
AGENTS DE CHANGE
BOURSE TÉLÉGRAPHIQUE
DIAMANTI
TÉLÉPH PÉRA NO. 893

Constantinople, le 16 Janvier 1923
Achuse
de l'Excellence H. Hilmy
d'ordre et pour compte
des valeurs
spécifiées ci-dessous.

Echéance

500 Lira	Permission d	135	
	conv.	0.50	
		135.50	677 50

1923
ZERVOS
CONSTANTINOPLE

Nota : Les opérations sont soumises aux règlements et usages de la Bourse dans laquelle elles sont faites.

Makbuz

Mahmut Nedim Paşa Olayı -3

Mahmut Nedim Paşa'nın kendini savunması ve Bankerlerin Oyunu

Faiz ve Ana para taksitlerinin yarıya indirilmesinin akisleri, yorumu ve Mahmut Nedim Paşa'nın savunması

Mahmut Nedim Paşa'nın tek başına karar verip, sonra Sultan Abdülaziz'i, daha sonra da Heyeti Vükela'yı ikna ederek yaptığı bu operasyon, -Avrupa gazetelerinin çoğunda birinci sayfalarda yer alırken- çeşitli yorumlara da yol açmıştır.

İstanbul'da çıkan "Journal de Constantinople" ve "La Turquie" gibi dergiler, sansür dolayısıyla pek yorum yapamamışlardı. Fakat Avrupa gazeteleri, o zaman ayrı posta idarehanelerine sahip olan yabancı postalar vasıtası ile İstanbul'a, Avrupa'nın bu konudaki görüşlerini aksettirmiştir. Ancak bir iki gün sonra, bunların da yurda girmesi yasak edilmiştir. Diğer taraftan Mahmut Nedim Paşa, bir kısım iç ve dış basını kendi tarafına çekmeyi de başarmıştır. Aşağıda metnini vereceğimiz müdafaası, yerli gazetelerin hemen tümünde yayınlanmış ve bazı önemli Avrupa gazetelerinde özetі çıkmıştır. Aslında Mahmut Nedim Paşa'nın minareye kılıf geçirecek bir güçte olduğu anlaşılmaktadır.

Adı geçen operasyona, hatta bu operasyonun yapıldığı günlere kadar Osmanlı tahvilatının ana para ve faizleri muntazam ödendiğinden, geliri de Avrupa seviyesinin üstüne çıktığından, özellikle Fransız ve İngiliz küçük tasarruf sahipleri dahi bir tahvilata büyük rağbet göstermişlerdi. Bu rağbet Osmanlı tebası tasarruf sahiplerinde de görölmeye başlamıştı. Mahmut Celalettin Paşa bu konuda şu yorumu yapmaktadır: ¹

"Avrupa'nın şu rağbeti giderek tebayı Osmaniye'ye dahi sirayet etmekle pek çok adam mal ve mülkünü ve kadınlar küpesini satarak eshamı umumiye tahvilatı ve ikramiyeli demiryolu senedatı tedarik etmiş ve evlerini idare için bu kağıtlardan vakıf yapılmış ve eytam akçeleri ile tahvilat satın alınmış, velhasıl eline beş on altın geçen adamların çoğu ya eshamı umumiye veya demiryolu tahvilatından kağıt tedarik ederek faizinden istifadeyi her türlü esbabı tahsise tercih eylemiş idi."

"Bu rağbeti umumiye ile serveti ahalinin kısmı küllisi kağıda çevrilmiş olup, iktisat ilminin kaidelerine uygun olmayan böyle bir tehlikeli ticarete dahilen herkesin rağbet göstermesi ise Fransa ve İngiltere ve sair Avrupa Milletlerinden bir çok senedat sahibi varken, Devleti Osmaninin faizleri vermemek ihtimali olamayacağını ve vadesi gelmiş taksitlerin nasıl olsa devletçe istihsaline çalışacağı vadesinde bir emniyeti gayri maddiye de yerleşmiş idi."

Gerçekte Avrupa küçük tasarruf sahiplerinin büyük ölçüde rağbet gösterdiği Osmanlı tahvilatı ve senetleri, dahilde de büyük rağbet görmüştü. Herkes para biriktirmeye ve bunu borsada değerlendirmeye başlamıştı. Fakat Mahmut Nedim Paşa'nın borç ve ana para taksitlerini yarıya indirme kararı alması, işte en çok bu yerli ve yabancı küçük tasarruf sahiplerini sarsmıştı. Aslında yıllık faiz ve ana para ödenmesi yarıya indirilmişti, ama ödenmeyen yarım için yeni tahvilat verecekti. Bir bakıma tahvilat sahipleri için hiçbir zarar bahis konusu değildi, hatta hesap yapıldığında bazı avantajlar bile vardı. Fakat işin Galata ve Avrupa Borsalarına aksi farklı olmuştur. Osmanlı tahvilatının borsa değerleri yarı yarıya düşmüştü. Verilen teminata kimse inanmamıştı. Nitekim Avrupa'nın her tarafındaki Osmanlı Tahvilatı sahipleri "Türkler bizi dolandırdı" diye feryada başlamışlardı. Mahmut Celalettin Paşa bu konuda şunları yazmaktadır:² "Teminatı resmiyeye hiçbir taraftan itimad olunmak ve şu karar Fransız ve İngiltere ahalisine pek ziyade giran (ağır) gelerek senet hamilleri sefirlerimizi tahkire başladıkları gibi, gazeteler şiddetli hücumlarla dolu makaleler neşri ile Türkler bizi dolandırıp, altınlarımızı sefahat uğrunda yok ettiler, bunların bankası Avrupa için müzirdir, nidaları ile her tarafta bağırıp çağırdılar ve İngiltere Parlamento-su'nda Gladstone gibi şiddetli muhalifler uzun nutuklar iradı ile efkârı umumiye-yi Osmanlı taraftarlığından çıkardılar."

Rus Sefiri İnyacıyef

Cevdet Paşa

Bu kararın verilmesinde en büyük rolü oynayan Mahmut Nedim Paşa, bu karara iştirak eden komisyon azalarının da kendisi kadar sorumlu olduklarını iddia ederek, bu konu-

da yazılı bir açıklama da yaparak kendini savunmuştur. Bu açıklamanın önemli yerlerini buraya aktarmakta yarar vardır:³

"İkinci Sadaretimde devletin maliyesinin inhitat ve izmihlaline (yok olmasına) tesadüf ederek Esat Paşa merhumun daha evvel ki sadaretinde ıslahatı maliye komisyonundan yalnız senelik otuz-kırkbin kese kadar maaş tenzilatından başka bir faal sonuç göremediği anlaşılmış ve Hersek galilesi masarifi fevkaladesi dahi ortaya çıkarak devlet hazinesi iflas derecesine gelmiş olduğu herkesin ağzında dolaşıyordu. Encümeni vükelada dahi Maliye Nezaretinden açıklanan gelişmeler ile bu husus tamamı ile anlaşılmış olduğu halde, Avrupalı alacaklıların faizlerinden bazı senedatın taksitlerinin ödeme zamanı gelmekle bu hesabın mukavele gereğince yarı taksitlerine kefil olan Bankı Osmanî heyeti Babıali'ye celbolunarak taksidi ödeme zamanı gelen faizlerin yarısı için yardımlarına müracaatla mukavelenin hükümlerine göre hareket etmeleri tebliğ edildi. Bu mukavelenin sermaye karşılığı olan nakidi Devlet Hazinesinden alınmış ve vilayetlerden mürettebatı buna dair teminatı izaya (yok olmuş) olduğundan artık banka dahi taahhüdünü yerine getirmek kudretinden yoksun olduğunu adı geçen heyet bildirmiş ve rehin verilmedikçe faizlere akçe bulunamayacağı anlaşılmış ve Maliye Nazırı Yusuf Paşa dahi bankanın şu iddiasını tasdik ettiğine ve tediye zamanı pek ziyade yaklaştığı için vükela arasında yine bunlarla müzakere ile bir çare bulunması zarureti binaen, bunun için bir encümeni mahsuse teşkili ile hazinenin durumu ve bankanın bu işin içine dahil edilmesi ve taksitlerin vadesinin gelmesinde para verilmezse bundan ileri gelecek durumu ve protestoların ne olabileceği konusunda müzakereye başlamıştır. Banka direktörü de bankada kalıp henüz hiçbir rehine bağlanmamış olan beşmilyonluk altını umumiye rehine koymak ve yüzde otuza kırp faizi verilmek üzere sekizyüzbin altından ziyadece gerçekleşen faizin taksidini vermek suretinden başka bir tedbir kabul olamayacağı Nezareti Maliyeden bildirilmesi ve taksidin şu süratle ifası zaruri olarak meşveret meclisinde herkesçe kabul olunmuş ve artık gelecek takside elde rehin konacak bir şey kalmadığından şimdiden bir çare aranması Maliye Nazırı hazretlerine meclisçe tavsiye edilmiş olduğu tutulmuş olan mazbata da görülebilir.

Gelecek taksidin ödenmesi için tutum tavsiyesinin her zamankine hiç benzemeyeceği için ortaya konulan ve alacaklılara güven verecek şeklin faizi ağır faizli diğer bir borç ile ödemenin kendi içinden gelen itimatsızlık yüzünden herhangi vasait ve tedbire teşebbüs edilse dahi olumlu sonuç hasıl edemeyeceğinden, senedat faizlerinin hafifletilmesinden başka çare kalmayıp onda dahi Avrupalıların büyük gürültü koparmalanna mani olmak lazımdı. Esat Paşa zamanında teşkil kılınıp sonradan devam eden ıslahatı maliye komisyonundan beyan olunmuş olmakla şu hallerin üzerine İngiltere sefiri Mösyo Elliot hazretleri ile bir mülakatı mahremanede Avrupa faizlerinin ödenmesinde kararlaştırılmış olan tasavvurat ve müşlikat, bankadan gösterilen muamelat konusu açılarak maliye hazinesince ya genel bir geçici müddet ile faiz verilemeyeceğini ilan etmek veya yine geçici bir müddet ile faizleri yarıya indirip verilmekten başka mümkün olabilecek tedbirlerin bulunmadığını iki tarafça itiraf kılındıktan sonra yanya indirmeye dair olan ikinci şık uygulanması tercih edilmiştir. Böyle bir teşebbüsat gerekli ve kaçınılmaz olunca senedat sahiplerinin zarara girmelerine sebep dahi olsa menfaatlerinden bütün bütün mahrum kalmamalarını önlemiş olduğu saptanmıştı. Zorunlu yapılması gereken bu işler ve hazinenin durumu özellikle vükelaya açıklandığında hasıl olan fikirlerde birleşme ile yapılan mazbata üzerine elde edilen Padişahın iradesi gereğince faizleri yanya indirme maddesinin ilanına geçileceği esnada Rusya Sefiri İnyaçyef kendisine malumat verilmeksizin böyle bir ilanı Rusya Hastahanesi'nin idare

sermayesi yapımı olan "Bon dö trezor" senedatının tenzilinden ortaya çıkan zararı konu etmiş ve bir de Rusya sefaretinin tanımayıp, İngiltere ve Fransa sefaretleri ile müzakere ile yetinilmesini protesto ettiği Hariciye Nezaretince dahi malum iken işbu indirimin güya Rusya Sefaretinin isteği ile yapıldığına dair neşriyatın aydınlar ve vükelanın isteği ile olduğu ve karara dair mazbataya imza koyan kişilerden çıkmış olduğu ne derecede garazkârlık ispat ve ilan eylediği insaf sahiplerinin kabul edecekleri aşîkârdır."⁴

Gerçekte Rusya Sefirinin, bu işin kendisine haber verilmeden yapılmış olduğuna itirazı Cevdet Paşa'ya göre, kendi aybını örtmek içindir. Hele Mithat Paşa ve adları saptanamayan bazı diğer vükelanın bu işi önceden öğrenmeyi kendi çıkarları için ne şekilde değerlendirdikleri, uzun müddet, bir dedikodudan da öteye kamuoyunu meşgul etmiştir. Cevdet Paşa bu konuda "Tezakir"de şunları yazmaktadır:⁵

"Mithat Paşa, geceden kendi sarrafı (Hristaki veya Zarifi'den biri) ile haberleşip ferdası henüz keyfiyet duyulmadan kendi hesabına külli konsolid satmış olduğu haber alınmış ve iki saat sonra keyfiyet ilan olundukta Eshamı Umumiye'nin fiyatı defaten nisfa inmekle Mithat Paşa, bundan külli meblağ kazanmış ise de dameni iştiharı lekelenmiştir. Diğer rüfeka'sının malumatı meçhul olup fakat Mahmut Paşa ile Rusya elçisine mensup olan sarraflar, külliyetli kağıt satıp çok para kazandıkları tahakkuk etmiştir."

Gerçekte Mithat Paşa'nın bu işe ne kadar bulaştığına, daha sonra Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde sarrafların oynadığı rolü belirtirken de değineceğiz.

Rusya sefirinin, bu faiz ve ana para taksitlerinin yarıya indirme kararındaki rolü de açıktır. Aslında İnyacıyef bir taş ile iki kuş vurmuştur. Amacı politikacı olarak Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa'nın arasını açmak olduğu için, bu işte Mahmut Nedim Paşa'yı kullanması zor olmamıştır. Ancak, bir taraftan da bu işi borsada değerlendirip büyük paralar kazanması, İstanbul'daki yabancı elçilerin yabancı olmadıkları bir iş sayılabilir. Bu işi onun gibi daha evvelden öğrenmiş olan Fransız ve İngiliz elçilerinin aynı yolda yürümediklerini iddia etmek de zordur.

Aslında bu olay Avrupa borsalarında da benzer skandallar yaratılmıştı. Nitekim Mahmut Celalettin Paşa "Miradı Hakikat"⁶ de, sonradan bu tenzilatı muhalif olduklarını beyan eden vükelanın, kararı imza ettikleri halde bu işi Mahmut Nedim Paşa'nın üstüne attıklarını söyler, sonra da, İngiltere'nin İstanbul sefiri Sir Henri Elliot'un bu olaydan bir ay evvel bilgi sahibi olarak, durumu ayrıntıları ile Lord Derby'ye bildirdiğini açıklar. Sefir bu bildiride, faiz ve ana para ödemelerinin yarıya indirilmesini tek çıkar yol olarak göstermiştir. Mahmut Celalettin Paşa, İngiliz senedat sahiplerinin kendi sefirlerinin de kabul ettiği bir gerçeğin kendilerine verdiği zararın baş sorumlusu olarak kendisini görmelerini haksızlık olarak değerlendirmektedir.

Mahmut Nedim Paşa'ya yüklenen bu hatalı kararın ne gibi sonuçlar doğurduğu hakkında Yusuf Ziya Paşa'nın 1 Mayıs 1881 tarihli İmparatorluğun mali durumuna dair Abdülhamid'e sunduğu bildirideki ifadeyi ele almakla, bu konudaki açıklamalarımızı şimdilik sona erdirelim.⁷

"...Herseklilerin ilanı isyan eyledikleri bir zamanda Mahmut Nedim Paşa kullanının konsolide hakkında ittihaz eylediği tedbiri, mali buhranımızın durumunu düşmana bildir-

mekle teşçini mucip ve İngiltere ve Fransa alacaklılarının hiddetini çekmiş olmakla nihayet bu tedbir, Rusya muharebesinde bizi Avrupalıların ianesinden mahrum etmiştir".

Mahmut Nedim Paşa olayında Bankerlerin oyunu

Mahmut Nedim Paşa'nın faiz ve ana para ödemelerini yarıya indirmek için hükümete aldırıldığı karar, heyeti vükelaya yakın bankerleri büyük zarara sokmuştu. Hiçbir ünlü bankerin bu karardan önceden haberi olmaması, bu bankerleri Avrupalı ortaklarına karşı da güç duruma sokmuştu. Artık Avrupalı bankerler ne Zarifi'ye, ne Hristaki'ye, ne Fernandez'e, ne de Tubini'ye inanır olmuşlardı. Avrupa borsalarında böyle bir kararın erkânı hükümete bu kadar yakın olan bankerlerce önceden duyurulmuş olmamasına bir türlü inanmıyorlardı. Fakat gerçek şu idi ki bu kararın alan kimseler arasında olan Mithat Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa, Mahmut Nedim Paşa'ya ve Abdülaziz'e karşı idiler. Hatta, ileride göreceğimiz gibi, Banker Zarifi ve Hristaki'nin finanse ettiği bir gizli cemiyet kurmuşlardı. Bu cemiyetin maksadı Abdülaziz'i tahttan indirip yerine Prens Murat'ı tahta çıkarmaktı. Murat da bu iş için bütün şahsi mal ve şöhretini ortaya koymuştu. Cemiyet gitgide büyüyordu; zira Şehzade Murat Efendi ikram ve hediye dağıtmakta çok hovardaca davranıyordu. Kurbağalıdere sırtlarındaki köşkünün toplantılarda yenilip içiliyor ve hediyeler dağıtılıyordu. Bütün Beyoğlu mağazaları ve esnafı Şehzade Murat'tan alacaklı idi. İşte faizlerin ve ana para ödemelerinin yarıya indirilmesi kararı alan vükelanın bir kısmı siyasi muhalifler oldukları halde bu karar ile ilgili haberi acaba neden kendi emelleri doğrultusunda onlara mali destek olan Hristaki ve Zarifi'den gizli tutmuşlardı? Bu konu cidden büyük önem taşımaktadır. Sırrı da halen çözümlenememiştir.

Gerçekte Hristaki ve Zarifi böyle bir haberi önceden duyup değerlendirmeyi Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'dan beklemekte idiler. En küçük bir işi kendilerine önceden açıklayarak hasıl olan kârdan hisse almayı adet edinmiş olan Mahmut Nedim Paşa, nasıl olur da milyonlarca lira kazandıracak bir haberi bu iki bankerden gizli tutmuştur? Bu haberi kendi namına başka sarraflar vasıtası ile borsada değerlendirdiği muhakkak görüldüğüne göre, sarayın en büyük alacaklısı Zarifi ve Hristaki'yi atlatması tabii sayılmak gerekir. Bu sebep de, bu iki bankerin kendisine ve Abdülaziz'e karşı olan hareketi finanse etmeleridir. Fakat bu hareketin içinde olan bu kararın alınmasında reyleri olan ünlü kişiler, gizli olarak yürüttükleri siyasi hareketi finanse eden bu iki bankere bu işi önceden neden haber verip içinde bulundukları mali sıkıntıyı bir defada halletmemişlerdir?

Aslında Mithat Paşa ve arkadaşlarının Hristaki ve Zarifi'den bu haberi gizlemelerinin bir sebebi vardı. Bir defa yemin etmişlerdi ve bu yemini tutmanın ileride siyasi hayatlarında büyük bir koz olarak kullanmanın gücüne inanmışlardı. Fakat asıl önemli olan onlar için Mahmut Nedim Paşa'yı yıpratmak, acze düşürmek idi. Haberi, yemine rağmen Borsa'da değerlendirip para kazanan Mahmut Nedim Paşa'nın olması muhalifleri tarafından çok iyi kullanılmıştı. Medrese öğrencilerinin bu kararın takip eden günlerde giriştikleri hükümet aleyhine nümayişlerde hep bu tema kullanılmıştı. Fakat asıl maksatları Mahmut Nedim Paşa ile Hristaki ve Zarifi'nin arasını açmaktı. Bu iki banker haberi önceden alamadıkları için yalnız kendileri para kaybetmekle kalmamışlar, Avrupalı ortaklarını da zarara sokmuşlardı. Bu sebeple, Mahmut Nedim Paşa'yı görünürde böyle bir kararın hazırlayıcısı olarak itham etmekle beraber, Sarayın o günlerdeki para sıkıntısını gidermek için verdikleri avans-

lara karşılık olarak Mahmut Nedim Paşa'nın kendilerine gösterdiği yakınlığa ve dostluğa güvenmenin hayal kırıklığına düşmüşlerdi. Böylece bu iki banker de Saray ve Mahmut Nedim Paşa'dan uzaklaşarak Mithat Paşa'nın yönetimine gireceklerdir. Abdülhamit, katibi Besim Efendi'ye dikte ettirmek suretiyle yazdırdığı hatıralarında Banker Hristaki ve Zarifi'nin Şehzade Murat Efendi'ye bağlı "cemiyeti fesadiye" adını verdiği ve maksatları Abdülaziz'i devirmek olan kişilerden bahsetmektedir⁸ (Bu konuyu daha ilerde ele alacağız). Yalnız burada şuna işaret etmek isteriz ki, Hristaki ve Zarifi'nin bir taraftan Abdülaziz ve saraydan, diğer taraftan müsrif ve para harcamakla ün yapmış Şehzade ve Veliht Murat Efendi'den alacaklarını tahsil edebilmek için kurulan bu komiteyi finanse ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu iki bankerin yanında Köçeoğlu Agop adlı ünlü sarraf da yer almış ve böylece Mahmut Nedim Paşa ve Abdülaziz aleyhindeki kampanyanın finansmanı sağlanmıştır. Nitekim Mahmut Nedim Paşa'nın Abdülaziz'i rahatlatacak olan, Zarifi'nin komisyonculuğunu yaptığı dış kredinin alınamaması, muhalefetin bu kararı çıkarmamak için Medrese talebelerini toplantının yapılacağı gün Babıali önünde Mahmut Nedim Paşa'ya karşı nümayiş yapmalarına bağlanabilir. Muhalefet, Padişahın fermanı ile toplantıya gelen Mahmut Nedim Paşa'yı bu işten vazgeçirmeye çalışırken, aynı bankerden alınan paralarla bu işi düzenlemiş olmaları çok gariptir. Mahmut Nedim Paşa, öğrencilerin Babıali'ye yığılması ve kendisinin istifa etmesini istemeleri karşısında padişahın kredi için verdiği ferman ile birlikte Zarifi'nin bir milyonluk karşılıksız çekini de beraberinde alarak kaçmıştır. Zarifi'ye bu çekin Mahmut Nedim Paşa'ya verilmesini ve böylece işin arkası gelmeyince padişah nazarında bu istenmeyen kişinin mahcup olması ve küçük düşmüş olması, Mithat Paşa ve arkadaşlarının işine çok yarayacaktı. Nitekim öyle olmuştur. Sarayda öfke ile Mahmut Nedim Paşa'dan para bekleyen Abdülaziz, öğrencilerin Babıali'yi bastığını ve Mahmut Nedim Paşa'nın meçhul bir yere kaçtığını duyunca onu azletmiştir. Artık Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa'nın sona geldiğini anlayan bu iki banker, bu defa Şehzade Murat Efendi etrafında toplanan Mithat Paşa ve arkadaşlarını manen ve maddeten desteklemeye koyulmuşlardır. Hatta (ilerde göreceğimiz gibi) bunların çeşitli yerlerde yaptıkları toplantılara bile katılmaya başlamışlardır.

Gerçekte bu üç bankerin (Hristaki, Zarifi ve Agop) muhalefeti desteklemesinden çıkarları başka yönden de ele alınabilir. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın Avrupa'da teşkilatlandırdığı Genç Osmanlılar'ın Avrupa kentlerindeki yaşama ve yayın masrafları için Mısır ve İstanbul'dan yollanan paraların bu üç banker aracılığı ile gerçekleştirildiği anlaşılmaktaydı. Bu konuyu da ilerde daha açık bir şekilde ele alacağız.

Galata Bankerlerinin hristiyan ve azınlıklardan oluşması ve bunlardan Hristaki ve Zarifi gibilerin Rum ve Ortodoks camiası ile yakınlığı liberal ve insan haklarına tam saygılı bir anayasanın uygulanmasını gündeme almalarını gerektirmiştir, denilebilir. Mithat Paşa da liberal ve insan haklarına saygılı bir anayasa hazırlığı içinde olduğundan bunlarla kolayca işbirliği içine girmiştir. Özellikle Mithat Paşa'nın hazırladığı Anayasa -ki hazırlanmasında Namık Kemal ve Ziya Paşa da çalışmışlardı- liberal yani iktisadi sahada hür teşebbüs ve serbest rekabet ve dış ticarete her türlü himayeciliği reddeden, para ve kıymetli maden giriş ve çıkışlarını serbest bırakan bir yasa idi. Aynı şekilde, azınlıkları bütün hak ve eşitliklere sahip kılıyordu. Galata Bankerleri ise, zaman zaman Padişahın keyfi idaresinden ve Osmanlı hükümetlerinin Galata Borsasına müdahale şeklinden çok rahatsız oluyorlar, bü-

yük zararlara uğruyorlardı. Gerçi bu müdahalelerin arkasında çok zaman onlar vardı ve bu şekilde büyük paralar kazanmışlardı; ama, böyle bir idarenin sonu hakkında tedirgin idiler. Yaşayabilecekleri bir İmparatorluk istiyorlardı. Az kazanıp, daima Galata'da kalmak istedikleri açıktı. Bu sebeple, hukuk devletinin kurulmasından yana idiler. Hele liberal prensiplere sadık kalacak bir siyasi ve iktisadi ortam, onlara çok şey vadeliyordu. Nitekim ilk Kanuni Esasi ilan edildiği zaman, en büyük merasim Galata Borsa'sında yapılmıştı. Fakat olmadı. Osmanlı Rus savaşı geldi çattı, ümitler söndü. Bütün Abdülhamit II devrinde Galata Borsası yine eski entrika ve dönen dolapların, hatta siyasi oyunların ve jurnallerin arenası oldu.

1. Mahmut Celalettin Paşa, age, cildi evvel, altıncı cüz, s. 125.
2. Mahmut Nedim Paşa, age, cildi evvel, s. 126.
3. Ali Fuat, "Ricali Mühimmeyi Siyasiye" Servetü Fünun dergisi, s. 1533-59, 31 aralık 1925.
4. Mahmut Nedim Paşa'nın bu iddialarına Avrupalı Osmanlı Tahvilatı sahipleri adına yazılı ve sözlü olarak çok şey söylenmiştir. Bu konuda B. Brunswick "La Crise Financiere en Turquie", Paris 1874 ile Du Velay "Essai sur les finances Ottomanes" Paris 1911, s. 58 ve devamında bu iddialardan örnekler mevcuttur.
5. Cevdet Paşa, "Tezahir", Hazırlayan Cavit Baysun, Tarih Kurumu Y.: cilt 1, s. 105.
6. Mahmut Celalettin Paşa, age, cüz 2, s. 52.
7. Zeki Pakahn, age, cilt 3, s. 147.
8. Abdülhamidi Sani'nin notları, Yayına hazırlayan, İ. Mahmut Kemal, "Türk Tarih Encümeni Mecmuası" 1926, sayı 13 (90), s. 60-64.

Bankerlerin Abdülaziz ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya oyunu

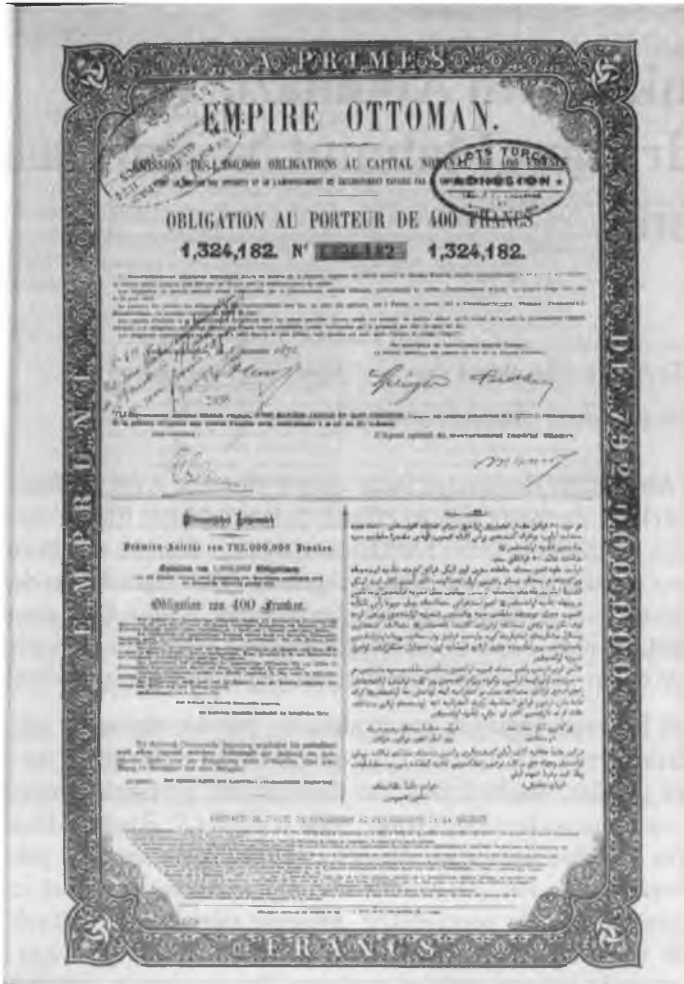
Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa'nın sonunu getiren olaylar: Bankerlerin Oyunu

Sultan Abdülaziz'i devirmeye karar vermiş Hüseyin Avni, Mithat, Rüştü Paşalar ile onların destekçisi durumda olduğu bilinen Şehzade Murat Efendi'nin arzu ve niyetlerinde başarıya doğru gitmelerini hazırlayan olayların basında Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa'nın bankerlerle olan ilişkileri gelmektedir. Eğer bankerler Padişahı ve sadrazamını desteklemeye devam etselerdi ne Mahmut Nedim Paşa devrilebilir, ne de Abdülaziz azledilebilirdi. Kaldı ki, ilerde göreceğimiz gibi, aynı bankerlerin karşı tarafta geçmeleri ve onları paraca desteklemeleri, bu güç kaymasını iyice açıklamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde, paranın büyük bir güç olduğunu, iktidarı ele geçirmek veya elde tutmak için paradan başka hiçbir şeyin işe yaramayacağını kabul etmek gerekir. Nitekim, medrese talebelerinin ayaklandırılmasında muhalefetin ne kadar para harcadığını bilmiyoruz, ama o günlerde Banker Hristaki'nin sık sık Sultan Murat'ın köşküne uğradığını doğrulayabiliriz. Buna karşılık, parasızlığın Mahmut Nedim Paşa'yı, hem Padişah hem de muhalifleri karşısında nasıl aciz bıraktığı da aşağıdaki açıklamalarımızda görülecektir. Medrese talebelerinin Babıali'yi kuşatmalarına ve şehirde bir ihtilal havası yaratmalarına karşılık, Mahmut Nedim Paşa'nın dostu Rus sefiri İnyaçyefin yabancı sefirleri toplayıp "Bu ayaklanma hristiyanlara karşıdır; bir kaç saat sonra hristiyanları Türkler kesmeye başlayacaklar, tedbir alalım, asker çıkaralım, gemilerin toparını kente çevirelim" diye feryat etmesinin altında yatan niyet, Mahmut Nedim Paşa'yı kurtarmaktı. Fakat İngiliz ve Fransız sefirleri bu oyuna gelmemişlerdi. Çünkü aynı günlerde bu elçiler, muhalefetin güçlenmesi ve Mahmut Nedim Paşa'nın sadareten azlinin muhakkak olması nedeni ile, Banker Zarifi ile Palmer Kredisinin ertelenmesi konusunu görüşmüşlerdi.

Bu arada Galata Bankerlerinin ünlüleri –ki bunlar ilerde göreceğimiz gibi ilk Düyunu Umumiye modelini oluşturacaklardır- Mahmut Nedim Paşa'nın son operasyonundan sonra, Avrupa borsaları ve bankerleri ile tasarruf sahiplerinin oyuna gelmesinden memnun

görünüyorlardı. Zira, son yirmi yıllık borsacılık hayatlarında büyük paralar kazanmışlardı. Yine, eskisi gibi, Osmanlı hükümetlerinin tekelci, rakipsiz bankerleri olabilirdi. Bu sebeple Hristaki ve Zarifi, Mithat Paşa ve arkadaşları ile geleceğin pazarlığına da girişmişlerdi. Yalnız, hazırlanmakta olan Anayasa hakkında kuşkuları vardı; "Cumhuriyet" laflarından hiç de hoşlanmıyorlardı. Zira o zaman işlerini yürütmek için padişah iradesi kafi gelmeyecek, koca bir bürokrasi ile uğraşmak zorunda kalacaklardı.

Hamiline 400 franklık senet

Sultan Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa için iktidarın ne kadar paraya bağlı olduğunu ispat etmek için, Palmer Kredisi¹ ile ilgili olarak bu iki kişi arasında geçen konuşmayı aşağıda ayrıntılı ile ortaya koymayı faydalı buluyoruz.²

Mahmut Nedim Paşa'nın faiz ve ana para taksitlerini yanya indirme operasyonuna rağmen, bu yarınların ödenmesi için yedi buçuk milyon gerektiği gibi, Galata Sarraflarına devletin 15 milyon lira borcu olduğu da ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Galata Sarrafları aracılığı ile

Avrupa'dan yine istikraz yollarını aramaya koyuldu. Diğer taraftan Abdülaziz yine para istiyor, Mahmut Nedim Paşa da onu oyalıyordu. Bu arada tatsız olaylar da sürüp gidiyordu. Selanik'te iki yabancı konsolos, müslüman halk tarafından linç edilmişti. Abdülaziz'in, konsolosları öldürdükleri saptanmış olan kişilerin idam fermanını veziri Mahmut Nedim Paşa'ya uzatırken; "... şimdi iki kefere için asılacaklarına acırım. Ama müstehaklırlar. Varsın cezalarını görsünler". derken aklı hep Mahmut Nedim Paşa'nın vereceği para haberinde idi. Sadrazam, Padişahın asıl isteğinin ne olduğunu biliyor ve konuyu şu şekilde açıyordu:

"Efendimizin sayesinde devlet borçları işi yoluna konmaktadır.... İngiliz bankaları ile müzakere halindeyiz. Fransız bankerler dahi anlaşmaya eğilimlidirler. Hemen Şevketlü Padişahımın akdi mukavele zımında iradelerini tahsilden gayri yapılacak .kalmamıştır.

Bu sözler üzerine Abdülaziz:³

"Nasıl, akçe veriyorlar mı? Yine damgalı tuğralı evrak üzerine yürünecekse nizam yoktur. Gün geçmeden karşıma murabahacı gibi çıkıp duruyorsun. Anlamıyorum zorun nedir? Hizmet-se böyle olmaz."

Mahmut Nedim Paşa, Padişahın kolayca söz anlayıp, dert dinlemeyeceğini biliyordu. Abdülaziz para ve hazine işleri ile fazlası ile ilgilenmekte idi. Başka hiçbir kimseye esham faizleri verilmediği halde, padişah kendi elindeki yedi milyonluk konsolidin faizlerini daha geçen ay tam olarak almıştı. Hünkâr'a kâğıt para ihtiyacından bahsetmek, yağlı parçayı elinden kaçırmak demkti. Padişah altın veya Osmanlı Bankası çeklerini istiyordu. Mahmut Nedim Paşa planını evvelden hazırlamıştı. Ama Abdülaziz'e teminat vermek gerekiyordu :

"Şevketlüm, gerçi tahvilat ihracı teklif olunuyor, ama kamilen teminat veriyorlar, İngiltere ve Fransa bankaları tam kefil oluyorlar. Bu şart altında tahvilatın altın sikkeden farkı olur mu bilmem..."

Padişah, kuşkulu olarak yine soruyor:

"İyi söylüyorsun. Hangi banka kefil oluyor? Ecnebler rağbet gösterir mi dersin? Ne miktar tahvilat ihracını teklif ediyorlar? Bana hesabını ver. iyice tahkik ettin mi? Seninle görüşenler düzenbaz makulesi kimseler olmasınlar?"

Sadrazam Padişahın, şüpheli tavrını yok etmek için hemen atılarak:

"Palmer adlı müessese vekilleridir. Fransız Bankerler dahi vekâletlerini tevdi etmişlerdir. Ben kulun İngiltere sarraflarını tutarak Fransız bankerlerini hasede düşürerek halden istifadeye çalıştım."

Padişah gülererek şu cümleyi söylemişti :

"Bilirim, bu işlerde bir ehilsin ki emsalin bulunmaz. Onların şartlarını bir anlayalım."

Sadrazam şartları şu şekilde açıklar:

"Ehvence şerait dermeyen ediyorlar, efendimiz. 196 milyonluk borç için teminatlı 125 milyonluk tahvilat ihracı tasavvurundalar.

Bunun üzerine Padişah açıklama isteyerek:

"Talep eyledikleri faiz makul mü? Hoş, bilirsin ki geçen sadaretinde onmilyon için verdiğin faiz aşın idi. Amma ki, yine ses çıkarmadık."

Bu sözlere Mahmut Nedim Paşa şu cevabı vermişti:

"Bu rütbe itimadı hümayuna mazhariyet dahi, Nedim kullanı için ayrıca cihandeğer olduğunu arzı bir borç bilirim."

Padişah bu laflardan pek hoşlanmamış olacak ki şu sözleri söylemekten kendini alama-mıştı:

"Durmayıp dilbazlık ediyordun. Verdiğin faizin ne olduğunu bilmek isterdim. Sen laf anlamaz mısın?"

Padişahın öfkelenişini gören Sadrazam hemen ayaklarına kapanmak isteği ile şunları söylemişti:

"Beş yılda yüzde beş, ondan sonraki seneler için yüzde altı istiyorlar."

Abdülaziz sözünü keserek atılmıştı:

"Geçen Pazar günü yüzde dörtbuçuk faiz gösterdin. Bu nasıl iştir? Bir şey anlamadık. Ol-maya ki yine, Zarifi sarrafa, komisyon namı ile bir şey verilmek tasavvur oluna. Encamını iyi dü-şün."

Mahmut Nedim Paşa, Banker Zarifi'nin ismi geçince, Padişahın bazı şeyler bildiğinden korkmaya başlamış, fakat hemen kendini toparlayarak Zarifi'yi methetmeye koyulmuştu:

"Zarifi kulun bizdendir. Devletin istikraz işlerinde aracı olduğunu herkes bilir. Hem de bu defa Şevketlü Efendimize ayrıca sadakat arzulemek fırsatı bulduğuna sevinip duruyor."

Oysa ki, Zarifi ve "Société Générale de l'Empire Ottoman" adlı bankadaki ortakları ile birlikte Palmer müessesesi ile bir İLTİZAM ŞİRKETİ kurmak yani bir kısım devlet gelirlerini bu şirkete devretmek şeklinde bir garanti peşinde idiler.⁴ Aslında bu, ilerde göreceğimiz gibi, devlet gelirlerinin hemen tümünü dış borçlara karşılık göstermek ve bu gelirleri toplama işini de Duyunu Umumiye (Dette Ottomane) adı verilen bir nevi garatörler şirketine devretmek usulü-nün, bir müsvettesi idi.

Mahmut Nedim Paşa'nın Şirketi İltizamiye konusunda Abdülaziz'e yaptığı açıklama ve hükümetten gelen tepkiler

Mahmut Nedim Paşa, Padişahı, devlet gelirlerinin bir kısmını kendi nam ve hesaplara toplama hakkına bağlı olarak kurulacak "Şirketi İltizamiye" konusunda aydınlatmak ve rızasını almak için, cebinden çıkardığı Palmer bankasının birmilyon liralık senedini padişaha uzatmıştı. Senet, şirketin kurulması ve bağlı şartların kabulü halinde para çevirebilecekti... Mahmut Nedim Paşa, Padişahın senedi koynuna koymasından bu işin artık olup bittiğine kanaat getirerek, hemen şunları söylemişti:

"Aman Padişahım... Onlar dahi teminatlarına mukabil teminat istiyorlar. Gerçi ehemniyetten ayrı şeyler ise de, efendimiz ne buyurur bilmem?"

Ben kulum, efendime danışmadan bir şey diyemem. Bir kez arzedeyim. Ferman buyurulursa, yer ve gök sarsılsa mucibince amel oluna gelir. Çünkü o Padişaktır. Bizler kul kısmıyız, diye söyledim."

Padişah da şu cevabı vermişti:

"Aferin hoş söylemişsin, imdi ne teminat istiyorlarsa söyle, diledikleri zararsız şeyle-re elbette ki kabul olunmak gerekir."

Gerçekte Avrupa bankerlerinde hakim olan kaniya göre, Osmanlı İmparatorluğu'na artık borç para vermek geçerli olan plasman usullerine göre hiç de mümkün değildi. Fakat Zarifi ve şirketi bazı gümrüklerin, bütün gelirlerinin ve bazı Anadolu ve Rumeli vilayetlerindeki tarım mallarından alınan aşar vergisinin hasılatının kendileri tarafından tahsili halinde, verilecek kredinin faiz ve ana para ödemelerinde eskisi gibi aksamalar olmayacağı konusunda Palmer Bankası yetkililerini ikna etmeye muvaffak olmuşlardı. Ayrıca, bu amaçla bir de şirket kurulacağı için, yetkililere bol maaşlı yönetim kurulu azalıkları, murakıplık ve umum müdürlükler verilecekti. İşin bir de siyasi yönü vardı. Şirketin kullanacağı binlerce memur Rumlardan seçilmek suretiyle, Zarifi'nin Rum cemaati üzerindeki etkisi de artacaktı. Ama Şirketi İltizamîyenin kredi şartlarının ağırlığı bununla da bitmiyordu. Aslında faiz ilk beş sene için %5, sonraki yıllar için %6 idi, ama kurulan şirketin masrafları, Padişah ile Mahmut Nedim Paşa'ya verilen 2 milyona yakın rüşvet, şirketin kurulmasında aracı olan Société Générale Ottoman'ın komisyonu ve toplanacak vergiler için yapılacak masraflar hesaba katılınca, gerçek faiz yüzde yirmiyi geçiyordu. Bir de meselenin diğer yüzü vardı: Zaten Osmanlı hükümetleri, gümrük başta olmak üzere hemen bütün tarım üzerinden alınan aşar vergisini iltizama veriyordu. Mültezimler de hep Galata Bankerleri idi. Bu mültezimlerin topladıkları ile devlete verdikleri arasındaki fark, birçok hallerde yarıyı geçiyordu⁵. Bu sebeple, Mahmut Nedim Paşa'yı, Zarifi kolayca ikna etmişti. İş hesaba döküldüğünde, bu iltizam şirketi en iyi çare gibi görünüyordu. Sadrazam, vekiller heyeti toplantısında bu hususu açmıştı. Vekillerin ve özellikle Mithat Paşa ve Maliye Nazırı Yusuf Paşa'nın bu işe muhalefet etmelerinin sırf kendisine karşı olmalarından ileri geldiğini bildiği için, Padişaha konuyu rahatlıkla açmıştı. Padişah da bu iltizamın ne olduğunu biliyordu. Bu sebeple Padişahın:

"Söyle. Buna karşılık onlar ne istiyorlar? Az evvelinden ehemniyetsiz deyip dururdun." şeklinde sorduğu suale rahatlıkla şu cevabı verebilmişti:

"Evet Padişahım: Onlar otuz yıl müddetçe gümrük, tuz, bütün varidatı ile Rumeli ve Anadolu'yu şahaneleri vilayatından yedi sekizinin aşarını talep ediyorlar. Hem tekliflerinden devletçe azim istifade vardır. Bu işlerde bunca memur tutulur. Yine vazifeleri hakkı ile görülmez. Tahsilat bakayası milyonlara varıyor. Şirketi İlti-zamiye bu işlerle uğraşmakta menfaat göreceğinden, ödenmemiş vergi ve rüsum kalmaz. Hazineyi hümayunun bu suret-le de masraftan istifadesi olacaktır."

Bu sözler üzerine Padişah, Sadrazama, gidip hemen mukaveleyi yapmasını söyler. Fakat işin ortada büyük büyük bir engeli vardı: Maliye nazırı Yusuf Paşa'nın, Hazineyi Devletin başı sıfatı ile böyle bir mukaveleyi bizzat taraf olarak imzalaması gerekiyordu. Oysa Yusuf Paşa, Palmer Bankası'nın teklifi ilk geldiği zaman itiraz etmişti. Devlete ait gelirlerin bir ecnebi şirketine tahsisini zararlı bir iş görüyordu. Sadrazam Padişahı istediği yola sevkettiğinden, emin olarak bu meseleyi de hemen halletmek niyetinde idi. Derhal Padişaha, Yusuf Paşa'nın bu işe karşı olduğunu söylemişti. Bunun üzerine padişah şu cevabı vermişti:

"Yusuf mu? O kim olur ki itiraz yolunu tutuyor? Elinden ne gelir? Sen Sadrazam değil misin? İrademi şimdi tebellüğ etmedim mi? Varsın onun rey'i alınmasın. Şart mıdır?"

"Onlar ecnebidir. Devleti Aliye'nin tarzı idaresinden gafil bulunurlar. Maliye Nazırı olanın mühürü bulunmazsa, mukavelenin geçersiz olacağı kanısındadırlar. Münasebet alırsa Yusuf Paşa'nın başka vazifeye verilmesini istirhama cesaret ederim." diyen Sadrazama Padişah hiddetle:

"Sana ruhsat, dilersen azleyle. Yok, devlete yararlı ise bir münasebetlicesiyle değiştirilmesini icra edersin" diye son sözünü söylemiştir.

Mahmut Nedim Paşa bu suretle istediğini elde etmişti. Yusuf Paşa'yı Evkaf Nezaretine getirecek ve adamı olan Evkaf Nazırı Galip Paşa'yı da onun yerine atayacaktı.

Fakat Mahmut Nedim Paşa'nın bu iltizam işini yürütebilmesi pek mümkün görülüyordu. Kabinedeki diğer bakanlar, Mithat Paşa'nın sözünden pek çıkacağı benzemiyorlardı. Hele Yusuf Paşa'nın Maliye Nezaretinden alınıp, Evkaf Nezaretine verilmesi ortalığı büsbütün karıştıracaktı. Fakat Abdülaziz'in validesi Pertevnihal Sultan oğlunu iyice etkiliyordu. Sarayın para işlerini idare eden bu kadın, oğlunun karşısına çıkınca paradan başka bir şey konuşmuyordu. Ona göre de, bu parayı bulabilecek tek adam Mahmut Nedim Paşa idi. Ali Fuat, Esat, ve Mithat Paşalar sarayın tahsisatını kesmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Sonrası, Mahmut Nedim Paşa borsa ve para işlerini hepsinden iyi biliyordu. Bütün bu yakınlığına rağmen Mahmut Nedim Paşa'yı Valide Sultan da kurtarmayacak ve kısa bir zaman sonra Şirketi İltizamiye işini sonuçlandırmadan Sadarettten uzaklaştıracaktı. Ama ne var ki, aynı iltizamiye şirketi, üç dört sene sonra, hem de çok daha geniş ve kapsamlı olarak, "Duyunu Umumiye" adı ile tekrar gündeme getirilecekti.

1. Palmer istikrazı ile anılan bu dış borç 5. 700.000 Sterlin tutarında idi ve Mısır geliri karşılık olarak gösterilmişti. Bu istikraza tahviller %75'den ihraç edilmiş olan %6 faiz getirmekte idi. Bu durumda gerçek faiz her yıl kura ile yapılacak itfa da hesaba katıldığında %10 geçiyordu.
A. Du Velay, age. 202, 202.
2. Cemal Kutay, age, cilt 14, s. 7880.
3. Cemal Kutay, age, cilt 14, s. 7884.
4. Aslında Palmer Kredisi için girişimler "Crédit Général Ottoman" adı ile tanınan ve Galata Bankerlerinden Tubini, Lorando, Köçeoğlu Mühran, Mısırlı Andon ile bazı Fransız bankerlerin ortaklığıyla kurulmuş olan banka tarafından yapılmıştı. Fakat Galata Bankerlerinin o günlerde Osmanlı Hükûmetine verdikleri kısa vadeli kredilerin faizi %18 kadar varmış olduğu için o devirde Banque de Constantinople ve "Société Générale Ottomane" gibi bankaların hasıra olan Banker Jorj Zarifi Galata Bankerlerinin iştiraki ile bir iltizam şirketi kurmak, böylece Avrupa piyasasından piyasa şartları ile kredi alarak içerde tekel şartları ile hükûmete kredi verecek bir ortak teşebbüs meydana getirmek istiyordu. İlerde göreceğimiz gibi bu isteği "Rüsumu Sitte İdaresi"ni kurduğu zaman gerçekleştirecekti.
5. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece aşar ve ağnam gibi tarım gelirlerinden alınan vergiler değil, gümrük gelirleri de mültezimlere devrediliyordu. Bu konuda zaten bankerler ihtisas sahibi olmuşlardı. Hükûmet her yıl açık artırma ile vilayet vilayet ve hatta bazı hallerde kaza kaza aşar ve ağnam gelirlerini bankerlere devrediyordu ve bunun karşılığı peşin olarak bir bedel almakta idi. Bu tır operasyondan bankerlerin eline geçen gelir %20'yi geçmekte idi. Gerçekte bazı hallerde bu %50'den fazla oluyordu ama, tabii rüşvetler, hava şartları gibi riskler de vardı. Bu sisteme göre büyük bankerler ihaleyi kazandıktan sonra haklarını mahalli banker ve sarraflara devrediyorlardı. Onlar da o bölgede sözü en çok geçen memur veya toprak sahibine asıl cibayet işini yüklemekte idiler. Bu sebeple bu sistemin yerine ikame edilecek bir organizasyonun devlet için de faydalı olacağı kesin idi.

Abdülaziz'in düşürülmesinde Galata Bankerlerinin rolü

*Abdülhamit'in, amcası Abdülaziz'in düşürülmesi
ve ölümünden sorumlu tuttuğu kişiler arasında
bankerler de vardı*

Abdülaziz, sadece Mithat Paşa ve arkadaşlarının meşrutiyeti kurma çabalarına karşı geldiği için değil, bilhassa halkoyunda müsrif bir Padişah görüntüsü yarattığı için düşürülmüştü, denebilir. Nitekim Abdülhamit, amcasının bu ikinci sebepten dolayı tahttan indirildiğine ve hatta öldürüldüğüne inandığı için, tam aksine para işlerinde gayet titiz ve her türlü israftan kaçınan bir padişah olmuştur. Amcasını tahttan indirenlerin ve ona göre öldürenlerin arasında bankerlerin bulunması onu böyle bir davranışa itmişti. Abdülaziz'in bir kere bile yüzünü görmediği fakat devamlı borçlandığı meşhur Banker Zarifi'yi, amcasına karşı olanlarla işbirliği yapmakla itham etmesine rağmen, padişahlığı süresince en çok karşı karşıya geldiği bir kişi haline getirmişti.

Abdülaziz'in para meselelerindeki davranışına bir örnek verebilmek için Ferik Hakkı Paşa'nın naklettiği bir fıkraya burada aynen yer vermek istiyoruz. Abdülaziz'in son senelelerinde dış borçları yeni dış borçlarla ödemek usulünün zaman zaman aksadığına daha evvel de işaret etmiştik. İşte bunlardan birinde vadesi gelen borç, ana para ve faizleri için hazine- de para bulunmadığından ve aktedilen yeni borçla elde edilen paralar da kısa zamanda tükenmiş bulunduğundan, bir heyet Padişah'ın huzuruna çıkarak durumu açıklar ve kendisine ait konsolidlerin açığı kapatma için hazineye devri talebinde bulunur. Bu olayı Ferik Hakkı Paşa şöyle anlatmaktadır:¹ "Bir gün Sadrazam Şirvanizade Rüştü Paşa ile vükeladan bazıları Sarayı hümayuna gelerek huzura çıkarlar. Mali durumun kötülüğünden taksit zamanı gelen konsolid faizlerinin tediyesine imkân bulunmadığından ve ademi tediye halinde devletin mali itibarının büsbütün ortadan kalkacağından bahisle bankaya terhin edilip mukabilinde alınacak para ile faizleri ödemek ve ilk yapılacak istikrazdan aynen takdim ve iade olunmak üzere Zatı Şahane'de mevcut konsolidlerden lüzumu miktarının muvakkaten ihsan buyurulmasını müştereken istirham ve Sultan Abdülaziz'in muvaffatini istihsal edip teşekkür ederek avdet ettiler. Biz de konsolidleri teslim ettik. Bir müddet sonra aktolunan istikraz neticesinde sadrazam bunları sandıklarla getirip takdim eyledi. Ertesi gün yine gelerek bu konsolidleri biz heyetçe almıştık, halbuki ben münferiden getirip takdim ettim, dünyanın bin türlü hali var, takdimine dair elimde bir vesika yok, bir makbuz verilmesini sureti räu-

nasibde efendimize arz etseniz, dedi. Sadrazam odada kalıp, ben huzura çıktım ve kendisinin gelişini arz ettim. Makbuz sözünü ağzıma alır almaz Sultan Abdülaziz bir ateş kesilerek ve oturduğu koltuğun üzerinde sanki iki üç misli büyümüş gibi görünerek kemali şiddetle "Çık dışarı herif, ben yahudi sarrafı mıyım" diye bir feryat kopardı. Ben yarı baygın bir halde odama avdet ettim. Sadrazamın beni öyle bir vartaya düşürdükten sonra savuşup gitmiş olduğunu anladım. Müteakiben mabeyin müşiri Ferit Paşa gelerek, inşallah yine bir gün Padişah sizi affeder diyerek isimden atıldığımı tebliğ etti."

Abdülhamit, Mahmut Kemal İnal'ın notlarında² amcasının para meselelerindeki bu hoyratça davranışını, aleyhinde kurulan komploların başarıya ulaşmasına sebep olarak göstermektedir. Abdülaziz'i devirip yerine Murat'ı geçirmek isteyenler arasında, o zaman Şehzade Murat ile işbirliği yapanlar Banker Zarifi, Hristaki ve Köçeoğlu Agop'un bulunduğunu notlarında yazmaktadır. Fakat ilerde göreceğimiz gibi, aynı Abdülhamit para işlerinde amcasının durumuna düşmemek için başta Zarifi olmak üzere Hristaki ve diğer bankerler ile akılcı bir işbirliği yapmak zorunda kalacaktır. O zaman yetmişine varmış olan baba Jorj Zarifi, Abdülhamit'in en çok huzura kabul ettiği banker olmakla kalmamış en çok görüştüğü kişi de olmuştur. Abdülhamit bütün mali konulardaki bilgisini bu ünlü bankere borçludur.³ Oysa Murat Bey etrafında toplanıp, Abdülaziz'i devirme planları kuranların arasında bu banker de vardı; bu işin ele başları bir tarafa, ayak işlerini yapanlar bile sürgüne, kalebentliğe mahkum olurken, Zarifi değil mahkemeye çıkarılmak, kendisine bu konu hakkında hiçbir soru sorulmamıştı.

Sultan Murat'ın borçları ve Abdülhamit'e göre Abdülaziz'in düşürülmesinde bankerlerin rolü

Sultan Murat'ın gerek şehzadeligi, gerek kısa süren saltanatı sırasında şahsı adına Galata Sarraflarına borçlanmasının başlıca sebebi, etrafında topladığı devrimci ve meşruti-yetçilere ve bu arada "Genç Türkler" "Yeni Osmanlılar" adları ile ortaya çıkan inkılapçı örgütlere para yardımında bulunmak zorunluluğunda bırakılması idi. Abdülaziz'i tahttan indirmek isteyenler onu kendilerine lider ve hami haline getirince, bu makama layık bir adam olabilmek için kesenin ağzını açmak zorunda kalmıştı. Diğer taraftan borç veren alacaklı bankerlerde de kısa zamanda öyle bir kanaat hasıl olmuştu ki, Şehzade Murat'tan olan alacaklarını tahsil edebilmek için onun mutlaka iktidarı ele geçirmesi gerekiyordu.⁴ Zaten Mithat Paşa başta olmak üzere, aşağıda göreceğimiz gibi Murat'ın etrafında toplananlar Zarifi, Hristaki ve Köçeoğlu Agop gibi sarraflarla birlikte toplantılar yapıyor ve bu alacak konusunun hallini hep işin sonuna bırakıyorlardı.

Abdülhamit yukarıda işaret ettiğimiz notlarında, Abdülaziz ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa aleyhinde Şehzade Murat'ın liderliği ve himayesi altında çalışanların ve bu arada yapılacak işleri görüşmek için toplananların arasında Köçeoğlu Agop ile Hristaki gibi iki ünlü banker göstermesine karşılık, Zarifi'nin adından bahsetme-mektedir. Oysa Hristaki ile Zarifi hemen her işte ortak idiler ve Hristaki'ye nazaran Zarifi'nin Şehzade Murat ve Abdülaziz'den ve Hazine'den alacağı daha fazla idi. Aslında bu notlar sonradan kaleme alındığından, Mahmut Kemal İnal'ın ifadesine göre Abdülhamit tarafından katibi Besim Bey'e dikte ettirilmek suretiyle yazdırılmış olduğundan, ihtiyar Jorj Zarifi'nin adını koymak

Abdülhamit'in işine gelmemiş olabilir. Zira bu notların kaleme alındığı zaman Zarifi, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Abdülhamit'in mali danışmanı idi.³

Buna karşılık banker Köçeoğlu Agop, işin elebaşlarından biri olarak gösterilmiş ve toplantıların bir kısmının bu bankerin Üsküdar'daki bağ köşkünde yapıldığı belirtilmiştir. Aynı bankerin Arnavutköy'ünde muhteşem bir yalısı olup, devamlı olarak burada oturmasına karşılık toplantıları Üsküdar'daki bağ köşkünde yapmayı tercih etmesi, gizlilik konusunun önemini belirtmeye yeter.

Abdülhamit'in adı geçen notlarında bu toplantılar konusunda şunlar yazılıdır:⁶ "Sık sık muhtelif yerlerde yani Mustafa Fazıl Paşa'nın bağında veya konağında veyahut Köçeoğlu Agop'un Üsküdar'da vaki bağında veyahut Nispetiye Köşkü'nde, Halim Paşa Yalısının arka cihetinde, Madam Flori namında birisinin köşkünde ve ekseriya Kurbağalıdere çiftliğinde (Şehzade Murat'a ait çiftlik) içtima ederek hal ve efkarları merhum Abdülaziz'i zem ve kötülemek ve efkarı umumiyeyi mahalliye ve ecnebiyeyi aleyhine celb eylemek üzere planlar tertibiyle Hakan hazretlerini bir an evvel makamından düşürerek yerine veliahdı geçirmek hususundan ibaretti. Hristaki ve Köçeoğlu Agop dahi daima gerek malen ve gerek bedenen velhasıl maddeten ve manen bu efkara hizmet etmişlerdir."

Bu iki bankerin para yardımlarını ise şu şekilde açıklamaktadır: "Adı geçen veliahdın istediğini elde etmek ve niyetini icra etmek için gerekli olan meblağı ekseriya doğrudan doğruya bunlardan (Hristaki ve Agop'dan) yahut bunlar vasıtası ile diğer menbalardan tedarik ve istifade ederdi. Sultan Abdülaziz merhumun hallinden takriben bir sene evvel adı geçen cemiyeti fesadiye erkânı asliyesinden bulunan Mısırlı Halim Paşa veliahdın namına olarak cemiyeti mebhûsan rey ve kararı ile bir iki milyon liralık bir istikraz akdi zımında Avrupa'ya gitmiş ve fakat bu babdaki teşebbüsünün kâffesinde muvaffak olamayarak meyyusane Dersaadete avdet mecburiyetinde kalmıştı. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, (Abdülaziz devrinde iki defa Maliye Nazırlığı yapmış ve 1288 (1872)'de Adliye Nazırı iken azledilmiş ve 1292 (1881)'de vefat etmiştir. Avrupa'ya gitmiş burada Ziya Paşa, Namık Kemal ve Şinasi gibi ünlü inkılapçıları etrafında toplayarak onların geçimini sağlamıştır), mameleğini bu fesat hareketinin icrası yolunda sarf ederek nihayet tamamen iflas etmiş ve sonra başarısızlığının üzüntüsü yüzünden vefat etmiştir. Halim Paşa dahi bu yolda malen ve bedenen türlü fedakârlıklar icra etmiş ve nihayet muvaffak olamayarak kendi kefaleti tahtında Avrupa'dan istikraz müzakeresi akdetmek üzere teşebbüssatta bulunarak muvaffak olamamıştır. Sultan Abdülaziz'in hallinden altı ay evvel yine o cemiyetin karar ve reyî ile Rüştü Paşa ve Halim Paşa ve sair erkânı cemiyetin teşvik ve kefaleti ile Galata Sarraflarından ezan bir milyon liralık bir istikraz akdi için bankerlere yine veliahd namına olarak efradı cemiyet tarafından müracaat vuku bulmuş ve hatta adı geçen meblağın tedariki hususu Hristaki'ye ihale olunmuş olduğundan, bu kişi keyfiyeti Mösyö Zarifi'ye açmış ve akdi tasavvurunda oldukları istikraza onun da iştiraki talep olunmuş idi.

Mösyö Zarifi, Galata Sarraflarının en büyüklerinden olduğundan veliahdın bu meblağı tediye hususunda vermiş olduğu teminata itimat ve emniyet edemediğinden keyfiyeti Abdülhamit Han Efendimiz hazretlerine arz etmeye karar vermiş ve bu babda bir gün Şevketli Efendimiz çiftliklerinde iken sureti mahsusede gelip şerefi mülakatı istirham etmesiyle kendisine verilen müsaadeyi seniye üzerine gelip "biraderi alileri sarrafaımızdan bir milyon liralık bir istikraz akdi tasavvurunda bulunuyorlar ve bu babda Galata Sarrafaına müracaat eylediler. Bu akçeden yedlerine yüzde kırk nisbetinde bir kısım ancak geçebile-

cektir. Bir takım teminatta dahi bulunuyorlar. Sarrafan ise bu teminatı kâfi görmüyorlar. Bir hal vukuunda akçeleri zayi olabilir. Adı geçen meblağın tediyesi kefaletini deruhde eder misiniz? Eğer eder de söz vererseniz sarrafan bu akçeleri verecektir." der ve bunun gayetle mahrem olacağını ilaveten beyan ile gizli tutulmasını istirham etti. İşbu teklif çok önemli görüldüğü için Abdülhamit Efendimiz " Ben maaşımla idare olunmaktayım. Bu akçeyi bira-derim belki gayri meşru surette sarfedecektir. Anladığıma göre amcamın aleyhinde istimal olunacak. Bu itibarla böyle bir kefaleti asla kabul etmem ve amcamın aleyhinde istimal olunacak işbu meblağı hiçbir cihetle tasdik edemem. Ve hatta yapanları dahi lanetle yad ederim. Sizin dahi gelip bana böyle bir şey teklif etmeğinizi doğru karşılamam. Sonra muhabbetimize halel gelir." diye cevap vermişlerdi. Bu muhavere de o günü saat dokuz raddelerinde çiftlikte çadır şeklinde bir köşkte cereyan etmişti. Bu akçenin istikraz ediliş edilmediğini Padişah Efendimiz tahta çıkışlarına kadar haber alamamışlardı. Tahta çıkışlarında Prens (Murat V) hükümeti esnasında, gerek hanedanı Abdülaziz Hanın ve gerek en küçük cariyeye kadar bilcümle civarının emval ve mücevheratının misli görülmemiş bir sureti gayri-meşruda vatan ve millet namına müsadere olunarak Hristaki'ye bu gibi fesat işleri yürütmek için akdedilen istikrazlara bedel verilmiş olduğu anlaşılmıştır."

Abdülhamit'in bu notlarından anlaşılacağına göre kendisinin meşhur banker Jorj Zarifi ile yakınlığı şehzadeligi zamanında başlamaktadır. Bu sebeple bu bankeri kendine bağlı bir kişi olarak ve hatta kendisine olan bitenden haber getiren bir kişi olarak da kullanmıştır, denebilir. Ancak Hristaki'nin Zarifi'yi yanına almadan böyle bir istikrazı ne yapacak bir gücü vardı ne da cesareti. Bu sebeple Sultan Murat'a verilen borcun Abdülhamit'in rızası olmamasına rağmen gerçekleşmiş olması, işin diğer yönünün ağır bastığını göstermektedir. Bu iki banker hanedan ve devletten olan alacaklarını tahsil edebilmek için Sultan Murat'ı tahta çıkarmaktan başka çare olmadığına inanmış ve bu kârlı plasmanı da araya sokuşturmışlardı. Zira bu bir milyonluk krediden Sultan Murat'ın eline ancak 400.000 lira geçtiği anlaşılmaktadır.

Fazıl Paşa

Galata Bankerleri Abdülaziz'in tahttan indirilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutî bir idareye kavuşması, yeni bir anayasa ile özellikle iktisadi-ticari işlerde güvenin sağlanması taraftarı görünmekteydiler. Fakat bu taraftarlıklarını, zannedildiği gibi inkılapçı, meşrutîyetçi güçleri parasal yönden de desteklemek şöyle dursun, hiçbir zaman piyasa kurallarının dışına çıkarak gerçekleştirilmiş sayılamazlar. Hatta bazıları, bu yenileşme ve değişme hareketinden istifade etmişlerdir. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve bu arada öldürüldüğüne dair şayiaların ortaya çıkması ile Galata Borsasında bu olayı kendi lehlerinde değerlendirmişlerdir. Hele Sultan Murat tahta çıktıktan sonra saraya ve hükümete verdikleri avans ve borçların faiz ve ödeme şartlarının o zamana kadar görülmemiş olması, bunların fırsatçılığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Abdülhamit bütün bu olayları yakından takip edip çok iyi dersler aldığı için, bu bankerlerle olan ilişkilerinde hep kuşkulu ve tedbirli davranışlar içinde kalmıştır, hatta zaman zaman aynı zihniyette olmak fırsatlarını değerlendirmişler.

Meşrutîyet ve yeni anayasanın destekçisi görülen bankerlerin bu işte ne kadar az samimi olduklarını gösteren bir çok olay vardır. Bunlardan en önemlisi, ilerde göreceğimiz gibi Fransız tebalı Lorando ve Tubini gibi iki Galata Bankerinin Sultan Murat'a oynadıkları oyundur. Verdikleri borç beş yıllık bir vade sonunda 10 misline çıkmış, o zamanki Padişah Abdülhamit bu olaya çok kızarak tediyei durdurmuş, bunun üzerine Fransız donanması Midilli adasına asker çıkararak gümrük idaresini zaptetmiştir.

1. Ali Fuat "Ricali Mühimmeyi Siyasiye" Serveti Fünun dergisi, sayı 1537-63 25 ocak 1926.
2. Mahmut Kemal "Abdülhamidi Sani'nin notları" Türk Tarih Encümeni Mecmuası n. 13 (90), 15 ocak 1926.
3. Osman Nuri "Abdülhamidi Sani ve Devri Saltanatı" İstanbul 1327, cilt 1, s. 205.
4. Osman Nuri, age, cilt 1, s. 38. Abdülaziz'i tahttan indirenler bu padişahın tahvilat, altın ve sair kıymetli eşya olarak çok büyük olduğunu sandıkları servetini maliyeye mal etmek istemişlerdi. Osman Nuri Bey bu konuda şunları yazıyor: Fakat bu ümitlerinin de boşa çıktığını gördüler. Zira sarayda zaten devlet hazinesinin malı olan ve tahminen bir milyon lira kıymetinde olan 7000 konsolid kağıdı ile 300.000 lira kadar nakit akçeden başka bir şey bulunamadı. Bu para ise yeni padişahın daha şehzadelğinde ettiği borçları bile kapatmaya yeterli değildi. Zira V. Murat'ın borcu bir milyonu lirayı geçiyordu. Beyoğlu ve Galata'da Padişah'tan alacağı olmayan hemen hiç bir dükkan yoktu...
5. Bizce meğhul kalan taraf, gerek Hristaki ve gerek Zarifi'nin V. Murat'ı tahta çıkarmak isteyenleri finanse etmelerine rağmen, Abdülhamid'in amcasının katili saydığı kimselerin destekçisi durumuna giren bu bankerlerden Zarifi ile yakınlığı devam ettirdiği halde Hristaki'ye aynı yakınlığı göstermemiş olması ve bundan kuşkulanan bu bankerin sağlığını bahane ederek, bir daha dönmek üzere Fransa'ya gitmesidir.
6. İbn-ül emîn Mahmut Kemal, Türk Tarih Encümeni Mecmuası no. 15(92), s.152-159.

Bankerliğe heves eden bir Sadrazam: Sadık Paşa

Sadık Paşa'nın kısa biyografisi

1825 yılında Bayındır'da doğan Sadık Paşa, tüccar bir ailenin evladı olarak çocukluğundan itibaren para ve ticaret işlerinde bilgi sahibi olmaya başlamıştı. 18 yaşına geldiği zaman İzmir'de ticaret ile meşgul olan Ali Ağa isminde bir tüccarın yanına ilk evvela katip sonra da damat olmuştur. Kayınpederi iş için İstanbul'a gittiği zamanlar işlerin durumu hakkında kendisine mektuplar yazmış, muntazam hesap özetleri çıkararak mektuplarına eklemiştir.¹ Ticari işlerde kısa bir zamanda başarı göstermesi İzmir gümrüğüne memur olarak girmesini sağlamıştı. Fuat Paşa kendisini İzmir'de tanıyıp başarı ve bilgisini takdir ederek onu alıp İstanbul'a getirip tercüme odasına memur yapmıştı. Çocukluğundan beri Fransızca dersleri aldığı ve tüccar katipliği sırasında İzmir'de yabancılar ve yerli azınlıklar ile sık sık temas ettiğinden, pratiğini de ilerlettiği için, tercüme odasında da büyük başarı göstermişti.

1861 yılına kadar çeşitli görevlerde bulunduktan sonra bu yıl Selanik gümrük emanetine müdür oldu. 1866'da Divanı Muhasebat Mahkematı dairesinde teşkil olunan bir heyet azalığına getirildikten sonra, 1867'de zamanın Maliye Nazırı Şirvanizade Rüştü Paşa'nın desteği ile Eshamı Umumiye Emaneti'ne tayin olundu. 1868'de ilerde orada yaptığı işler hakkında ayrıntılı bilgi vereceğimiz mali işlerin yürütülmesi için Paris'e gönderildi. 1869'da da Maliye Nazırı oldu. Fakat aynı kabinenin reisi olan Ali Paşa ölünce yerine geçen Mahmut Nedim Paşa kabinesinde Evkaf Nezaretine getirildi ve yerine Maliye Nazırı olarak Mustafa Fazıl Paşa atandı. 1870'de Mahmut Nedim Paşa ile aşağıda açıklayacağımız sebepler yüzünden arası açıldığından Aydın Valiliğine gönderildi. Fakat 1871 yılının Ağustos ayının sonlarında yine Maliye Nazırlığına getirildi. İşte Sadık Paşa'nın bankerciliği bu ikinci defa Maliye Nezaretine getirilişi ile başlar. Mahmut Nedim Paşa'nın, hasmı olan Şirvanizade Rüştü Paşa'nın adamı sayılan Sadık Paşa'yı Maliye Nezareti gibi o devirde çok mühim bir mevkiye getirmesini, devrin tarihini en iyi bir şekilde kaleme almış olan Mahmut Kemal İnal, "Maksadını keşfetmek mümkün değildir" diye dile getirmektedir.²

İkinci defa Maliye Nazırı olarak, ileride göreceğimiz büyük dedikodulara sebep olan olaylara karışan Sadık Paşa, Mahmut Nedim Paşa ile anlaşamayınca azledilerek 1872 yılında ikinci defa Aydın Valiliğine gönderilmiştir. Mahmut Nedim Paşa'nın yerine Mithat Paşa sadrazam olunca aynı yıl üçüncü defa Maliye Nezaretine getirilmiştir. 1873'te Esat

Paşa sadrazam olunca, yine azledildi ve 1873 yılında Şirvanizade Rüşti Paşa'nın sadaretiinde Rûsumat Emanetine tayin olundu. Bu görevde iken ilerde açıklayacağımız mali işleri yürütmek için, Paris'e gönderildi. 1874 yılında Paris'ten döndü ve Rûsumat Emanetinden de çekildi. Bir yıldan fazla açıktaki kaldı. Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadaretiinde bu defa Paris sefaretine tayin olundu (1875). Mithat Paşa ikinci defa sadarete geçince onu Şurayı Devlet Reisi veya nezaretlerden birine getirmek istemişti. Ancak Sadık Paşa, hakkındaki ithamlardan bir mahkeme önünde temize çıkmadıkça yüksek kademede devlet memuriyeti kabul etmeyeceğini bildirmişti. 1877 yılında Tuna Valiliğine tayin edildi. Aslında Abdülhamit, Sadık Paşa'yı Abdülaziz'i tahttan indiren ve ona göre katleden vükela arasında yer aldığı için Tuna valiliğine sürmüştü. Aynı 1877 yılının sonunda bu görevinden de alındı ve bir müddet Bursa'da ikamet ettikten sonra hastalığını tedavi için Midilli'ye çekildi... O yıl dolmadan İstanbul'a döndü ve Rus-Osmanlı Savaşı dolayısıyla teşekkür etmiş olan ve bazı vükelanın da dahil bulunduğu Meclisi Askeriye'ye üye oldu.

Rusya Savaşı kaybedilip Ayastafanos Antlaşması imzalandıktan sonra sürüp giden siyasi ve askeri çekişmeler ve İstanbul'da başta Galata Borsası ve ticari hayat olmak üzere bütün sosyal çevre panik ve kargaşa içinde olduğu bir zamanda, Abdülhamit tarafından sadrazamlığa getirtilmişti. Bu arada Sadrazam olduktan 33 gün sonra Ali Suavi Vakası olmuştu. Abdülhamit, Çırağan Sarayı'nı birkaç başıbozuk ile basarak Murat'ı tekrar tahta çıkarmaya çalışan ve orada askerler tarafından katledilen Suavi olayını daha evelden haber alıp gerekli tedbiri almadığı için, Sadık Paşa'ya çok kızmıştır. İngilizlerle anlaşıp Kıbrıs Adası karşılığında Murat'ı tekrar tahta çıkarmak gibi çok ağır bir şekilde itham edilen Sadık Paşa'ya nihayet 1878 yılında Meclisi Vükela toplantısına riyaset ettiği bir sırada azledildiği bildirildi. Aynı yıl Cezairi Bahri Sefit vilayeti Valiliğine (Rodos ve Sakız Adaları Valiliği) tayin olundu. Bu görevi esnasında da mali işler ve Sakız'da bir banka açmak gibi işlerle meşgul olduğu için, yine suistimal ithamları ile karşı karşıya kaldı ve valilikten azledilerek Limni Adası'nda ikamete mecbur edildi. Üç yıl geçtikten sonra burada ikamet şartı ile kendisine ayda 10.000 kuruş maaş bağlandı. 1901 yılında Limni'de öldü. Öldüğü zaman pek tapulu servet bırakmamıştı ama rivayet edildiğine göre bir zarf içinde çok kıymetli pırlanta taşlar ve çok kıymetli eşya terekesinde yer almıştı.³

Sadık Paşa

İşini bilen bir Maliye Nazırı ve borsa oyunlarının çekiciliği

Sadık Paşa ilk defa istikraz işlerini yürütmek ve bazı ihtilafları sonuca bağlamak üzere Paris'e gittiği zaman sadece üzerine yüklenen görevin gereği olarak değil, küçüklüğünden beri sevdiği ve merak ettiği ticari ve mali işler hakkında kısa zamanda büyük bilgi sahibi olmuştur. Her ne kadar rakipleri kendisi ile "frenk bankalarından bir takım tabirat öğrenip finansiyer geçindiğini" söylemişlerse de Sadık Paşa'nın bu konudaki bilgi ve şöhratini inkar etmek kabil değildir.⁴

İkinci defa Maliye Nezaretine tayin olduktan sonra daha evvelce de işaret ettiğimiz gibi kendini Mahmut Nedim Paşa'nın Abdülaziz'e para yetiştirmek için giriştiği istikrazların içinde bulmuştu. Banker Zarifi ve Hristaki ile aktedilen bir istikrazı durdurarak yerine kendi adamı olan Rusyalı Banker Forvino'nun istikraz teklifinin ele alınmasını Mahmut Nedim Paşa'ya teklif etmişti. Oysa Zarifi ve Hristaki'nin Mahmut Nedim Paşa ile yakınlığı vardı, bol komisyon veriyorlardı. Bu, sadrazam ile aralarının açılmasına sebep oldu ve taraflar birbirlerini itham etmeye başladılar. Gerçekte Sadık Paşa ile Banker Forvino'nun ilişkileri hakkında pek fazla bilgi edinemedik. Yalnız Mahmut Kemal İnal'ın eserinde şu satırlar yazılıdır :⁵

"Sadık Paşa, Maliye Nazırı iken Forvino namında Rusyalı bir banker ile akdi şirket kurarak ve kâr olursa kendi ceplerine, zarar olursa hazine sırtına kayıt ve işaret olunmak üzere hazine namına borsa oyunlarına giderek hazineyi bir kaç yüz bin lira zarara sokmuş fakat kendisi kazançlı çıkmıştır."

Mahmut Nedim Paşa'nın birinci sadrazamlığı sırasında Sadık Paşa'nın ikinci defa Maliye Nazırı olması Osmanlı tarihinin aklın ermeyeceği ve mantığa ters düşen devlet işlemlerinden biridir. Mahmut Nedim Paşa, rakibi Şirvanizade'nin adamı olan ve maliye işlemlerinde her türlü dedikodulara rağmen, hiçbir devlet adamının o zamana kadar edinemediği bilgi ve maharet sahibi Sadık Paşa'yı kendi tarafına çekebilmek için, Maliye Nazırlığına getirdiği söylenebilir. Evvelce de gördüğümüz gibi, Abdülaziz'in ve Valide Sultan'ın bitmez tükenmez para isteklerini karşılamada güçlük çeken ve borsa işlerine bir türlü akıl erdiremeyen Mahmut Nedim Paşa'nın Sadık Paşa gibi birine ihtiyacı olduğu muhakkaktı. Bu sebeple, Forvino olayındaki başarısına şahit olan Mahmut Nedim Paşa, ilk zamanlar bu hadiseyi duyduğu zaman pek ses çıkaramamış ve Sadık Paşa'dan belki de daha sonra ortaklık teklifinin geleceğini beklemiştir. Fakat Sadık Paşa, hamisi Şirvanizade Rüştü Paşa'yı gücendirmemek için mi yoksa bilgisini kendi nam ve hesabına değerlendirmek için mi, ortaklığa yanaşmadığı bilinmemektedir.

Aslında bu Forvino olayını ortaya çıkaran ve Sadık Paşa'yı itham eden dedikodular ve şikayetler, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından düzenleniyordu. Mesele şu idi: Mahmut Nedim Paşa 1871 yılı Ramazanında Sadık Paşa'yı tekrar Maliye Nezaretine getirmişti. Aslında rakibi Şirvanizade Rüştü Paşa'nın adamı olan Sadık Paşa'yı Maliye Nezaretinin başına getirmesinde Banker Forvino'nun parmağı vardı. Rus taraftarı olan Rus sefiri İnyaçyef'in sözünden çıkmayan Mahmut Nedim Paşa'nın, Sadık Paşa'yı Maliye Nezaretine getirmek için bu işte Forvino'nun ısrarlarına karşı gelemediği için olsa gerek. Nitekim Sadık Paşa ikinci defa Maliye Nezaretine getirilmeden evvel Aydın Valisi idi ve etrafta kendi-

sinin Maliye Nezaretine getirileceğine dair rivayetler dolaşmaya başlayınca, hamisi Şirvanizade Rüştü Paşa'ya yazdığı mektupta "hazine işinden gözüm yılmış olduğundan" tabiri ile bu işte hiç de gönüllü olmadığını belirtmiştir. Ama işin aslı öyle değildir. Mahmut Nedim Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olmak Sadık Paşa için bazı hırslarını tatminde en uygun zamandı. Zira bütün dünya borsaları ile Galata Borsası, Osmanlı borçları tahvil ve evrakı üzerinde büyük spekülasyonların içine girmişti. Sadık Paşa gibi bu spekülasyon işinde amatör kalmak istemeyen birinin Maliye Nezareti gibi suyun başı olan bir mevkiye gelmesi büyük bir fırsattı. Fakat o şüpheleri ortadan kaldırmak için, bu nezarete gelme işini pek beğenmemiş gibi görünüyordu. Hatta Nezarete ilk geldiği günlerde Sadrazama maaş defterlerini takdim ederken kendi maaşının 75.000 kuruş olmasını fazla bulduğunu 40.000 kuruşa bile razı olabileceğini söylemişti. Oysa 40.000 kuruş aylık bir Nazırın o zamanki mutfak masrafına bile yetmezdi.

Sadık Paşa ikinci defa bu dedikodular arasında Maliye Nezaretine tayin olununca, Mahmut Nedim Paşa'nın oyununa gelmemek için büyük çaba göstermişti. Fakat ihtilaf Galata Bankerlerinden alınacak bir avans meselesi ile hemen ortaya çıkmıştı. Aynı günlerde Amasya'da sürgünde bulunan eski Sadrazam ve hamisi Şirvanizade Rüştü Paşa'ya yazdığı bir mektupta Hristaki ve Zarifi'den alınacak avans hakkında şunları yazıyordu:⁶

"...Hele o aralık Forvino ile yapılacak bir istikrazın faizi düşürüldüğünü yeterli bulmayarak bazı ağır şartlar ile Hristaki ve Zarifi'den görünürde daha hafifçe faizle istikrazı, tarafı sadareten (M. Nedim Paşa) tercih olunup meclisde canların şeriatinin ağırlığından biraz bahsetmek istediğimde kemali hiddetle bazı ağır sözler söylemeye başladıklarına mukabeleten:

"Afedersiniz, ben bu sözleri kabul etmem. Hitap muhataba göre olmalıdır" dediğim-de fena halde bozulup sükût eyledi ve iki gün sonra arz edip azlettirdi..."

Aynı mektupta Sadık Paşa, Mahmut Nedim Paşa'nın yaptığı tayinlerden şikâyetçi olduğunu dile getirmektedir. Hele masraf muhasebecisi Ohannes Efendi'nin (Maliye'den yetişerek Ticaret ve Nafia Nezaretlerinde ve Divanı Muhasebat Riyasetinde bulunmuş olan maliye ve muhasebe ilimlerine hakimiyetini yaptıkları ile de göstermiş Ohannes Çamiç Efendi) Selanik'e Defterdar tayin edilerek yerine Mahmut Nedim Paşa'nın adamı olan Kartallı Emin Paşa'nın getirilmesini Maliye Nezaretinde başarısız kılınması için yapılmış olan bir iş olarak görmektedir.

Sadık Paşa'nın bankerlikten gelen ahlak anlayışı

Sadık Paşa'nın, üzerine şimşekleri çeken Paris macerasından pek çok şeyler öğrenerek geldiği anlaşılmaktadır. Söylendiği gibi yalnız "Frenk bankalarından bir takım mali tabirat öğrenmiş ve Şirvanizade'nin nüfuz ve iktidarı zamanında anın mahremi esran bulunmak sayesinde bir takım muteberanı ecnebiyeye çatmış olduğundan o zamanlarda cidden financier geçinirdi."⁷ sözlerinin pek doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira, Paşa Paris'te yalnız laf yapmasını değil borsa işlerini ve aşağıda göreceğimiz gibi yeni bir mezhebe dahil olabilecek şekilde, çok şey öğrenmişti. Bu sebeple Sadık Paşa Paris'te uzun müddet oturmuş olan Osmanlı devlet adamları arasında istikrazlar ve borsa oyunları ile ithalat ve ihracat konuları hakkında edindiği bilgiyi kendi ve devleti hesabına değerlendirmeye çalışan tek adam olmuştur, denebilir. Gerçekte kendisini çekemeyenler devlet parasını ve hatta yetim ve dul aylıklarını borsalarda kendi nam ve

hesabına kâr etmek için zarara soktuğunu da söylemelerini yeni bir zihniyetin adamı olduğunu ispat etmede kullanmak daha doğru olur.

Sadık Paşa'nın mezhep ve zihniyetini belirtmek için elimizde olan en önemli belge, büyük ithamlar altında kalarak Paris'ten döndüğünde Kurban Bayramı dolayısıyla ziyaretine gittiği Şirvanizade Rüştü Paşa'nın diğer konuklar önünde kendisine yönelttiği şu sözlerdir:⁸

"Efendim irtikâp iki nevidir: biri alaturka irtikâp, diğeri alafranga irtikaptır. Alaturka irtikâp mesela bizim satın almada bir takım memurların irtikâbatta bulunarak istifade etmeleridir. Böyle irtikâbatı bazı dairelerde bulunan memurların uygun zamanlarda icra edebilmeleri

esasen işe yarar memurlardan olmaları ve yerlerine kolaylıkla ehil ve muktedir adamlar bulunmaması sebepleri ile ve biraz da kendilerinin kanaat ihtiyar edip işin pek ilerisine gitmelerini ile mümkün olur. Bu yoldaki mürtekipler nice seneler devlet memurluğu yaptıkları halde vefatlarında ailelerine bir hane, daha bahtıyan bir bağ veya bir yalı terk ederler. Bir kaç bin lira servet bırakanlar pek nadirdir.

"Geldim nev'i saniden olan irtikâbata: o nevi irtikâbat zengin yerlere mahsus irtikâptır. Meselâ bir şirketi nafia veya sarrafiye ile mukavele olunurken filan maddede şirketlerin option hakkı olacaktır (yani seçim hakkı olacaktır), kaydı konulunca ellibin lira, falan şirket için falan maddede option hakkı verilince yetmişbin lira; filan mütezime hakkı verilince yetmişbin lira; filan mütezime dahi taahhüt derecesine göre option şekli kabul olunursa yüzbin lira... keza ve keza. İşte biz bunlara tahammül edemeyiz, bunlar zengin yerlere mahsus irtikâplardır. Bir memleketin her şeyi kendisine uygun olması lazım geldiği gibi irtikâbatı da kendisine uygun olmak gerekir.... " Bu sözlerin misafirlerin arasında Sadık Paşa'ya hitâben söylemiş olması, Rüştü Paşa'nın kendi adamı olan bu Paşa yüzünden etraftan epey saldırıya uğradığını düşündürmektedir. Rüştü Paşa'nın Sadık Paşa'yı zengin işi yolsuzluklara kalkması dolayısıyla adeta azarlama-sı, Sadık Paşa'nın gerçekten yeni bir devlet adamı modeli oluşturmak isteğinin bir göstergesi kabul edilebilir. Sadık Paşa'nın bu itham altında kalmasına sebep, gerçekte maliye muhasebe ve tüccarlık işlerine küçüklüğünden itibaren merak etmesi ve Paris gibi bir yere gelince de fırsatları hem fikren hem de uygulama maksadı ile değerlendirmesidir. Hırsızlık yapacaksa kaidesine uygun olarak yapsaydın, yabancı kaidelere ne gerek şeklinde özetlenebilen Rüştü Paşa'nın sözleri anlamlıdır ve Sadık Paşa'nın zihniyetini belirtmede en önemli yeri tutmaktadır.

Sadık Paşa Maliye Nazırlığı zamanında tutulan defterleri islah ederek, Avrupa usulü devlet muhasebesini getirmek çabasını göstermiştir. M.Zeki Pakalın'ın 1908 ihtilalinden sonra açılan Maliye Mektebi'nin başlangıcı olarak Sadık Paşa'nın kurduğu dershaneye işaret ederek tarihçi Lütfi Efendi'den aktardığı bir cümlede şunları yazmaktadır: ⁹

"Maliye Hazinesinde bulunan memurların Fransızca lisanına vukufları ile beraber fenni cedidi defteri de kesbi muarefe eylemeleri zımında Babı Maliye'de mahsus bir derslane kuşat olundu."¹⁰ Yine Sadık Paşa bu derslane ile birlikte bazı kitaplar da bastırmıştır. Bu dershanede hocalık yapan Münür Bey'in "Fenni Defteri" adlı yapıtı Matbayı Amirede taş basma basılmış olup ilk telif maliye ve finans kitabı sayılabilir. Bu kitabı yazar Sadık Paşa'ya ithaf etmiştir.

Yine M. Zeki Pakalın'ın aynı eserinde yazdığına göre Peyamı Sabah Gazetesi'nde "On üçüncü Asır Hicri'de Osmanlı Ricalı" başlığı altında bir dizi yazı yazmış olan M. Galip ve A. Rıza, Sadık Paşa'nın yukarıda konu ettiğimiz özelliklerinden şöyle bahsetmektedir: "Sadık Paşa gerçi fikren ve meslekten yüksek devlet adamları arasında sayılmadığı halde" diye başlayarak

Paşa'nın borsa muamelelerine girişimini şu şekilde açıklamaktadırlar. "Fakat Maliye Nazırı iken Forvino namındaki Rusyalı bir banker ile akdi şirket ederek ve kâr olursa kendi ceplerine, zarar olursa Hazine sırtına kayıt ve işaret olunmak üzere Hazine namına borsa oyunlarına girerek Hazine'yi birkaç yüz bin lira mutazarır etmiş fakat kendisi kazançlı çıkmıştır."¹¹

Sadık Paşa'nın mali işlerde borsacılıktaki ustalığı asıl Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadaretinde Paris sefiri tayin olduğu zaman ortaya çıkacaktır. Bu konuyu gelecek bahiste ele alacağız.

1. Ali Fuat "Ricali Mühimmeyi Siyasiye" Serveti Fünun, sayı 85-86-87-88, 1926. Ali Fuat Bey Sadık Paşa hakkında geniş bilgi vermektedir.
2. Mahmut Kemal İnal "Son sadrazamlar" cilt 5, s. 729-740.
3. Mahmut Kemal İnal, "Son Sadrazamlar" cilt, V, s. 798.
4. M. Zeki Pakalın, age, cilt 3, s. 335.
5. Mahmut Kemal İnal, age cilt V, s. 744.
6. Mahmut Kemal İnal, age, s. 743-44.
7. Mahmut Kemal İnal, age, s. 799-800.
8. M. Zeki Pakalın, age, cilt 3, s. 336.
9. M. Zeki Pakalın, age, cilt 3, s. 336-37.
10. Maalesef yüksek kademe memurlar arasında Fransızca öğrenmek için moda olayına bağlı olarak bir gayret ve heves görülümüşse de aynı şeyi ticari hesap ve öğreniminde göremiyoruz. Bu sebeple ticari hesap ve finansman ile muhasebe bilgisini gerektiren devlet memurluklarında, bilgileri gerek kendi ve gerek misyoner okullarında öğrenmiş olan Osmanlı azınlıkları istihdam edilmiştir.
- II. Mahmut Fransız Misyonerlerine okul açma izini verdiği halde bu okullara müslüman çocukların devamını yasaklamıştı. Bu yüzden Babıali'nin tercümanlığını bu okullara devam edebilen azınlıklar yapmışlardı. Bununla beraber Mustafa Reşit Paşa'dan başlayarak bütün devrin Osmanlı büyükleri bu misyoner okullarına gizli olarak devam etmiş ve Fransızca ile birlikte biraz ticari hesap, hukuk ve muhasebe öğrenmek olanağını elde etmişlerdir.
- Ayrıca ileride göreceğimiz gibi, 19. asrın sonunda dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü yitirmesinde en başta gelen sebeplerden biri olan hükümet erkanının ve diğer yetkililerin finans ve muhasebe bilgisi ve öğretimi Genç Türkler de dahil olmak üzere bütün şair ve ediplerimiz tarafından aşağılanmıştır.
11. M. Zeki Pakalın, age, cilt 3, s. 337.

Şirvanîzade Mehmet Rüşti Paşa

Sadık Paşa

Sadık Paşa'nın ikinci ve üçüncü defa Paris'e gönderilişi ve Paris Sefirliği

Mithat Paşa Sadık Paşa'nın maliye ve borsa konularındaki bilgisini ve maharetini iyi-ce kavramış bir kişi olarak onu kendi başvekaleti zamanında Maliye Nazırlığına getirmişti. Bu, Sadık Paşa'nın üçüncü Maliye Nazırlığı idi (1873). Fakat, Mithat Paşa vezirlikten azle-dilince yerine gelen Esat Paşa kabinesinde açıkta kalmış ve Rüsumat Emanetine tayin olunmuştu. Bu görevde iken de aşağıda göreceğimiz meselelerin halli için Paris'e gönde-rilmişti.

Sadık Paşa'ya verilen görev aslında Baron Hirsh'in Rumeli Demiryolları'nın finans-manında çıkardığı bir dizi anlaşmazlığı halletmek olmakla beraber, Sadık Paşa'yı Paris'de çok farklı şeyler de meşgul edecektir.

Sadık Paşa bu ikinci Paris seyahatinde bir yıl kadar bu kentte kalmış ve hakkında çı-karılan türlü dedikodular sebebiyle azledilerek, 1874'de İstanbul'a dönmüştür. Mithat Pa-şa'nın ikinci sadaretinde Paris'e elçi olarak yollanmıştır (1875). Mithat Paşa'nın sadaretten çekilip memleket dışına çıkarılması ile geriye çağrılarak 1877'de Tuna Valiliğine tayin edilmiştir.

İkinci defa yani Rüsumat Emmini iken Paris'e gönderilmesi için yazılan tezkerede şu ifadeler vardır:¹

"...Bir müddetten beri Avrupa'nın ahvali sarrafiyece duçar olduğu kriz Dersaadet banka ve bankerlerini fevkalade tazyik eylediği cihetle" diye başlayarak Galata Bankerleri-nin hükümeti finanse etmekte sıkıntı çektiklerini ve bu işi halletmek için Avrupa'dan yeni kredi almaktan başka çare olmadığı belirtilmektedir. Tezkerede Avrupa'da banka ve ban-kerleri bir araya getirecek bir "heyeti sarrafiye" teşkili gerektiği belirtildikten sonra şu şekil-de devam etmektedir: "...geçende aktonulan onbeş milyonluk istikraz ile umum demiryol-ları için alınmış olan istikrazın kriz dolayısıyla tedavülü geciktiği için ortaya çıkan pürüzlerin halli ve bir de Baron Hirsch'in Rumeli Demiryolları'ndan dolayı devletimize uğrattığı zarar-lar ve ortaya çıkardığı müşkilatın ortadan kaldırılması... ve yapılmakta olan yollar için ha-riçten celbi gerekli olan alet ve edevatın uygun surette seçimi ve satın alınması... gerekli görülüyorsa buradan memuriyeti mahsuse ile sahibi haysiyet ve iktidar bir zatın tayin ve gönderilmesine uygun görülmüş ve Rüsumat Emmini Devletlü Sadık Paşa hazretleri

mütehayyiz ve muktedir ve bu gibi mevad ve icraata vakıf kimselerden biri olması dolayısıyla lazım gelenler ile karşılıklı söyleşip devletin her vakit işine yarayacak bir banka tedarik etmek ve istikrazları ilerletmek ve Mösyö Hirsch'in hareket ve ahvali müzirresine karşı gelecek ve Saltanatı Seniye'nin hukukunu koruyacak tedbirleri almak ve sair şimendiferlere ait alet ve eşyanın esbabı tanzim ve satın almasını dahi yürütmek için adı geçenin Avrupa'ya gönderilmesi..."

Böylece Sadık Paşa Nisan 1874'de Paris'e geldi. Karşısına çıkan Avrupalı banka ve bankerler nihayet dertlerinden anlayacak, söyledikleri kelimelerin manasını kavrayabilen bir adam buldukları için çok memnun görünüyorlardı. Fakat batılının niyeti bu defa ciddi idi ve ilerde kurulacak Düyunu Umumiye idaresinin bir modelini ortaya atmışlardı. Batılı alacaklılar Osmanlı maliyesini ipotek altına alacak bir bankanın kurulmasında ısrar etmektedirler. Bu konuda Sadık Paşa 1874 yılı Haziran ayında Viyana sefiri Kabulî Paşa'ya gönderdiği mektupta bazı şartlar altında böyle bir bankanın kurulmasının diğer alternatif olarak sunulan Osmanlı maliyesinin uluslararası bir finans sendikası yolu ile devamlı surette kontrolünden daha yararlı olacağı kanaatini taşıdığını belirtmektedir. Sadık Paşa'ya göre Osmanlı Bankası Avusturya-Osmanlı Bankası ile birleşerek sermayesini 250 milyon franka çıkarmış (yarısı ödenmiş) olduğundan, bu banka bütün devlet gelirlerini böylece tek bir merkezde toplanmasını sağlayabilecek ve ancak bütçede yazılı olan masrafları tediye edecekti. Fakat Batılılar buna bir de kurulacak uluslararası bir finans sendikasının devlet bütçesinin tanziminde söz sahibi olması maddesini de eklemek istiyorlardı. Bankanın faaliyetini kabul eder görünen Sadık Paşa, sendikanın icraatını kabul yetkisi olmadığını Viyana sefiri Kabulî Paşa'ya yazdığı bir mektupta şöyle ifade etmektedir:²

Baron Lionel Nathan De Rothschild

"İşte efendimiz, bendenizin memuriyetinin esas ve hulasası bundan ibaret olup, öyle umuru maliyemizi teftiş ve nezaret eylemek üzere bir heyeti resmîye vazına dair ne memuriyetimi ve ne de Devleti Aliye'nin kabul edeceğine ümidim vardı. Buna dair burada bendeniz şimdiye kadar bazıları ile lakırdı ettim ise de, Mösyö Rothschild (Avrupa'nın en ünlü bankeri)'den başkası ile ciddi olarak hiç müzakere eylemedim ve onunla olan birkaç mülakatım dahi gayet mahremâne olmuştur ve adı geçen kişi bu mülakatı esasen tasdik ve tahsin ile birlikte bu işe girişeceğini daha katiyyen beyan eylemediyse de, meyil ve rağbet olduğunu hissettirdi."

Sadık Paşa, Şirvanizade'ye aynı tarihlerde yazdığı bir mektupta da Rothschild'den şu şekilde bahis açmaktadır: "Cümlelerin ağzındaki söz, bizi vesayet altına almak ve daha bilmem neler yapmaktır. Aldığım talimat gereğince bir banka teşkiline, sarrafanın rağbet ve eğilimleri şüphesiz iken şu haller herkesi bir dereceye kadar tereddütte bırakıyor. Hatta Rothschildler bile esasen buna pek büyük rağbet gösteriyor ise de onun da itiraz eylediği cihet şu bulunduğumuz kararsızlık halidir. Talimatın esasını kendisine tercüme eylediğimde "Devleti Aliye'nin bu dereceye kadar kayıt altına girmesine hacet yoktur. Bunu daha hafifletmek de kabildir. Lakin bunu yaptıktan sonra heyet değişince (sadrızam ve kabine) bunun da bozulmayacağını ve Saray'ın Mahmut Paşa gibi birisinin elinde alet olmayacağını nasıl temin edebilirsiniz?" gibi itiraz eylediğine cevaben "biz bu işi tamamıyla böyle düşündüğümüz için kabul ediyoruz. Çünkü konulacak kaidelerin tamamen icrasına bankaya karşı devlet sorumlu olunca onun aksine hareket edemez. Ederse banka kabul etmez. İşte bu açıklamaya göre içinde kendileri gibi bir zat bulunursa taahhüdatı devleti değiştirme daha ziyade müşkil olacağından, onun için kendilerine müracaat eylediğimi" söyledim. Onun üzerine "Pekâlâ, şimdi ben bu işi üzerime aldığım gibi mevkii itibarımız cihet ile herkesi temin etmiş olacağım ve derhal devletin tahvilatı terakki edecek, ilerde iş başka renge girecek olursa halkın nazarında mesul olurum. Bu ise bizim halimize elvermez" yollu bir çok münakaşalar cereyan etti."

Aynı mektupta daha sonra Sadık Paşa Baron Rothschild'i razı ettiğini yazmaktaysa da, araya rakibi durumunda olan Crédit Mobilier girince vazgeçmiştir. Zira vaktiyle Crédit Mobilier'nin kurucusu Emile Péreire Rothschildlerle ortak olmasına rağmen bu bankanın kuruluşundan sonra ateşli bir rakip haline gelmişlerdir. Bu sebeple Baron Rothschild bu işten Osmanlı Bankası'nın Crédit Mobilier ile bir sendika kurması yüzünden vazgeçtiği iddia edilebilir. Sadık Paşa aynı mektupta, kurulacak bankanın devletin istiklaline dokunacağı iddialarının aslı olmayacağını söylemekte ve eğer kendisini bu banka işini sona erdirmekten geri çağırarak olurlarsa işte o zaman istiklale dokunacak şeylerin olabileceği gibi adeta bir tehdit gibi savurmaktadır. Ona göre Avrupa'yı susturmak için başka çare yoktur. Sadık Paşa bu sözlerinde haklıdır, ancak erken öten horoz olduğu için azledilmiştir. Ama çok geçmeden yani yedi yıl sonra Sadık Paşa'nın düşündüğü modelden çok daha fazla devletin bağımsızlığını tehdit edecek ve bir bakıma kaldıracak olan Muharrem Kararnamesi ile Düyunu Umumiye idaresi kurulacaktır.

Sadık Paşa'nın Paris macerasından ikinci konu dava konusu olan Comptoir d'Escomptet avansıdır. İlerde göreceğimiz gibi Sadık Paşa bu işte de büyük itham altında kalmıştır. Düşmanları, Paris'te başarılı olmaması için İstanbul'da yapmadıklarını bırakma-

Paris'te dava konusu olan anlaşmazlık karşısında Sadık Paşa'nın çabaları

1873 yılları başında Sadık Paşa Maliye Nazırı iken "Osmanlı Kamu İşleri Şirketi" adı altında bir şirket kurdurup devletin gerekli ve faydalı bulduğu kamu yatırımlarını bu şirket kanalı ile gerçekleştirmek istemişti. Daha evvel Paris'te bulunduğu sırada Osmanlı İmparatorluğunun doğal zenginliklerinin iş çevrelerinde ne denli konu edildiğini görmüş ve kendisine bu zenginlikleri işletmek için birçok teklifler de olmuştu. Bu şirket Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerinin şirketi olan ve adı Fransızca olarak anılan "Crédit Général Ottomane"nin ortaklığı olarak kurulmuştu. Bu iki mali müessese, aralarına Osmanlı Avusturya Bankasını da alarak 50 milyon Osmanlı Lirası tutarında istikraz yapabilmek için bir sendika kurmuşlardı. Bu para ile Rumeli Demiryolları'nın uzantısı olacak Anadolu Demiryolları'nın inşaatına başlanmak isteniyordu. Fakat aynı yılın sonunda Viyana Borsasındaki kriz bu kamu işleri şirketinin son şeklini almasına mani olmuştu. Bunun üzerine Osmanlı Bankası yetkilileri Avusturya-Osmanlı Bankası yerine aynı sendikayı Paris'teki Crédit Mobilier ile kurmaya yönelmişlerdi. Yeni şirketin adı "Osmanlı İmparatorluğu Finans ve Kamu İşleri Şirketi" oldu. Fakat bu şirket de Eylül 1873 ayında aktedilecek yeni büyük bir istikraz için reklam görevi yapmaktan ileri gidemedi.³

Böylece Paris'in en ünlü bankası Crédit Mobilier, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük kamu yatırımları yapmak üzere girişeceği yeni ortaklığı ne kadar ciddiye aldığını göstermek için 100 milyon Frank sermayeli bu şirketin idare meclisi reisliğine, Paris'i alt üst ederek yepyeni bir kent yapmayı beceren Baron Haussmann'ı getirmişti. Fakat aslında Crédit Mobilier'nin maksadı başka idi. Bu sebeple yukarıda söylediğimiz gibi çok elverişli bir istikraz için Osmanlı Hükümeti ile anlaşmak idi. Galata Sarraflarının bankası olan Crédit Général Ottoman ile anlaşarak 1.388.889 obligasyon ihraç etti. Nominal değeri 500 frank olan bu obligasyonlar piyasaya 297 franktan çıkarıldı.⁴ Obligasyonların faizi %6 idi ve %1 de amortisman payı ayrılmıştı. Böylece Osmanlı hükümetine bu yeni borç yılda 48.611.115 franga mal olacaktı. Bu borca karşılık olmak üzere Tuna Vilayeti öşürü, Anadolu Ağnam vergisi, İstanbul Tütün Rejisi'nin hasılat fazlası ve Ankara Vilayeti öşürü gösterilmişti. Fakat alım taahhütleri işlemleri İstanbul'da hiç de beklenildiği gibi gerçekleşmemiş, Londra'da alıcılar ilgisiz kalmıştı. Biraz Paris'te hareket olmuştu. Obligasyonların mühim bir kısmı bu ilgisizlik sebebi ile sendikanın elinde kalınca, bunlardan 142.875 adedi 40 milyon franklık bir avans garantisi olmak üzere Paris'teki Comptoir d'Escompte'a verilmişti. Bu işi Sadık Paşa İradeyi Seniye olmadan kendisi tezgahlamış ve imzalamıştır. Fakat hükümet, vadesi geldiğinde bu avansları tasfiye edemediğinden, bunlar ellerindeki rehin obligasyonları çok düşük kıymetle satmaya koyulmuşlardır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Comptoir d'Escompte aleyhinde Tribunale de la Seine'de dava açmıştı.

Bu davanın hikayesine geçmeden evvel istikrazın Galata Bankerlerinin şirketi olan Crédit Général Ottoman'ı kısa bir zamanda çok kötü duruma düşürdüğünü hatırlatmak isteriz. Hükümete verdiği kısa vadeli avanslar ile ün yapan bu banka itibarı sayesinde o zamana kadar hiçbir mali sıkıntı ile karşı karşıya kalmamıştı. Bu avanslar karşılığı özellikle Londra Piyasasına çektiği tretlerle devamlı olarak yeterli bir likiditeyi muhafaza edebiliyordu. Fakat bu son işte umulmadık bir krize girmişti. Bu sebeble de Sadık Paşa hakkında kısa

bir zamanda yayılan ithamların bir kısmının Tubini, Köçeoğlu Agop, Mısırlı Andon, Mihran Efendi gibi bu bankanın ortak ve yöneticilerinden de kaynaklandığını iddia edebiliriz.

Daha evvelki bahislerde açıkladığımız gibi, bu bankanın Blount ve Guillaume Denière gibi Fransız ortakları da vardı. Bunlar, Paris'de bu kredi işi tezgahlandığı zaman Sadık Paşa'nın Ha-ussmann Bulvarı'ndaki evinin devamlı konukları idiler. Herhalde Sadık Paşa'ya Comptoir d'Escompte obligasyonlarını rehin vererek para çekmek işini bunlar tavsiye etmişlerdi. Bunlar yönünden bu gibi ihtilafların mahkemelere düşmesi olağandı. Zira o yıllarda Paris adliyesinde finans davaları, mahkemeleri en çok meşgul eden davalar idi.

Mahkeme Paris'te 1874 yılı sonlarında başlamış ve birbuçuk yıl kadar sonra Hüseyin Avni Paşa'nın sadrazam olduğu bir zamanda sonuçlanmıştı. Mahkemede Osmanlı Hükümetini Paris Elçiliğinin tavsiyesi ve girişimi ile Paris Barosu reisi Batonnier M. Alon isminde ihtiyar bir avukat savunmuştur. Buna karşılık Comptoir d'Es-compte'u genç bir avukat olan M. Rousse (Annuaire Hachette adlı almanağın 1897 tarihli sayısının avukatlar bölümünde, onun bu tarihte de mesleğine devam ettiği yazılı bulunduğundan genç yaşında bu işi üzerine aldığı anlaşılmaktadır) savunuyordu. Mahkemenin devamı sırasında Osmanlı hükümetini savunan M. Alon, Comptoir d'Escompte Bankası'nın avukatının, bankanın Osmanlı hükümetine hiçbir itimadı kalmadığını beyan etmesi üzerine, "Devleti Osmaniye'ye nasıl itimat olunmaz? Devleti Osmaniye'nin toprağı hiçbir devletin toprağına nasip olmayan büyüklüktedir. Devleti Osmaniye'nin sahilleri hiçbir devlet ülkesine nasip olmayan uzunluktadır. Ormanlarına daha balta girmemiş, madenlerinin kapağı açılmamıştır. Doğal servetleri bu derecede olan bir devlete nasıl olur hakettiği itibar ve itimad kendisine gösterilmez?" dediğinde Bankanın genç avukatı şu cevabı vermiştir: "Biz Osmanlı devletinin doğal servetlerinden bahsetmiyoruz, biz o serveti idare eden ellerden, o ellerin hiçbir şey beceremediğinden bahsediyoruz."⁵

Sonuçta Osmanlı Devleti davayı kaybetmişti. Yalnız Sadık Paşa, davanın sonuçlanmasından önce memlekete çağırılmıştı. Devlet mahkeme masraflarından başka birmilyon Frank da tazminat ödemeye mahkûm olunmuştu. Durum kesinleşince Hüseyin Avni Paşa sadrazam olarak sonucu Sultan Aziz 'e bildirmemiş, yalnızca davanın kaybedilmesini mahkeme masraflarının ödenmesi şeklinde bir sonuç yarattığını iletebilmişti.

Sadık Paşa'nın başvekaletle getirilişi: Zarifi ve Tocqueville olayları

Sadık Paşa, Abdülhamit devrinin ilk yıllarında 15 Rebiülahir 1295 (1878) tarihinde başvekil tayin edilmiş ve bir ay gibi kısa bir zaman bu makamı işgal etmesine rağmen, bir çok olayların faili olmuştur. Bilindiği üzere, başvekaletten el çektirilmesine sebep Ali Suavi vakasıdır. Bu olayda İngilizlerle ortaklaşa olarak hareket ettiği ve olayın tertipçisi olmak gibi büyük bir itham altında kalmıştır. Bu olaya bağlı olarak İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirmesi için yaptığı girişimler ve Ali Suavi olayındaki tutumu bütün şüpheleri üzerine çekmişti. Gerçekte Abdülhamit, Sadık Paşa'yı başvekaletten Ali Suavi vakasının tertipçisi olmak gibi büyük ve ağır bir ithamla uzaklaştırmıştı ama, asıl sebep Sadık Paşa'nın Padişahın bankeri Zarifi ile çatışması ve Tocqueville'in sunduğu istikrazlarla ilgili projenin yürürlüğe konması için Sadık Paşa'nın rüşvet istemek dedikoduları idi.

Babiali

Sadık Paşa başvekaletle geçer geçmez kendisini ilk ziyarete gelenler arasında Banker Zarifi de vardı. Hükümet bazı askeri ihtiyaçları karşılamak için Zarifi'den bir milyon lira borç almak için görüşmeye oturmuştu. Bu konuda Ali Fuat Bey, adı geçen seri makalelerinde Sadık Paşa başlığı altında şunları yazmaktadır :⁶ "Sadık Paşa başvekalette bulunduğu esnada askeri masraflara karşılık tutulmak üzere Banker Zarifi'den bir milyon istikraza mecburiyet görülmüş olduğu halde, bundan yüksek nispette komisyon almış olduğunu, Sultan Abdülhamit'in hususi sarrafı olan adı geçen Zarifi'nin padişaha söylemesi ve ihbar etmesi ile Padişah da askerin açlık tehlikesine maruz kaldığı öyle bir zamanda bu suretle gayrimeşru bir işe kalkışma büyük bir hatadır diye Sadık Paşa'ya fevkalade bir iğbirar hasıl eylemiş idi ki.."

Ali Fuat Bey, Abdülhamit'in işin farkına varıp kızmasını bu işte aracılık eden banker yamağı Çingorus namında birinden Teyfik Paşa'nın Atina sefiri olduğu zaman öğrendiğini ve kendisine naklettiğini ifade etmektedir.

Ali Fuat Bey açıklamalarına şöyle devam etmektedir:

"Yine o esnada Fransalı Kont Tocqueville, İstanbul'a gelerek devlete onmilyon lira istikraz için bazı ecnebi bankaları namına teklifte bulunduğu halde, Sadık Paşa'nın ondan da ziyadece miktarda komisyon talep etmesi üzerine avdete mecbur olmuş ve bu da Sultan Hamit'in gözünden kaçmayarak Sadık Paşa hakkında ayrıca iğbirarı davet eylemiş olduğu dahi Teyfik Paşa tarafından söylenmiştir."

"Zarifi istikrazından komisyon talebine dair olan rivayet İngiliz sefiri Lapard'ın da kuşağına giderek bu yüzden hakkında asarı iğbirar hasıl etmiş olduğu Sadık Paşa'nın Cezayiri Bahrisefid Valiliğinde bulunduğu esnada İstanbul'dan kendisine bildirilmesi üzerine Sadık Paşa muhaberatı hususiyesinde, bu suçlamayı red ile rivayetin katiyyen aslı ve esası olmadığını ve mezkûr istikrazın mukavelenamesi Maliye Nezaretince hazırlanıp kendisinin memuriyetinden sonra Bab-ı Ali'ye gönderilerek meclisçe kabul olunmuş ve yine o mecliste tarafından bazı hayırlı şartlar da ilave olunarak mazbata ile arz edilmiş olduğu ve bir iki gün sonra çıkan iradesinde cümleyi şeraitten bulunduğu üzere Zarifi'den eski matlubuna mah-

sup olunacak üçyüzbin liranın mahsubundan sarfi nazarla nakden alınması sureti biltercih Zarifi'nin Heyeti Vükelaca kandırılması ve bunun tarafı Şahaneden de kendisine ferman buyurulacağı irade olunması ile Zarifi Meclise getirilip iknaya çalışılmış ise de kabul etmediği gibi, tarafı Şahaneden dahi ikna olunmadığı cihetle, mukavelename tekrar arzolanarak halile iradesi alındığını beyan ediyor. -Bunda Zarifi'nin bana para verecek ne mecburiyeti olabilir? Lakin ne çare ki böyle işler de adım çıkmış olduğundan ne güne olursa yapılan akçe işlerinden Sadık Paşa para aldı demek adet olmuştur- sözlerini de esfle ilave ediyor. Adı geçen istikraz hakkında Meclis-i Vükela'dan takdim olunmuş mazbatanın bizzat kaleme aldığı müsveddesinden de (Ali Fuat Bey o yıllarda Meclisi Vükela kâtibi idi) sureti halde Sadık Paşa'nın ifadesi dairesinde cereyan etmiş olduğu anlaşıyor."

Askerin karnını doyurmak ve giyim ihtiyaçlarını karşılamak için alınacak krediden Sadık Paşa'nın komisyon alma isteği geçerli ahlâk kurallarına göre büyük bir suçtur, hatta vicdansızlıktır, denebilir. Ancak oyunun kaidesi de komisyon verilip alınmasıdır. Sadık Paşa olmasa başka biri bu komisyonu alacaktı. Hele Abdülhamit'in, bankeri Zarifi ile birlikte istikraz işlerinde alıp verdikleri komisyonlara bakacak olursak, suçlamanın başka sebeplere dayandığına hükmetmemiz gerekir. Kont Tocqueville 1878 yılı Aralık ayında İstanbul'a gelerek, Berlin Anlaşması gereğince kabul edilen Osmanlı Borçları ile ilgili hususlarda alacaklıların projesini hükümete kabul ettirmesi için gösterdiği çabalarda Sadık Paşa gibi bu işlerden anlayan birinin, başvekalette bulunması büyük bir engel teşkil etmekte idi. Tocqueville projesine göre amaç Osmanlı Dış Borçlarının birleştirilmesi ve 200.000.000 franklık yeni bir kredi anlaşması idi.⁷ Kont Tocqueville'nin ilerde göreceğimiz gibi, Düyunu Umumiye kavramını getiren ve Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarına karşı alacaklılar ve Osmanlılardan kurulu bir heyetin yönetimi altında devlet gelirlerinin toplanması ve kontrolünü gerektiren bir projenin ortaya atılması için Sadık Paşa'nın başvekil olmasını fırsat bilmesi düşündürücüdür. İstikraz işlerinde ve buna bağlı borsa muamelelerinde bilgisi ile Avrupa çapında şöhret yapmış bir Osmanlı başvekilinin karşısına böyle bir proje ile çıkmak oyunu kaidesine göre yürütmek isteğidir, sanırım. Sadık Paşa projesinin yürütülmesi için kurulan delegasyona bir Osmanlı üyenin başkanlık etmesini kabul ettirince projeye iştirak edecek gruplar arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Diğer taraftan Ruslar da, kendi iştirakleri olmayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu mali yönden güçlendirecek böyle bir projeye karşı çıkmışlardı. Fakat asıl sürtüşme Türkiye'nin ithal gümrükleri hasılatı gibi çok istikrarlı ve emin bir gelir karşılığı olan yeni istikrazdan faydalanmak için ortaya çıkmış olan finans grupları arasında çıkmıştı. Bu gruplardan bazıları projenin yönetim şeklinde etkili olmayı, diğerleri ise bu projeye bağlı olarak verilecek krediye iştirak paylarını arttırmak istiyordu. Bu pazarlıklar arasında Sadık Paşa'nın davranışını beğenmeyenlerin ona bir iftira atmak yolunu seçmeleri tabii idi. Gerçekte o zaman aktedilen dış borçlarda vükela takımı işin ne olduğunu bilmeden rüşvet veya hediye almak adeti içinde idiler. Oysa Sadık Paşa işi biliyordu ve bu sebeple onu rüşvet almakla itham etmek daha kolaydı. Abdülhamit'in Sadık Paşa'yı başvekillikten azletmesinin sebepleri arasında yer alan bu rüşvet iddialarının doğruluğu hakkında kesin bilgi sahibi değiliz. Yalnız Tocqueville projesinde, alınan kredi ile kağıt kaimelerin piyasadan çekilmesi şartının getirilmesi, Galata Borsasında hiç de iyi karşılanmadığı düşünülürse borsa ile yakın ilgisi olan Zarifi'nin Abdülhamit'i bu projenin uygulanmasına karşı çıkmaya sevkettiği düşünülebilir. Bunun için de projenin sorumlusu durumunda olan Sadık Paşa'yı baltalamak için rüşvet hikayesi ortaya atılmış olabilir.

Sadık Paşa başvekaletten azlinden sonra Berlin Kongresi için kurulan Osmanlı delegasyonuna tayin edildiği halde, son anda bu işten de alınmıştır. Bunun üzerine Cezayiri Bahrisefid (Sakız Adası) Valiliğine tayin edildikten sonra hakkında bir takım dedikodular çıkarılmıştır. Gerçekte Sadık Paşa gider gitmez hemen bir Emlak Bankası (Crédit Foncier) teşkil etmiş ve adanın imarının finansmanı için bu kurumu kullanmayı planlamıştır. Ayrıca Sakız Adası'nı bir liman yapmak, bazı vergileri kaldırmak gibi işlemleri Abdülhamit'in hoşuna gitmediğinden, hakkında verilen jumalleri değerlendirip onu bu valilikten de azletmiştir. Hatta İstanbul'da bir kısım devlet adamları ve gazeteler Sadık Paşa'yı gittiği yere uğursuzluk getiren adam olarak görüyor ve Sakız Adası'ndaki zelzeleyi onun mevcudiyetine bağlıyorlardı. Oysa zelzenenin tahribatını, kurduğu Emlak Bankası ile telafi etmek istemişti. Sakız Adası'nı serbest liman yapmakla gümrük resimlerinin kalkacağı ve bu işten Yunanistan'ın faydalanacağı hikâyesi de hiç doğru değildir. Sakız Adası serbest liman olarak Anadolu'ya gelen ve oradan gelen mallar için bir antrepo ve pazarlama merkezi olacak ve bununla büyük kazançlar sağlayacaktı.⁸ Bütün rüşvet ve gayrimeşru kazanç iddialarına rağmen Sadık Paşa 1901 yılında Limni'de öldüğü zaman terekisi arasında hiç bir tahvil veya kıymetli evrak çıkmadı. Oysa bu işlerden çok iyi anlayan bir adamın terekisi de ötekilerden farklı olmalıydı. Ama bırakmamışlardı. O da diğerleri gibi bir kaç parça kıymetli eşya ile bir zarfın içine sıkıştırılmış bir kaç pırlanta taş bırakarak ölmüştü.

1. Mahmut Kemal İnal, age, V. cilt, s. 146.
2. Ali Fuat, adı geçen dizi, Serveti Fûnun, sayı 163-89, 9 Temmuz 1926.
3. A. Du Velay, age, s. 307.
4. A. Du Velay, age, s. 308.
5. M. Zeki Pakalın, age, cilt 3, s. 338.
6. Ali Fuat, adı geçen dizi, Serveti Fûnun, n. 1560-86, 8 Temmuz 1926.
7. A. Du Velay, age, s.381-87.
8. 19. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı azınlıklarının yürüttükleri merkantilist dış ticaret ilişkileri özellikle transit ticaret yolu ile İmparatorluğa dışardan gelir sağlamıştır. Karadeniz yolu ile ve Tuna nehri üzerinden faydalanarak yapılan Rusya, Romanya, İran ticareti ile İzmir, Mersin, Beyrut limanlarından yapılan Hindistan'a kadar uzanan transit ticareti 19. asrın ikinci yarısındaki Osmanlı azınlıklarının en önemli gelir kaynağı olmuştur. Bu gelir kaynağının dış ticaret açığının tediyeler bilançosuna yansıyan açığını kapatmada dış borçlardan daha etkili olduğu dahi iddia edilebilir. Nitekim Zarifi Abdülhamit ile yaptığı konuşmaların birinde Sultan'ın "Romanya'dan buğday alıyoruz. Ne ile ödeniyor bu para" deyince, meşhur banker:"Padişahım tüccarımız Avrupa mallarını Romenlere satıyor onun kân ile" diye cevap vermiştir.

1877-78 Rus Savaşı ve Galata Bankerleri

Galata Bankerleri de olmasa halimiz nice olurdu?

1877-78 Rus savaşında Osmanlı İmparatorluğu binlerce kilometre uzunluğundaki Batı ve Doğu cephelerinde savaşmış ve bu yüzden büyük masraflara girişmişti. Osmanlı hükümeti, daha evvel işaret ettiğimiz gibi, Mahmut Nedim Paşa'nın Osmanlı tahvilleri sahiplerine oynadığı oyun sebebiyle¹, Avrupa mali çevrelerinin itibarını ve desteğini de yitirmişti. Oysa bu savaş her iki ülke için dışa bağlı teknolojilerinin hakim olduğu bir savaş olduğundan, dışardan alınacak silah ve malzeme için büyük paralara ihtiyaç göstermişti. Ruslar bu savaşa daha evvelden hazırlandıkları için, dış borçlarının büyük bir kısmını ordunun donatılmasına ve yeniden organizasyonuna sarfetmişlerdi. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı borçlarda orduya düşen pay çok düşük kalmıştı. Bu sebeple Rusların Plevne'yi zaptından sonra durumunun kritik bir hale gelmesi, yeni bir dış borç için, Batılılara müracaatı gerektirmişti. Osmanlı hükümeti Rusların Avrupa'da Osmanlı ordularını mağlub ederek ortaya koyacakları üstünlüğü ve Osmanlı topraklarının bir kısmını ele geçirmelerini İngiltere ve Fransa gibi iki büyük devletin hiç de istemeyeceklerini düşünerek, yenilgiyi önlemek maksadı ile kredi talep etmenin siyasi yönüne ağırlık vermeye çalışıyordu. Kısacası "ya İngiltere ve Fransa gelir bizle Ruslara karşı savaş yapar, ya da bize para verirler, bu sayede Rusları geldikleri yere geri yollarız." düşüncesi içinde olan Osmanlı hükümetleri, böylece, ilk kredi teşebbüsüne girmişlerdi. Adına "Defense Loan"² denilen ve Osmanlı Bankası tarafından Londra'daki Glyn Mills, Currie ve Ortakları banker şirketinin desteği ile Londra Piyasasında satışa çıkarılan Osmanlı Savunma Tahvilleri zannedildiği gibi rağbet bulmamıştı. Paris'te de aynı akıbete uğramış, yalnız Hindistan'da 5000 liralık küçük bir satış gerçekleşmişti. Bunun üzerine Osmanlı Bankası, hükümet karşısında çok müşkül durumda kaldığı için bir milyon liralık bir avans vermek zorunda kalmıştı. Aslında avans bir milyonluktan ama %52'sini ödenme şartına bağlı olduğu için %5 olan faiz haddi %9,60'a geliyordu.

Ruslar Ayastafanos'a kadar gelip de Rus subay ve askerleri sivil elbiseler giyip Yeşilköy-Sirkeci Banliyö treninin pasolu müşterisi olunca, İstanbul ve diğer hudut vilayetlerinin perişanlığı ve sefaleti bir tarafa bırakılmış, bütün gözler İstanbul'a çevrilmişti. Muhacirler, kaçak askerler bu kenti doldurmuş yağma ve hırsızlıklar almış yürümüşü. Asker uzun zamandan beri verilmeyen tayın bedellerini talep ediyor, memurlar bir türlü tam olarak ö-

denmeyen maaşları yüzünden olacak rüşvet almadan hiçbir muameleyi sona erdirmiyordu. İstanbul başta olmak üzere memleket bir iç savaşın arifesinde idi. Hükümet kaime ihraç ederek hiç olmazsa İstanbul'daki buhranı önlemek istemiş, fakat ilerde göreceğimiz gibi, bu para operasyonu memleketin başına Rusya yenilgisinden beter dertler açmıştı. Hazine tam takır olduğundan dış borçlara yönelik girişimlere ümit bağlanmasını zorunlu kalmıştı. Oysa ne İngiltere ne de Fransa, İstanbul'a içinde bando müzikasından başka hiçbir savaş gücü olmayan göstermelik gemilerden başka bir şey göndermeye niyetli görünmemişlerdi. İşte bu sıkıntılı ortam içinde Galata Bankerleri ehveni şer olarak ortaya çıkıyorlardı. Galata Bankerleri gerçekte İstanbul'u veya Galata'yı Ruslara teslim etmemek için ellerinden geleni yapmaya mecburdular. İşleri güçleri Osmanlı Devleti'nin, hatta onun bozuk mali düzeninin devamına bağlı idi. Ne devletin yok olmasını ne de mali işlerin düzelmesini isterlerdi.

Bazı Batılı yazarlar³ Galata Bankerlerinin Rusya Savaşı sırasında Osmanlı devletine en sadık tebadan ziyade bağlı kaldıklarını, sermayelerini o zamana kadar görülmemiş bir şekilde riske atarak hükümete borç vermeye devam ettiklerini, bu sebeple de övgüye layık olduklarını yazmaktadırlar. Hatta bazen, bu yardım ve kredi işini Batı bankerlerine ağır şartlarda borçlanarak yürüttükleri iddiası da zaman zaman ortaya atılmıştır. Fakat madalyonun bir de öbür yüzü olduğu unutulmamalıdır. Aşağıda göreceğimiz gibi, kaimelerin tedavülünden kaldırılıp imha edilmesi için girişilen çabalarda Galata Bankerleri, bir taraftan hükümeti destekler görülmesine rağmen, Galata Borsasının küçük burjuva oyunlarını kaime üzerinde de oynayarak zaman zaman sempatilerini yitirmişler, hatta büyük ithamlar altında kalmışlardır.

Kaime Olayı ve Galata Bankerleri

O günlerde İstanbul'da yayınlanmakta olan, günlük "Tercümanı Hakikat"⁴ gazetesinin başyazısı "Kavaimi mevcudenin miktarı resmi" başlığını taşımakta ve aynı gazetenin 4. sayfasında hükümetin piyasada mevcut kaimelerle, bunların geri alınıp imha edilen miktarlarını gösteren bir cetvel bulunmaktadır. Bu başyazı ve cetvellerden anlaşılacağına göre Ocak 1878 sonunda piyasada 15,5 milyon Osmanlı lirası tutarında kaime bulunuyordu. 1877 Temmuz ayında başlanan kaime toplama ve imha işlemi sonucu Ocak 1878'e kadar ancak bir milyon değerinde kaime imha edilebildiği için piyasadaki kaimelerin değeri devamlı düşmekte idi. Hükümet, Maliye Nazırı Zühtü Paşa'nın başkanlığında kurduğu bir komisyon aracılığı ile kaime imha işini üstlenmişti. Bunun için halktan da önceleri iane şeklinde destek istenmişti. Padişah Abdülhamit de bir aylık tahsisatı tutarı olan parayı 50.000 kaime olarak komisyona imha için göndererek, bu iane işine önyak olmuştur. Ancak, ne yazık ki, kaimeler zenginlerin değil, fakir fukaranın elinde toplanmıştı. Buna rağmen halk bu işe gönülden katılmıştır. Ancak hükümet halktan bu fedakârlığı istemenin doğru olmadığına inanmış olarak kaimeleri altın karşılığı geri alacağını devamlı resmi tebliğlerle ilan ediyordu. Nitekim 1 Ocak 1878 tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde şu resmi ilan yayınlanmıştır:⁵

"Sadrazam tarafından vaki olan davet üzerine Tahtı Riyaseti Aliyelerinde Dersaadet mutebaranı Sarrafiye ile Bankalar temsilcilerinden mürekkep bugün Babıali'de içtima eden komisyonda imhayı kaim için piyasada bulunmakta olan kavaimin miktarını tezyid ile muhafazaya itibarı zımmında bazı tedbirler müessir icrasına karar verilmiştir. Şöyle ki, imhayı

kavaim komisyonuna her ay verilmekte olan ellibin liradan maada bu defa esasen kabul edilmiş tedbir mucibince Bankı Osmanî vasıtasıyla aydan aya yüzbin kaime mubayaa olunacaktır. Bu da kaimenin külliye tedavülden kaldırılması için Devleti Aliyece alınmış olan tedbirlerin icrasına değin devam edecektir. Banka aracılığı ile mubaya olunacak kavaim satın alınacağı anda yine banka aracılığı ile herkesin gözü önünde imha edilecektir. Bankanın işbu muamelenin sureti icraasının tafsilatı bir ilannameyi mahsuse ile neşrolunacaktır. İşbu tedbirlerin Meclisi Vükelaca tezekkür ve tetkik olunarak kabul ve icrasına müttetfiken karar verilmiştir."

Aynı 1879 yılının 2 Ocak günü Beyoğlu veya Babıali dilinde karşı gazetelerin en önemlilerinden biri olan ve Fransızca olarak yayınlanan La Turquie gazetesi, Osmanlı Bankası'na hükümetçe kaime mubayaası için 4.000 lira verileceğini yazmaktadır. Kaç kuruşluk kaime karşılığı bir altın lira hesap edileceğini de bu banka hergün veznelerinin kapısında ilan edecektir. Bunun için Osmanlı Bankası vezne sayısını da arttırmıştır. Ancak bir altın karşılığı verilecek kaime değeri hergün değişebileceği ve ayrıca eldeki kaimeler 100 kuruşluktan başlayıp ellilik, yirmilik, onluk, beşlik ve kuruşluk olduğu için vezne önündeki muameleler uzun sürüyor ve halka büyük müşkilat çıkarıyordu. Hatta halkın kaimelerini dışarda bir kaç kuruş eksikliğine bozdurması için Osmanlı Bankası memurlarının Galata sarrafları ile işbirliği bile yaptığı söyleniyordu. Ama iş bu kadar da basit değildi, daha büyük oyunlar vardı. Sarraflardan şikâyet hergün biraz artmaktaydı. Nitekim Tercümanı Hakikat gazetesinde şu satırlara rastlamaktayız:⁶

"... evelki Cumartesi günü dideyi garz ve tamahlarını kan bürümüş olan sarraflar ve uşaklarının tehlikâtı vakıyesi polisin dahi nazarı ehemmiyetini celb edecek dereceye varmıştır."

"Verilen haberlere göre izdihamın, fakat izah ihtiyaç görülmezsizin anlaşılacağı veçhile sarraf izdihamının derecesi evelkilere de mikyas olmadıktan maada ağız kavgası şeklinde başlayan çekişme sonradan döğüş kakış derecelerine kadar varmış ve hatta bazı kim-seleri az çok mecruh olacak derecelerde zedelemiş imiş."

"Sarraflar hakkında şikayetimiz esassız bir şikâyet addolunamayacağından emin bulduğumuz cihetle bunun tekrarından dahi çekinmeyiz. İki üç seneden beri şehrimizde sarrafların ne kadar çoğaldığına özellikle dikkat edecek olursak, bunun önemli bir sonuç olduğunu anlarız. Bugün İstanbul'da sarrafların lüzumundan pek çok fazla olduğunu ispata hacet bile yoktur. Zira yakın vakitte dükkanların önünde, hem de bakkal, sebze ve hatta sandıkçı ve çilingir dükkanlarında bile birer sarrafın yer tutuğunu müşahade eylemekteyiz.

Acaba iki üç sene zarfından serveti malımız pek büyük terakki eyledi de mi unsuru sarrafiye dahi bu kadar revaç geldi? İşte yalnız burasını göz önüne getirmek bunlar hakkındaki söylenen sözlerin kâffesine büyük ehemmiyet verdirmeye kâfi gelir."

Bu yazıdan da anlaşılıyor ki kaime işinde şikayet konusu olan günde bir kaç yüz lira değil, fakat bunun da çok altında bir para kazanabilmek için Osmanlı Bankası gişelerine sülalesini ve para ile tutulmuş adamlarını dizerek sıra numarası aldırarak sonra da piyasadan daha ucuza topladığı kaimeleri altınla yine aynı adamları kullanarak değiştirerek kolay para kazanma yolunu bulmuş küçük sarraflardır. Büyüklere ise maroken koltuklarda oturup bu işi yukardan, adlarını şanlarını belli etmeden yürütmektedirler. Hükümet de bu büyüklere

muhtaç olduğu için, kabahati küçük sarraflara yükletecek şekilde bir senaryo tertip etmiş benzemektedir.

Diğer taraftan Galata Borsası yine en hareketli günlerini yaşamaktadır. Ekle sunacağımız bir makaleden de anlaşılacağı gibi, Galata Borsası komiseri meşhur Abidin Bey "devletçe, bazı memuriyeti mühümme ile bir müddet Arnavutluk taraflarında bulunduğu" borsa askıya alınmıştır. Bu sebeple yolsuzluk, yalnız köşebaşı sarrafları için değil yukarıdakiler için de bütün şiddetiyle devam etmektedir. Kaime alışı verisi adeta bir kumar halini alarak borsa kapandıktan sonra Beyoğlu ve Galata'daki kahvehane ve birahanelerde gece yarılanna kadar sürüp giden bir illet haline gelmiştir.

Tercümanı Hakikat'te⁷ Osmanlı Bankası'nın bir gün evvel kaimeyi dörtüzyıkkırkbeş kaime karşılığı bir altın lira olarak değiştirdiğini, fakat bir gün sonra kurun dört yüz altmışa kadar fırladığını yazmaktadır. Sarraflarda ise 1 altın karşılığı 486 kaime istenmektedir. Bu yükselişlerde farkı, tabii ki hükümet ödemektedir, nasıl mı? Yine Galata sarraflarının kurduğu bir sendikaya gümrükler gibi sağlam ve altın para veya döviz hasılatı sağlamada en güçlü kaynağının gelirini bırakarak, aldığı birmilyon lira ile! Bankerler sendikası, herhalde gizli şart olarak, anlaşmaya devamlı olarak borsa nizamnamesinin harfi harfine tatbik edilmesini isteyen zamanın en idealist bürokratu Abidin Bey'i bu işten biraz uzaklaştırmak şartını da koydurmuşlardır. Zira kaime işinde küçük bankerleri finanse eden yine büyük bankerlerdi.

Kaime üzerinde yapılan spekülasyonda hükümet pasif kalmış olmamak için, devamlı olarak resmi tebliğler neşrederek bu işte ciddi olduğunu belirtmişti. Hatta, zaman zaman Tocqueville projesi kullanılarak Avrupa mali çevrelerinden kaimenin ilgası için destek gördüklerini ve projenin yakında gerçekleşmesi ile bu işin hız kazanacağını bildiriyordu. Fakat Galata Bankerleri de kaimenin düşüşünü önleyici bu gibi haberleri bir taraftan fısıltı gazeteleri, bir taraftan da Beyoğlu gazetelerindeki sözde ilmi ve teknik makale ve yazılarla yalanlama yoluna gidiyorlardı. Bankerleri tutan Beyoğlu gazeteleri ile Babıali basını arasında bu konuda zaman zaman büyük çatışmalar da çıkmakta idi.

Gümrükler gibi en emin, en güçlü gelir sağlayan kaynağı iltizam yoluyla ele geçiren Bordiyano, Zarifi, Fernandez ve sair bankerler grubu hükümete verecekleri avans karşılığında yine kaime üzerinde spekülasyonu hızlandıracak bir yol seçmişlerdir. Gümrüklerde altın para yerine kaime kabul resmi edilebileceğini, fakat hesap yaparken bu kaime kurunu piyasada cari olan kurdan 20 kuruş aşağı kabul etmeyi şart koşmuşlardır. Böylece gümrük hasılatı olarak kaimeleri yirmi kuruş daha aşağı alacaklar ve sonra Osmanlı Bankası'na götürüp rayiç kur üzerinden satacaklardı. Gümrük gelirleri iltizamından sonra gerçekte savaş sonrasında ithalatın artacağı düşünülürse Galata Bankerleri grubunun bu işten epey kâr sağladıkları düşünülebilir. Fakat durum zannedildiği gibi sonuçlanmamıştır. Zira gümrüklerde rüsumat memurları herşeye hakimdir ve bol rüşvet almadan hiçbir muameleyi sonuçlandırmamaktadırlar. Bu sebeple bankerlerin bu işte kaime spekülasyonunu devreye sokarak riskleri düşürmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Galata sarraflarının, 1877-78 Rusya savaşı sırasında ve daha sonraki Berlin Kongresi gibi Türkiye'yi mali, siyasi, ekonomik, kontrol ve vesayet altına sokmayı hedefleyen anlaşmalar süresince, hazinesi tam takır kalmış Osmanlı Devleti'ne geleneksel devlet biçimini sürdürmek olanağını verdikleri, bu sebeple de yapılan ithamların yersiz olduğu iddiala-

rı doğru olabilir. Ama kaime olayı da aynı devre içinde verdiğimiz ve yüzlercesi arasında rastgele seçilmiş olan üç gazete haber ve yorumu ile Galata sarraflarının en çok kendilerinden yana olduklarını da açıkça belli etmektedir. Bununla beraber gelecek bahiste göreceğimiz gibi Galata'nın beyleri zaman zaman "mösyö" olduklarını unutarak bazı hayırlı işler de yapacaklardır.

1. Bu savaşta Rusların teknolojik yönden çok üstün oldukları bir gerçektir. Nitekim Ayastafanos antlaşması imzalandıktan sonra İstanbul'un o zamanki hudut semti olan Yeşilköy'de kamp kurmuş olan Ruslar, sadece askeri değil, diğer teknolojilerde ne kadar ilerde bulunduklarını ispat edecek bir çok örnekler vermişlerdir.
2. Ed. Théry "Les Finances Ottomanes" Paris 1901, s. ve devamı.
3. A. Du Velay, age, s. 306, 310.
4. "Tercümanı Hakikat", günlük gazete, 31 Ocak 1878.
5. "Tercümanı Hakikat", günlük gazete 1 Ocak 1878.
6. "Tercümanı Hakikat", günlük gazete 13 Ocak 1878.
7. "Tercümanı Hakikat", 14 Ocak 1878.

Tercümanı Hakikat 6 Ocak 1878

Kaime ve Borsa

Şu aralık kavaimi nakdiyenin kıymetinde görülen gerilemeyi bu işe aşına olanlar ne kadar ızdırap eyleseler yeri vardır. Zira Devleti Aliyeyi Osmaniye gibi bolca sınıfa duçar edilmiş olan bir devletin itibar ve emniyeti maliyesi öyle birinci derecede bulunan devletlere kıyas edilememek tabii bulunmakla beraber pek sathi bir muvazene ile dahi sabit olacağı veçhile, seneyi ahire zarfında Devleti Aliyemizin gerek maliyece gerek siyasetçe en ziyade emniyet içinde bulunduğu bir zaman varsa o da şu zaman olduğuna şüphe yokken kaimenin tenzili fiyatına hayret etmemeye mahal olamaz.

Evet! Evrakı Osmaniye'nin en ziyade emniyet içinde bulunması lazım gelen zaman şu zaman olduğuna şüphe yoktur. Zira bundan evvel devlet bir takım mubayaatı harbiyesi olup onlara mukabil verilecek altın ve gümüş akçeyi tedarik için piyasaya külliyetli kaime çıkarılıp satıldığı halde, halen böyle bir mecburiyet yoktur. Kezalik, bundan evvel devletin umuru siyaseti ne renk ve suret göstereceğini tahminde umuru maliye erbabı değil, umuru siyaseti erbabı dahi mütebbir iken şu anda müşkilatı siyasiyemizin cümleye emniyet vereceği şekilde hal ve sonuçlandırılmak üzere bulunduğunu kötümser olanlarımız bile kabul etmektedir. Herşeyden fazla olmak üzere kaimenin ilgası emrinde şu aralık ittihaz olunan yeni tedbirlerin dahi hiçbir zaman emsali görülmemiş himmetlerden bulunduğunu kimsenin şüphesi yoktur. Hal böyle iken halen kaimenin kıymeti en buhranlı zamanlarımızdaki kıymetinden daha aşağıya düşmüş olması mucibi ızdırap olmaz mı?

Bu ızdırap herkes içindir tabiidir. Ancak çoğunluk böyle biltabi mucibi ızdırap olan ahval içinde dahi fenalığın menşeyi hakikiyesi ne olduğunu takdir ve tayin ederek ona mukabil ittihaz olunacak tedbirleri dahi bulup meydana çıkarılmalıdır ki, işte bu kudreti, heyeti hazırıyı vükelamızda görmekten gerçekten memnunuz.

Erbab-ı vukufa malum olduğu üzere Avrupa'da Borsa denilen sarraf mahalleri devletin pek büyük bir nazarı dikkat ve ehemmiyetinden mütevellit bir intizam dahilinde faaliyet göstermektedirler. Borsalara mahsus gayet mükemmel bu nizam, komiser bulundurulduğu gibi, hava oyunlarının oynanabilmesi için de külli kefalet akçesi ve zatça dahi kefaleti muteberiyeye vaz olunmuştur. Bununla beraber, devletlerin, borsalar üzerindeki, murakabesi mütemadi ve itinalı bir surette olup, her ne zaman esbabı meşriyuya ve makbuleye müstenit olmadığı halde evrakın kıymeti düştüğü takdirde devletler işe müdahale ederek ta borsayı kapatmaya kadar varan haklarından istifade ederek kağıtların kıymetini gerçek mali değerlerinin seviyesinde muhafazayı muktedir olurlar.

Gerçi bizde dahi borsa komiserliği namı ile bir memuriyet mevcut ise de komiser bulunan Abidin Beyefendi hazretleri yine devletçe bazı memuriyeti muhaimme ile bir müddet Arnavutluk taraflarında bulunduğundan, nice zamanlardan beri borsa komisersiz kalmıştır. Fakat bu memuriyetin vücudu ile beraber borsaya mahsus nizamın yetersizliği ve mevcudun dahi geçerli kılınamaması münasebetiyle pek cüzi bir miktar depozito koyabilen her şahıs büyük hava oyunlarına kadar girmekte ve hatta borsa haricinde hava oynamak hiç caiz değilken borsa açılmadan evvel ve kapandıktan sonra sair tatil günleri Beyoğlu ve Galata'nın bir takım kahvehanelerinde hatta sokak ortalarında bile oyun oynanmakta olduğu alenen görünür.

İmdi nezdi vükelayı fahimede şu kaziiyyeyi muhimme nazarı dikkate alınarak borsa için erbabı kifayetten bir komiser tayini derdest bulunduğu gibi, nizamnamesinin dahi matluba muvafık bir surette yeniden kaleme alınması Maliye Nezareti Celilesine havale buyurulmuştur ki, işbu nizamın vazı ile meriyeti icrasından gerek kaime ve gerek evrakı sairenin Devleti Aliye kıymetlerinin muhafazasınca pek büyük menfaatler husule geleceği ümit olunabilecektir.

Tercümanı Hakikat 11 Ocak 1878 s. 2

Kaime Yolsuzluğu

Gazeteler için bir vazife dahi bankanın dörtyüziki kuruşa lira vermesi gibi en güzel en makbul bir teşebbüsünü de hükümden düşürecek surette vukua getirilen yolsuzlukları tatbik edip yazmak gerekli oldu.

Sarrafların bankadan dörtyüzikikuruşa aldıkları lirayı hariçte otuz kırk kuruş gabini faisle sattıklarını haber vermiştik. Bu yolsuzluğun menbağı lira mubayaa edecek olanları sabahları tevzi edilen sıra numaralarının sarraflar tarafından yağma edilmesi kaziyesi olduğu gibi işbu sıra numaraları diğer bir yolsuzluğa dahi gayet geniş bir yol açmıştır.

Keyfiyeti yakından görmüş bir adamın haber verdiğine göre sabahleyin sarraflar tevzi olunan sıra numaralarını kapıştıktan sonra bunları dahi bir iş yapmak için sermaye olarak isteyenlere iki-yüzlük kağıttan aşağı olunmamak üzere satıyorlarmış. Fakat bu hal bu alışverişin yalnız satış ciheti olup, bunun bir de alış ciheti oluyor ki, ona hariçten bir adamın nasılsa eline geçirmeye muvaffak olduğu sıra numarasını satmak istediği halde bir bedel mukabilinde onun dahi mubayaa edilmesinden ibarettir. Yani işte besbelli olarak görülüyor

ki sarraflar alım ve satımlarına sermaye olmuştur. Düşündükçe daha neler var hatıra geliyor! Günde dörtbin lira satılacak olup ta bunun için dahi tahmin olarak dört yüz sıra numarası çıkarıldığı halde beher sıra numarası iki yüz lük kâğıt ederse sekiz yüz lük kâğıda baliğ olan şu menfaati teşvikiye acaba daha ne yolda suistimalatı teşvik edemez.

İşte bunu dahi Hükümeti Seriyenin nazarı ehemmiyetine arz etmek bizim vazifemiz olup, buna ne yolda çare bulunması lazım geleceği hususunda kendi fikrimizi beyan ediyoruz. Çünkü hatırıma gelen çare devlet içinde millet içinde muzur olan şu sarraf güruhunun adeta kökünü kaldırmaktan ibaret olup bu çarenin ise tasvip edilemeyeceğini kendimiz dahi teslim ederiz.

Tercümanı Hakikat 11 Ocak 1878 s. 1

İki dolandırıcı arasında bir lakırdı

- Arkadaş niye duruyorsun?

- İşsizlikten

- Çarpacak bir şey bulamadın mı?

- Bir haftadır hiç bir şey beceremedim

- Zavallı ! Haydi Osmanlı Bankası'na! Dört yüz iki kuruşa kaime alıp dört yüz kırka satmak için sarrafların cepleri kaime dolu olduğu halde oraya birikiyorlar. Bundan kalabalık bundan paralı bir yer mi bulabilirsin?

Erbabı vukufa malum olduğu üzere Avrupa'da borsa denilen sarraf mahalleri devletin pek büyük bir nazarı dikkat ve ehemmiyetinden mütevellit bir intizam dahilinde faaliyet göstermektedirler. Borsalara mahsus gayet mükemmel bir nizam bulunup, iş bu nizamın sureti cereyanına devamlı nezaret için bir komiser bulundurulduğu gibi, hava oyunlarının oynanabilmesi için de külli kefalet akçesi ve zatça dahi kefaleti müteberiye vaz olunmuştur. Bununla beraber devletin borsalar üzerindeki murakabesi mütemadi ve itinalı bir surette olup, her ne zaman esbabı meşriyuya ve makbuleye müstenit olmadığı halde evrakın kıymeti düştüğü takdirde devletler işe müdahale ederek bu borsayı kapatmaya kadar varan haklarından istifade ederek kâğıtlarının kıymetini gerçek mali değerlerinin seviyesinde muhafazaya muktedir olurlar.

Galata'nın Beyleri ve Efendileri

Mahmut Nedim Paşa operasyonu arifesinde Galata Borsası ve Galata Bankerleri

6 Ekim 1875 tarihinde Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın girişimleri ile yayımlanan "İradei Seniye" ile Osmanlı borçlarının vadesi gelmiş faiz ve anapara taksitlerinin yarısının ödenmesi ve geriye kalan borçlar için beş yıl vadeli tahvilat verilmesi (%5 faizli) kararı, aslında bütün dünya borsalarında bir şok tesiri yapmıştır. Zira Osmanlı tahvillerinin gerek Galata ve gerek dünya borsalarında değeri bütün uydurma haberlere rağmen önemli bir düşüş kaydetmemişti. Nitekim Galata Borsasında işlem gören Osmanlı tahvilatının hacmi özellikle eskiden olduğu gibi Galata Bankerlerinin tamamen kontrolleri dışında kalmış olmasından kaynakladığı ifade edilmekte idi. Bu konuda o günlerde Galata Borsası ve Osmanlı Borçları hakkında her sayısında yansız haber vermeye çalışan "Revue de Constantinople" de şu ifade bulunmaktadır:¹

"Bir zamanlar Société Général ve bazı Galata Bankerlerinin oluşturdukları gruplar konsolid'lerin borsa değerlerini istedikleri gibi indirip çıkarabilirlerdi. Oysa bugün artık işlem gören tahvilat hacminin büyük ölçüde artması bu tür keyfi müdahaleleri önlemiştir. Artık borsada gerçeklerin geçerliliğine herkes ve hatta amatör konsolitiçi'ler de inanmış bulunmaktadır."

Gerçekte piyasada muamele hacminin artması Galata Bankerlerinin yanında Osmanlı Bankası başta olmak üzere, önemli Avrupa bankalarının da Galata Borsasında aktif rol oynamalarına sebep olmuş ve bunun sonucu olarak Galata Bankaları gerek şahıs olarak ve gerek kurumları ile bu yabancı bankaların adeta kontrolü altına girmişlerdir.

Aslında Revue de Constantinople'da yayımlanan "Avrupa Borsalarının Durumu" başlıklı makalede Osmanlı borçlarının 1875 yılında yıllık ödenmesi gereken faiz ve anapara taksitleri 60 milyon Osmanlı lirasını bulmakta idi. Oysa Osmanlı Hükümeti Bosna-Hersek İhtilali dolayısı ile bu paranın yarısını bu ihtilali bastırmak için harcamıştı ve bu sebeple Galata Borsa'sında Osmanlı tahvilatı 1874-75 yılları arasında önemli olmasa da bir düşüş kaydetmişti. Fakat düşüşün daha da şiddetlenmesi beklenmiyordu. Çünkü gerek Galata Bankerleri ve kurumlarının ve gerek diğer bankaların portföylerinde önemli miktarda konsolid bulunuyordu. Bu sebeple, Galata Borsasında konsolid değerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun mali durumunun kötüleşmesine paralel bir değer kaybetmediği içindir ki 6 Ekim 1875 tarihli faiz ve anapara taksit ödemelerini yarıya indiren İradeyi Seniye şok tesiri

yapacaktı. İşte Revue de Constantinople'nun yukarıda adı geçen makalesi bir bakıma gerek Hükümeti ve gerek Galata Bankerlerini ve adlarını aşağıda açıklayacağımız bankaların ve hükümetin birleşen menfaatlerini belli eden bir yazı olduğu açıktır. Nitekim aynı makale, İstanbul'da Galata Borsasının Osmanlı tahvillerinin değerini koruyacak en emin araçlar olarak, aşağıdaki mali kurumları sıralamaktadır:

1. Mösyö Foster ve Emile Deveaux tarafından maharetle yönetilen güçlü *Osmanlı Bankası*. Bu bankanın çok güçlü kurmay heyeti bulunmaktadır ve Emile Deveaux'un başarılı ve akıllı yöne-temi ile başarılı sonuçlar almaya devam edecektir.

2. *Le Crédit Général Ottoman*. Osmanlı Bankası'ndan sonra en büyük yerli banka olan bu kurum meslekte gücünü göstermiş yöneticilerin elinde bulunmaktadır.

3. *Société Générale*. İştirakçilerine öteden beri yüksek temettü sağlayan ciddi bir kurum.

4. *Société de Change et de Valeur*. Hisse senetleri Galata piyasasında da daima piri-
rim yapan bankacılık kuruluşu.

5. *Banque de Constantinople*. Mösyö Vlasto, Coronio, Skuludi, Sinkros gibi ünlü banker ve işadamlarının bulunduğu bu banka, bu isimler sayesinde halkın büyük güvenini kazanmıştır.

6. *Société Commerciale Ottomane*. Yeni kurulmuş olan bu şirketin büyük bir geleceği olacağı anlaşılmaktadır.

7. *Avusturya-Osmanlı Bankası*. Bu banka Osmanlı Bankası ile birleşmek üzere tasfiye halindedir.

8. *Verissi ve Kossudis Bankası*. Bu banka Galata piyasasında önemli bir yer tutmaktadır.

9. *Türk - Mısır Bankası*. Mısır tahvilatını Galata Borsasında değerlendirmede olumlu bir rol oynamaktadır.

10. *Osmanlı İmparatorluğu Kamu İşleri Şirketi*. Padişahımızın baş mühendisi olan Serkiz Bey'in öncülüğü ile kurulan bu şirket Türkiye'ye büyük hizmet vaatetmektedir.

Bütün bu kurumların yanında Galata piyasasının ünlü bankerlerini de şu şekilde sıralayabiliriz:

Camara, Camondo, Tubini, Stefanoviç, Zarifi, Kristaki, Valiano, Glavani, Carapanos ve Kuyumcıyan, Stefano Ralli, A. Mavrokordate, Köçeoğlu Agop, Kuto ve Karo, Lebot, Hansen, Lorando Kardeşler...

Gerçekte Galata Borsası'nın Bosna-Hersek ayaklanmasından sonra geçirdiği krizli günleri ortadan kaldırmak ve bütün kötü haber ve yorumlara rağmen konsolid'i aranan kağıtlar arasında tutmak amacı ile yazılmış bu yazıda, yazar Alfred de Gaston, son olarak Waterloo yenilgisinden sonra Paris Borsasından halkın maneviyatını yüksek tutmak ve bozgunun meydana getirdiği kötümserliği biraz olsun sindirmek için Paris Borsasında Fransız tahvilatının değerini yüksek tutmaya çalışan borsacılar karşı "biz gençler o zaman aldattığımızı düşünerek şiddetle karşı koymuştuk, oysa o ne büyük bir şeymiş..." demekte ve devletin geçirdiği bu kötü günlerin borsalardaki değerlendirilmesinde nasıl davranılacağını bu küçük hikâye ile okuyuculara ve daha doğrusu bankerlere hatırlatmaktadır.

Şurası bir gerçektir ki, Galata Bankerleri Bosna-Hersek ayaklanmasında hükümetin içine düştüğü mali sıkıntıların borsaya aksetmemesine azami gayret göstermişlerdir. Hatta Galata'nın gerek ünlü kurumları ve gerek kişileri hatta aileleri çeşitli sosyal ilişkilerde aktif rol oynayarak iyimser havalarını sürdürmeye çalışmışlardır. Örneğin Zarifi ve Hristaki gibi ünlü bankerler 6. Daire adı ile anılan Beyoğlu Belediyesi'nde caddelerin tanzimi, şehir suyu şebekesinin islahı ve saire gibi bayındırlık işlerine yardım komitesinde yer almakta, diğer bankerler de onların gerisinde kalmamak için her türlü iane ve yardım işinde listelerde baş taraflarda yer almaya çalışmakta idiler. Bütün bu iyimserlik içinde Galata Borsasının "Pompei'nin son günlerini" yaşadığı kimsenin aklına gelmiyordu. Nitekim Mahmut Nedim Paşa'nın 6 Ekim 1875 günü patlayan bombasının gürültüsü bütün Avrupa telgraf tellerini sarstığı halde Galata Beyleri olayın doğruluğuna en son inananlar arasında kalacaklardır.

Mahmut Nedim Paşa'nın "sadrazam" olarak aldırığı, faiz ve anapara taksitlerinin yarısını ödeme kararı ile ilgili geniş ve ayrıntılı bilgiyi daha evvelki bölümlerde kaleme almış olduğumuzdan, burada ancak eksik kalmış noktaları ele alacağız. Konunun yabancı yazarlar tarafından bize aktarılan kısmı bir bakıma gerçekleri pek aksettirmedüğünden, hükümet ve Osmanlı basını ve bu arada bazı Osmanlı devlet adamlarının konuya yaklaşımını dile getirmek istiyoruz. Fakat Galata Borsasında o güne gelinceye kadar hakim olan tutum ve öngörülerini bütün açıklığı ile ortaya koymakta ne kadar haklı olduğumuzu da ispat etmek niyetindeyiz.

İlk olarak 1875 yılı Şubat ayında Borsa'nın haftalık durumunu günler itibarıyla ele alacağız. Şubat ayı Beyoğlu'nun kış eğlencelerinin en yoğun olduğu bir ay idi. İtalyan Operası, Fransız Tiyatrosu, Tepebaşı Bahçesi, Taksim Bahçesi, kahvehaneler, birahaneler her akşam tıklım tıklım doluyordu. Meşhur bankerler akşamları özel localarında aileleri ile yer almakta idiler. Ama gündüzleri sabahın 8'inde işlerinin başında idiler ve akşam yedilere kadar Galata Borsası ve dünya borsalarından gelen rakamlar ve havadislerle "haşırneşir" oluyorlardı. Bu yazın bile böyle idi. Böyle olduğunu anlatmak için küçük bir fıkrayı burada aktarmayı gerekli görüyoruz.

Banker meşhur Jorj Zarifi, kışın Maçka'da, ilkbahar ve sonbahar aylarında Büyüka-da'daki meşhur banker Stefanoviç'in kızı olan karısı Eleria'ya ait köşkte (bu köşk şimdiki Büyüka ve Yat Kulübünün bulunduğu yerde idi ve İngilizler tarafından yıktırılarak yeni kulüp binası inşa ettirilmişdir), yaz sıcaklarını da Tarabya'daki köşkünde geçirirdi. Ada'nın meşhur simalarından Şemsi Molla'nın evi Zarifi'nin evinin yukarısında olduğu için köşkün rıhtımını da görebilmekte idi. Şemsi Molla bir yaz günü sabah erken uyanıp, pencerenin önüne geçerken Zarifi'nin istimbotunun yalının rıhtımında hareket etmek üzere olduğunu görür; daha gün yeni ağarmaktadır ve Büyüka'nın Osmanlı kalem efendilerini dairelerine götürecek Mahsusiye Vapuru köprüden bile kalkmamıştır. "Bre Çorbacı Zarifi böyle erkenden Galata'ya gittiğine göre Borsa'da bir şeyler var." Acele giyinir ve ilk vapurla Borsa'ya gider, fakat içerde her şey sakin ve sessizdir. Kızar ve sorar: "Ne işi vardı bu çorbacı'nın sabahleyin erkenden yollara düşmede?" Borsanın kapısında duran faytoncuların biri: "Beyim o her gün bu saatte gelir, saat sekiz olmadan işinin başındadır" der.

Galata Bankerlerinin en önemli özelliklerinden biri de işlerindeki ciddiyet ile sosyal yaşamlarındaki samimiyeti birbirinden ayırma güçleri idi. Gündüz bir kaç lira için ter dökerler, akşamları eğlencede ve hatta oyun masalarında binlikleri harcarlardı. Hükümet ile olan ilişkilerinde de gayet ciddi idiler. Bazen bir banker bir hükümet yetkilisi ile ve hatta padişah

ile vereceği avans için uygulayacağı faiz oranında santim için saatlerce direnir dururdu. Ayrıca hemen bütün devlet adamlarının birer veya iki bankerı vardı. Bu bankerlere sonsuz itimatları olduğu halde bazan aldatılmış olmak korkusu içine düşer ve hesap sormaya kalkıştıklarında gülünç duruma düşerlerdi. Zira Borsada parasını değerlendirmek isteyen kim olursa olsun bu işi banker aracılığı ile yapmak zorunda idi. Borsa işlerinden anlamak da öyle kolay bir iş değildi. Nitekim ilk Borsa Komiseri olan Abidin Paşa yazdığı "Hava Oyunları" adlı küçük kitaptan esinlenerek borsa oyunlarını bilenlerin, bilmeyenleri nasıl kandırdığını uzun uzadıya hikâye etmektedir. Osmanlı devlet adamları da ellerine geçen birkaç kuruşu bu bankerlere teslim eder ve bazen para da kazanırlardı. Fakat çoğu zaman bu kazanılan para bankerlerin hükümetle olan bir işinde kendisinden destek görmesi karşılığı olmakta idi. Zira o devirde de bugün olduğu gibi, Borsa rantlarını o işi meslek edinmiş olanlar paylaşırdı.

6 Ekim 1875 Tarihli karardan evvel Galata Borsası'nın bir haftalık faaliyetine bir örnek

1875 yılına gelindiği zaman Galata Borsasının işleyişi ve işlemleri gerek basın ve gerek iş çevrelerinin artık asla ihmal etmediği konular arasına girmişti. Beyoğlu basını, adedi ona varan Fransızca olarak yayımlanan dergi ve günlük gazeteleri ile her gün Galata Borsası ile ilgili haberlere geniş yer vermekte idiler. Rumca, Ermenice ve Musevice yayımlanan gazete ve dergiler de aynı şeyi yapmakta idiler. Babıali basını ise, günlük borsa cetvellerini yayımlamakla birlikte yorumlarda ancak çok önemli olayları dile getiriyordu. Şimdi 1875 yılı Şubat ayının ilk haftasına ait haftalık borsa yorum ve haber bölümünü gerekli açıklama yapmak suretiyle burada da değerlendirmeye çalışacağız :²

Pazartesi: Hafta tam bir durgunluk ile başlamakta. Paris ve Londra'dan alınan telgraflar hafif bir düşüşü haberi verirken borsamız (Galata) istikrar arz etmektedir.

Konsolid tahvilleri yetersizliği sebebiyle rapor 3,5 paraya düşmüştür. Buna karşılık;

1 günlük Stillages (2) 2 lira 50 kuruş

8 günlük Stillages 6 lira

1 Aylık Stillages 12 lira olarak gerçekleşmiştir:

Borsamızda iyi niyet hakim olmasına rağmen Londra ve Paris borsaları kurlarının devamlı etkisi altında kalmak gibi bazen kötü sonuçlar veren bir etki karşısında bulunmaktadır. Bu durum arbitrajcılara çok yarayabilir, oysa biz burada borsanın yakınındayız ve her şeyi daha doğru bir şekilde değerlendirmek durumundayız, bu sebeple Galata'nın artık inisiyatifini ele geçirmesi zamanı gelmiştir, diyebiliriz.

Sah: Borsa konsolid değeri 46,36 olarak açıldı, fakat önemli alışların gerçekleşmesi ile %5 faizli tahvillerin değeri hemen 47,30'a çıktı ve kapanış 47,10 ile sonuçlandı.

Borsa'nın durumu fevkaalede olarak gözükmektedir. Genel bir gelişme kaydedilmek ve bütün tahviller, hisse senetleri üzerinde birçok işlem yapıldığı saptanmıştır.

Repor 3 para

1 günlük Stillages 4 lira

8 günlük Stillages 8 lira

Ortalığı karıştırıcıların öngörülerinin aksine likidasyonlar gayet verimli sonuçlar vermiştir.

Çarşamba: Tam bir durgunluk içine giriyoruz. Londra'dan gelen bir telgrafa göre Konsolid 42,5/8, Paris'ten gelene göre de 43,5.

Galata'da açılış 46,38'den yapılmış daha sonra kapanış 47,7'ye yükselmiştir. Akşam gelen haberler gayet iyi, hükümetin Osmanlı Bankası'nın yeni statüsünü kabul ettiği haberi iyi haber alan kaynaklara göre kesinleşmiş gibi. Bu haber, büyük partiler halinde alışlara sebep olmuş ve konsolid 47.17'ye kadar çıkarak akşam 47,14 ile kapanmıştır.

Diğer taraftan, her ne kadar gelen haberler doğrulanmamışsa da Rumeli Demiryolları'nın Avusturya sınırına kadar uzatılması için Baron Hirsch ve Salm'ın gerekli imtiyaz sağladıkları söylentilerinin Borsa'daki akisleri Rumeli Demiryolları tahvillerinin (Lots Turcs) 127 Frank'a kadar yükselmesine sebep olduğu görülmüştür.

Perşembe: Anlatılması, tarifi güç bir gün. Sabahtan itibaren Osmanlı Bankası ile ilgili İradeyi Seniye'nin öğleden sonra çıkacağı artık anlaşılmıştır. Artık tereddüte mahal kalmamıştır, olay gerçekleşmiştir.

Londra'dan gelen telgraf haberine göre konsolid 42,3/4, Paris'te ise 43,25. Galata 47,25 ile açıldı. Bu fiyatın yükselmesi beklentisi var. Bununla beraber konsolid satış emirlerinin artması dolayısıyla 47,15'e kadar düşmüştür. Rumeli Demiryolları tahvillerindeki yükselme eğilimleri de durmuştur.

Cuma: Courier D'Orient gazetesi hariç, Osmanlı Bankası işinin olumlu sonucundan hiçbir gazete bir tek kelime bile bahsetmemektedir. Oysa bu statünün kabulü bütün Osmanlı maliyesinin düzene girmesi, Osmanlı Borçları ile ilgili taksitlerin muntazaman ödenmesi garantisi, herkes için refah habercisi sayılmak gerekir. Bu sebeple kısa vadede de olsa Borsalarda bir yükseliş beklemek gerektir.

Bu olaya göre Borsanın durumu iyidir. Dışarı çıkıp rahatça dolaşabiliriz. Dedikodular varsın içerde kalsın. Gelen telgraflar birbirleri ile yarış edercesine ortalığı karıştırıyor.

Borsanın açılmasından evvel Londra'da Osmanlı rantını 43,15/16'ya kote edildiğini bildiren telgraflar üzerine Galata'da 48 kuruştan satanlar büyük kazanç sağladılar. Buna rağmen Borsa 47,26'dan açıldı.

Sabahleyin 128,3/4 olan Rumeli Demiryolları tahvilatı kuru, akşama doğru 127'ye düştü. Borsa'da bütün gün çalkantılı geçti. Her türlü şayia ve haber dolaştı durdu ve sonunda büyük satışlar dolayısıyla konsolid 47,14'e kadar düştü.

Cumartesi: Londra'dan gelen telgraflara göre konsolide 43,1/8 olduğu halde Galata Borsasında açılış 47,17'dan yapılmış ve sabah saat 11,30'a doğru aynı değeri muhafaza etmiştir.

Borsada fazla hareket görülüyorsa da fiyatlarda bir artış beklentisi muhakkak gibi görülmektedir.

Aynı yazıda İstanbul'daki meşhur bankerlik kuruluşları ile diğer Anonim Şirketlerin hisse senetlerinin fiyatları aşağıdaki borsa değerlerini arz etmekte idi:

Borsa değeri	Nominal değer		
Crédit Général	O.L.	11,16	20,00
Société Générale	O.L.	7,38	20,00
Société des Changes et des Valeurs	O.L.	5,27	11,00
Banque de Constantinople	O.L.	6,29	10,00
Société Commerciale Ottomane	O.L.	3,20	-
Banque Vérissi ve Cossoude	O.L.	4,20	-
Rumeli Demiryolları	Frs.	127,00	128,50
Tramvay Şirketi	O.L.	3,90	5,00

Buna karşılık çeşitli Osmanlı Borç tahvilatının aynı borsa değerleri şu şekilde gösteriliyordu.

Borsa değeri	Nominal Değer		
1863 İstikrazı Tahvilleri	Frs.	338,50	500
1865 İstikrazı Tahvilleri	Frs.	324,50	500
1869 İstikrazı Tahvilleri	Frs.	290,50	500
1872 İstikrazı Kuponları	Frs.	80,00	-
1873 İstikrazı Kuponları	Frs.	273,50	500

Galata, 13 Şubat 1875

Yukarıdaki tabloda Galata Bankerlerinin bankerlik kuruluşlarının hisse senetlerinin piyasa değerinin nominal değerlerinin altına düşmüş olması, bunların durumlarının hiç de iyi olmadığı görünümünü yaratmaktadır. Oysa, durumlarını başka bir yönden ele aldığımızda tamamen farklı bir yargıya varabiliriz. Hisse senetlerinin piyasa fiyatının düşüşü piyasa faiz haddinin yükselmesine bağlandığında ve aynı kurumların hükümete bu yüksek faizle avanslar ve kısa vadeli krediler sağladığı düşünüldüğünde durumlarının o kadar kötü olmadığı ortaya çıkar. Zira hükümete verdikleri avanslar ve kısa vadeli krediler devamlı yenilendiğinden ve devamlı anaparaya ilave edildiğinden, bu bankalar realize etmedikleri faizleri gelir kaydetmemekte ve böylece temettü dağıtmakta hasis davrandıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bankerlik kuruluşlarının hisse senetlerini ellerinde bulunduran şahısların büyük bir

kısmı küçük banker ve sarraflardan oluştuğundan, bunlar ellerindeki hisse senetlerini satarak ele geçirdikleri fonları kaime ticareti, tefecilik ve özellikle memurların maaşlarını kırma-da kullanmaktaydılar. Osmanlı tahvilatının ötedenberi borsa oyunlarını tahrik edici iniş çıkışları bu küçük banker ve sarrafların işlemlerinin "konsolid üzerine hava oyunları" olarak anılmasına yol açmıştı. Zira ileride de göreceğimiz gibi, Osmanlı tahvilatı ve dolayısıyla da Galata Borsası, bankerlere ve kişilere portfolio oluşturmada değil, talih oyunları ve spekülasyon işlemlerinde etkili idiler. Örneğin, nominal değeri 500 Frank olan 1863 istikrazı halka 330 Frank'tan satılmış ve böylece %6 olan nominal değer üzerinden faiz haddi gerçekte %10,48'e yükselmişse de bu tahvillerin 1872 yılına kadar Borsalarda devamlı yükseliş kaydederek, 367,75 Frank'a kadar çıkması, Galata Borsasındaki spekülatif hareketler ve "hava oyunları" ile yaratılan suni talep yüzündendir, diyebiliriz. Bu sebeple de 1875 yılına girdiği zaman Galata Borsası bütün dünya borsalarından farklı olarak geniş halk kitlelerinin tasarruflarını hisse senedi ve tahvilat olarak değerlendirmelerinde piyasa kurallarını geçerli kıları ve aldatmalar ile hayaller kurmanın pek yeri olmayan bir borsa değildi. Tam aksine geniş halk kitlelerinin tasarruf yaratmadığı bir ülkede bir kısım hayalcilerin, gelirini arttırmak için talih oyunlarından başka alternatif bulamayanların bir takım açık-gözlere, profesyonel oyunculara yem olmaya devam ettikleri bir borsa idi.

1. "Revue de Constantinople", 16 Temmuz 1875, Vikont Alfred de Gaston adında bir Fransız soylusu tarafından on beş günde bir çıkarılan bir dergi. Uzun seneler bankerler, hükümet ve saray menfaatlerini bağdaştıran bir politika izlemiştir. Vikont'un Türkiye'ye ilticasının III. Napolyon'un özellikle yazarlar üzerinde kurmak istediği baskıdan kaynaklandığı sanılmaktadır.
2. Revue de Constantinople, Şubat 1875.

"Rusumu Sitte" Yönetiminin Başarısı

*Osmanlı Tahvilatı sahiplerinin akıbeti hakkında
ileri sürülen alternatifler ve bunların arasında
Galata'dan gelen bir örnek*

22 Kasım 1879 "Rusumu Sitte" mukavelesi ile Galata Bankerlerinin oluşturduğu sendika, Batılı Osmanlı alacaklılarında ilk önceleri bir tedirginlik yaratmış, fakat kurulan *Rusumu Sitte İdaresi* başarı kazanmaya başlayınca büyük bir fırsatı kaçırmış olmanın paniğine kapılmışlardı. Hele bu İdare'nin başarısı ile Osmanlı tahvillerinin fiyatı büyük sıçramalar kaydetmeye başlayınca iş büsbütün ciddileşmişti. Büyük bir fırsatı kaçırmışlardı. Hemen hesaplar yapılmaya başlanmıştı; bu altı rusumun geliri kendilerine bırakılmış olsaydı, 1875'ten beri ödenmeyen faiz ve anaparalar ödenebilir hale gelecekti. Galata Bankerlerinin başarı haberleri Avrupa gazetelerinde yer almaya ve borsalarda Osmanlı tahvilatı fiyatları yükselmeye başlayınca, Osmanlı tahvilat hamilleri İngiltere ve Fransa'da sokağa dökülerek mitinglerle hükümetlerine karşı bir sürü ithamları dile getirmişlerdi. O kadar ki bu işin "Galata Bankerleri"ne rüşvet karşılığı verildiği, bu rüşveti alanın her zaman olduğu veya sanıldığı gibi Osmanlı Devlet erkanı değil, kendi hükümetlerinin adamları olduğu iddiaları bile yayılmaya başlamıştı.

Nihayet İngiliz ve Fransız Osmanlı tahvilatı hamilleri Londra ve Paris'te toplanarak alacakları karşılığı benzer bir sistemin kendileri için de kurulması önerisinde bulunmayı kararlaştırmışlardı. Buna cevap olarak Osmanlı Hükümeti'ni Londra'da temsil eden Müssürüs Paşa bir proje hazırlamıştı. Bu projeye göre Osmanlı tahvilatının değeri nominal değer yerine ihraç değeri olarak konversiyona tabi tutularak yeni tahvillerle değiştirilecekti. Eski birikmiş yani ödenmemiş faiz ve amortismanlar iptal edilecekti ve yeni ihraç edilecek tahvillerin faizi %4 olacaktı. Konversiyon şeklinde çıkarılacak bu tahvillerin faiz ve anapara ödemeleri için garanti olarak gösterilecek devlet gelirleri 1854 - 1881 yılına kadar çıkarılmış olan eski tahvillerin gümrük hasılatı, bazı aşar gelirleri hasılatı ve hayvan vergisi hasılatı gibi gelirler idi. Ancak Galata Bankerlerine hasılatı bırakılan altı önemli devlet geliri de hesaba katıldığı zaman, devlete işlerini yürütmesi için hemen hiç bir gelir kalmıyordu. Bu durum, hele gümrük gelirlerinin alacaklıları bırakılması özellikle Babıalı basını tarafından şiddetle tenkid edildi.¹ Zira gümrük hasılatı yılın her ayında gerçekleştirilebilen bir gelir kaynağı idi, bu da Maliye Nezareti'nin cari harcamalarda en önemli karşılığı oluyordu.

Avrupalı alacaklıların bu durumda gözleri Galata Bankerlerine verilmiş olan altı önemli rusumun hasılatına çevrilmişti. "Bu gelirleri bize devredin, biz de Galata Bankerlerinin alacaklarını diğer Avrupa Osmanlı tahvilatı sahiplerinin alacağı haline getirelim" diyorlardı. Başka bir yol olmadığını da, Galata Bankerlerine devredilen gelirlerin aslında önemli bir kısmının Avrupalı tahvilat sahiplerine garanti olarak verildiğini hatırlatarak beyan ediyorlardı. Bu teklifler, gerek Beyoğlu ve gerek Babıali basınında her gün tartışılır hale gelmişti. Bir takım alternatif projeler öne sürülüyor, bu proje sahipleri savaş sonrası yeniden canlanan Beyoğlu "tatlı hayat"ı içinde Galata Bankerlerinin temsilcileri ile görkemli akşam yemeklerinde buluşuyor, tiyatro kulislerinde hep aynı konuyu tartışıyorlardı.

Böylece geçen günler sonunda Avrupalı tahvil sahipleri de çeşitli tahrikler ile sokaklara dökülmüşlerdi. Avrupa gazetelerinde, Galata Bankerlerinin "Rusumu Sitte" anlaşması ile önlerine geçtiği ve Berlin Kongresinin Osmanlı borçları ile ilgili hükümlerini bir tarafa iterek kendi alacaklarına öncelik veren bir anlaşma imzaladıklarını belirtiyor² ve hükümetlerinin derhal teşebbüse girişerek tahvilat sahibi vatandaşlarının hakkını aramasını istiyorlardı. Londra ve Paris'te mitingler tertip ediliyordu. Durumun ciddiyetini gören Fransız ve İngiliz hükümetleri bir şeyler yapabilmış olmak için İngiliz alacaklıları temsilcisi olarak M. Bourke'yi ve Fransız temsilcisi olarak Mösyö Valfrey'i İstanbul'a hükümetle görüşmeler yapmak üzere yollamışlardı. Fakat bu arada artan gerginliği azaltmak için bütün riskleri üzerlerine alarak aşağıda açıklayacağımız girişimde bulunmuşlardı.³

Galata Bankerleri ile yapılan 22 Kasım 1879 tarihli "Rusumu Sitte" anlaşmasının 13. maddesi gereğince alacaklı bankerlerin alacağı öncelikli olmak sıfatını muhafaza etmişti. Bu durumda altı rusumun hasılatını bunların alacakları ödenmeden başka alacaklılara devredilmesi mümkün değildi. Bu arada Batılı hükümetler Karadağ meselesi Yunanistan ile hudut ihtilafının halli için ve Ermenilerle ilgili bazı meseleler dolayısıyla Osmanlı Hükümeti ile hızlı bir diplomatik ilişki içine girmişlerdi. Vatandaşlarının Osmanlı Devletinden olan alacaklarına öncelik verecek durumda değillerdi. Bu sebeple İngiltere ve Fransa hükümetleri tahvilleri büyük ölçüde kendi vatandaşlarının elinde bulunan ve diğer istikrazların aksine faiz ve anapara ödemeleri her şeye rağmen muntazam yürütülmüş olan 1855 istikrazını alacaklılar lehine yürütebilmek için bir müşterek faaliyet göstermek zorunda kalmışlardı. Böylece ilerisi için diğer tahvil sahiplerine bir ümit vermiş oluyorlardı.

Berlin Kongresi

Bilindiği gibi Kırım Savaşı arifesinde Osmanlı Hükümetini desteklemek amacı ile İngiltere ve Fransa Mısır Vergisi, İzmir Gümrükleri ve Suriye Gümrükleri hasılatı karşılık gösterilmek şartı ile Osmanlı hükümetine 5.300.000 Frank değerinde bir istikraz yapmışlardı. Bu istikraz Londra'da Rothschild Bankası tarafından nominal değerinin üstünde bir değerle 102,5/8 ihraç edilen tahvillerle gerçekleşmişti. Faizi %4 idi ve aslında o devirde çok iyi şartlarda sağlanmış bir kredi idi. Bu tahviller Londra'da ihraç edilmekle birlikte zamanla büyük ölçüde Fransızların eline geçmişti. Bu sebeple bu iki devlet, Osmanlı tahvilat hamillerine ümit vermek için bu istikraz tahvillerinin servisinin aksamadan yürütülmesi için bazı tedbirler almak yoluna gitmişlerdi. Şöyle ki; 1855 yılının 17 Temmuz ile bunu takip eden 27 Temmuz tarihli anlaşmalarla Fransız ve İngiliz hükümetleri, Osmanlı Devleti bu tahvillerin faiz ve anapara ödemelerinde acze girdiği halde İngiltere Bankası hemen gecikmeden ödemede bulunacak ve sonra Fransız Hükümeti'nin payını Fransız Bankası'ndan tahsil edecekti. Böylece bu sistem devam edegelmış ve 1875 yılında bütün diğer Osmanlı borçlarının faiz ve ödemeleri durdurulduğu halde, 1855 istikrazı faiz ve anapara taksitleri ödemeleri İngiliz ve Fransız merkez bankaları tarafından aksatılmadan yürütülmüştür. Bu durumda İngiltere ve Fransa hükümet olarak Osmanlı Hükümeti'nden doğrudan doğruya alacaklı duruma girmişlerdi. Zira 1875 yılından bu yana tahvillerin faiz ve anapara ödemelerini Osmanlı Hükümeti namına ödemeye muntazaman devam etmişlerdi. Bu sebeple Galata Bankerlerine tanınan öncelik hakkının daha evvel kendilerine tanınmış olduğunu hatırlatarak müzarekeye oturmak istiyorlardı.

Galata Bankerlerinin "Rusumu Sitte" deneyimi ise, Romanya maliyesini kısa zamanda düzeltmiş ve büyük başarılar sağlamış olan Mösyö Lang'ın yönetiminde beklenilmeyen sonuçlar almaya başlamıştı. Lang'a göre "Rusumu Sitte" idaresi ilk yılda 1.620.000 Osmanlı Lirası hasılat sağlayacaktı.⁴ Bunu söylediği zaman ilk altı aylık gerçekleşen hasılat 465.000 Osmanlı Lirası idi. Bu idarede sadece 130'u müslüman Türk olarak 5.714 görevli bulunuyordu. Bunlara verilen ücretler de Osmanlı Devlet teşkilatının üst kademe ortalamasından dahi yüksekti. Durumdan Osmanlı Hükümeti de büyük ölçüde memnun görünüyordu. Zira bu altı rusumun saptanan hasılat fazlalarında büyük pay hükümete düşecekti. Bu başarılı sonuç Avrupa'da hayretle karşılanmış ve bütün Osmanlı tahvilat sahiplerini ümitlendirmiş, borsalarda Osmanlı tahvilatının değerlerini hızla yükseltmeye başlamıştı. Böylece Galata Bankerleri, bir taraftan Osmanlı Devleti'nden olan alacaklarını tahsile olanak bulurken, bir taraftan da ellerindeki Osmanlı tahvilatının değerinin süratle düşmesi ile girdikleri zararı telafi edecek duruma girmişlerdi. Artık Beyoğlu yine şenlenmişti. İane baloları birbirinin ardına tertipleniyor ve ünlü bankerler iane vermede liste başı olmakta birbirleriyle yarış ediyorlardı.

Galata beylerinin Osmanlı toplumunda yeniden saygınlık kazanması ve "Rusumu sitte" uygulaması ile bazı gerçeklerin ortaya çıkması

Galata Bankerlerinin Osmanlı-Rus savaşında, Hükümete yaptıkları yardımlar kamuoyunda birbirine zıt şekillerde değerlendirilmişti. Özellikle Beyoğlu basını bunlara kurtarıcılar sıfatını verirken, Babıalı basını ve dolayısıyla İslam-Türk kamuoyu bu bankerleri hala birer tefeci olarak görüyordu. Hatta bazıları⁵ bunları devleti iki koldan soyan, bu topraklar-

da yetişmiş şapkalı beyler olarak görüyorlardı. "Devleti Aliye Tebasından oldukları halde Sakızlı Zarifi ve Yanyalı Kasap Kritaki bir takım başları şapkalı kimseler hazineyi maliyeye koştular, iltizamlar almaya ve fahiş faizlerle hazineye ikraz etmeye başladılar. Hesapsız paralar kazandılar." şeklindeki yargılar Babıalı basınında sık sık tekrar edilmekte idi. Eski-den hükümetin emrinde, adeta maliyenin bir kasası olan sarrafların yerini Galata'da lüks dairelerde işlerini yürüten bu bankerler Osmanlı Devleti'nin dış ülkelerin parasına muhtaç edecek kadar fakirleşmesinin sebebi olarak bile gösteriliyordu. İddia edildiğine göre, Sultan II. Mahmut Devri'nin sonlarına kadar bu bankerlerin ahvadı olan sarraflar hükümetin emrinde idiler ve iç kaynak yaratmada etkili oluyorlardı. Oysa bankerler, bir taraftan özellikle gümrükler ve verimli toprağı olan bölgelerin aşar gelirlerini iltizam usulü ile çok ucuza kapatarak hükümeti paraca zayıflatıp diğer taraftan kendilerinin acze düşürdükleri aynı hükümete borç veriyorlardı. Bir bakıma devletin parasını devlete borç verir duruma girmişlerdi. Bu mekanizmayı bilenlerin bu bankerlere karşı sempati beslemelerine imkan yoktu. Hatta Rus Savaşı tazminatının ödenmesinde hükümete yardımcı olacaklarını açıklamaları dahi haklarındaki kötü yargıları silmeye yetmemişti. Memlekette tefeciliğin alıp yürütmesine ve Rusya Savaşı sırasında çıkarılan kâğıt paraların "kaime" değerinin hızla düşmesine sebep olarak, bu bankerlerle onların yönetimini almış olan uzak vilayetlere kadar uzanmış olan sarraflık teşkilatı gösteriliyordu. Devlet büyüklere, memur küçük esnaf ve çiftçi de küçüklerine borçlu idi.

Fakat Rusumu Sitte yönetimi bir başka şeyi ortaya koymuştu. İyi idare edildiğinde Osmanlı Devleti'nin varidatı inanılmayacak şekilde artabilirdi. Kısa zamanda elde edilen sonuçlar Galata Beylerinin bütün çevrelerde saygınlık kazanmasına sebep olmuştu. Gerçekte özellikle tütün kaçakçıları ile mücadelede bu kuruluşun etkin olması bazı çatışmalara sebep oluyordu ama, üreticiler yeni idareden gayet memnun hale gelmişlerdi. Bir bakıma tefecilerin ve mütezimlerin zorbalığından kurtulmuşlardı. O kadar ki bu altı rusuma tabi olan ürünlerin piyasası canlanmış, üreticileri yeni tarım alanları açmaya teşvik eder hale gelmişti. Bursa ve civarındaki ipekçilik de kısa bir zamanda gelişmeye başlamıştı. Avrupa'dan ipek tohumu ithal edilerek hastalıklı tohumların kullanılması önlenmiş oluyordu. "Rusumu Sitte" yönetiminin başarısı Galata Bankerleri'nin hükümete yeniden avans verme işlemlerini başlatmak olanağı sayesinde özellikle maaş ödemelerinin aksamadan yapılmasını sağlayacaktı. Nitekim La Turquie gazetesi, Tercüman-ı Hakikat gazetesinden alınan bir haberi şu şekilde sütunlarına geçiriyordu:⁶

"Maliye idaresi evvelki gün Galata piyasasında 50.000 TL tutarında bir borç aktetmiştir. Tercüman-ı Hakikat gazetesinin ifadesine göre, bu şekilde sağlanan paranın Ramazan Bayramı arifesinde bir aylık maaşların ödenmesine tahsis edilecektir."

Yine aynı Ramazan ayı günlerinde aynı gazetenin⁷ Banker Jorj Zarifi'nin Salı günü akşamı padişahın davetlisi olarak sarayda iftar yemeği yediğini haber vermektedir. Fakat en önemlisi aynı gazetenin aynı banker hakkında iki gün sonra verdiği haberdir.⁸

"Far dü Bosfor gazetesinin haber verdiği göre şehrimizdeki Zarifi ve Zafiropolu müessesinin bir temsilcisi bu müessesenin satın aldığı Yanya'da bulunan ve Hazine'yi has-saya ait olan arazileri teslim almaya gitmiştir. Fakat Osmanlı Hükümeti siyasi sebeplerden ötürü bu arazileri başka bir kimseye satmak zorunda olduğunu beyan ederek Jorj Zarifi tarafından ödenmiş olan bedelin iade edileceğini bildirmiştir. Jorj Zarifi'nin bu sonuçtan memnun kalmadığı söylenmektedir."

Gerçekten Zarifi'nin bu arazileri satın almasının Yanya'dan geçecek demiryolu ile alakalı ve bu sebeple hükümetin bu araziye demiryolu şirketine devretmek zorunda kaldığı için satışı önlemek istediği bilinmektedir. İleride göreceğimiz gibi, özellikle Rumeli'nden Manastır-Selanik ve Selanik-İstanbul hatlarının inşası için demiryolu şirketi ile Galata Bankerleri arasında toprak spekülasyonu çekişmesi zaman zaman hükümeti çok güç durumlara sokacaktır.

İstanbul'da Rum cemaatinin başı olan Jorj Zarifi, Yunan hükümeti'ne de tıpkı Osmanlı Hükümeti'ne verdiği şekilde avanslar veriyordu. 25 Ağustos 1880 tarihli "La Turquie" gazetesi'nin Paris'in meşhur günlük gazetelerinden olan "Journal des Débats"dan aktardığı bir habere göre⁹, J. Zarifi'nin başında bulunduğu "Banque de Constantinople" ile "France-Egyptienne" Bankası ortaklaşa olarak Yunan Hükümeti'ne on iki aylık vadeli hazine bonoları karşılığı 15 milyon franklık bir avans vermek üzere mukavele imzaladıklarını haber vermektedir. Nitekim aynı gazete, Jorj Zarifi'nin Atina'ya gideceğini 31 Ağustos 1880 tarihli sayısında belirtmektedir.

Yunan Maliye'sini de tıpkı Osmanlı Maliyesi gibi idare eden bu bankerin, "Rusumu Sitte" yönetiminin bir benzerini Yunanistan'da kurmak için Atina'ya gittiği ve yukanda adı geçen avansın bu iş için bir köprü görevini kurmak amacını taşıdığı söylenmekte idi. Zarifi zaten bütün Yunan istikraz tahvillerini İstanbul'dan pazarlayan bir banker olarak da ün yapmıştı. Nitekim aynı günlerde hemen bütün gazetelerde Yunan ikramiyeli tahvilatının çekilişinde iki İstanbullunun büyük ikramiye'yi kazandığı haber veriliyordu.

Rum bankerlerinin yanında Musevi bankerler de o günlerde gözde idiler. Meşhur Kont Camondo hemen bütün Musevi okullarının kurucusu ve hamisi olmuştur. Onun bankerlik sahasındaki bütün Avrupa'ya yayılmış olan üntü sayesinde Avrupalı Musevi bankerler de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Musevi cemaatlere türlü yardımlar yapmışlardır. Özellikle Rumeli Demiryolları yapımcısı Baron Hirsch'de bu yardımlara katılmıştı. "Rusumu Sitte" idaresi kurucularından M.S. Fernandez o günlerde İstanbul musevi cemaati lideri olarak ün yapmıştı. Kansı Héléne Fernandez de cemaate yardım için para toplama işlerinde kendisine yardımcı oluyordu.

Bu arada o günlerde¹⁰ bütün Beyoğlu gazeteleri Stavraki Efendi'nin Galata Borsası'na hükümet komiseri olarak tayin edildiğini yazmakta idiler. Bu kişi daha evvel Maliye Nezareti Aydın Sancağı müfettişi görevinde bulunuyordu. Aynı günlerde Jorj Zarifi'nin kızı Terez ile "Rusumu Sitte" ortaklarından Antuan Vlasto'nun nişanlandığı haberi veriliyordu. Sene sonuna doğru Bankerler ve Galata Borsası artık yine eski şanlı ve hareketli günlerine erişmişlerdi. Galata Borsası yine dışanya taşmaya başlamış ve hükümet bazı yolsuz işlemleri önlemek için bazı tedbirler almış ve Dahiliye Nezareti bu konuda aşağıdaki tebliği neşretmişti.

"Havyar Hanı'nın avlusunda ve Borsa binası haricinde halkın tahvil alıp satması ve fiyatların bu şekilde borsa dışında oluşturulması nedeni ile Ticaret Nezareti ve Polis Komiserliği ile birlikte aşağıdaki tedbirler alınmıştır :

"Bu gibi borsa işlemleri 27Kasım 1880 Perşembe gününden itibaren sadece Borsa'nın içinde veya bu işlemler için tahsis edilmiş olan yerlerde yapılacaktır. Borsa haricinde yapılacak işlemleri önlemek için polis teşkilatı görevlendirilmiş bulunmaktadır. Bu sebeple bundan böyle bütün işlemlerin geçerliliklerini kazanmak için Borsa dahilinde yapılması gerekecektir."

Ama gelin görün ki "Rusumu Sitte" yönetiminin başarısı dolayısıyla beş yıldır kasalarda, bohçalann içinde, aynalı konsolların dibinde kalmış olan Osmanlı tahvilatı yükselmeye başlayın-

ca borsa oyunculuğu, İstanbul'da herkese bayramı, seyranı hatta yaklaşan Noel'i bile unutturmuştu. Bu arada hırsızlar bile bu kazanç rüyasından nasiplerini almak için Halil Paşa ve Peştemalçı Hanı'nın arkasındaki Sağlık Merkezi'ne ait Kömür Deposu'na gizlice girerek duvan delmek suretiyle Zarifi ve Valiano bankalarını soymaya teşebbüs edecekler, fakat başaramayıp kaçacaklardır.

Société Générale de l'Empire Ottoman:

Hiçbir zaman Türkçe karşılığı ile anılmamış ve genellikle Galata piyasasında "Sosyete Jeneral" olarak bilinen bu banka 10 Muharrem 1281 (1864) tarihli Fermanı Ali ile her biri 20 Sterlin nominal değerli 100.000 hisse senedinden oluşan iki milyon sterlin değerinde bir sermaye ile kurulmuştu.

Bu 100.000 hisse senedinden 6.500'ü 4 sterlini peşin olmak üzere İstanbul'da, Borsa'da satılmış ve 26.500 adedi de aynı şartlarla Osmanlı Bankası aracılığı ile Londra'da satışa arz edilmiştir. Geriye kalan 67.000 adet hisse senedinin 24 bini bir müddet adlarına yazılı olmak kaydı ile kuruculara verilmiş, geriye kalan 43 bin hisse senedi yine kuruculara, fakat halka dağıtıldığı şartlarla aktarılmıştır.

Bankanın merkezi İstanbul'da idi ve otuz yıllık bir imtiyaza sahipti. Galata Piyasasında "Sosyete Jeneral" diye anılan bu Bankanın kurucuları, başta Osmanlı Bankası olmak üzere Galata Bankerlerinin A. Baltazzi (Baltacı), Hristaki Zografos, Boğos Mısırlıoğlu, A.A. Ralli, Jak Kamondo ve Ortakları, Zafiropole, G. Zarifi Oppenheim, Alberti ve Ortakları, S. Sulzbach, Fruling ve Groschen Stern Kardeşler, Buschoffsheim ve Goldschmidt'den oluşuyordu.

Şirketin hisse senetleri büyük rağbet görmüş ve emisyonundan bir kaç gün sonra hisse senedi başına 3 Sterlin gibi bir prim yapmaya başlamıştı. Bu bankanın hükümete çeşitli avanslar ve krediler açmak yanında tüccar ve esnafa kredi sağlamak imtiyazını elde etmesi, hisse senetlerinin değerinin bir anda yükselmesine sebep olmuştur.

Zira o günlerde tüccar ve esnaf, banker ve sarraflardan çok ağır şartlarda kredi alabilmekte idi ve faizlerin yüksekliği hükümetin devamlı müdahalesini gerektiriyordu. Oysa yeni banka piyasa faizleri üzerinden kredi açacak ve böylece kredi piyasasına hakim olacaktı. Gerçekte de böyle olmuştu. Daha kurulduğu yılın ikinci yansında hükümete 50 milyon Frank borç vermişti ve tüccar ve esnafın kısa vadeli kredi taleplerini karşılamaya başlamıştı. Fakat ileride açıklayacağımız sebepler dolayısıyla bu banka çok uzun ömürlü olmamış ve 1893 yılında tahliye edilmiştir.

1. "Vakit", günlük gazete, 28 Mayıs 1881
2. Beni Brunswick "Le Traité de Berlin" Paris 1878 s. 186-197.
3. Du Vellay, age, s. 416-419.
4. A. Du Velay, age, s. 405-412.
5. Ahmet Rasim "Tarihi Osmani" cilt 4, s. 2140.
6. "La Turquie" günlük Fransızca gazete, 4 Ağustos 1880.
7. "La Turquie" 20 Ağustos 1880.
8. "La Turquie" 22 Ağustos 1880.
9. "La Turquie" 25 Ağustos 1880, Journal des Débats Paris'te o devirde yayınlanan ünlü bir günlük gazete idi.
10. La Turquie ve Phare du Bosphore, 15 Ağustos 1880.

Finans Kapital Karşısında Galata Bankerleri

Galata Bankerleri ile Batılı alacaklılar arasındaki rekabet ve çekişme

Rusumu Sitte idaresinin başarısı gelecek için daha fazla ümitler verince, Batılı alacaklılar da 1875 yılından beri ödenmeyen anapara ve faizler için Osmanlı İmparatorluğu'nun "ödeme gücünün bulunmaması ve yok olmuş sayılmasının bir aldatmaca olduğunu görmüşlerdi. "İmparatorluğun ufak bir bölgesinde oluşan gelirlerden alınan altı rusum, yılda bu kadar gelir getirirse nasıl olur da böyle bir devlet bize olan borçlarını ödeyemez hale girebilir" diyerek çok çeşitli ödeme projeleri hazırlama yoluna girmişlerdir. Nitekim Müsrüs Paşa'nın, bu altı rusumu Galata Bankerlerine bırakmak şartı ile özellikle gümrük gelirlerini kapsayan projesi bir anda ortalığı karıştırmaya yetmişti. Bir kısım Avrupalı uzmanlar gümrük hasılatı Osmanlı Hükümeti'nin elinden alındığında Hükümeti varidatsız bırakmak tehlikesini getireceğini bunun da İmparatorluğun ileride dış borç almak olanağını önleyeceği kanaatinde idiler. Bu durum zaten Avrupa finans kapitalinin işine gelmiyordu. 1875 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu plasmanı dışında, Avrupa'da faiz hadleri süratle düşmüş ve finans kapitali büyük krize girmişti. Onun için Osmanlı İmparatorluğu'nun plasman alternatifi olarak yeniden ortaya çıkması onlarca kaçınılmaz görülüyordu. Bu sebeble eski alacakların Osmanlı Devleti gelirlerinin ancak küçük bir kısmının karşılığı olacak şekilde bir ödeme projesine bağlanmasını gerekli görüyorlardı.

Mesele bir başka bakımdan da ilginç boyutlara varmıştı. Galata Bankerleri grubu yalnız "Rusumu Sitte" ile ilgili değildi. Meşhur Banker Baba Baltacı'nın oğlu Leonidas Baltazzi o günlerde İtalyan modeli bir "Tütün Rejisi" projesi ile Hükümete yeni kaynaklar vadeden bir proje ile ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan Rusumu Sitte ortağı Osmanlı Bankası, Batılı alacaklıların Rusumu Sitte'nin kendilerine devredilmesi ile ilgili projeleri yüzünden, ikili bir politika izlemek zorunda kalmıştı. Osmanlı Hükümeti de Rusumu Sitte idaresini, onun yerini alacak yabancı idareler yanında "milli" saymak zorunda bırakılmıştı. Öteden beri Galata Bankerleri mültezimler olarak devletin bazı gelirlerinin hasılatı kendilerine bırakılmak suretiyle borç ve avans vermişlerdi. Bu mültezimler karşısında Osmanlı Hükümeti daima her şeye hakim olarak devlet gücünden hiçbir taviz vermemişti. Şimdi, yabancılar mültezim olunca işe politika ve güçlü devletlerin kapitülasyonlara bağlı haklarını alacaklı olarak da kullanmaları gibi devletin hakimiyet hakkını zedeleyebilecek sonuçlar ortaya

çıkartılabildi. Hükümet o zamana kadar Galata Bankerleri karşısında acze düşünce bir takım vaadler ile uyuşabiliyordu. Oysa şimdi, yabancılar karşısında acze düşmek, politik tavizler vermek, İmparatorluktan devamlı olarak toprak isteyen küçük devletlerin Batılı güçler tarafından desteklenmesine bir sebep olabilecekti.

Osmanlı Hükümeti'nin Batılı alacaklıların hükümetleri vasıtasıyla Galata Bankerlerine verilen önceliği, Rusumu Sitte idaresinin kendilerine devredilmesi teklifine varan bir sürü proje karşısında kalınca, kendisine en uygun olabilecek projeyi seçebilmek için Galata Bankerleri ile anlaşma yollarını aramaya başlamıştı. Osmanlı Bankası Galata'daki ortaklarına Paris ve Londra'dan aldığı direktifler doğrultusunda garanti vermişti. Nitekim ileride göreceğimiz gibi, Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı Bankası, Galatalı ortaklarının Rusumu Sitte'ye bağlanmış alacaklarını ödemeyi üstlenecektir. Fakat başta Abdülhamit olduğu halde bazı devlet erkânı Rusumu Sitte idaresine benzer bir idarenin yabancılar tarafından kurulmasına taraftar görünmüyorlardı. Nitekim 23 Ekim 1880 tarihli Osmanlı Resmi Tebliğinde aşağıda görüleceği gibi Hükümet değişik bir teklif ile Batılı alacaklıların karşısına çıkıyordu. Bu ilginç teklif veya öneri aynen şöyle idi:¹

"Osmanlı Devleti... sefaretî Osmanlı tahvilleri hamillerinin tümüne şunu resmen bildirmek istemektedir ki, Babialî borçlarının faiz ve anapara ödemelerine tekrar başlamak üzere uygulanabilir ve adil bir şekil vermek için, alacaklılarla bir an evvel anlaşmak niyetiyle tahvilat hamillerini, aralarından seçecekleri belirli sayıda delegeyi İstanbul'a yollayarak aşağıda belirtilen teklifleri görüşmelerini sağlamaları amacı ile davet eder:

1. Tahvilat hamilleri delegeleri ile Osmanlı hükümeti arasında anlaşma gerçekleştirildikten sonra bu delegeler, Rusumu Sitte idaresinin yerini alacak ve o doğrultuda işlemlerini yürütecek bir banka göstereceklerdir. Rusumu Sitte'de taraf olanların alacakları onlarla yapılan anlaşmanın 13. maddesi gereğince tamamıyla ödenecektir. Tahvilat hamilleri tarafından bu suretle seçilecek olan banka, altı rusumu yönetecek ve elde ettiği hasıla ile İmparatorluğun Kamusal Borçlarını ödemek görevini ve işlemlerini yüklenecektir. Osmanlı Hükümeti genel anlamda kontrol hakkını muhafaza edecektir.

2. Halen %8 olan gümrük resmi ilerde arttırıldığı takdirde %8'i aşan hasılat İmparatorluğun Kamusal Borçlarının faiz ve anapara ödemelerine tahsis edilecektir.

3. Aynı ödemelere aşağıdaki gelirler de tahsis edilecektir:

- a) Halen alınmakta olan temettü vergisi (gelir veya kazanç vergisi) "Patent vergisi" haline dönüştürüldüğünde ortaya çıkacak hasılat fazlası
- b) Doğu Rumeli geliri
- c) Kıbrıs Adası geliri
- d) Bulgaristan Emareti vergisi
- e) Devlet gelirlerinin zaman içinde artması halinde bu artışın bir kısmı.

Dalgalı Borçlar ve Rusya Savaşı tazminatı, konulan yeni anlaşma ile birlikte ele alınacaktır.

Osmanlı Hükümeti'nin Batılı tahvilat sahiplerinin alacaklarını bir düzene sokmak için yayınlamış olduğu bu bildiri, Avrupa'da ve Galata Piyasasında pek etki yapmamıştı.

Avrupalılar Galata Bankerlerine öncelikle verilmiş olan alacaklarını tahsil olanağının, onlardan alınarak kendilerine verileceğine pek inanmıyorlardı. Buna karşılık Galata Bankerleri hükümetin Rusumu Sitte anlaşmasının 13. maddesi gereğince bu işi yapmaya hakkı olduğu bilerek, durumu sükunetle karşılamışlardı. Zira 1875 yılındaki olaydan sonra Avrupalıların öne sürdükleri ödeme projelerinde gümrük gelirleri gibi hükümetin en önemli kaynağı da vardı. Oysa bankerler, Hükümete kalacak vergi kaynakları ne kadar geniş olursa, eskiden olduğu gibi, bu kaynaklar karşılığı kısa vadeli avans ve hazine bonoları yolu ile Hükümete yüksek faizlerle borç vermek olanağını muhafaza edebileceklerini düşünüyorlardı. Eğer Hükümet Rusumu Sitte anlaşmasını kaldırmadan bunun dışında kalan gelirleri karşılık göstermek suretiyle benzer bir yönetim şeklini Avrupalılara tanıyacak olursa, Hükümetten alacaklı olarak marjinal duruma gireceklerini biliyorlardı. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmını elden çıkarmış olan Osmanlı Hükümeti, acze düşünce Rusumu Sitte idaresine tazyik yapacak ve kendilerini mali bakımdan birtakım güçlükler içine düşürebilecekti. Ayrıca, bankerlerin elinde önemli değerde Osmanlı tahvilatı vardı. Batılılarla Hükümet anlaşınca bu tahvilatın değeri yükselecek ve büyük zarardan kurtulmuş olacaktı.

Gerçekte, Avrupalıların Rusumu Sitte İdaresini devralmaları ile eski tahvillerin iptali ve yerine yeni tahviller verilmesinde nominal değer üzerinden bazı kayıplar olacaktı ama, Bankerlerin elindeki eski tahvilatın büyük bir kısmı da zaten borsalardan toplanmıştı. Bankerlere bunların maliyeti paçal olarak %50'yi geçmiyordu. Bu sebeple Hükümetin yukarıda açıkladığımız kararını bankerler sessizce karşılamışlardı...

1880 yılının son aylarına gelindiği zaman, Avrupa'dan gelen delegelerle görkemli akşam yemeklerinde buluşan Galata Beyleri "Rusumu Sitte" deneyiminin sonuçlarını açıklayarak onlara adeta moral veriyorlardı. Zira aşağıda görüldüğü gibi, bu delegeler o günlere kadar durumdan halâ endişeli idiler ve Osmanlı Hükümeti'nin bu son kararı hakkında iyimser görünmüyorlardı. Osmanlı Hükümeti ile görüşmeler yapmak için İstanbul'a gönderilmiş olan İngiliz delegesi M. Bourke, yaptığı temaslar sonunda pek iyimser olmadığını bir mektubunda bildirmektedir.² Özellikle alacaklılar arasında ellerindeki tahvilatın garantilerine bağlı olarak bir çözüm istemeleri halinde Osmanlı Hükümeti ile anlaşma olanağının ortadan kalkacağını ifade eden M. Bourke, alacaklıların tümünden büyük fedakarlıklara bağlı bir çözüm şekli bulunabileceğini ifade etmektedir.³

Osmanlı Duyunu Umumiyesi'nin kurulmasından sonra Galata Piyasası

1880 yılının sonlarından başlayarak 1881 yılının Eylül başına kadar sürüp giden delegasyon ve alternatif proje görüşmeleri nihayet 1881 Eylül başında Avrupalı alacaklıların temsilcileri ile Osmanlı Hükümeti temsilcilerinin bir masaya oturmaları ile sonuçlanmıştı. Eylül başından aynı yılın Aralık ayına kadar dört ay süren toplantılar sonunda 28 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi imzalanmış ve bu kararnamenin hükümlerine göre Rusumu Sitte İdaresi, Düyunu Umumiye İdaresi'ne bütün yetkileri ve kapsamı ile devrolunmuştur. Böylece Rusumu Sitte İdaresi'nin sahipleri olan Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası, Osmanlı Devletinden olan alacakları karşılığı altı önemli rusumun gelirini cibayet ve tahsil işlemini, alacaklarının Osmanlı Bankası tarafından itfası taahhüdü ile Düyunu Umumiye İdaresi'ne devretmiş oluyorlardı.

1882 yılı başından itibaren kuruluş ve organizasyon çalışmalarına giren Düyunu Umumiye İdaresi "Rusumu Sitte" idaresinin deneyimi ve organizasyonundan faydalanmayı uygun bulduğu için, Osmanlı Bankası aracılığı ile Galata Bankerleri ile sıkı bir işbirliği yapmak yoluna gitmişti. O kadar ki, Rusumu Sitte İdaresi'nin Celal Bey Hanı'ndaki büroları, olduğu gibi personeli ile Düyunu Umumiye idaresine geçirilmişti. Gerçekte Rusumu Sitte idaresini kuran Galata Bankerleri bu altı rumusun toplanacağı gelirlerin nasıl oluştuğunu, mükelleflerin durumunu yakından takip edecek bir yönetim mekanizması kurmuşlardı. Bu idarenin başındaki M.Lang ise işin teknik yönünün uzmanı idi. Galata Bankerleri zaten bu altı rumusun senelerce mültezimliğini yaptıkları için vergi kaynağının oluştuğu yere kadar uzanan bir teşkilata sahip idiler. Bu sebeple onlar için işi daha resmi bir teşkilat ile yürütmek çok zor olmamıştı. Düyunu Umumiye idaresi de bu bankerlerin resmi ve gayri resmi teşkilatını esas alarak işe başlayacaktı. Ancak Düyunu Umumiye'ye devredilen gelirler daha kapsamlı idi ve iltizam usulünü bir bakıma devlet gücünün de üstünde bir güce bağlıyordu. Bu sebeble Düyunu Umumiye idaresinin üst kadrolarını hep dış ülkelerden getirilen uzman kişiler doldurmuş, Rusumu Sitte idaresinin üst kadroları bu suretle bir kaç derece aşağı inmişti. Ama taşra teşkilatı Galata Bankerleri'nin mültezim teşkilatından çok faydalanacaktır.

1881 yılı sonunda Rusumu Sitte Yönetimini devreden Galata Bankerleri için o yıl fena geçmemişti. Gerek İstanbul Bankası ve gerek Sosyete Jeneral aynı yılın Nisan ve Mayıs aylarında yaptıkları genel Kurullarında başarılarını herkese ilan ediyorlardı. Hatta bu başarılarında "Rusumu Sitte" idaresinin katkısını da ortaya koymaktan çekinmemişlerdi. Oysa aynı günlerde İstanbul'a gelen Avrupalı delegeler bu idarenin kendilerine devredilmesini açığa vurmuşlardı bile.⁴

İstanbul Bankası'nın yıllık Genel Kurul toplantısında Jorj Zarifi toplantıya başkanlık yapmış, yardımcılıklarına M. Fernandez ve Pskirari ve sekreterliğe de o devirde bu bankanın en büyük hissedarı olan Mösyö Blessa getirilmiştir. Bu toplantıda sunulan yıllık faaliyet raporunda hissedarlara 13,5 oranında temettü dağılacağı ve bankanın ihtiyatlarının, yatırılmış sermayenin üçte biri oranında ihtiyat akçesi olduğu büyük bir iftiharla bildiriliyordu. Bu bankanın 1880 yılı sonuna kadar safi varlıklarının 1.058.278 O.L.'na eriştiği ve Osmanlı Hükümeti'ne verdiği avans ve kredilerin yekûnunun da 207.924 O. L. olduğu bildiriliyordu. Aynı yıllık raporda Osmanlı Hükümeti'nin kısa vadeli borçları ödemedeki gayret ve başarıları da övgü ile hatırlatılmakta idi.

Raporun en ilginç tarafı Galata Bankerlerinin dışa açılmadaki başarısını bir örnek teşkil eden bu Bankanın Fransız-Mısır Bankası ile ortaklaşa Yunan Hükümeti'nin Hazine Bonoları ile Mısır Hükümeti Hazine bonolarına 198.500 O.L. değerinde para yatırmış olmasıdır.

Aynı yıl yapılan **Société Général de l'Empire Ottoman** adlı, Galata Bankerleri'nin diğer bir önemli kuruluşunun hissedarlar genel kurulunun raporu çok daha ilginç verilerle doludur.⁵ En önemli hissedarların Charles Lafontaine, Antoine Psichary, Paul Stefanoviç ve Salamon Fernandez gibi Galata'nın en önemli kişileri olduğu bu bankanın Osmanlı Bankası Genel Müdürü M.Foster'in riyasetinde yaptığı genel kurulda 1880 yılında 61.364 O.L. safi kâr sağlandığı açıklanmıştır. Bu bankanın Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkileri de aynı yılda büyük bir gelişme göstermiş ve Hükümete verdiği avans ve kredilerin 1880 yılı sonuna göre faizler de dahil olmak üzere, 464.300 O.L.'na ulaştığı kaydedilmiş-

tir. Bu bankanın da İstanbul Bankası gibi Mısır ve Yunan Hükümetlerine Hazine Bonoları karşılığı kısa vadeli kredi sağladığı anlaşılmaktadır.

Her iki bankanın yıllık raporlarında dış ülkelerle ilişkilerin geliştiği, Londra'nın ve Paris'in en büyük mali kurumları ile iş yaptıkları ve kambiyo işlemlerinden bu sayede para kazandıkları belirtilmektedir. Bu iki bankanın ortakları aynı zamanda Rusumu Sitte'nin ortakları durumunda olduklarından, 1880 yılında Rusumu Sitte'nin başarılı sonuçlarına bu bankaların başarılı sonuçları da eklenince, gerçekten "Galata'da bir bayram havası bütün bir yıl boyunca esmiştir" denebilir. Ünlü bankerler bu şekilde kazandıkları paralarla artık iane ve yardım listelerinde yine başı tutmaya başlamışlardır. Nitekim 1881 ayında Çeşme'deki büyük zelzeleden dolayı zarara uğrayanlar için toplanan ianede Osmanlı Bankası 400 lira ile başta bulunurken, Kredi Jeneral Ottoman 200, Sوسیete Jeneral 300 lira ile liste başlarında yer almakta idiler. Ayrıca ünlü bankerler şahıs olarak da bu ianeye iştirak etmişlerdi. Zelzelenin büyük tahribat yaptığı Çeşme ve Sisam Adası'nda Rumların çoğunlukta olmasıyla Rum bankerler liste başına geçmişlerdi. Nitekim Zarifi 300, kayınbiraderi Stefanoviç 500, Mavrokordato 250, Nekroponto 200 lira ile listenin başlarında yer almışlardı.⁶

Aynı yıl içinde Jorj Zarifi, Fener'deki Rum okuluna 1000 O.L. bağışta bulunmuş, Rum olmakla beraber rakip durumda olan Antuan Vlasto ve Jorj Koronyo adlı bankerler de hemen arkasından okula eşit miktarda teberru yapmaktan geri kalmamışlardır. Hastalığının tedavisi için aynı günlerde Paris'te bulunan Jorj Zarifi için Fener Kilisesi'nde biran evvel iyileşmesi için bir ayın düzenlenmişti. Patrik ve Sen Sinod üyelerine, Paris'te bulunan Zarifi'nin karısı Helen Zarifi'nin, kocası için gösterilen bu kutsal ilgiye teşekkür etmek üzere yazdığı mektup bütün Beyoğlu gazetelerinde yer almıştır.

İstanbul-Duyûnu Umumiye

Diğer taraftan Galata'nın üçüncü büyük bankası olan Kredi Jeneral Ottoman ihtiyat fonlarını şirketin kendi aksiyonlarına yatırma kararı almıştır. Bankanın Yönetim Kurulu Başkanı Fransız uyruklu Berrand Tubini, fevkalade kurulda yaptığı açıklamada piyasadan toplanmış olan bankaya ait 23000 hisse senedi ile amacın, bunları tekrar satarak yani bir ajiotaj ile para kazanmak değil, güçlü bir portföy oluşturmak olduğunu söylemiştir. Genel Kurulda bulunan Emile Deveaux, Mişel Portugagal Efendi ve Leonidas Zarifi (Jorj Zarifi'nin oğlu) gibi ünlü bankerler Tubini'nin bu teklifini kabul lehinde oy kullanılmasında etkili olmuşlardır.⁷

Görüldüğü gibi, 1881 yazı ve sonbaharında Galata Beyleri çok sıcak ve başarılı günler geçirmiştir. Bu arada meşhur banker Baltacı'nın oğlu Leonidas Baltacı Avrupalı delege-lerin Osmanlı Borçlarının yeni bir şekle sokulması ile ilgili tekliflerine alternatif olan "Tütün Rejisi" teklifinin de gerek Galata'da ve gerek Paris ve Londra finans çevrelerinde büyük ilgi gördüğünü hatırlatmak isteriz. Bu konuda gelecek bahiste açıklama yapacağız.

1. "La Turquie" 24 Ekim 1880
2. "La Turquie" 20 Ağustos 1881.
3. A. Du Velay, age, s. 416-419. Adip Roumani, age, s. 93-108.
4. A. Du Velay, age, s. 405-412.
5. "La Turquie" 20 Mayıs 1881.
6. "La Turquie" 21 Nisan 1881.
7. "La Turquie" 26 Temmuz 1881.

Galata Bankerlerinin Kurdukları Kredi Kurumları

Crédit Général Ottoman : Bu banka Osmanlı Bankası kurucularından Pereire kardeşler ile Paris'teki meşhur Crédit Mobilier'nin ve yine Paris'teki Société Générale de France adlı meşhur banka arasındaki rekabetin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 31 Ekim 1868 tarihinde Société Générale de France ile Galata Bankerlerinden Tubini, Osmanlı Hükümeti namına 150 milyon Frank tutarında Hazine Bonosu ihraç etmek görevini yüklenmelerini sağlayan bir anlaşma imzalamışlardı. Bu kredi kısa vadeli idi, fakat Pereire kardeşlerin o günlerde büyük bir kriz içinde bulunmaları dolayısıyla Osmanlı Bankası, Hükümetin bu teklifine müsbet cevap vermemiş ve işi rakiplerine kaptırmıştı. Zaten 1865'te genel borçların konversiyonu operasyonunu da yürütmüş olan bu rakipler hazine bonosu olayından da faydalanarak Osmanlı Hükümeti'ne yaklaşmışlar ve böylece 5 Ocak 1869 tarihli Fermanı Ali ile "Crédit Général Ottoman" adı ile Osmanlı Finans Tarihine geçecek bankayı kurmuşlardır.

Aslında 5 Ocak 1869 tarihli ferman ile kurulan bu banka Osmanlı Bankası'nın kuruluşunda yer almak isteyen fakat başarılı olamayanların kurduğu bir bankadır. Nitekim Paris'teki "Société Général" ile Galata Bankerlerinden Fransız tebalı Tubini, Osmanlı Bankası'nı kuramları arasına giremeyince ona rakip bir banka kurmak için hemen harekete geçmişlerdi. Bankanın sermayesi, yansı ödenmiş olmak üzere her biri 500 Frank değerinde 100.000 hisse senedinden oluşuyordu. İlk yönetim kurulunda Tubini, Parisli banker Blount, İstanbul Darphane Müdürü Mihran Düz, Paris Ticaret Odası Başkanı G. Deniere, Fransız Bankası murakıbu Victor Fére, Parisli Kambiyo ajanı F. Ganneron, Galata Bankerlerinden Köçeoğlu Agop, J. Lorando, Mısırlı Andon, Parisli banker Koenigswarter ve Paris-Lyon ve Akdeniz Demiryolları Genel müdürü P. Talabot'dan oluşuyordu.

Bu banka 1872 yılında Osmanlı Hazine Bonolarını kendi kefaleti altında Avrupa borsalarına sürebilmek başarısını elde etmiştir. İki milyon Frank tutarındaki bonolar özellikle Viyana Piyasasında müşteri bulmuştu. Bu banka 1875 yılına kadar alınan dış borçlarda çok aktif bir rol oynamış, bu sebeple 1875 krizinde büyük zararlara girmiştir.

İlerde bazı yıllık genel kurul toplantıları hakkında ayrıntılı bilgi vereceğimiz bu banka 1899 yılında faaliyetini durdurmuştur.

Galata Bankerlerinin Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkilerini belirten ilginç bir makale:
Galata Bankerleri, "La Turquie" 30 Mayıs 1882
EasternExpress'den Alınan Makale

Dün yayınladığımız Osmanlı İmparatorluğu Genel Şirketi (Galata'da "Société Générale" olarak bilinen bankerlik kuruluşu)'nin yıllık raporu, bize büyük önemi olan bir olayı hatırlamak fırsatını verdi. 1875 yılının o unutulmaz sonbaharından beri -Mahmut Nedim Paşa olayı- Galata bankalarının sermayesi Osmanlı hazinesine verilen avanslara bağlanmış- tır. Galata Bankerleri olarak bizce bilinen kuruluşları kastediyor ve özellikle bankacılık tarihinde benzeri görülmemiş bir fırtınayı maharetleri sayesinde bazıları hafif ve bazıları ağır bir şekilde atlatmış olan kuruluşlardan bahsetmek istiyoruz. Bu bankaların kuruluş amaçları ve gayeleri başka ülkelerde kurulan benzer bankerlik kuruluşlarınınkinden farklı olmuştur. Bu bankaların ticari kredi ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir faaliyetleri olmayıp, Sadıp Paşa'nın 1869 yılındaki raporunda belirttiği gibi Osmanlı Devlet gelirlerinin tahsil zamanı ile bu gelirlerin devlet harcamalarına tahsisi arasındaki geçen zaman zarfında, hazine açıklarını kapatmak ihtiyacından ortaya çıkmış olan bankalar olduğu bir gerçektir. M. Watson, İngiltere'nin İstanbul'daki sefaretinde müsteşar olarak bulunduğu zaman Galata Bankerleri'nin, yani Galata bankalarının Hazinesin dalgalı borçlarını yüklenmeye yönelik araçlar olduğu gerçeğini açıkça belirtmiştir. Gerçekte ara sıra ticari işlemler de yapıyorlardı, ama asıl konuları bu değildi. Yaptıkları başlıca iş, Osmanlı Hükümeti'ne cari masraflarını ödemek ve Osmanlı Hükümeti yeni bir dış kredi anlaşmasına yöneldiği sırada arada vadesi gelmiş olan konsolide borçların faizlerini ödemek için gerekli olan parayı sağlamaktadır.

Bu çok zor bir işti verilen krediler büyük miktarlarda idi ve Hazine'nin davranışları o devirde önceden tahmini mümkün olmayan düzeyde idi. Genellikle bu bankalar ancak krediler tarafından pazarlanabilecek olan menkul kıymetler karşılığında büyük paraları avans olarak vermeye zorlanıyorlardı. Galata bankaları Babıali'ye uzun yıllar bu iyi hizmeti vermişlerdi. Bunlar katlandıkları riskler ve Osmanlı Maliyesinde iyi bir yönetimin bulunmaması karşısında anormal sayılamayacak şartlar altında çalışmışlardır, diyebiliriz. Bu krediler için bir sürü garantiler düşünülüyordu; fakat bunların içinde verilecek avansları karşılayacak en önemli garanti Osmanlı Hükümeti'nin yeni bir dış borç akdetmekte gösterdiği başarı idi. 6 Ekim 1875 operasyonunun etkileri (Mahmut Nedim Paşa olayı) gerçek durumun nasıl bu dış borçlanmaya bağlı olduğunu göstermiştir. Nitekim Osmanlı Hükümeti Batı kaynaklarından borç alma olanağını yitirince Galata Bankaları verdikleri avansları geri alamamışlar ve böylece bütün milyonları aşan alacakları ile sermayelerinin bloke duruma girdiğini görmüşlerdir. Ayrıca verdikleri avanslar karşılığı aldıkları kağıt evrakın, bir anda esas değerinin yüzde yirmide birine kadar düşmesiyle bir kısım Galata Bankeri 1876 yılı Ocak ayında iflasın eşliğine gelmişti. Gerçekte bu çöküş, bankerlerin Hükümetten aldıkları yüksek faizin yüksek risklere girmek pahasına olduğunu anlamalarına bile vakit bırakmamıştı. Zira bu yüksek faizler ilerde anaparada meydana gelebilecek kayıpları önleyebilecek şekilde gerekli yıl sayısına henüz ulaşmamıştı. Paralarının Hükümet nezdinde bloke kalması, faizleri bile tahsil edememeleri, işlerinin tamamen donmasına sebep olacak sonuçlar yaratmıştı.

Bankerler ve Osmanlılık

19. asrın son çeyreğine geldiğimizde Osmanlı İmparatorluğunun büyük kentleri, başta İstanbul, İzmir, Selanik, Trabzon, Şam ve Halep olmak üzere başlıca Avrupa kentleri

seviyesinde bir yaşam biçimine sahne oluyorlardı. Genellikle kozmopolit bir halk kitlesinin yaşadığı bu kentlerde "yeni milliyetçilik" akımları büyük destek görmeye başlamıştı. Özellikle 1870 Alman Fransız savaşından sonra Alsas-Loren'de yaşayan ve ırk olarak Alman olmalarına rağmen Fransız dil ve kültürüne bağlı ve Fransa ile beraber olmak isteyen halkın duygularını aksettiren "Renan Milliyetçiliği" bu sebeple büyük ilgi görmeye başlamıştı. Osmanlı azınlıkları da o güne kadar din, dil, ırk bakımından farklı topluluklar oluşturmakla birlikte Ernest Renan'ın ortaya attığı bu yeni milliyetçilik akımını benimsemiş görünüyorlardı.

Bilindiği gibi, Osmanlı azınlıkları 1850'lere gelindiğinde kendi içlerinde bir hiyerarşi içinde idiler. O kadar ki, 1856'da yayınlanan ve hukuki açıdan bütün azınlıkları bir sayan ve Türk İslamlarla hukuk açısından eşitlik tanıyan yeni hukuk düzeni genelgesine karşı çıkan Rum Başpiskopusu, doğru Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya giderek "Paşam ne yaptınız, biz vatandaş olarak ikinci sırada idik, bizi tuttunuz Ermeniler ile Yahudilerle bir yaptınız" demekten kendini alıkoyamamıştır.

Fakat 1856'dan sonra gelişen olaylar ve özellikle Osmanlı Bankası'nın kuruluşu, yabancıların demiryolları, su, havagazı, elektrik, tramvay, rihtim şirketleri ile azınlıkların üstünde bir iktisadi güç oluşturmaları ve azınlıklara ancak orta ve alt kadrolarda iş vermeleri azınlık aydınları üzerinde etki yapmaya başlamıştı. Diğer taraftan, azınlıklar ellerine geçirdikleri iktisadi ve ticari olanakları yabancılara kaptırmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle bankerler ve bir kısım tüccarlar Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ile başlayan, yabancı tebalıların iş kurmak ve büyük kentlere yerleşme ve mal mülk edinme işine karşı çıkmak için, "Osmanlı" başlığını taşıyan banka ve ticaret kuruluşlarını yaymaya başlamışlardır. 19. asrın son çeyreğine gelindiğinde İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerin başlıca iş merkezlerinde ve caddelerinde asılı tabela ve ilanlarda "Osmanlı" kelimesinin yaygınlaşması bu tepkinin bir sonucu olarak görülmeye başlanacaktı.

Durumu özellikle Beyoğlu basınından da takip etmek mümkündür. Revue de Constantinople, La Turquie, Phare du Bosphore, Le Moniteur Ottoman vs., gibi Fransızca olarak yayımlanan gazeteler her şeyden evvel Osmanlı Devleti'nin birer sadık yayın organı olduklarını ve Osmanlı menfaatlerini her şeyden evvel savunma azminde olduklarını göstermede birbirleriyle yarışa girmişlerdir. Hatta, aralarındaki çatışmaların hemen tümünün bu tutumlarında birbirlerine olan üstünlüğü kabul ettirmek hedefine bağlı kaldığı görülmeye başlanmıştır.

Gerçekte, aynı günlerde azınlıklar arasında milliyetçilik cereyanlarının da hızla geliştiğini, fakat "Osmanlılığa" kayan bir sentez hareketinin daha ağır bastığını görmekteyiz. Nitekim Banker Zarifi, Yunan kralının kendisine verdiği özel Yunan pasaportunu hiçbir zaman kullanmamış, Avrupa'ya gidiş gelişlerinden birinde Fransız gümrüğünden geçerken Fransız memurun kendisi için sarfettiği "Grek" sözünü tashih ederek "Osmanlı" kelimesini kullanmasını söylemiştir.

Bu akım özellikle Dûyunu Umumiye idaresi kurulduktan sonra daha da belirli olmaya başlamıştır. O kadar ki 1882 yılının sonuna doğru, ilerde göreceğimiz gibi, Dûyunu Umumiye İdaresine bağlı olarak Tütün Reji Şirketi'nin kuruluşu bahis konusu olduğu zaman, bu şirketin Galata Osmanlıları tarafından kurulması için yoğun çaba gösterilmiştir. Bu arada aslında hissedarlarının ve yüksek kademe yöneticilerinin yine hemen tümü yabancı

olan Osmanlı Bankası'nın bile, Dûyunu Umumiye'ye karşı, hükümeti ve Galata Bankerleri'ni tutmaya başladığı görülmüştür. Gerçekten Osmanlı Bankası'nın İstanbul'da ikamet eden yöneticileri bu kente gelip yerleştikten kısa bir müddet sonra Galata Bankerleri ile ailevi ve iş ilişkileri içine girmekte idiler. Bu sebeple, bir taraftan da hükümet erkânı ile olan samimi ilişkileri dolayısıyla merkezden yani Londra ve Paris'ten gelen talimatlara uymakta zaman zaman güçlük çekmekte idiler. Bir kısmı zaten sırf bu yüzden değiştirilmişti. Fakat buna rağmen, Osmanlı Bankası'nın özellikle hükümet ile olan ilişkileri, statüsündeki tahditlere ve kayıtlara rağmen bankerlerin gelenek haline getirdikleri ilişkilerden farklı olamamıştır. Ayrıca bu bankanın yöneticileri padişahın verdiği hediye ve nişanlar karşısında direnme gösterme olanağını da yitirmişlerdi. Nitekim içlerinden biri birgün istifa ederken: "Sizlerce takdir edilmedim ama, Osmanlı Padişahı'nın takdir ve sevgilerini kazandım, bu bana yeter." diyecektir.

Neydi bu Galata'nın Osmanlılığı? Avrupa'da III. Napolyon'un başlattığı ve daha sonra III. Fransız Cumhuriyeti'nin de, Alsas-Loren dolayısıyla benimsediği bir milliyetçilik anlayışı ile ne ilgisi vardı? Frankofil Galata ve Pera Beyleri'nin Fransa'dan ithal ettikleri her şeyden biri mi idi? Bu konuda bir araştırma yapmakta fayda vardır. Zira gerek Galata Beyleri, gerekse diğer azınlık tüccar ve işadamları hakkında o devirde de hükümet ve İslam halkı arasında yaygın olan kanaat, onların bu Osmanlılığı ile hiç bağdaşmıyordu. Bunların hepsi azınlık idi ve bizi sömürüyorlardı kanaati, bugün dahi canlılığını muhafaza etmektedir. Ama, aradan yıllar geçtikten sonra Türkiye'de özellikle bankacılık ve ticaret kesiminde kaydedilen gelişmeler ve oluşan politika ve tutumları ele alacak olursak, bir zamanın Galata Beyleri'ne karşı daha insaflı olabiliriz. Onların Osmanlı olabilmek için "oyunun kaidelerinden", "katı kişisel menfaatlerden" zaman zaman nasıl sapmak zorunda kaldıklarını bugün içinde yaşadığımız olaylara bakarak daha iyi değerlendirebiliriz sanıyorum.

Geçen asrın ikinci yarısından itibaren çeşitli okullarımızda iktisat ve bankacılık programlarda yer almasına rağmen 1908 devriminden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın öncülüğü ile kurulan bankalara Türk-İslam personel bulunamamış, 1924'de İş Bankası kurulurken aynı dert yine başgöstermişti. Bazılarına göre bunun sebebi Osmanlı toplumu içindeki iş bölümünün durağanlığını muhafaza etmesidir. Bazılarına göre asıl sebep ise, azınlıkların bir çok mesleği ve bu arada bankacılığı ele geçirdikleri ve aile efradı ve yakın çevreleri dışında kimseyi işlerine almamayı bir politika haline getirmiş olmaları idi. Ama ortada bir de gerçek vardı. Diplomalı Türk gençleri işe başlarken "bir masa, bir makam" istiyorlardı. Oysa ne Hristaki, ne de Zarifi işe masada değil, elinde süpürge ile dükkânın önünü süpürmeyle işe başlamışlardı. O devrin ünlü bankerlerinin hemen tümü hademelikten, çıraklıktan yetişmişti. Zengin bankerler bile çocuklarını, okullarını bitirdikten sonra patronun oğlu olarak masa başına geçirmiyorlardı. Hatta bir aralık bu azınlık gençlerinin Osmanlı kalem efendilerini kıskanır duruma girdiklerini ve babalarına isyan ettikleri bile söylenmişti.

Bizdeki anlayış ve tutumdan bir örnek verebilmek için uzun bir müddet İstanbul Ticaret Mektebi Aliyesinde hocalık yapmış Zühtü Bey'in yazdıklarını buraya aktarmayı faydalı buluyoruz:¹

"Tanzimat devrinin inkısam eylediği üç devrin ikincisinde, Abdülaziz'in tahta çıkışı ile başlayan yeni hareket zamanlarında, aydın sınıfla beraber hükümet erkânının ve özellikle padişahın fikir ve düşüncesi iki noktada özetlenebilirdi. Banka ve yol. Devletin her ıslahat teşebbüsünde devletin itibarını (kredi alma gücünü) arttırmak arzu ve emelleri görül-

yordu. Yalnız bunun için çalışılmakta, Avrupalılar ile onlara aracı olmak isteyenlere hürmet ve itibar göstermekten başka siyasi, hukuki ve iktisadi imtiyazlar verilmekte idi. Bu devirde ilan edilmiş olan çeşitli Fermanı Humayun'larda Türkiye'yi Avrupa'ya benzetecek en esaslı ve gerekli vasıtanın banka ve yol'dan ibaret bulunduğu resmi bir lisanla itiraf ve ilan edilmekte, muhiti maliyeye doğru yükseklerden propaganda yapılmakta idi. Bu teşebbüslerin faydası olmadı denemez. Bir çok banka tesisinin temel taşları bu zamanda atıldı. Devlet bankamız bu zaman vücut buldu; yahut mevcut bankalardan biri yükseltılarak devlet bankası haline getirildi ve sonra hususi banka teşebbüsleri meydana çıktı."

"Bu hareket ve emellerin hem zahiri muhalifleri vardı, hem de fiili muhasımları muhiti millide çok idi. Türk kitlesi umumiyetle bu yeni değişikliklere şüpheli gözlerle bakmakta ve değişikliklerden bir şey anlamadığını göstermekte idi. Memlekette banker sınıfı namı ile eski sarrafların üstünde, daha yeni ilmi ve iktisadi araçlar ile donatılmış bir sınıf türedi. Fakat bu sınıf içindeki efradı, umumiyetle müslüman ve Türk olmamak şartı ile vücut buldu. Yeni bankerler sınıfı Avrupalı Levanten, Rum, Yahudi ve Ermeni idi. Devlet, resmi hükümet lisanı ile bankacılığın ehemmiyetini pek açık bir ifade ile ilan ettiği halde, bu sınıfta ortaya çıkan bizden kimse yoktu. Hükümet de bu zanaatin Türkler arasında revaç bulunmasını temin edecek tedbirler düşünmüyordu. Bu zanaati yeni gençlere tedris edecek mektepler açılmıyor, ameli dersler, bankacılık öğrenmek üzere başka yollara müracaat etmiyordu. Hatta bu kadarla seyirci kalsa yine iyi idi. Bazen Deli Fuat Paşa gibi vezirlerinin ağzı ile "banka ve yol", "bank ve rut" oluyor, evet Türkiye dört el ile çalışıyor, bu maksadına süratle gidiyor. Evet yakında görürsünüz Türkiye "bankörut" yani "müflis" olur diyordu". (Fransızca Banque-route kelimesi iflas anlamına gelmektedir.)

Fuat Paşa işte bu sözlerle bankacılığa hücum ediyordu. Belki burada maksadı herhalde bankerlerin hırsı muhtekiranesine hücum idi. Nitekim bunlardan Türkiye'nin inkişafı için medet beklemek saflık idi. Fuat Paşa saf bir kişi olmadığı için yeni türeyen ve memleketin böğründe zamanın padişahının ve bütün ekabiri milletin rica ve arzuları ile tayin ve kuvvetli bir sınıf teşkil etmeye başlayan bankerlere hücum eder ve onlardan memleketin geleceği için muhakkak ki korkardı.

Fakat bu korkusunu emniyete tahvil lazım gelmez mi idi? Müslümandan ve Türklerden banker yetiştirmeye çalışmak kendisine ait bir vazife olmuyor mu idi? Bankacılık tedrisatına memlekette önem vermek ve bu müthiş silahı memleketin açık fikirli tüccarı arasında başka yollarla da yapmak onun gibi büyük vezirler için bir vazife değil mi idi? Fuat Paşa demek oluyor ki, hakikatte faydalı fakat bizim elimizde olmadığı gibi, zararımıza kullanılması beklenen bir alet kabul ediyor bankacılığı... Zira suistimal edildiği için bu vasıtanın iflasa doğru götürüleceğine inanmış bulunuyor. Lakin, bu silahı bizim elimize teslim etmeye kendisinde bir türlü iktidar ve cüret göremiyor.

"Ben hemen aynı cümleleri senelerden beri söylemekteyim:

Bize bugünkü şartlar dahilinde mevcut kredi müesseleri aheste aheste mütemadiyen iktisadi çöküşümüze hizmet etmekten, memleketimizin istilası projelerini hazırlamakta veyahut hazırlanan istilayı iktisadi ve siyasi projelerinin tatbikatında nezaret eylemektedir. Elan memlekette milli bir hareketi mühimme görünüşü yoktur. Bilhassa hükümet çevrelerinde bu sıfatı millileştirmek ve Türk'e mal etmek ve bu olmaz ise, zararını asgari bir hududa indirerek nötralize etmeye çalışmak hususunda geniş bir kanaat görülmüyor. Eğer bu

hal devam ederse, ticari milliye ile birlikte el işleri, küçük zanaatımız ve nihayet ziraatımız için iktisadi çöküş muhakkaktır. Vakia arada sırada fevrani bir surette muhiti mali ile beraber hükümet çevrelerinde bir çok ümit ışığı ara sıra parlıyor ve intizamsız ve hesapsız suretlere ve bir kaç ay devam edecek derecede geçici arzular, hareketler, tanzimi nizam ve kanun hevesleri, bazı müesseseler tesis ve teşkil emelleri belirliyor. Bazı da hakikaten fiili bir takım şeyler vücut buluyor. Fakat bunlar bir sel midir nedir, zamanı geçince cereyanın kuvveti azalıyor, suyu adeta çekiliyor. Müteşebbisler ortadan kayıp oluyor, müesseseler yıkılıyor, fikirler ve emeller tarihi birer hatıra olarak kalıyor..."²

"İşbirlikçi " bankerler iddiaları ve gerçekler

Müderri Zühtü Bey bu satırları yazdığı zaman İttihat ve Terakki hareketinin kurduğu iki banka tasfiyeden de öte bir çıkmaza girmişti. Büyük ümitlerle kurulan bu iki banka, savaş yenilgisi dolayısıyla partinin dağılması sonucu devlet desteğini kaybedince, bir iki ay içinde iş göremez hale gelmişlerdi. Ayrıca yine savaş sonrasında yabancı bankalar ve özellikle Yunanistan yanlısı olanları, İstanbullu Rumların İstanbul'un tapusunu ele geçirmeleri için Yunan Drahmisi'nin Osmanlı Lirası karşısında devamlı değer kazanmasını sağlayan bir hareket içine girmişlerdi. Her biri İmparatorluğun iktisadi kalkınmasına destek vadleri ile bütün büyük kentlerde şube açma izni elde etmiş bankalar gerçekte Fuat Paşa'nın dediği gibi o günlerde memleketin bankörüt olmasında çok aktif bir rol oynuyorlardı. Fakat Tütün Rejisi şirketinin kurulması önerisinde Dünyu Umumiye, şirket ve hükümet arasında tütün tekeli gelirinin bölüşümü projesini hazırlayan Leonidas Baltazzi'nin bu şirketin Galata sermaye çevreleri tarafından kuruluşunu istemesi, Osmanlı menfaatlerine uygun bir istek idi.³ Zira bu şirketin ileride göreceğimiz gibi, yabancıların eline geçmiş olması, hükümet ile arasında devamlı anlaşmazlıkların çıkmasına sebep teşkil etmiştir. Özellikle hükümetin, reji şirketinin hasılatından olan payına mahsuben avans taleplerinde şirket gayet formal davranmış ve sırası geldiğinde 3000 liralık bir avans için dahi mesele çıkarmıştır. Oysa bu şirket Galata Bankerleri tarafından kurulmuş olsaydı, hükümetin avans talepleri eski alışılmış usuller ile yürütülmeye devam edecekti.

Kendilerine Osmanlı sıfatını veren ve bunu her fırsatta açıkça kullanmayı adet edinmiş olan bankerlerin Batılı güçlerle işbirliği halinde oldukları ve Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak emellerine dolaysız hizmet ettikleri iddiaları zaman zaman gerek basında ve gerek bazı kitaplarda tekrarlanmıştır. Ancak bu iddialar, genellikle bazı hükümet adamlarının ve hatta bazı aydın kişilerin kendi hatalı tutumlarının sebep olduğu kötü sonuçlara bahane bulmak çaresizliğinin bir sonucudur. Gerçekte Galata Bankerleri özellikle ilk dış borcun alındığı 1854 yılından itibaren zaman zaman gerek hükümet adamları ve gerek basın tarafından dış alternatif öne sürülerek adeta tehdit edilmişlerdir. "Siz vermezseniz dışarda daha iyi şartlarda bize para verecekler var" şeklindeki bu tehditler birçok bankeri dış ülkelere göçe kadar zorlamıştır.

Bazı iddialar Galata Bankerlerinin Avrupa Finans Kapitaline davetiye çıkardığı şeklinde de ortaya çıkmıştır. Gerçekte 1850'lerden sonra gerek devletin, gerek ekonominin finansman açıkları bankerlerin gücünü aşmıştır ve bankerler hükümetten ve piyasadan olan alacaklarını tahsil edebilmek için Avrupa finans kapitali ile işbirliğine girişmek zorunda kalmışlardır. Ancak onların bu aracılığı Avrupa Finans Kapitali'nin tekelciliğini zaman za-

man bozmuştur. Şöyle ki, bankerlerin aracılığı sayesinde Osmanlı Hükümeti ve tüccarlar aynı finans kapitalinden kredi talep eden diğer bazı memleketlere nazaran daha iyi şartlarda kredi sağlamak olanağı bulmuşlardır.

Galata Bankerlerinin Rum, Musevi ve Ermeni azınlığından olmasının Türk-İslam insanına bankacılık ve benzer işlerden uzak tutulmasının bir sebebi olduğu fikrine gelince bu konuda da ihtiyatlı olmak gerekir. Gerçekte azınlıklar sahip oldukları bütün işyerlerinde Türk-İslam gençlerini ancak istikbal vadetmeyen işlerde kullandıkları iddiası daima genellemeye tabi tutulmuştur. Türk gençlerine en ağır işleri yaptırırlar, içlerinde istidatı olanları ustalık, muhasebecilik vesaire gibi geleceği olan işlerde kullanmamak için çeşitli bahaneler bulurlar, şeklindeki iddiaları genelleştirmek doğru değildir. Bunun ne kadar doğru olabileceğini Rıza Tevfik'in 1908 hürriyetinden sonra Selanik'te yayımlanmaya başlayan "Bahçe" dergisinde çıkan "Hapishane Hatıraları"ndaki bir olay ile ortaya koymayı faydalı buluyoruz.

4

Bilindiği gibi, filozof lakabı ile ün yapan Rıza Tevfik, Abdülhamit devrinde geçirdiği gençlik yıllarında istibdat rejimine karşı yazı ve eylemlerinden dolayı tutuklanarak o zaman ki Zaptiye Nezareti binasında bizzat nazır tarafından soruşturmaya tabi tutulmuştur. Günlere süren bu soruşturma sırasında öğle ve akşam yemeklerini bir lokantada yemesine müsaade edilmiş ve iki polis verilerek hergün yemeğe çıkması sağlanmıştır. Polislerle gide gele ahbaplık kuran Rıza Tevfik, bir gün bunlardan birine nasıl polis olduğunu sorar. Polis biraz da pişmanlık duygusu için de hikâyesini anlatır: Çocukluğunda Unkapanı'nda bir Rum yağ tüccarının yanına girmiştir. Rum tüccar, çocuğu olmadığı için onunla bir baba ilişkisi içine girmiş, okuma-yazma, hesap ve piyasa ahvalini öğretmek için yoğun çaba göstermiştir. Böylece seneler geçmiş ve askerliğini yapmak için delikanlı köyüne gittiğinde onu okur-yazar gören köylüleri "Sen bu halinle halâ o çorbacının yanında cırak mı olmaya devam edeceksin, git polis ol, askerde çavuş olursun." demişler ve gitmiş polis oluvermiş. Oysa Rum tacir işini ona bırakmak istediğini büyük bir içtenlikle söylemiş... Ben, diyor Rıza Tevfik lokantada karnımı doyururken onlar kapıda o güzelim yemek kokularını koklaya koklaya nöbet tutuyorlardı.

Zühtü Hoca'nın bankacılık eğitimi veren okullar açmada geç kaldığımız iddiası da pek doğru sayılamaz. Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret mektepleri ve yüksek ticaret okulu açıldıktan sonra da bu okulları bitiren azınlıklar babalarının işlerine dönerken, Türk-İslam çocukları devlet kapısına girmeyi hep tercih etmişlerdir. Yabancı bankalar Türkiye'de banka açmak için müracaat ettiklerinde Türk-İslam memur alma zorunluluğu konmuş, fakat uygulamada akde riayet etmeyen onlar değil bizler olmuşuzdur. Açıp bütün yabancı şirket bankalarının yabancı müdürlerin bazılarının yazmış olduğu hatıratları bir okuyun, göreceksiniz. Türk-İslam memurları, hakim olan yargı değerleri ve sosyal baskıya dayanamayarak kısa bir müddet çalıştıktan sonra devlet memuriyetine geçmişlerdi. Bir çok devlet ricalimiz bu yabancı banka ve şirketlerindeki memuriyetlerini terk ederek devlet kadrolarına geçip yükselmeyi tercih etmişlerdir.

Galata Bankerlerinin kurdukları bankalarda hep azınlıkların çalıştırılmış olmaları bir politika değil bir zorunluk olmuştur. Zira bu bankaların sahipleri ile hükümet ricali arasında Osmanlı adetlerine uygun bir ahbaplık ve samimiyet mevcut idi ve buna dayanarak bu hükümet adamlarımız çocuklarının, eş, dost ve akrabalarının, gençlerin bu bankalarda kendilerine iş verilmesini temin edebilirlerdi. Ama bir banka hiçbir zaman bir vekil veya

vükelanın çocuğu ve akrabası için cazip bir çalışma yeri kabul edilmiyordu. Toplumdaki yargının menşei ne idi? Neden bu gibi işler hep aşağılanıyordu? Ama aşağılanan bu işler aşağılayanları daha da aşağıya itmiyor muydu? Oğlunu bu bankalardan birine memur yapmayı kendisine yediremeyen bir nazır bakıyorsunuz aynı oğlunu evlendirmek için aynı bankanın sahiplerinden bir miktar borç almak arzusu ile kendini ne kadar küçük düşürüyordu?

Gerçekte tarihimizin bu yönlerini pek iyi bilmemekteyiz. Bu sebeple Galata Bankerleri hakkında da olumlu ve olumsuz yargıları sırası geldikçe ortaya çıkarmak yanında, olayları bu açıdan da değerlendirerek bu yargılara ters düşenleri özellikle belirtmeyi amaç edeceğiz.

1. Zühtü "Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti" İstanbul 337-38 s. 22 ve devamı.
2. Ne yazık ki olayların büyük bir kısmını yaşamış, görmüş ve her türlü, yayınlardan takip etmek olanağına sahip bulunan ve uzun müddet memleketimizin iktisat ve finans konularında tek yüksek eğitim kurulu olan "Ticaret Mektebi Alisinde" hocalık yapmış olan Zühtü Bey, Galata Bankerleri ve memleketimizde bankacılık konularına pek az yer vermiştir.
3. Galata Bankerlerinin tütün rejisi işini de yabancılara kaptırmaları konusunu ikinci ciltte ele alacağız.
4. Rıza Tevfik "Hapishane Haturalarım" Selanik'te 1908'den sonra yayınlanan "Bahçe" dergisi içinde.

EKLER

EK:I

Galata Liberalizmi

Galata'nın Fatih Sultan Mehmet ile kavuştuğu imtiyazlar

Fatih Sultan Mehmet, Bizans ile İstanbul'u almak için cenge tutuşmadan evvel bir Galata gerçeği ile karşı karşıya gelmişti. O günlerde Galata, günde beşyüzden fazla, yelkenli irili ufaklı tüccar gemisinin uğrayıp kalktığı bir limandı. Fakat asıl ekonomik gücü bu gemilere her türlü hizmeti sağlamasından kaynaklanıyordu. Bilindiği üzere o devirdeki gemi teknolojisine göre gemiler sık sık iskelelere uğramak zorunda idiler. Başka bir deyişle iskeleler yalnız yük almak ve boşaltmak için değil daha ziyade tamir ve bakım için de kullanılmakta idi. Ticaret gemilerinin en önemli uğrak sebepleri tamir ve bakım işi, kalafat çekmek, dalgaların tahribatını tamir etmek, yelkenleri onarmak veya değiştirmek ve bu arada tayfa ihtiyacını karşılamaktı. Ayrıca Osmanlı limanları için bir de müruriye, kapı harcı ve sair vergileri ödemek için uğrak yapma zorunluluğu vardı. Bu sebeplerden ötürü 15. asrın ilk yarısında Galata, mevcut kalafat ve gemi tamir ve bakım tesisleri bakımından Marsilya, Cenova ve Venedik ile aynı seviyede idi. Fakat fiyat farkları dolayısıyla özellikle kalafat işinde rakipsizdi.

Galata'nın bu teknik liman gücü yanında banker ve bankaları da o devirde "Levant" ticaretini finanse edecek bir kapasiteye ulaşmıştı. Ayrıca o devirde bir geminin limanda zorunlu bekleme müddeti bazen ayları bulduğu için, tüccar ve gemi adamları, tayfalar için kervansaraylar da vardı. Bu sebeple örneğin tamir için kalafat yerine çekilmiş bir geminin tüccar ve gemi adamları bir bakıma bu kentin sakinleri haline gelmişlerdi. Bütün bu faaliyetler kentin zenginliğini yapan unsurlardı ve Galata, Fatih'i daha ilk günde cezbetmişti.

Galata ile Bizans'ın ilişkileri özel bir statü ile düzenlenmişti. Galata bazı vergilere tabi tutulmuştu ve buna karşılık gümrük yönünden daha bazı ayrıcalıklara sahipti. Örneğin transit ticaret olanağını elinde tutuyor ve böylece Karadeniz ticaretini de idare eden bir merkez durumunda idi.

Fatih çok akılcıca bir iş yaparak Bizans'ı ele geçirdikten sonra Galata'nın özel statüsünü muhafaza etti. Yalnız nüfusunun artmaması için daha fazla kilise ve Hristiyanlığı yayan kurumların tahdidi ile yetindi.

Galata Liberalizmi

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul Bizans kapılarına geldiği günden 1930'ların sonuna kadar, zaman zaman özelliklerini ve gücünü kaybetmesine rağmen daima pusuda bekleyerek ortamı müsait bulduğunda yine memleket ekonomisine hakim olan Galata Liberalizmi, bize göre Osmanlı devletinin kaderi üzerinde de etkili olmuştur. Hatta bugünkü çağ-

daş tarih anlayışı ile Galata Liberalizmi'nin tarihinden soyutlanmış bir Osmanlı tarihi, çocuklara masal bile olmaz.

Osmanlılar Galata Liberalizmine daha İstanbul'u ele geçirmeden teslim olmuşlardır, denebilir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldığı anda Bizans yönetimine ancak vergiler açısından bağlı idari ve iktisadi birçok özgürlükleri olan Galata banker, tüccar, komisyoncu, tellal, her türlü gemi inşa ve tamir ve özellikle kalafatçı ve gemi alet ve edevatı ve yelken bezi imalatçıları ve bunların yanında çalışan kâtip ve işçileri, nihayet Bizans'dan günübirliğine çalışmaya gelen hamal, çırak ve hizmetçi kadınları ile o devirde dünyanın en önemli liman kentlerinden biri oluyordu. Günde beşyüzden fazla irili ufaklı gemi bu limana uğruyor, mallarını boşaltıyor, tamire, kalafata giriyor, yelken değiştiriyordu. Fakat limanın en büyük özelliği Karadeniz transit ticaretinin merkezi olması idi. Ayrıca Kâğıthane sırtlarına kadar uzanan kıyılarda ve sırtlarda kumaş boyama, dikimhane ve bazı ipekli ve muslin dokuma tezgahları da vardı. Örneğin Lyon'dan getirilen ham ipek kumaşlar burada boyanıyor, üzerlerine desenler işleniyor ve daha sonra Avrupa'ya ihraç ediliyordu.

Bizans'ın Doğu'daki gelişmesine, verdiği vergilerle ve Bizans halkının bir kısmına sağladığı gelirlerle büyük katkı yapan bu Galata kenti, açık piyasa olmak vasfını ilk olarak Bizans'ın son yıllarında yitirme tehlikesi göstermişti. Bizans yönetimindeki usulsüzlükler, imparatorların cehaleti Galata'ya baskı yapmak suretiyle ek varidat sağlamak gibi politikaların uygulanmasına yol açmıştı. Bu politika sonucu Galata gücünün büyük bir kısmını yitirmişti. İşte Fatih Sultan Mehmet Galata'nın önüne geldiği zaman bu kent büyük bir gerileme içinde idi. Bizans'ın zulmünden yılmış olarak Fatih'e kurtarıcı gibi sanıldı. Bilindiği üzere Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u ele geçirip Bizans yönetimine son verdikten sonra Galata ile özel bir anlaşma yapmış ve Osmanlı kanunlarına itaat şartı ile bu kentin açık bir ticaret limanı olarak kalmasına ve vergiye bağladığı işlemlerin türü ne olursa olsun hiç bir şekilde Osmanlı yönetimince müdahaleye tabi tutulmayacağını kendi bizzat imzaladığı bir ferman ile ilan etmiştir. Böylece Türklerle beraber Galata'da yeni bir liberalizm doğmuş oluyordu. Yalnız bu defa, bu kentin etnik yapısında bazı değişimler olacaktı. Bizans'ın son günlerine kadar Venedik ve Ceneviz kökenli olan yöre halkının üst tabakası yani banker, tüccar ve diğer tamir ve üretici işletme sahiplerinin bir kısmı Bizans'ın gösterdiği yönetim tarzının, işlerinin gelişmesi ile çelişkili olduğunu görerek öz vatanlarına dönmüşlerdi. İşte, Fatih İstanbul'u aldıktan sonra affına uğrayan bir kısım Bizans devlet görevlileri, voyvodalar ve hatta kilise adamlarının bir kısmı Galata'ya geçerek Galata'ya yeni bir beyin kazandırmışlardır. Gerçekte Avrupa'da Rönesans, ticaret hayatını da büyük ölçüde etkilemişti ve ticari alanda özellikle bankacılık ve deniz taşımacılığında büyük değişimler ve gelişmeler getirmişti. Her mesleğin okuldan yetişen elemanlardan oluşmaya başladığı bu devirde Galata da Bizans'ın eğitim potansiyelinden istifade ederek kısa zamanda büyük atılımlar yapacaktı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın II. François'ya tanıdığı kapitülasyonlar, Galata Liberalizmini doruk noktasına çıkaracaktı. Gerçekten Akdeniz'de Fransız bayrağı ile tüccar gemisi dolaşımı tekelinin Fransızlara verilmesi ilk zamanlar Galata'nın aleyhine bir gelişmeye sebep olmuştu. Fransızlar, Akdeniz'deki Osmanlı limanlarında imtiyaz sahibi kendi gemileri ile Fransız bandırası taşıyan diğer Akdeniz memleketleri gemilerine her türlü bakım, tamir, yükleme ve boşaltma işlemini yapacak işletmeler kurup yerleştirmeleri gerçekte Galata'nın bu konudaki faaliyetlerine büyük zararlar vermişti. Fakat bankerlik, sigortacılık, ko-

misyonculuk ve hatta acentelik işlerinde Galata, Fransızların teçhiz ettiği Akdeniz'deki Osmanlı liman kentlerinde kısa zamanda hakimiyetini hatta tekeline ele geçirmişti.

Kanuni devrinde Osmanlı yönetimi, özellikle Akdeniz donanmasını güçlendirmek ve Viyana seferi gibi büyük seferler yapabilmek için, ek devlet varidatına ihtiyaç göstermişti. Gerçekte Fransızlara verilen Akdeniz ticaret imtiyazı Osmanlı Hazinesine çeşitli vergiler sayesinde büyük paralar bırakıyordu. Bu sayede genişleyen ticaret, Galata'da büyük paralar kazanmasına sebep olduğundan Osmanlı Hükümet merkezinde hissedilir bir zenginleşme görülmekte idi. Fakat ilk defa olarak bu zenginleşmede Galata'nın ve özellikle voyvoda ve Rum Osmanlıların öne geçtiklerine şahit olmaktadır.

Galata'nın Kanuni devrindeki zenginleşmesi, aslında ticari faaliyetlerin artması kadar, Kanuni yönetiminin getirdiği hukuka bağlılık, can ve mal güvenliği idi. O kadar ki birçok Fransız tüccarı Galata'yı Marsilya'dan daha güvenli bularak parasal servetinin büyük bir kısmını ve mal stoklama işini Galata'ya nakletmişti. Galata, vergi varidatı yanında yarattığı gelirle Osmanlı başkentini kısa zamanda ekonomik yönden güçlendirdiği gibi sanat ve yaşam yönünden de çağın en gözde kentlerinden biri haline getirmişti. Bu devirde doruk noktasına çıkan Galata Liberalizmi, Osmanlı ülkesinin gerek sanayi ve gerek tarımsal üretimine iç ve dış mübadele yolu ile güç kazandırıyordu. Avrupa'da Merkantilist politika doruk noktasına çıktığı halde henüz daha Galata sayesinde mübadele hadleri Osmanlı İmparatorluğu aleyhine dönmemişti. Bu sebeple merkantilistler nasiplerini Asya ve yeni Amerika kıtalarında aramak zorunda kalmışlardı.

Fakat Kanuni'den sonra işler değişivermişti. Genç padişahlar, onların hırslı fakat hiç bir deneyimi olmayan anaları, sadrazamlar ve devlet adamları savaş yenilgilerinin zararını, ganimetsizlikten ileri gelen hazine açıklarını Galata beylerinden keyfi ve zorbalıkla çektikleri paralarla kapatma denemesine girişmişlerdi. Gerçekte Galata banker, tüccar ve sair iş adamları, geçici kabul ederek bu isteklere ilk zamanlar hiç itiraz etmeden cevap vermişlerdir. Fakat özellikle cephelelerdeki yenilgiler artınca bu istekler hiç bir hukuk ve insanlık kaidesi ve devlet ciddiyeti ile bağdaşmayınca Galata da kendini savunma çarelerine başvurmuştur. İlk zamanlar vergiler ile kontroller olarak başlatılan müdahaleler, daha sonra gemileri, banker bürolarını, mağazaları basma ve gasp şeklini aldığından Galata 18. asrın başında hemen bütün fonksiyonlarını yitirmiş, ışıkları sönmüş, veremin, koleranın kol gezdiği fuhuş yatağı, meyhaneleri ile ünlü bir eski liman şehri haline dönüşmüştür.

18. asır boyunca ve hatta ortadan kaldırıldıkları yıla kadar, Yeniçeri teşkilatı savaşlardaki ard arda yenilgilerinin getirdiği gelir, ulufe kaybını, Galata'dan haraç olarak gidermek gibi kendine has düzenliğini yitirmişti. Ayrıca Avrupa'da 30 sene savaşları merkantilist politika'nın sonunu getirmiş olduğu için, 18. asrın Osmanlı dış ticareti süratle düşmeye başlamış, hele Karadeniz transit ticareti büyük ölçüde azalmıştı. Yeniçeriler İstanbul'daki Gedik esnafı ile bir olup ithal mallarına ve Galata'da malları pazarlayan tüccara karşı gaddarca hareket etmeye başlayınca durum daha da kötüleşmiş ve Galata bir ara en önemli gelir kaynağı olan ithal malları ve deniz trafiğine bağlı gelirleri tamamen yitirmiştir. Bilindiği üzere 18. asır boyunca ve 1826 yılına kadar Yeniçeriler gelir açıklarını içerdeki esnafın haracını almak veya onları belediye nizamlarına karşı korumak, yabancı mallarını ve tüccarın rekabetini önlemek gibi kendilerine bir anlamda önemli gelir sağlayan bir düzen kurmuşlardı. Örneğin, Belediyelerin koyduğu fiyat narhlarına hatta zaman zaman Padişah iradesi gerektiren bazı mal ve hizmetlerle ilgili tüketici lehine kaideleri karşısında esnafın

koruyucusu olarak ortaya çıkıp esnafın bu yolda sağladığı kazançlara ortak oluyorlardı. Yabancı mallara ve tüccarlara karşı yerli üreticiyi koruyoruz diye, örneğin hamal gediklerini yabancı tüccar malının değeri kadar hammaliye karşılığı ile gemilerden boşaltmaya mecbur ediyorlardı.

Yeniçerilerin özellikle İstanbul ve Galata'da bu tür zorbalıkları devam ederken, Batı ülkelerinde sanayi devrimini hızla oluşuyor ve Osmanlı ülkesi geniş bir pazar olarak gündeme getiriliyordu. Nitekim 18. asrın ikinci yarısından sonra Fransız, İngiliz ve Avusturya devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik temas ve kurumları bu ülkelerde gerçekleştirilen sanayi devriminin gereği olan dış ticaret politikalarını düzenlemeye ve yürütmeye başlamıştı.

Sanayi ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olan politikalarını mamul madde satışı ve hammadde alışı tekelleri kurmak için yönlendirmeye başlayınca bütün istekler yabancı mal ve tüccarlara serbest dolaşım, ticari ve şahsi hakların korunması konularını içeriyordu. Gün olmuyordu ki bu sanayi devletlerinin elçileri, konsolosları ve hatta özel surette İstanbul'a gönderilmiş elçi ve misyon adamları Padişah ve hükümet erkânına hediyeler ile gelip, kendilerini huzura kabul ettirdikten sonra kendi tüccar ve mallarına karşı Osmanlı yönetiminin serbest ticareti sağlayacak koşulları yaratması ve belirli ticaret ve iktisat kaidelerine riayet etmesini talep ediyorlardı. Bu durum Sultan II. Mahmut Devri sonuna kadar devam etmişti. Bu arada bu devrin önemli devlet adamı Halet Efendi yeniçerileri kendi safına çektiği için yabancı tüccarlardan epey haraç kazanmıştı. Halet Efendinin, devlet hazinesine varidat sağlamak için başvurduğu, zenginlere hiyaneti vataniye suçu yükleyerek kendilerini idam, ve malları devlete mal etmek politikası, II. Mahmut Devrinde yabancı tüccarlar ve Galata'nın ünlü banker tüccarlarına da uygulanmıştı.

Halet Efendi ve ona bağlı olan yeniçerilerin, Galata'yı felce uğratan müdahaleleri, Sultan Mehmet döneminde hazinenin gümrük ve dış ticarete bağlı gelirlerinin büyük ölçüde azalmasına sebep olmuştu. Zira yeniçerilerle uyuşan Galata tüccarları, komisyoncular, yabancı tüccarlar gümrük resmi ve bağlı rüsumları ödemededen de içeriye mal sokuyorlardı. Gerçekte bu durum Hükümet tarafından saptanınca yeniçerilerin ağası kendini kurtarıyordu ama tüccar ve komisyoncu kim olursa olsun hemen orada kafası gidiyordu.

Galata'nın gücünü yitirmesinde Fransız devriminin de büyük rolü olmuştu. Devrim, Fransa'nın iç ve dış ticaretini etkilemiş ve eskiden Boğazları geçerek Karadeniz'e kadar açılarak mal boşaltıp, yükleyen Fransız gemilerinin sayısı hemen hemen sifıra inmişti. Oysa boğazlara o yıllarda, günde gelip geçen, uğrak yapan gemi sayısı beşyüzü buluyordu. Bu gemilerin Boğazlar için ödedikleri müruriye ve kapı harcı ihtilalden evvel o seviyeye yükselmişti ki, Koca Ragıp Paşa bu vergilerin hasılatına güvenerek bazı ithalatı gerektiren askeri ve sivil reformları yapmaya koyulmuştu. Hatta III. Selim'in başlattığı "Nizamı Cedid" in de gerektirdiği askeri mühimmat ve silah Avrupa'dan ithal edildiği için bu işin finansmanına da Çanakkale ve Boğaziçi kapı gelirleri karşılık olarak düşünülmüştü. Fransa'da ihtilal çıkıp da gemiler gelmez olunca varidat yok olmuştu ve Nizamı Cedit için kumaş, silah ve sair askeri malzeme ithaline olanak kalmamış, Fransa'dan getirilen talim ve terbiye subaylarının Kralcı ve ihtilalcı diye ikiye ayrılmaları buna eklenince Nizamı Cedid olanağı ortadan kalkmıştı. Aslında Nizamı Cedid'in, Yeniçeriler tarafından önlendiği iddiası doğrudur. Fakat eğer III. Selim'in elinde 30.000 asker yerine 60.000 askeri giydirip kuşa-

tıp teçhiz etmek olanağı bulunsaydı Yeniçerinin karşı koyma gücü pek sanıldığı gibi ortaya çıkmış olmayacaktı.

Yeniçeri düzeninin Galata'yı güçsüzleştirmesi muhakkak ki devletin de gücünün azalmasına yol açmıştı. Galata'dan düzenlenen ve yönetilen Osmanlı dış ticareti, gümrük ve bağlı hasılatları ile hazinenin en önemli gelir kaynağı idi. Nitekim daha sonra Düyunu Umumiye getirildiği zaman bile Osmanlı yönetimi gümrük hasılatını karşılık göstererek dış kredi alma deneyimine ancak bir iki defa girişecektir. Gerçekte yabancıların harçlarının yekûnu, İmparatorluğun 19. yüzyılda ömrünün en az yüz yıl uzamasını sağlamıştır denebilir. Bu da, Galata'nın varlığına bağlı olarak ele alınmak gerekir.

1838 ve 1839 yıllarında yapılan ticaret anlaşmalarının sonuçları

Sanayi devriminin, üretim hacmi ve çeşitlenmesi bakımından en doruk noktasına çıktığı İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı ülkesini mamulleri için bir pazar ve hammadde ihtiyacı için bir kaynak haline sokma teşebbüsleri, on yıl kadar sonra diplomatik ve ticari girişimlerden sonra bu iki anlaşma ile sağlam temellere oturtulmuştu. Bu iki anlaşmanın en önemli yönleri ithal gümrük resimlerinin %12'den %3'e indirilmesi, ihracat gümrüklerinin yeniden düzenlenerek ihraç mallardan alınan gümrük resimlerinin tamamen kaldırılması veya %1 gibi orana düşürülmesi ve ticaretin bu iki ülke vatandaşları ve kurumları için tamamen serbest olması ve buna bağlı olarak iki memleket tebasının serbestçe Osmanlı Ülkesinde dolaşımı şeklinde özetlenebilir.

Bu iki anlaşma ilk yıllarda beklenilmedik olumlu sonuçlar vermiş ve gümrük tarifeleri %12 den %3 indiği halde ithalatın hızla artması dolayısıyla gümrük hasılatı eskisine oranla iki katına çıkmış, buna karşılık ihracat da ilk yıllarda adeta ithalatı finanse edecek bir ilerleme kaydetmiştir. Fakat bu ancak bir kaç yıl sürmüş ve 1844 yılına gelindiğinde Osmanlı Ülkesinde mevcut bütün altın ve gümüş stoğunun eridiği görülmüştür. Bunun üzerine Galata Bankerlerinden Alléon ve Baltazzi (Baltacı baba meşhur) tarafından hükümetin desteği ile "Banque de Constantinople" kurularak bu bankanın aracılığı ile Londra ve Paris üzerinden Tret çekmek sureti ile ithalata bir kaç yıl daha devam edilmesi sağlanmıştır. Fakat bu da uzun sürmemiş ve bu banka 1848 yılında biraz da Fransa'da çıkan ihtilal sebebiyle, faaliyetini tatil etmek zorunda kalmıştır. Böylece 1848 yılından ilk dış borç alındığı 1854 yılına kadar İmparatorluğun dış ticareti en krizli günlerini yaşayarak ve mevcut geri kalan altın ve gümüş stoklarını elden çıkararak ancak yürütülebilmiştir.

Osmanlı Devleti 1854 yılından sonra devamlı borçlanmaya başlayınca alacaklılar, kaynakları çok zengin olan bu ülkenin, borçlarını geriye ödeyebilmesi için kaynaklarını seferber etmesine bir bakıma yardımcı olmak zorunda kalmışlardır. Bu arada yabancıların tavsiyelerine uyularak özellikle ihracatı arttırmak ve ithal ikamesi sanayiine önem vermek gibi girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin Fransa ile yapılan 29 Nisan 1961 tarihli ticaret anlaşmasında Türk mallarının dış ülkelere ihracı konusunda Fransa'ya tanınmış olan kapitülasyon haklarından faydalanarak, Fransız tüccar ve eksperlerinin Türk mallarını ihraç konusunda aktif olmalarını sağlayacak hükümler getirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda devamlı olarak mübadele hadlerinin ülke aleyhine dönmesi aslında iki sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi Avrupa sanayiine önemli girdileri teşkil eden tarım mallarını ihraç limanlarına sevkindeki imkânsızlık ve maliyet yüksekliği, ikincisi ipek hariç, pamuk, tütün, tiftik gibi malların ham madde olarak ihraç edilmesi ve içerde hiçbir manipölasyona tabi tutulmaması idi. Nitekim Türkiye’de fabrika kurmak suretiyle pamuktan iplik yapımına 1880 yılında İzmir’de, Halkapınar’da başlanmıştı. Bu münasebetle 26 Recep 1278 (1863) tarihli "Pamuk Ziraatinin Terviç ve Tersiri hakkında Emir Buyurulan Mukaddemce Beyannameyi Mahsuse ile Neşir ve ilan Olunan Müsaadati Saniye"de kıraç ve çorak sahalarda pamuk ekenlerden beş sene müddetle "aşar" (mahsûlün miktarının %10 oranında alınan vergi) vergisi alınmayacağı ilan edilmiş ve yerli pamukları kullanarak iplik haline getiren fabrikalar yapımında dışardan ithal edilecek makinalardan bir defaya mahsus olmak üzere gümrük resmi alınmaması kararlaştırılmıştır. Ayrıca pamuk ipliği ihracı halinde, gerek mahalli ve gerek harici ihraç gümrük resmi alınmayacağı ifade edilmişti. Bunların yanında her sene sergiler teşkil edilerek en iyi pamuk yetiştirenlere mükâfatlar verilmesi kararlaştırılmış idi. Bütün bunların yanında Osmanlı pamuklarının diğer üretici memleketlerininkiler ile rekabet etmesinde büyük bir engel teşkil eden, pamuk yetiştirme merkezleri ile ihracat limanları arasında yolların, tamir ve yeniden inşaatı da adı geçen iradeyi seniyede yer almakta idi.

Özellikle işlenmiş mal veya fabrikasyon mal ihracını artırma için teşvik tedbirleri, 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile kurulan Dûyunu Umumiye İdaresi tarafından yürütülmüştü. Bilindiği üzere Muharrem Kararnamesi gereği olarak, bu idareye Osmanlı dış borçlarının karşılığı olmak üzere Bursa ve havalisinin ipek öşürü ile Marmara Karadeniz Bölgeleri tütün öşürü hasılatı da bırakılmıştı. Bu idare, vadesi gelmiş olan Osmanlı tahvilatı sahiplerine, ki bunların %5’i dış ülkelerde idi; faiz ve anapara ödemelerini genellikle Frank ve Sterlin olarak yapmakta idi. Gerçekte Osmanlı lirası o devirde konvertible bir para idi ve altına dayanıyordu. Buna rağmen kambiyo kurlarında %5’i aşan bir esneklik vardı. Bu sebeple Dûyunu Umumiye İdaresi 1884 yılında faaliyete başlayan kendisine bağlı Osmanlı Tütünleri Reji Şirketi ile birlikte döviz sağlayana ihracat ile yakından ilgileniyordu. Bu maksatla Dûyunu Umumiye İdaresi Bursa’da bir "İpekçilik Okulu" açmış, ipek böceği hastalıklarına karşı üretim alanlarında sağlık ve mücadele merkezleri teşkil etmiş, verimli tohum ithalinde çok aktif bir rol oynamıştı. Nitekim 1880 yılından 1915 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun ipek iplik ve kumaş ihracatı beş-altı kat artmıştı. Ayrıca iç pazarda da tüketim bir o kadar artmış oluyordu. Reji idaresi de Osmanlı tütünlerinden imal ettiği çeşitli sigara ve puroları dış ülkelerde pazarlayarak önemli bir döviz kaynağı yaratmıştı. Ayrıca ham tütün cinslerinin ihyası için de yetiştiriciye büyük destek olmuş, fidan yetiştirmede ve hastalıklarla mücadelede örnek sayılabilecek sonuçlar almıştı.

Fakat asıl, devletin ihracatı arttırmak için özel bir politika gütmeye başlaması 1908 devrinden sonra görülmeye başlanmıştır. Aslında kapitülasyonları ortadan kaldırmaya yönelik bu politikanın esası "Milli Ekonomi Politikası" oluşturma bir gereği olarak düşünülebilir. Model olarak yerli girdileri işlemek suretiyle ihraç etmeye dayalı, esnafılık olanakları ile sınırlanmış ve daha sonra şirketleşme ile fabrika sistemine geçilmesini öngören bu politika bir iki yıl olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak İtalyan, Balkan savaşları ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla, vaadettiği destekten yoksun kalan bu girişimlerin bazıları kendi olanakları ile bu savaşlar boyunca da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Fakat şirketleşme yolu ile fabrika sistemine geçiş birkaç örnek dışında etkili olamamıştır.

EK: II

Tarihi Osmanî Ercümeni Mecmuası 1 Nisan 1330. N. 25 (s. 49-53) Yazarı : G.A. Hoci

Galata'nın Osmanlılara Teslimi

İstanbul karşısında bulunan Galata, vaktiyle müteyyin bir sur ile korunmakta idi. Ahalisi gayetle muhtelif olup Rum ve Cenevizlilerden mada halen frenk olarak bildiğimiz Avrupa'nın muhtelif milletlerinden bir çok kimseler bulunup ekserisi ticaretle meşgul idi. Bizans imparatorları muhtelif tarihlerde bunlara bir takım hukuk ve imtiyazı diniye bahsetmişlerdi. Vakta ki Mihail Paleologos Cenevizlilerin yardımı ile İstanbul İmparatorluğu'nu hakimiyetine aldı. Galata'nın idare ve muhafazasını bir anlaşma ile Cenevizlilere terk etti. Bu suretle Cenova Cumhuriyeti, Galata'ya hasılatı tahsil için "Podesta" veya "Komiser" namı ile bir memur gönderiyordu. Gümrük hasılatı ve sair rüsum mukanne bunun vasıtası ile Cenova Cumhuriyeti namına tahsil olunur idi. Velhasıl Paleologoslar devrinde Galata'nın harici ticareti ekseriyetle Cenevizlilerin tekellerine geçmiş idi. Bununla beraber Galata'nın belediye idaresi sakineyi muhtelifesi tarafından yarısı asillerden yarısı avamdan seçilen yirmi dört kişiden oluşan bir meclise bırakılmıştı. Tüccarlar arasında çıkan anlaşmazlıklar müştekim ve tarafsız altı kişiden ibaret bir heyet tarafından bağlanırdı. Bu hali ile Galata bir bağımsız belediye addolunabilirdi.

Tarihçi Dükassi'nin ifadesine göre Galata'da icrayı hükümet eden Cenevizliler, Fatih hazretlerinin tahta çıkışından sonra kendisi ile bir anlaşma yaptıkları gibi yine Fatih İstanbul'u muhasara ettiği zaman hasmı olan imparatora yardım etmemek şartı ile, Cenevizlilerin, Bizanslılar'dan ötedenberi haiz oldukları hukuk ve imtiyazları tasdik ve kabul edeceğini taahhüt etmiş idi.

Hal bu merkezde iken İstanbul 1453 yılında Mayıs ayının yirmidokuzuncu günü Osmanlıların istilasına geçmişti. İstanbul'un sükûtu Galata'da hayret ve şaşkınlık yarattı. Zira Galata ahalisi muhasaranın daha ziyade uzayacağını ümit ediyorlardı. Fethin böyle bir anda başarı ile sonuçlanması, Bizans kaçaklarının külliye kalelerin önüne gelmeleri Galata ahalisini dehşete saldı. Cenova komiseri bulunan Angelo Zaharya, İstanbul'un sükûtunun hukuklarının tamamen ortadan kalkması ile sonuçlanacağına inanmış olarak Osmanlıların duhulü esnasında afidi (torunu) Empiyalisi Galata'da bulunan neferler ve konak halkı ile şehrin korunmasına yardıma gitmişse de o sırada iş işden geçmişti. Bu sebeple teşebbüsleri fayda vermeyerek bazıları ölü ve yaralı, bazıları Osmanlılar'ın eline esir düşmüştür. Adı geçen komiserin torunu olan Empiyalis, esirler arasında idi. İşbu başarısızlıktan dolayı Cenova komiseri Cenova'nın hükümlanlık haklarını müdafadan ümidini keserek ve kendisi görünmeyerek fethin ertesi günü Galata'nın Cenova ayağının toplanmasını ve Fatih hazretlerine kalenin anahtarlarını teslim eylemek ve tabi olmak ve vaad olunan hukuk ve imtiyazatın devam ve uzatılmasını temin etmek üzere bir heyetin seçilip gönderilmesine karar verilmesini tavsiye eylemiştir. Bundan sonra murahaslar derhal alınan bu karara göre gereğini yerine getirdiler. Fatih hazretleri, Galata ahalisinin işbu müracaatlarından haberdar olduğu zaman meşgul idi. Cevap vermedi. Halbuki o sırada İstanbul'da cereyan eden vukuat ve sefaini, şahaneye celb edilen ganimetler ve korkularından tir tir titreyen esirlerin hali Galata Limanında bulunan tüccar kadirgalarının tayfaları ve nefaratını bile

fazlası ile etkilemişti. Cenova Komiseri Galata ahalisine, tarafından istirham olunan anlaşmanın tanzim ve tasdik edilmesine kadar bu gemilerin limanda kalmasını rica etmişse de bu gemilerin patronları yani kaptanları dinlemeyerek alelacele malzemelerini ikmal ve emtialarını boşalttıktan sonra sabaha karşı gittiler. Bunların birden bire ortadan yok olmaları dolayısıyla Fatih hazretleri vesvese ederek ertesi günü Galata ahalisinden ikinci defa olarak gelen murahhaslara Galata'da oturan Cenevizlilerden birçok ölü ve esir bulunduğunu söylemiş ve hatta Cenova komiserinin torununun dahi esirler arasında bulunduğuna değinerek bu durumda Cenovalıların tamamen İstanbul'un müdafaasına yardım ederek bağlı oldukları akde aykırı hareket ettiklerini belirterek bundan böyle Cenovalıların hak ve hukukunu tanımayacağını söylemiştir. Galata ahalisinin tekalifine yani ödeyeceği vergilere gelince, maruzatlarını kabul ederek bu konuda bir anlaşma hazırlanmasını emretti. Bu yazılı anlaşma ilk olarak Rumca yazılarak Beyoğlu'ndan hareket eden kulluk kumandanı Zağanos Paşa tarafından Padişahın vekili olarak imzalanarak Galata ahalisine tevdi kılındı. Ertesi günü dahi Zağanos Paşa, mahiyetinde asker olduğu halde Galata Kalesine girmiş ve ahali tarafından büyük bir merasimle karşılanmıştır. Bu suretle ahalinin endişeleri ortadan kalkıp hukuku belde ve imtiyazatı diniye muhafaza edilmiş ve yalnız Cenova Cumhuriyeti'nin Galata üzerinde olan hukuku hükümrane sine son verilmiştir. Galata komiseri bulunan Angelo Zaharya 23 Haziran 1453 tarihinde Cenova hükümetine gönderdiği mektubunda Fatih hazretlerinin Galata'yı iki defa ziyaret ettiklerini ve kalelere kara cihetinden insanların girebilmeleri için bazı kalelerin deniz tarafından "Salibi Mukaddes" namı ile maruf bir kısmının kısmen yıkılmasına ve bazı hendeklerin doldurulmasına ve Cenovalılara ait mühimmatın ve ahalinin elindeki silahların toplanmasına emir ve ferman buyurduklarını yazıyor. Hali firaride bulunan tüccarların emvalinin tahrir olunup üç ay zarfında avdet etmeyecek olurlarsa mallarının zatı şahaneye ait olacağını ve bu babda tarafı şahaneden ve Cenova komiseri tarafından Sakız adasına özel memurlar gönderilmesi beyan olunur.

Zağanos Paşa imzaladığı andlaşmayı teyiden bir kaç gün sonra divanı padişahiyeden sadur ve çoktan beri aranılmakta olan fermanın Türkçesi, elde edilen bir mecmuada bulunmuş olmakla aşağıda aynen nakledilmiştir.

Sultan Fatih Mehmet Han Hazretlerinin Galata Ahalisine verdiği ahitnamenin suretidir.

Ben ulu padişah ve ulu Şebihşah Sultan Mehmet Han bin Sultan Murat hanım, yemin ederim ki yeri ve göğü yaratan perverdigâr hakkı için ve hazreti resul aliye islamiyenin pek münevver mazhar ruhu için ve yedi muzahhaf hakkı için ve yüzüymidört büyük peygamber hakkı için dedem ruhu için babam ruhu için ve benim başım için ve oğlancıklarımın başı için ve kuşandığım kılıç hakkı için şimdiki halle Galata'nın halkı ve merdemzadeleri atıyeyi aleyime dostluk için elçileri yapılan falan ve falan¹ cevabı ile kaleyi mazkûrenin seçtikleri temsilcilerini gönderip bana kul olmaya itaat ve uygunluk göstermişler ben dahi etmeye kendilerinin ayanları ve erkânları teveccühü ile cari olageldiyseyine evvel üslup üzere aletlerini ve erkânlarını yerine getirirler ben dahi üzerlerine askerimle varıp kalelerini yıkıp harap etmem. Buyurdum ki kendileri ve malları ve rızkları, mülkleri ve mağazaları (dükkanları) bağları ve diğer malları ve gemileri sandalları ve bilhassa metaları, avaratları ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendilerinin ellerinde mukarren ola, ben de onlara kızmayayım ve usandırmayayım. Onlar dahi rençberlik edeler gayri memleketlerim gibi deryadan ve kara-

dan sefer edeler hiçbirine mani olmayacağım. Maaf ve mücellim olalar ve ben dahi üzerlerine şerri harç vaz edeyim. Sal be sal eda edeler, gayri yar gibi ben dahi bunların üzerlerinden nazarı şerefem deriğ (kaldırmayıp) buyurmayıp bunları koruyayım ve gayri memleketlerim gibi ve kiliseleri ellerinde ola ve okuyalar ayınlerince ama çan (kilise) çalmıyalar ve kiliselerini alıp meserd etmem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar ve Ceneviz bezarganları deryadan ve karadan rençberlik edip geleler ve gideler, gümrükleri adet üzere vireler onlara kimse mani olmaya ve buyurdum ki, evlerine doğancı ve kul konmuya ve buyurdum ki, yeniçeriliğe oğlan alayım ve bir kâfiri rizası olmadan müsliman etmeyeler ve kendileri arasında her kimi ihtiyar ederlerse maslahatları için kethüda nasip edeler ve kaleyi mezkûre halkı ve bezarganları angaryadan muaf ve musellim olalar şöyle bileler alamatı şerifeye itimat kılalar - Cemazielevvel 857.

İş bu ferman 1022 tarihinde Sultan Ahmet Hanı evvelinculusu münasebetiyle yenilendi. Ondan sonra büyük bir ihtimalle bir daha teyit olunmamıştır. Ve Galata ahalisi diğer beladı ahalisine benzetilmiştir. Bununla beraber latin ırkından bulunmak hasebile şimdiye kadar latin cemaatı denilen fırkayı teşkil eden halk dinlerine ve ayınlerine müteallik olmak üzere Hükümeti Seniye tarafından temin edilen bir takım imtiyazı muhafaza eylemişlerdir.

G.A. Hoci

1. İş bu surette elçilerin adı yazılmamışsa da "Basil Pallavicino" ve Mario di Tronchi" ve tercüman Palazoni nam kimseler oldukları mösyö Poli'nin "İstanbul Latinliği" adındaki kitabında tasrih ediliyor. Yine Poli'nin verdiği malûmata göre gerek rumî metin ve gerek Sultan Ahmet Hanı evvel zamanında çıkanlar fermanların asılları Mösyö Alfred Testa'nın ailesi nezdinde muhafaza edilmiştir.

EK: III

Chalmale Lacour "Türkiye Ricali Devleti" Revue de deux Mondes'in 1868 tarihli sayısından tercüme - İkdam Matbuası, İstanbul 1326

Galata Bankerleri

Türkiye'ye verilecek paranın ne şekilde sarfedileceğine nezaret etmek üzere beynelmilel bir komisyon teşkili ve komisyona Fransa tarafından Marki dö Blok, İngiltere tarafından Lord Hobart, Avusturya tarafından Mösyö Lakabankr'in memur edilmesi, şartlar arasında idi.

Acaba şimdi yine o şartlarla istikraz aktetmek mümkün müdür? Bu nokta biraz şüpheli görünmektedir. Halen Türkiye'nin bulunduğu hal, kendisinin Avrupa şeraiti hayatiyesine tahammül edemeyeceğini gösteriyor. Şu halde atide ne şekil alacağı kestirilemeyen bir memleket hakkında bir takım tasavvuratta bulunmak bahusus teşkilatı esasiyesine pek de mülayim gelmeyen bazı tebeddül icrasına çalışmak muvafık değildir. Fuat Paşa Türkiye'yi garp hayatına sokmağa çalıştığı gibi düveli garbiye kendisini bu yola teşvik etmektedirler. Bu ise biraz mesuliyeti gerektirmektedir. Fuat Paşa'nın tertibatı mahiranesi ve Türkiye'ye muavenet edecekleri ümidi ile memlekette tesis eylediği müessesatı maliye, hep kendi aleyhine dönüşmüştür. Fuat Paşa kıymetsiz kaimelerden, dehşetli suretle tenzile müsait bakır paradan Türkiye'yi kurtarmak için epeyce zamandan beri mevcut bir müesseseye müracaat etmiş ve bu müracaatla mezbur Bankı Osmani'ye o derece imtiyaz vermiştir ki Fransa Bankası'nın da hükümet nezdinde ancak bu derece imtiyazı vardır. Fakat netice bir aksi zuhur etmiş ve mahfeli maliyede sebep olmuş olduğu rekabet ve husumet sebebiyle bu banka şimdiye kadar bir tahvil çıkaramamış ve iş yalnız faizcilikle, sandık eminliğine hasretmiştir.

Dahası var : Daha pek az zaman evveline gelinceye kadar Hükümeti Osmaniye akdi istikraza lüzum gördüğü vakit Galata Sarrafları arasında bir münakaşa açardı. Halbuki beş altı seneden beri bu sarrafların en mühimleri "Şirketi Umumiye" namı ile daimi bir ittihad teşkil etmişler ve ittihada dahil olan müesseselerin Babı Ali ile şahsi muamelat ve mukavelata girmeleri yasak edilmiştir ve böylece hükümete icrayı tahakküme kalkışmışlardır. Garabet şurasındadır ki vasıtayı terakki ve refah olmak gayesi ile tesis edilen Bankı Osmani, Türkiye'ye yardım olanakları sağlamak maksatlarından gayri emeller ile teşkil olunmuş bu ittihada beşinci olarak girmiştir. Şu halde Ali ve Fuat Paşaların şimdi bu müesseseyi bir engel farzetmeleri pek kolaylıkla anlaşılıyor.

... İstikraz mezbur %50 ile ihraç suretiyle başlamıştı(1865). Yani mevkiyi tedavüle vaz edilen 100 milyonluk tahvilattan hazineye ancak 50, bazı ahvali malumede 44 ve hatta 38 milyon temin edilebilmekteydi.

İstikraz aktine vasıtalık eden bankerler mesailerinin karşılığı mükafat olarak komisyon namına 15 milyon kadar büyük bir meblağ almışlardı. Fakat bu 15 milyondan mühim bir kısmını muameleye parmağını sokmuş olan zevata verdikleri muhakkaktır. Hatta meseleye pek yakından alâkadar olan meşhur bankerlerden bir zat, bu komisyonun yekûnunu pek müthiş gördüğünden kabul etmemiş olmakla kendisini ikna için mufassal bir hesap pusulası

yapılmış ve rakam meyanında memurini devletten birine tam 3 milyon kadar para verildiği kendisine açıklanmıştır. (s. 46)

Bu gibi muamelatı muhtekiranenin neticesinde Türkiye pek rahnedâ olmuş olduğuna şüphe yoktur. Yüzde beşli Eshamî Osmanîye bundan bir kaç gün evvel 28 Frank iken şimdi 33'e çıkmıştır ki Türkiye %15,18,20 faizle para ikraz ediyor demektir. Bu hesaba, beş seneden beş seneye miktarı iki misline çıkan "nakabili imha" duyun yekûnu ilave edilirse girdabın gittikçe büyüdüğü ve yakınında ne varsa sürükleyip götüreceği gibi müthiş bir ihtimal karşısında bulunuluyor. Çünkü bu nakabili imha duyunun faizi yeni istikrazlarla tasfiye olunabileceğinden duyunu mezkûre geometrik dizi ile iki misline, dört misline yani haddi azamisi tayin edilemeyecek bir miktara varmakta gecikmez.

Bitarafane mahkeme edilirse Ali ve Fuat Paşa'ların Türkiye'yi böyle bir akibete giriftar eylemiş olduklarını söylemek zaruridir. Fuat Paşa hayatı siyasiyesine, muvaffakiyeti meşhuresine ve bhusus dereceyi şerbetine atfı nazar edince bir hissi mubahat duymaktan kendini alamazsa da kulağının arkasına atarak düveli garbiye tarafından Türkiye'ye vaki olan ihsaratı mükerreriye dinleyip ehemniyetini takdir edecek olursa -ki edeceğine hiç şüphe yoktur- ciddi endişelere düşeceğinden de varestesiz kalmaz. Acaba Ali ve Fuat Paşalar atıye ne nazarla bakıyorlar? Bu sual... (s. 50)

Fuat Paşa'nın Kanlıca'daki yalısına ayak basan kimse, kimin karşısına çıkacağını derhal anlar. Zira yalının görüşünü bile bir büyüklük ifade eder. Fuat Paşa'nın konağı büyük bir konaktır. Fakat Fuat Paşa'nın yalısına "muhteşem" tabirinden başka bir şey bulunamaz. Boğaziçi'nin dalgalı suları üstünde inşa edilmiş olan bu yalı, ta arkasındaki tepelere kadar uzayan büyük koruluklarla donatılmıştır. Koruluğun üst tarafına çıkıldığı vakit nazar Rumeli, Anadolu sahillerini tamamiyle kavrar. Ondan maada uzakta duran İstanbul şehri öyle cilalı bir manzara arz eder ki ilk Osmanlı Padişahlarının bu beldeyi harika nemâyî tasvir için kullandıkları "züm-rütler, zarifler içine gömülmüş bir elmespare" teşbihi pek güzel anlaşılıyor.

... Fransız seyyahı bir sabah yalıya gitti, etrafı doya doya temaşa ettikten sonra konağın alt katındaki bekleme salonuna girdi. Bu salon Fuat Paşa'nın dairesinin altında idi. O esnada mezkûr dairede çalınan piyanonun lââtî sesleri ziyaretçilerle dolu olan salonu dolduruyordu. Bu ziyaretçilerin hemen tümü Avrupalı idi. Fakat Avrupalının muamelecisi, murabahacı güruhu. Cümlesinin koynu, koltuğu kağıt, plan, proje ile dolu idi. Kimi en muvafık şeraitle şömendöfer hattı, kimi memlekete en lazım olan kanalı, kimi en sağlam banka tesisini teklife gelmiş ve cümlesi Paşa'yı ikna ile bir iki milyon kıvrımak hevasını takip etmekte bulunmuş idi. Bu cins mahlukata Paris'de mebzulen tesadüf edilir. Fakat Paşa'yı beklemekte olanların gözlerinde büyük bir ateş ve ihtiras parlamakta idi. (s. 61)

... Fuat Paşa Türkiye'yi yalnız cilt hastalığından müzdarip tarzında göstermiş ve bu hastalığın devası için kükürdün fıkdanından şikâyet etmişti. Misafir ise bu devayı şifanın akçe-den ibaret olup olmadığını anlamak için muhaverenin cereyanını değiştirerek dedi ki: (s. 66)

— Doğrusu açıkça beyanı fikir edeceğimden evvel emirde affınızı talep ederim. Biraz evvel yürütmüş olduğunuz teşbihde illetin yalnız cild üzerinde kaldığını söylüyordunuz. Acaba bu cildteki hastalığın sonradan bedene de nüfuz ederek kanı ifsad etmesinden endişe etmiyor musunuz? Daha açık söyleyeyim: Ahvali maliyenin bulunduğu şu hal üzere iflasa doğru koştuğunuz ve eski borçlarınızı ödeyebilmek için yeniden akdi istikraza mecbur olacağınızı ve bunun ise borcunuzun miktarını tezyidden başka bir şeye yaramayacağım inkâr mı ediyorsunuz?

Fuat Paşa bu suale karşı şu cevabı verdi:

—Vakia ahvali maliyemiz şayanı memnuniyet verici bir halde değildir. Bunu itiraf ederiz. Fakat bu noktadan duçar olduğumuz müşkilat muvakkat olup işler sizin dediğiniz gibi iflasa kadar varmayacaktır. Zira bu iflas uçurumuna biz asla gitmeyeceğiz. Ondan sarfınazar duyunu umumiyeiy Osmanîye Avrupa devletleri düyununa nazaran ehemniyetsizdir. İtibarı maliyemizin haleldar olmasına sebep ise, Avrupa devletlerinin mevkii hakikiyemizi bilememelerinden ileri gelmektedir. Halbuki bir takım muhtekir sarraflar, Avrupalıların bu cehline vakıf bulundukları için onu idame ederek bizi mutazarrır etmektedirler.

— Paşa hazretleri, Avrupa'da bir misal vardır: "İnsan lâıyk olduğu sarrafa düşer." Bir memleketin itibarı maliyesi keyfi bir şey olmadığı gibi, para ikraz edenler bu itibarı ne tesis ne de tahrip edebilirler, itibar veya itibarsızlık kendi kendini gösterir.

—Bizim itibarsızlığımız, tediyeatımızın intizam-sızlığındandır. Halbuki bir tediyeatı tehire uğraşıyorsak da sonunda borcumuzu tamamiyle ödüyoruz. Hatta doğrusunu isterseniz alacaklarımız belirli vadelerde paralarını vermediğimize pek memnundurlar.

— Avrupa'da tediyeatın intizamı itibarın esasıdır. Sizin tuttuğunuz usul ise itibarınızı takviye değil, Galata Sarraflarının temini menfaatine yaramaktadır. Söz tutmamak bir devlet için iyi bir şey olmaması gerektir.

Hariciye nazır gülmeye başladı ve dedi ki:

—Bu halimizle birbiriyle müsabaka edercesine bize müracaattta bulunuyorlar. Evime geldiğiniz zaman misafir odasındaki Avrupalı kalabalığı gördünüz ya! Memleket, hükümeti Osmanîye ile iş yapmağa koşuşan adamlarla doldu.

—Paşa hazretleri bu hale gülüyorsunuz ama, bana göre hata ediyorsunuz. Sizinle iş yapmıyorlar. Lütuf ve nezaketinize duhulet eden zevatın fikrinde başka bir şey yoktur. Emin olunuz! Bunlar, pek birinci derecede kalan bazı teşebbüsâtı naflıya dair imtiyaz istiyorlar, ihtimal ki teşebbüsâtı mezkûrenin iyi neticeler vermesi için pek çok para veya gayet sağlam bir kredi lazımdır. Halbuki bunlarda ne para ne de itibar vardır. Yalnız gayet fırsat düşkün, bol vaadli, sırnaşık kimselerden ibaret olan bu iş adamları bir taraftan yalvarma, diğer taraftan rüşvet, bahşış sayesinde işlerini becerirler. Siz bu imtiyazları riayet edilmesi gerekli şartla veriyorsunuz. Siz de bu şartların üstesinden gelinemeyeceğine eminsiniz. Bu itibarla siz onları bağladık zannederken onlar sizi bağlamış bulunuyorlar. Bu adamlar neye benzerler bilir misiniz? Paşa hazretleri! Amerika'yı şimalinin ciheti garbiyesinde Far West denilen büyük geniş arazi vardır. Buraya iskân için giden muhacirler, bir kangal iple bir şehir tesis ederler; ta çayının ortasına bir iki kazık çakarlar, bunları birbirine iplerle bağlayarak böylece sokak, cadde, mahalle, tesis ettik derler. Sonra bu mevhum şehrin bu sade aksamını sevdikleri kadının namı ile isimlendirirler, işte size bir şehir, sokak, mahalle yok, fakat sokak yeri, mahalle yeri var! Sizinle münakaşaya, imtiyaz talebine girişenler de böyle yaparlar. Onlar zeline hazırlar, sonra bir iştahlısını bulup ellerindeki imtiyazları kâr ile satmak için huzuru kalple müşteri beklerler, (s. 67)

EK: IV

Borsa Rehberi - İstanbul 1928 (s. 22-29)

İstanbul Borsasının tarihçesi

(Meşhudat, mesmuağat ve bazı kayıdata nazaran)

Hariçten istikraz yapmak eski zamanlarda adet olmadığından hazinece ihtiyaç gördükleri lüzumu ilan para dahilde karzı tedarik edilir ve bu dahili istikrazat sehm ve on senelik sergi ve tahvil şekillerinde tekerrür eylemiş bulunurdu. Fakat bunların şekli ve şeraiti ve faizlerinin tarzı tediyesi revaç ve tedavüllerine mani olduğundan bu evrakın vücudu İstanbul'a mahsus olup vilayatta tamamıyla meçhul idi. Senedatı mezkure bedeyt ihraçlarında nama muharrer olduklarından mutasarrıfların vefatlarında mahlul addediliyordu. Bu müşkilatı esasiyenin tahfifi ve senedatı mezkûre tedavüllerinin temini maksadı ile bilahare elsaibine gösterilmiş olan suhulet ise tasarruf muamelerinde bir kaç senelik faizin ferağ olmak üzere tevkif edilmesinden ibaret kalırdı.

1270 (1855) senesine kadar devletin harici borcu olmayıp duyunu dahiliyesi de bu evrak ve senedat muhteviyatından ibaret idi. Bunların devir ve ferağı bir takım kayıt ve merasime tabi tutulmuş olduğu cihetle henüz kabili ticaret bir mal addedilmemiş olduğundan duyunu devletin bu devresinde senedatın suhuletle tedavülüne bey ve şıra (alım satım) suretiyle elden ele geçmesine yani borsa muamelesine biltabii imkân görülmemişti, mamefih evlada intikal eylemek suretiyle bir müddet sonra dört tertip üzere ihraç edilmiş olan eshamı cedidenin dördüncü tertibi her tarafta kolaylıkla tedavüle başlamış ve hattâ bir kısmı diyarı ecnebiyeye de intikal ederek hariçte de alınıp satılmaya başlamıştı. Eshamın kasridi (sınırlama) muamelatı bir takım kaydı tekellüfata bulunduğu tedavülde suhulet gayeyi esasiyesi biltabii husul bulamadığından 1280 tarihinde devletin duyunu dahiliyesinin tebdili şekil ve esası ve faiz miktarının tenkisi takrir eylemişti. Ahvali mahsusade yapılan istikrazatı dahiliye mukabilinde çıkarılmış olan esham ve sergi ve tahviller şekil ve nevilerine göre dereceyi muteavvite (değişik) karşılıklarla eshamı umumiyeyi devlet namına tahvil olunarak ol babda küşad edilen defteri kebire kaydedilip nama mahsus senedat ve tahvilat biltedric ortadan kaldırılmış ve onların yerine hamiline ait senedat kaim olarak bunların keyfiyeti tasarruf ve sureti devir ve ferağında suhuleti matlubda bu vechile husul bulmuştur.

İşbu muameleyi maliyeyi müteakip eshamı umumiyeyi devlet dahi düveli ecnebinin istikrazat tahvilatı ve yerli ve ecnebi Anonim Şirketlerin eshamından bir çoğu gibi suhuletle tedavüle başlamış ve bunların alınıp satılmasında yeni bir nevi ticaret olmuştu. Bilahire borsa muamelatının teksiri çareleri düşünüldüğü sırada bizde de Avrupa'da olduğu gibi bu evrakın itibarı üzerine icrası revaç bularak mubayaacı, oyuncu ve tellal namı ile münhasıran bu ticareti meslek ittihaz eylemiş, İstanbul'da birkaç yüz kişilik bir sınıfı mahsuse teşekkül etmiştir.

Esham ve tahvilat alınıp satılmak muamelatı iptida Galata'da Havyar Hanı ile civar mağazalarda cereyan eylediği halde bir müddet sonra onun karşı tarafında Komisyon Hanı namı ile inşa kılınmış olan hana intikal ederek mezkûr hanın üst katındaki salon alâkadarlar tarafından borsa namı ile tevsim edilerek esham ve tahvilat alıp satmak muamelatına baş-

lamışlardır. Bilahare muamelat teksir edince komisyon hanında bilcümle müştemilatı bor-sacılar tarafından istihcar olunmakla kalmayıp diğer yakın mağaza ve han odaları da onlar tarafından yazıhane ittihaz edilerek aralarında intihap eylemiş oldukları kimselerden mü-rekkep olmak ve borsa muamelatına ait hususat ile borsa mensubini meyanında ihtilâfâtı ruiyet eylemek üzere bir borsa meclisi teşkil kılındı. O zamanlar konsolid namı ile mevsum ve fakat bilahare dünya piyasalarında husule getirdiği zarar noktasından meşhum addedilen tahvilat mevkii tedavülde bulunduğundan birçok kimseler nakit mevcudiyetini tedricen bu tahvilata yatırarak borsaya uzaktan alâkadar bulunmuşlardı.

1875 tarihinde saray israfâtı haddi gayeyi, müzayakayı maliyeyi devlet ise noktayı müntehayı bulunca zaman umuru devleti yeddi iktibarında bulundurulmuş Mahmut Nedim Paşa bir taraftan Nedimhası ve sonraları İdareyi Mahsuse direktörü Jon Paşa mağrifetile borsada bir hayli tahvilat sattırmış, tarafı diğerden de selefi elzikir tahvilat faizlerinin devlet-çe teciline karar verildiğini ilan ettirerek gayri meşru kârlara atılmıştı. Keyfiyet seyaleyi bir kıye misali Avrupa borsalarına aksetti, Paris ve Londra borsalarında mühim tenzilât baş gösterdi ve binnetice konsolid burada da gereği gibi sükût ederek o zamana kadar bu evrak-ı ellerinde bulunduranlar su gibi akan varidatlarının durduğunu görünce borsaya bilhücum ellerindeki tahvilatı yok bahasına furuhat ederek giriftarı elem oldular. (Elem kelimesi bah-tiyar olmayan, lugatlardandır. Yürek sıkıntısının tesiriyle bu kelime garap lisanında istimal edilmiş olmasaydı gam ve elem derdmendleri lisana gelmezdi belki humum (acı) ve gumumen (gamlar) tahrifatı bile hatırlardan geçmezdi, lakin dünyaya doğup da müessirâtı idrak ettiğimiz zamandan beri her muzayika ve teessürün tepesine elem külahını takıp nefsimizi humum ve gumume alıstırmak! Ne acaip mal lafzının mahlûbûndan amal ve elem çıktığı cihetle malda tahrirat zuhur edince insan elem görüyor. Binaenaleyh amali mal kalbi işgal etmeseydi malda zarar gören hamillerimiz hiç olmazsa elem görmeyeceklerdi).

İş bu elemde de zevat kalbegâhında saklandığı elem ve teessürü aradan yıllar mürur ettiği halde unutamamış ve hakânı mehluç Abdülhamit devri saltanatlarında tahvilatı mezkûre faizlerinin tediyesine iptidar edildiği avanda bile konsolid mubayaasına uzun müd-det bigane kalmıştır.

Konsolid hamillerinin borsaya uzaktan alâkadar olduklarını dere etmiştim. Evet bun-lar borsaya uzaktan negahban oldular, zira o zamanların tarzı telakkiyesine göre konsolid oynamak ahlak noktayı nazarından maayibandan madut tutulduğundan borsa işlerine ilk devrelerinde islamdan iştirak edenler pek ender olmuş ve borsa hanı ile dahil ve haricinde cereyan eden işler mecrut anasın gayrı müslimin faali yeddiinhisarında bulunmuştu.

O devirde ekseriye Rum ve Yunanlı olan borsa abonelerinin kâffesinin inzıam muvaffakiyetleri ile aralarında yapılmış olan 1867 tarihli bir nizamnamede borsa muamela-tına ve bu muamelat ile iştigal edenlere müteallik birçok esaslar takrir ettirilmiştir.

Abonelerin borsaya kayıt ve kabulü vazife mesuliyetleri ve komite tesmiye etmiş ol-dukları üç azadan müteşekkil bulunan bir heyeti müşaverenin Rumların zihniyetine göre teşekkülü ile beraber, gerek meclisi idare ve gerek heyeti müşaverenin sureti intihabı teşebbüsât ve vezaifi tayin kılınmıştı. Muamelat cihetinde, peşin vadeli ve primli muamelat ile havale hususâtı ve onbeş günde bir tasfiyeyi hesabat keyfiyetleri takarrür ettirilip borsa-nın idaresine ait mebalîği varidat ile borsanın açık bulunması lazım gelen vakit ve ezcümle azami mahsusede tatili keyfiyeti de tayin edilmiştir.

Borsa haricinde muamele yapmak men olunmuşken riayet olunmadığından çaresizliğe karşı miktarı bin franklıktan az olmak üzere hariçte yapılmış olan muamelatın küçük borsa tabiri ile tevil edilmesi de kabul edilmişti. Muamelelerde yolsuzlukları görülenler haklarında bazı ahvalde borsadan muvakkaten tard ve bir liradan otuz liraya kadar cezai nakdi tertip ve ahzı cihetlerine gidilmiş ve şu kadar ki otuz günden fazla tard ve yirmi liradan ziyade cezayı nakdiyeyi geçen mukarreratın on iki müşavirden müracaatın üzerine istinafen ruiyet ettirilmesi esasları da kabul olunmuş idi.

Hükümetin müsaadesine iktiran etmeyen ve devletçe tanzim edilmiş bir nizamnameye müstenit bulunmayan bir meclisin mukarreratı kuvveyi tayidiyeden mahrum bulunmak tabii olduğundan borsa haricinde ve müteferrik bir çok mahallerde gece ve gündüz aleni surette icra edilen muamelatta vukua getirilen suistimalat itibarı maliye devlete icrayı tesirden geri kalmamakta idi. Binaenaleyh borsaya ait umurun tanzim ve muamelatın da bir nizamnameye raptı ile hükümetin nazarı teftiş ve murakabesinde bulundurulmasına ihtiyaç görülmesiyle Şevval 1290 tarihli nizamname neşir ve ilan edilerek borsa muamelatına nezaret keyfiyeti müceddaen teşkil edilen borsa komiserliğine verilmişti.

Osmanlı borsası bu suretle iktisabı resmiyet ettikten sonra kadrelalâmekan meralbeyan nizamname dairesinde yürümüş ve bu suretle birçok suistimalatın önü alınarak kanunsuzluk devrine nihayet verilmiştir.

1890 senesine kadar Borsa'da zikre şayan bir vakia zuhur etmemiştir. Ancak o tarihlerde selahiyeti fevkalade ile Osmanlı Bankası direktörlüğünde bulunan Sör Edgam Vensan, tabiri mazur görülsün tatlı bir rüya görmüş ve rüyada Transval'a bir seyahatin kendisine milyonlarla altın temin edeceği ilham olunmuştu. Sör Edgam Vensan cenapları bu rüyayı gördükten sonra artık yerinde duramadı. Transval'daki o mühim altın madenlerine doğru seyahate çıktı. Daha mahalli maksude vasil olmadan Trasval diyarında pek zengin altın damarları bulunmuş gibi telgraflar yağdırarak bankasına tebşir etti. Bu tatlı havadis, siyaleyi birkiye misali etrafa yayıldı. Mumaileyh bir sathı cevelandan sonra İstanbul'a avdet ederek önüne gelene bu muhayyel altın defineleri hakkında sitayişlerde bulundu. Söz söyleyen kişinin Osmanlı Bankası direktörü olduğundan, beyanatı hemen ok tesiri gösterdi ve herkes milyonlar kazanmak hevesine düşerek kucaklar dolusu esham aldı. Vaki bulan bu iştiralara direktör cenapları bir vadeli satışla mukabele etti ve işin bilnetice bir rüya olduğu anlaşıncı esham hamilleri surahe dökülüp borsa yolunu tuttular ve ellerindeki rengarenk kâğıt parçalarını yok pahasına sattılar. Osmanlı Bankası bu alışverişte iki milyon lira zarar etti. Binaenaleyh o tarihin o acı sayfası da bu suretle kapandıktan sonra tatlı rüyasının semeratı latifesini iktisat etmiş olan Sör Edgar Vensan'ın Paris ve Londra komiteleri arasında keyfiyeti azli uzun müzakerata kapı açmış ise de neticede İngiliz havası galebe çalarak mumaileyh memuriyetinde ipka edilmişti. Tavsilatı sabıkadan anlaşıldığı veçhile bu muamele direktörün şahsi bir spekülasyonu olup müessesenin şahsiyeti maneviyesinin bununla alakadar olmadığını söylemek hakkınaslık icabatındandır.

Ahalimiz uğradığı bu büyük zararın tesiratı tabiyesi altında mütellim iken vuku bulan Ermeni hadisesi üzerine bilcümle esham ve tahvilatın azim tenziller göstermesi, Osmanlı Bankası'nın da Esham ve Tahvilat üzerine o sırada para vermemesi Borsayı temelinden sarsmış, mezkûr müessese hükümetten moratoryum ilan edilmesini iltimas eyledi. Mamafih hükümet bazı güna esbabı makule serdi ile teklifi vakıayı redde mütemayilken, mevkii ikbalde bulunan birinin tevassutu delaleti ile 1890 senesi Teşrinievvelinin 19. Perşembe

günü umumi likidasyon ilan edilerek dört ay müddetle borsased ve şu suretle istenilen moratoryum ilan edilmiş oldu. O tarihte konsolidin kıymeti hakikisi 17,5 kuruş iken Osmanlı Bankası'nın ileri gelenleri malcı olduklarının bayıhal ellerindeki malları pahalıya satmak hevesine düşerek müesseseleri namına 25 kuruş üzerinden tasfiye hesap edilmesini Borsa'ya teklif ettiler.

Parasızlık dolayısıyla zaten farkları tasfiyeye imkan bulamayan mubayaacılar bu karara da ser furu eylediklerinden müesseseyi mezkûre erkânı yedi sekiz kuruş fazlası ile ellerindeki malları piyasaya sürdüler. Bu vakıadan sonra borsacılar suhuletle kendilerini toplayamayarak aralarında iki ila beşyüz konsoliden fazla muamele yapmamak suretiyle iki sene süren bir zaman zarfında ihtiyatı elden bırakmamışlardır. Bu müddet zarfında bir çok borsacılar işlerini terke mecbur olarak, İstanbul borsasında sekiz kişi mubayaacı olarak kalabilmişti. Binaenaleyh 1896 tarihinde başlayan buhranı mezkûr ancak 1898 gayesine doğru nizamı ermiş ve o tarihten itibaren Komisyon hanının hedimi tarihi 1913 senesine kadar borsa, seyri tabiisini takip eylemiştir. Gerçi bu arada Japon-Rus muharebesi vukua gelerek piyasada büyük tenzillere sebebiyet vermişse de harbi mezkûr dolayısıyla borsada bir gün gayri tabiilik olmamıştır.

1913 tarihinde hedemine başlanılan Komisyon Hanı tam manası ile artık tarihe karışarak gözden kaybolunca Mehmet Ali Paşa hanı borsa ittihaz edildi. Mamafih bu han bir seneden fazla payidar olamadı. Harbi Umumi zuhurunda bir çok borsacılar hizmeti askeriyelerine davet edildi, ve bunun tesiri altında bilumum esham ve tahvilat sukuta meyletmekle hakiki ve tabii bir buhran gösterdi. O sırada borsa meclisi azasından bulunan Boğos Unciyan efendi maliye nazırına müracaat ve bazı güna esbabı makule serdiyle borsanın kapatılması ricası ile müracaat etmesi ile müteveffi Uncuyan efendinin müracaatı şayanı kabul görülerek borsa kapatılmış ve bir kanunu mahsuse ile moratoryum ilan edilmişti. Binaenaleyh borsa muamelatı yeniden Havyar Hanı ile sokak aralarına ve kahvehanelere bilanakil 1290 tarihli nizamnamenin neşri üzerine hitama ermiş olan kanunsuzluk devri mateessüf bu suretle yeniden ihya edilmiş idi.

1917 tarihine kadar bu müteferrik mahallerde pek çok muamele yapılarak kambi-yodaki memnuata rağmen harice hesapsız altın nakil olunmuş ara sıra iflas edenler görülmüştür.

Harbi Umuminin başlangıcında talihi harb bize müteveccih olduğundan müttetiklerimiz esham ve tahvilatı ile evrakı nakdiyesi muntazaman terfi etmekte ve binaenaleyh piyasada alıcı vaziyetinde bulunanlar büyük kârlar temin etmekte iken bilahare galibiyetin mağlubiyete inkılabı üzerine bu alıcılardan yüzde doksanı telafisi gayri kabil zararlara giriftar olmuşlardır.

Otuzaltı saatte Liège kalesini baştan başa teşhir ve bir muharebede Rusların yüz binlerce askerini esir eden o muazzam Alman ordusunun mağlup olabileceğini hatıra getirip gerçi tedbir almak gerekli idiyse de hesap ve kitaba müstenit olması lazım gelen borsa oyununa girişenlerin her halde ihtiyat düsturunu da elden bırakmamaları lazım gelirdi.

1914 senesi ortalarına doğru borsayı ihmal ederek bir çok suistimalata vazı cümle torba torba altınların diyarı ahire gitmesine müsamaha göstermiş olan o zamanın Meşrutiyet Hükümeti, 1917 tarihinde Galata'da Mertebani sokağında kâin olup elyüm Hrisvaloni Bankası merkezi olan binayı bilaisticar borsa ittihaz etti. O sırada serhatlerden gelen ma-

lûm haberlerle gemi aزیا alan bir sınıf halk her türlü muhalefete rağmen kanunun telini kırarak borsaya girdi. Aşınası olmadığımız bu güruh ile yapılan bu muamelattan mütevellit farklar ise ortada kalmadı gitti.

Takriben dört sene kadar bu binada kaldıktan sonra 1921 senesi Kânunusaniinde yeniden inşa edilen Komisyon hanına nakledildi.

Yeni Borsa'da bazı icraatte bulunmak lüzumuna nail olan İstanbul hükümeti maliye nazırı, tarafı acizanemden vuku bulan müracaatı mükerrer ve ihtirazaat muhakkiye rağmen daima bir murakabe altında bulundurulması lazım olan Kambiyo işlerini borsadan ihraç ve bu icraat ile o meşhum kulübün bilahire küşadını teshil ve intaç eyledi.

Kambiyo kulübü denilen bu mahal tam manası ile bir kumarhane, daha doğrusu batakhaneden başka bir şey değildi. Burada gün geçmez zihinlere hayret verecek derecede kambiyonun tezyidine şahit olurduk. Kambiyonun terfii yalnız memleket tacirleri üzerinde değil, esham ve tahvilat borsacıları üzerinde müessir olurdu. Binaenaleyh İngiliz Lirasının her ne sebeple olursa olsun yükselmesi derhal düveli ihtilafiyenin muvaffakiyetine atfolunur ve bu fikirlerin tesiri tabiyesi altında başka istikrazı dahili olmak üzere bilumum esham ve tahvilat sukut eder dururdu.

2 Teşrinievvel 1339 tarihinde hükümeti milliyemiz silsileyi muvaffakiyeti karşısında, işgal orduları mukaddes topraklarımızı terk etmek mecburiyetinde kalınca hükümeti milliye mutlakiyet ve meşrutiyet devirlerinde her manası ile terk ve ihmal edilmiş olan borsaya layık olduğu ehemniyeti vermiş ve iktidar ve liyakatle meşhur maliye müfettişi Adil bey komiserliğiyle borsaya memur etmişti.

Adil Bey geldi, ilk icraatı olarak kulübü feshetti. Bilumum kambiyo ve meskukatı ecnebiye üzerinde spekülasyon icrasını menettirerek muamelatı daimi ve tabii bir kontrol altına aldı.

Menalkadim mubayaacılar tarafından konulması meşrut olup senelerden beri ihmal edilmiş olan teminat akçesi usulünü yeniden ihdas ederek mubayaacıları ikişer bir lira teminat akçesi vazma mecbur etti.

Müşterilere ötedenberi bordro verilmek nizamname iktizasındayken bir çok mubayaacıların nizamnamenin bu maddesine riayet etmedikleri görüldüğünden bu usulü de bir takım kayıt ve şart ilavesi ile yeniden ihya ederek müşterilere mubayaacıların hukuku müteakillerini tahti emniyete aldı.

Adil Bey'in hedefi olan Kemallettin Beye gelince mirmumialehy seleftinin izini takip ederek borsada teceddüt ve islahat namına bir çok faydalı eserler vücade getirmiştir ki en mühimleri şunlardır:

Evvela, acenteliğin ehemniyetini ve ezcümle borsa denilen o bazar yerinde acentaların oynadığı rol itibariyle müşterilerine karşı olan alâka ve merbutiyetlerini takdir ederek teminat akçesini on bin liraya iblağ ettirmeye muvaffak oldu. Maaza bu miktar teminat akçesinin fazlalığı bilahare anlaşıldığından sonradan beşbin liraya indirildi.

Saniyen, İstanbul'da bulunan bilumum Anonim Şirketleri tahvilat ve hisse senetleri borsa kaydı resmiyesine bila dehil borsaya mühim bir membaı varidat temin etti.

Salisen bir komisyonu mahsuse marifeti ile Avrupa borsaları nizamnamelerini celb ve tetkik ettirerek asrı hazıra layık bir kanun layıhası vucude getirdi. Binaenaleyh hükümeti cumhuriyetimizin tasdikine iktiran edeceğinde şüphe edilmeyen bu mühim konunun mevki meriyete vazıundan sonra borsamızın nazar ecanibinde de bir kat daha ehemiyeti artacağını da söyleyebiliriz.

Meşhudat, mesmuğat ve bazı kayıdata istinat ederek yazdığım şu tarihçeyi inzarı umumiyeye arz ederken fakdanı menabiğ dolayısıyla görecekları suy ve hatadan dolayı muhterem karilerimin beni affetmelerini rica ederim.

Mazlum
Sabık Borsa Meclis Reisi
Türk Sanayi ve Ticaret BankasıMüdürlerinden

Borsanın teşkilatı sabıka ve hazıresi

İstanbul borsasının tesisi, bidayeten gayri resmi bir şekilde vukua gelmiş olduğu için o zaman borsada hükümet komiseri, memurları mevcut değildi. Filhakika 1280 (1864) senesi iptidalarında Galata'da, Havyar Hanı dahilinde teşkil etmiş olan borsanın mensubini 1281 (1865) senesi Ağustosunda aralarında hususi bir nizamname tertip ile mesleğe müteallik işlere nezaret etmek üzere esnaf cemiyeti tarzında bir heyet teşkil etmişlerdi ki o tarihte kısmı azamı Rumlardan müteşekkil bulunan borsacıların, bu heyeti Rum kiliselerindeki idare heyetlerine benzetilerek *Sefurya* namı ile yad edilirdi. Bahsettiğimiz gayri resmi nizamname icabından olmak üzere bu heyetin kararlarını tasdik ve icra etmek için bir kâtip istihdamı lâzım geldiğinden, Türkçe okuyup yazmak bilmeyen gayri Türk bir kimseyi kâtip tayin etmişlerdi ki bu adam bilahare başkâtip unvanı ile kırk sene borsada kalmıştır.

Borsa sureti resmiyede ancak 1289 (1873) tarihinde teşkil ederek "Dersaadet Tahvilat Borsası" namını almıştır. Bu tarihte tertip ve neşrolunan nizamnamenin ahkâmı esasiyesine göre hükümetçe doğrudan doğruya borsaya dahil olmak isteyenlerin hüviyetlerini tahkik ile karar ittihaz etmek, borsa işlerinden dolayı ortaya çıkacak ihtilafatı tetkik ve hal etmek gibi borsanın dahili işleri ile meşgul olmak üzere yirmi mubayaacıdan mürekkep *komite* tabir olunan bir meclis teşkil edilmişti. Borsa işleri bu şekilde şekli resmiyet iktisap edip muamelat tezyid edince bir başkâtip ile kâtipten mürekkep bir kalem heyeti de teşkil edildiği gibi muamelat salonunda takarrür eden fiyatı zapt ve tesbit etmek vazifesiyle mükellef olarak bir de fiyat memuru tayin olunmuştur.

1290 tarihli nizamname, borsa azasını mubayaacı, simsar ve cober namları ile üç sınıfa taksim etmiştir. Nizamnamede bu azanın dereceyi selahiyetleri hakkında sarahat mevcut olmamakla beraber bunlardan yalnız coberlerin, Londra borsasında aynı namı taşıyan ve borsa azası gibi münhasıran kendi hesaplarına esham ve tahvilat alım ve satımı ile iştigal etmeleri ve mubayaacılar ile simsarların ise yalnız müşterileri namına muamele yapmaları kabul edilmişse de, evvelce hiç bir vakit bu kaideye tamamiyle riayet edilmediği o zamanı idrak eden eski borsacılar tarafından söylenmektedir. Borsa uzun müddet bu şerait dairesinde idare edildikten sonra hükümet tarafından nizamnamenin tadiline lüzum görülerek 1322 (1906) tarihli "Esham ve Tahvilat Borsası" nizamnamesi mevkii meriyete vazedildi. Bu nevi borsaların medarı iştigallerine göre devletin mali itibarı ve memleketin milli serveti ile doğrudan doğruya alakadar bulundukları için İstanbul borsasının muamelatının selamet ve merbutiyetini temin maksadına matuf olarak 1322 tarihli nizamnameye hükümetçe birtakım ahkâmı cedide vazedilmiştir ki, borsa muamelatının devlet kanunları ile muayyen esasat dairesinde tedviri ve bu itibarla komiserlerin daireyi selahiyetinin tevsii ve o zamana kadar hükümet ile alakalan olmayan borsa memurlarının memurini devlet kadrosuna ithali gibi esaslı hususat, bu iki nizamname arasındaki farkların en mühimlerini teşkil eder. Şurasını ilave etmek lazımdır ki, her iki nizamname, borsa azasının tabiyetleri hakkında bir kaydı ihtiva etmediği cihetle bilahare hükümeti milliyemizce tanzim edilen Ağustos 1339 tarihli mezyil nizamname mevkii tatbika konuncaya kadar borsa azası meyanında ecnebi tebasında bulunanlar mühim bir ekseriyet teşkil ediyordu. 1322 tarihli nizamname mucibince borsada bir de abone sınıfı tesis ederek bu kısma banka ve bankerler ile ticaret, sanayi ve umuru nafia şirketleri ithal olunmuştur. Bir de nizamname, evvelce komite adı verilen heyetin namını "Borsa Meclisi"ne tebdil ve azasını yediye tenzil etmiştir.

İşte İstanbul borsası bu minval üzere Temmuz 1322 tarihinden itibaren milli hükümetimizin teşkiline kadar başta komiser olmak üzere bir başkatip, iki kâtip ile iki fiyat ve bir kapı memurundan mürekkep bir heyeti memurin tarafından idare edilmiştir.

Hükümeti milliyemiz tarafından neşir edilen ve yürürlüğe konulan 22 Ağustos 1924 (1339) tarihli müzeyyel (önsözlü) nizamname o tarihe kadar mubayaacı tabir edilen borsa azasını *acente* namı ile isimlendirip ve bunların adedini altmış olmak üzere tahdit ettiği evvelce beş yüz liradan ibaret bulunan taminatlarını iki bin liraya iblağ etmiştir. Aynı zamanda bu nizamname ahkâmı iktizasından olarak borsa mensubunu azayı asliye ve fahriye namı ile başlıca iki kısma tefrik edilmiş, *acente*, *simsar* ve *cober*lerden müteşekkil bulunan azayı asliyenin Türkiye tebasında bulunmaları şartı esasi olmak üzere kabul olunmuştur. Yine bu nizamnameyi tetkik edince azayı asliyeye ait selahiyetlerin de tahdit edilmiş olduğunu ve devlet memurları hakkındaki kavanin ve nizamât mucibince tayinleri muktezi borsa memurlarının azil ve nisabı hakkında meclisçe ittihaz olunacak mukarreratın komiserliğin inhası ile maliye vekâleti tarafından kabul ve tasdik edildiği takdirde kesbi katiyet edebileceği kaydını görürüz.

Borsa muamelatı istibdat devrinde olduğu kadar değilse bile Meşrutiyet hükümetlerince çok metruk, mağmul bırakılmıştır. Bu muamelatın ehemniyeti mahsusesi ancak Cumhuriyet devrinde hakkı ile takdir edilerek 1339 tarihli nizamname ile bilahare zeylen mütehhad kararnameler mevkii tatbike vazolundu ki bütün bu icraat, cumhuriyet hükümetinin borsa işlerine atfettiği ehemniyetin mimarı olduğunu doğrulayan vesikalardır. Filhakkı bu nizamet ahkâmına nazaran kambiyo ve nukud üzerine spekülasyon icrası memnuat altına alınmış, bu sebepten naşı bir takım tedabiri tekidiye vaz edilmiştir. Kambiyo ve nukud muamelatının muhtelif avamil ve müessiriyat dolayısıyla cihan iktisadiyatına fevkalade ehemniyet kesbettiği malumdur. Kambiyo meselesi Umumi Harp'ten sonra memleketimizde dahi azami nezaket peyda eylemiş olduğundan, borsayı mukayyet ecnebi dövizlerinde, vukuuna her zaman tesadüf edilen tahavvûlat ve bilhassa paramızın terfiyi lüzumu hükümetçe hissedilmiş olduğu gibi diğer cihetten tahvilat ve hisse senedatı ve alelhusus devlet istikrazı eshamını gayri tabi tahavvûlata maruz kalmasını ve bu işlerin de halkın ve hükümetin hukukunu müemmen olacak bir tarzda cereyanını temin eylemek icap etmiş olduğundan ve yeni nizamname ile kararnameler bu hususda borsaya bir çok vezaif ve hizmet yüklediğinden bu acentalar borsada memurin teşkilatının tevsii ve bilhassa kambiyo nukud ve esham ve tahvilat muamelatının ayrı ayrı mütehasıs memurlara ifa ettirilmesini gerektirmekle borsa muamelatı Mayıs 1926 tarihinde muamelata başlayınca iki şubeye tefrik ve bu şubeler birer başkatibin idaresine tevdi olunmuştur. Kambiyo-nukud ve esham borsaları ve daha umumi tabir ile mali borsalar, hükümetin sahayı murakabesi altında muamele ifası için devletçe tayin olunan mahaller demek olması ile ve biraz evvel söylediğimiz gibi bunların medarı iştigalleri, muamelat doğrudan doğruya devletin mali itibarına taallik etmesiyle Türkiye'nin yegâne esham ve kambiyo borsasının eski nizamname dairesinde ve onun tayin ettiği teşkilat ile idaresine, Cumhuriyet idare esasları müsaade edemezdi. Bugün borsa, hükümeti cumhuriyetimizin teşkilatı idaresine dahil mali bir müessese sayılmaktadır. Bu son teşkilatı icabından olarak borsada elyum; esham ve tahvilat ve kambiyo ve nukud şubeleri ile bir istatistik memuru, bir murakıp, bir mütercim, bir kontrolör, müteaddid katip ve memur mevcut bulunmaktadır.

Yeni borsa nizamnameleri acentaların adedini bidayeten altmış olarak ve bilahare bunun da fazlalığı anlaşıldığı için 13 Şubat 1927 tarihli kararname mucibince otuzbeş olmak üzere tesbit ve tahdit eylemiştir.

Bu kararnamenin neşrinden evvel borsada mevcut ve şimdiki halde mukayyet kırk yedi acentenin hakkı müktesepleri mahfuz olup bunların adedi haddi muayyene tenzil edinceye kadar hiçbir suretle yeni acente kabul edilmemesi mukarrerdir.

Yukarıda bilmünasebe kaydı işaret etmiş olduğumuz veçhile borsa azayı asliyesinden bulunan acente, cober ve simsarların selahiyetleri 1322 tarihli borsa nizamnamesi ile bir dereceye kadar tahdit edilmiş olduğu halde bu nizamnamenin ekser ahkâmı Hükümeti Milliye'nin İstanbul idaresine bilfiil vaziyet ettiği tarihe kadar tatbik edilmemiş bulunuyordu. Borsanın ikinci mebdâ-yı tesisi addolunmayacak seza olan bu tarihten sonra gerek mezkûr nizamname gerekse Ağustos 1339 tarihli zeyl ahkâmı tamamiyle tasdik edilmiş olup bu cihetten olmak üzere borsa muamelatının yegâne icra vasıtası olan ve mevzuatı hazırca icabatından olarak evsafı mahsusiyyeye haiz ve memuriyetleri maliye vekaleti tarafından musaddak bulunan acenteler adeta milli kâtibiadil (Officier ministériel) mahiyetinde ad ve telakki edilmekte ve bu sınıf mensubunun kendi hesaplarına iş yapmaktan memnun bulunmaktadır.

Acentalar yazıhanelerine ait yazı ve hesap işlerini ifa ve borsada icrasına tavassut ettikleri muamelelerin teferruatını ikmal ve intaç eylemek üzerinde borsa dahilinde ikiyeşer memur istihdamı selahiyetini haiz bulunuyorlar. Halbuki yalnız kendi namlarına münhasıran esham ve tahvilat alıp satabilecek olan coberler ve müşteriler ile acentalar arasında bir nevi tellal vazifesini görmekle mükellef simsarlar acentalar gibi borsa salonuna memur ithali selahiyetini haiz değildir. Borsanın azayı fahriyesinden mağdûr olan bankerler anonim şirketler ve sarraflar borsa salonunda muamelatı takip için müşahit sıfatı ile birer muhahas bulundurabilirler.

Şimdiye kadar borsanın teşkilatı sabıka ve hazırasından mecmulen bahs edildi. Mafih her şeyde olduğu gibi borsalarda dahi bir tekamül meşhud olduğundan komiserlik Avrupa Borsalarında nizamnamelerinin ve ihtiyacaatı memleketin tetkiki neticesinde yeni bir kanun layihası izhar eylemiştir. Bu layiha kesbi katiyyet edip Borsa muamelatı bir kat daha inkişaf ve hukuk ve vezaif tezyid edince teşkilatın da o nispette tevsîye ihtiyaç hasıl olacağı muhakkaktır.

Borsa Komiserliği Kambyo ve Nukud Şubesi

Baş Katibi

Hasan Tahsin

(s. 30-33)

EK:V

Düstur - Cilt - (s. 484-497)

19 Teşrinisani 1289 -1871

Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi

Mukaddeme

Nizamnameler

Borsa doğrudan doğruya Maliye Nezareti celilesinin tahtı nezaretinde olup yöneticileri adı geçen nezaret ile borsa komitesi arasında müttefikan tayin olunur.

Borsanın umuru zabıtası, hükümeti seniye memurları tarafından idare olunur.

Adı geçen vekalet ile mezkûr komite arasında vasıta olmak üzere saltanat tarafından bir komiser tayin hükümeti seniyeden borsaya ve borsadan dahi hükümeti seniyeye vuku bulacak tebligatın icrasına hasseten memurdur.

Nizamnamenin hükümlerinin yerine getirilmesine itina ile dikkat etmek üzere komitenin müzakeratında komiser hazır bulunur ve meclişçe verilen kararların mevkii icraya konmasını sağlar.

Komite azasının intihabatı, komiserin nezareti altında vuku bulunur.

Esham ve tahvilat üzerine yapılacak muamelatın temini cereyanı maksadına yönelik olarak tanzim olunan iş bu nizamnameye bütün borsa azası tâbidir.

İşbu nizamnamenin esham ve tahvilat satışı ve alımına ait olan bir mubayaacı vasıtası ile icrayı muamelat edenlerin cümlesine dahi şâmilirdir.

Birinci Fası

(borsa azası ile bunların hademesi)

1. Madde - Borsa azasının adedi namahduttur, yaşı yirmibire vasıl olmayan kimse azalığa dahil olunamaz.

2. Madde - Borsa azası üç sınıfa ayrılır. Birincisi mubayaacılar ikincisi simsarlar, üçüncüsü çakun yahut cober tabir olunanlardır.

3. Madde - Borsa azalığına dahil olmak isteyen işbu kişiler aşağıda onbirinci madde mucibince teşkil olunan bir istida vermek lazım gelir. İşbu istidanın komite canibinden verilecek varakayı mahsuse üzerine tanzim olunması ve borsa azasından iki kişi tarafından tasdik edilmesi şarttır. Atik borsa azası, işbu nizamname ahkamına tabi bulunacaklarını bildiren bir kıtha senet imza ve ita ettikleri halde yeni borsaya bila istihkak aza olunur.

4. Madde - Borsaya dahil olmak isteyenlerin istidalarını yine tetkik etmek üzere komite on beş günde bir kere likidasyon yani kati hesap gününü takip eden pazartesi günü içtima edecek ve mezkûr istidalar hakkında ekseriyetin oyu ile karar verilecektir.

5. Madde - Borsa azasının her biri, aşağıda yazılı el miktar senelik rusum ödemek ile mükelleftir. Şöyle ki isimleri defteri mahsusuna kaydolmak lâzım gelen iki adet havale memurlarının duhuliyesi hesabı dahili olmak üzere, mubayaalar beş adet lirayı Osmani ve simsarlar ikişer adet lirayı Osmani ve keزالık defteri mahsusesine ismi kaydolunacak bir nefer adamı ile beraber coberlerine ikişer adet lirayı Osmani ve bunların fazla olarak diğer bir nefer adamı için dahi bir adet lirayı Osmani ödeyeceklerdir. İşbu resim her sene alaf-ranga Mart ayı başında paranın ödenmiş olması lazım gelir. Bir kimsenin borsaya tarihi duhulü ne vakit olursa, olsun her halde bir senelik resmi tamamen vermeğe mecburdur.

6. Madde - Azadan her kim mezkûr resmi yukarda yazılı muharrer zamanda tediye etmeyecek olursa borsa azalığından çıkmış hükmünde tutulacak ve ismi defterden silinecektir.

7. Madde - Adı geçen tediyesi karşılığında komitenin reisi ve katibi tarafından imzalı ve borsaya mahsus olan mühür ile mühürlü bir adet makbuz verilecektir.

8. Madde - İşbu makbuz senedi duhuliyeye bileti yerine geçer ve şahsa mahsus olup başkasına devri kabil değildir. Şu kadar ki, mubayaacılar kendi şeriklerinden birinin veya birkaçının evveli emirde isimlerini komiteye bildirmek şartı ile haklarını onlara nakil edebilirler.

9. Madde - Herhangi sınıftan olursa olsun borsa azası beşinci madde hükmünce borsaya gelmediği halde esham ve tahvilat satım ve alım veya nakline memur olan hademesinin icra eyledikleri muamelettan mesuldür. Ancak yapılan işlem memurun bağlı olduğu zata hemen o gün bildirilmez ise işbu mesuliyetin hükmü olmaz.

10. Madde - Borsanın dahilinde her sınıf aza ile hademelerinin isimlerini içeren cetveller asılı olacaktır.

İkinci Fasıl

Borsanın Sureti İdaresi

11. Madde - Borsa münhasıran mubayaalardan olmak ve gizli rey usulü ile ve ek-seriyeti ara ile intihap ve tayin olunmak üzere yirmi nefer azadan mürekkep bir komite tarafından idare olunur.

12. Madde - Seçim her sene Şubat'ın sekizinden onbeşine kadar açık olup her sene seçmen borsa azasından olduğunu bir kıtha pusulayı komiser ve komite azasından iki kişi ile komite kâtibinin tahtı nezaretlerinde bulunan muhafazaya getirip içine kor. Yukarda yazılı müddetin sona ermesi ile reyleri toplanıp seçim sonuçlarını içeren bir adet mazbata tanzim ve rey saymaya memur olanlar tarafından imza olunur. Seçim kazananların komite azası olmak üzere isimleri ilan olunur. Azadan iki veya bir kaç hakkında oy eşitliği hasıl olduğu halde kura çekimine müracaat edilir. Mubayaacılar gayrıya verilen reyler hükümsüz sayılır. Komite azalığından düşen kişiler tekrar komite azalığına intihap olunabilir.

13. Madde - Bir evvelki maddenin hilafına olarak birinci komitenin seçim işi hükümet komiserinin gözetimi altında olup bu husus için maiyetine her gün mubayaacılar tarafından seçilen ikişer üye tayin olunacaktır.

Üçüncü Fasıl

Komitenin Görevleri

14. Madde - Borsa azası tarafından intihap olunan komite her sene alafranga Mart ayı başında göreve başlar. Geçmiş kayıt ve evrakın iki aza tarafından mezkûr komiteye devr teslim olunur.

15. Madde - Komite kendi azasından birini reis ve ikincisini dahi sandık emini intihap ve tayin eder. İşbu memuriyetler meccanen ifa olunur hizmetlerdendir. Hariçten alınmak üzere komitece bir de katip tayin edilip işbu katip maaşlıdır.

16. Madde - Bu şekilde meşru olmak üzere teşkil eden Komite ayda dört defa adiyen içtima eder. Evvela her on beş günde bir kere (likidasyon) yani kathi hesap umumi günü borsanın kapalı olduğu vakitte dördüncü maddede beyan olunduğu üzere borsa azalığına talip olanların istidalarını tetkik etmek ve onsekizinci maddede yazılı hükümlere göre müzakere etmek üzere mezkûr kathi hesap günü takip eden Pazartesi günleri aktolunur. Komite azasından herhangi birisi olursa olsun evvelce reise arzemiş olduğu bir madde için komiteyi fevkalâde olarak içtimaa çağırmaya selahati vardır. Komitenin içtimai için azanın celp ve daveti komite kâtibi vasıtası ile vuku bulur.

17. Madde - İttihaz olunan kararların makbul ve muteber olması için yedi azanın mevcut olması lazımdır. Reis bulunamadığı halde azayı mevcude içlerinden muvakkaten reis tayin ederler. Müzakereler reislerin gözlemleri altında cereyan edip kararlar oy çokluğuyla belirir. Oylar eşit olduğunda reisin reyî munzam olan taraf ekseriyat addedilir. Neticeyi müzakeret zapt olunur, işbu zabıtlar özel deftere kayıt olunur ve bir de katip tarafından imza edilir.

18. Madde - Para ödenmesi komite tarafından mezuniyet verilmesine bağlı olduğu gibi reis ve komiser ile kâtip tarafından imzalanmış makbuz ibraz olunmadıkça kimseye bir akçe verilemez. Borsa dairesine ait olan akçeleri komiser tarafından verilecek talimata göre öder. Komite nizamname ahkâmının tamamı icrasına komiser ile birlikte dikkat ve ihtimam eder ve yeni komitece verilecek mezuniyet üzerine azalığa kabul olunacağı gibi bunların geçmişteki ve o günkü durumlarına uygun olup olmadığına dikkat eyler. Her akşam borsa kapandıktan sonra esham ve tahvilat fiyatının o günkü ilerleme ve gerilemesini içeren bir varakayı resmîye tanzim ile borsanın haricine asılır. Bu evrak matbu ve koçanlı olup içerdiklerinin tamamı ile havi olan ana koçanı borsada saklanacaktır. Borsaca tanzim olunan evrakın cümlesi komite riyaseti ile imzalanmış ve komite kâtibi tarafından tasdikli olmak lazım gelir.

19. Madde - Komite azasından birinin istifası yahut vefatı vukuunda son seçimde en sonraki seçilenden sonra en çok rey kazanmış olan mubayacı onun yerine kaim olur.

20. Madde - İcabı hale göre her gün komite azasından üç kişi komiser ile beraber buraya gelerek içtima eder. Komiser hazır olduğu halde nizamına aykırı olan muamelelerin mahkemesine ve borsada icrayı muamele edenler arasında zuhur eden anlaşmazlıkların giderilmesine yardım ederler. Adı geçen üyeler tarafından verilecek kararları içeren bir mazbata yapıp işbu mazbata hem kendileri hem de komiser tarafından imza edilir.

21. Madde - Yirmi beş liradan fazla akçe tediyesi ile mahkum olanlar komitenin içtimai adiyesinde tekrar ele alınmak üzere itiraz edebilirler. Hatta komite azasından üçünün talebi üzerine komitenin fevkalade olarak içtimainı dahi istihsale muktedirlerdir.

Dördüncü Fasil

Borsadan alınıp satılabilecek esham ve tahvilat

22. Madde - Borsa komitesi yüzde beş faizli eshamı umumiye ile devleti âliyenin bütün borç tahvilatını derhal kaydı resmiye kabul edeceklerdir. Fermanı Ali ile tesis etmiş olan şirketi sarrafiye ve sinaiye ve ticariyelerin hemen piyasada müdevvel olan hisse senedatını dahi kaydı resmiyeye kabul eyleyeceklerdir. Bu tahvilat ve senedat üzerine cereyan eden muamelat, lirayı Osmani ve santim hesabı ile yürütülecektir.

23. Madde - Saltanatı seniyenin ruhsatı âliyesiyle ve kavanini devleti tahtında olarak ilerde tesis edilecek olan şirketlerin hisse senedatına gelince, sermayenin dörtte bir miktarı nakden vazih ve tediyе olunmuş olduğu ispat etmek şartı ile bunlardan borsaca kaydı resmi talebinde olanların istidası komite tarafından incelenmek üzere kabul edilecektir. Fakat ecnebi şirket ve istikrazı senedat ve tahvilatının borsada icrayı kaydı resmiyesi maliye nezaretinin ruhsatına bağlıdır ve resmi damgaya tabi olan evrak ve tahvilat ve senedattan damgası, olmayan borsada tedavül ettirilmeyecektir ve ettirildiği halde resmi damga nizamnamesinde muayyen olan ceza icra olunacaktır.

Beşinci Fasil

Muamelatın sureti cereyanı

24. Madde - Borsanın haricinde veyahut kapalı bulunduğu zamanda borsada resmen mukayyet olan esham ve tahvilatın alım ve satımı katiyyen yasaktır. Gerek borsadan dışarı ve gerek borsanın kapalı olduğu vakitlerde vuku bulan muamelata ait itiraz ve şikayetler komite tarafından resmi başvuru itibar olunmayacaktır.

25. Madde - Esham ve tahvilat alım ve satımına dair borsa azasından biri tarafından teklif olunup da yine azadan bir diğeri tarafından kabul olunan her bir muamele, tarafları taahhüt altına almış olan bir pazarlık hükmünde olup yekdiğerinden hoşnut olacak derecede depozite talebine hak ve selahiyet verir. Taraflardan biri konmuş depozitonun miktarından hoşnut olmaz ise komitenin kararına müracaat etmeğe hakkı olur.

26. Madde - Borsa azasından birinin teklif eylediği muameleyi bir kaç aza birden kabul ettikleri halde teklif eden kişi en evvel kabul eden budur zannettiği kişiyi muhatap tayin eder. Eğer bu babda kendisince tereddüt hasıl olursa orada hazır bulunanların şahadetlerine başvurarak onların kararlarına uyar.

27. Madde - Borsada vuku bulan her bir muamelenin derekap onu akteden azanın odalarına tebliğ ve beyan olunması lazım gelir. İşbu tebliğ tarafların katılması ile icra olunur. Taraflardan biri piyasa ile evvelce muamelatını tesviyeye hazır olursa diğer taraf onun teklif eylediği havaleyi kabule mecburdur.

28. Madde - Esham ve tahvilat havalesi tarafların anlaşmaları ile kati surette geçerli olabilir. Havale eden zat ancak o vakit mesuliyetten kurtulabilir. Havaleyi kabul eden zat havale olunan zata yarım saat zarfında tebliği amade etmezse havale eden zata müracaat

etme hakkını zayi eder. Bir havaleye mahsuben kabul olunan alelhesap havale edeni mesuliyetten katiyyen kurtarır.

29. Madde - Günlük muamelatta depozitodan başka eshamı umumiye fiyatınca yirmi para ve sair esham ve tahvilat fiyatınca dahi %5 farkı hasıl olursa bu farkdan faydalanan tarafın onu diğer taraftan talep etmeğe hakkı olur, meğer ki o farkdan ziyân gören olan taraf 28. Maddede beyan olunduğu üzere taahhüdünü başkasına nakil ve havale eder. Yukarıda yazılı hükümlerin ademi icrası takdirinde esas muamele olan esham ve tahvilat açık arttırma ile olup seçilerek taahhüdünde durmayan tarafın taahhüdü yerine getirilir.

30. Madde - Karşılaştırılmış olan muamelatın farkı günü gününe tasviye olunmak lazım gelir. Eğer mezkûr fark tasviye olunmazsa hak sahibi tarafından vuku bulacak şikâyet üzerine komite katibi (borçluya) ertesi günü borsanın açılmasından evvel borcunu ödemediği halde borsaya duhulden menolunacağını ve tediyeatından aciz olanlara mahsus olarak tanzim ve talik olunan cetvele isminin yazıldığı ilan edileceğini beyan ve ihbar eder.

31. Madde - Primli olan yani (istilaç) ve (aşağı duble) ve (yukarı duble) tabir edilen muamelatın tümünde primli evrak alan kimse, verenin ilk talebi üzerine yukarıdaki yirmibeşinci ve yirmiyedinci ve yirmidokuzuncu maddeler ahkâmına göre depozito yatırmaya mecburdur.

32. Madde - Primli veyahut vadeli işlerin vadesi pazar veya bayram gününe tesadüf eylediği halde ertesi güne kalır. Vadeli muamelat hakkında aylar, günlük muamelatın ertesi gününden itibaren otuzar gün olarak kabul olunur.

33. Madde - İşbu fasıl hükümleri gerek eshamı umumiye ve gerek sair tahvilat ve senedat işlerinde geçerlidir.

Beşinci Fası

Likidasyon yani kati hesap

34. Madde- Eshamı Umumiye tahvilatı üzerine cereyan eden muamelatın hesabı her on beş günde bir defa pazartesi günleri sonuçlandırılır. Tahvilat ve senedatı saire muamelatı kati hesabı ise ayda bir defa yani her ayın ilk günü gerçekleştirilir.

Kısmı evvel

Eshamı umumiye üzerine

cereyan eden muamelatın kati hesabı

35. Madde - Eshamı Umumiye tahvilatı satan her kimsenin sattığı miktarı likidasyon günü teslim eylemeye ve belli her müşterinin dahi mubayaa eylediği miktarı ele geçirmeye hakkı vardır. Bu cihetle tahvilatı teslim etmek yahut almak isteğinde bulunanlar keyfiyeti yazılı olarak bildirmek lazım geleceğinden bunun için yazacakları varakayı bir zarfa koyarak üzerine mühürleneceklerdir. İşbu zarfları, umum için tertip ve tayin olup pazartesi günleri öğleden iki saat sonraya kadar bırakılacak olan bir kutuya atacaklardır. Öğleden iki saat geçtikten sonra mezkûr kutu komiser yahut komiserin bulunmaması halinde borsanın katibi tarafından kaldırılacaktır. Pazartesi sabahıtan salı günü öğle vaktine kadar çifte anahtar ile kapanmış olduğu halde saklı tutulacaktır. Anahtarların biri komiserin diğeri

komite reisinde bulunacağından bunlar müddeti geldiğinde komite azası önünde zarfların açılması ile münderecatını bir cetvele kayıt eyleyerek borsada ilgili yere asacaklardır.

36. Madde - Mübadeleyi senedat ile hesabı kathi olunamayan muamelat ertesi likidasyona devir olmak lazım gelir. İşbu "repor" yani devir muamelesinin şartları pazartesi sabahından itibaren salı günü öğle vakti taraflar arasında ihtarsız kararlaştırılıp vakti mezkûrede rapor muamelesini icra etmeyenler iki saat zarfında icra etmeğe mecburdurlar. Şu şartla ki o müddet içinde yapılan rapor yahut deporun fiyatı likidasyonun başından salı günü öğle vakdine kadar kutunun açılmasından evvel cari olan fiyattan yüksek olmaya. Bundan başka şekilde muamelede bulunanlar nizama mugayir harekette bulunmuş olacaklarından kendilerine eshamı umumiyenin beher lira miktarı itibariyesi için iki para cezayı nakdi verilir. İşbu cezayı nakdi hasılatı yardım işlerine sarf olunmak üzere komite sandığına teslim edilecektir.

37. Madde - Yukarıda yirmi altıncı ve yirmi sekizinci ve otuzuncu maddelerin hükümlerince likidasyonun havalesi mecburidir.

38. Madde - Gerçekleşen likidasyon için Çarşamba günü öğleden iki saat evvelinden itibaren artık hiçbir havale icra ve kabul olunamaz. Binaenaleyh tekliflerin borcu ve borçların alacaklara nisbetle çıkan fazlası havale, en sonra kimin yedinde kalmış ise ona ait olur.

39. Madde - Kayıtlı bulunan tahvilatın teslim ve kabulü için Çarşamba günleri tahsis olunmuştur. Herkes kaydettiği miktan teslim etmeye veya teslim almaya mecburdur. Tahvilatın muayenesi ile bedelinin alınması akşam saat beşte rasaten hitam olmak üzere öğleye kadar ibrazı lazımdır.

40. Madde - Tahvilatı teslimine veyahut alınmasına mecbur bulunup da çarşamba günü öğleye kadar icabatını icra edemeyenler için bir mehil verilip işbu mehil perşembe günü borsanın kapanmasından üç saat evvel hitam bulur. İşbu mehil mukabilinde taraflardan beher bir İngiliz lirası eshamı umumiye tahvilatı için bir komite sandığına onar adet lirayı Osmani depozito edilmesi lazım gelir. İfayı taahhüt eden kişi bu babda muhalefet ederse maddede beyan olunduğu veçhile onun hakkında muameleyi icraiyyeye derhal teşebbüs olunur.

41. Madde - İşbu muhalefet erteleme yapılmasının talep eden şahıs tarafından vuku bulursa kendisi medyun hakkında muameleyi icraiyyeye teşebbüs etmek hakkını zayi eder ve o vakitten ta Perşembe günü borsanın kapanmasından üç saat evveline kadar kayıtlarda yazılı olan miktar ile veya teslim etmediği miktar derecesinde medyun tarafından muameleyi icraiyyeye mazhar olacaktır. İşbu muamele yukarıda tayin olunan müddetin sona ermesine kadar icra olunmazsa tarafların hal ve mevkii birbirine eşitlenmiş olur.

42. Madde - Bir evvelki yazılı olan zamanın sona ermesinden biri icraya kaadir olmadığı halde hakkında muameleyi icraiyyeye teşebbüs olunur yani teslim etmediği veyahut almadığı miktar her ne ise kendi hesabına olarak müddei vasıtası ile borsada satılır veya satın alınır.

43. Madde - Çarşamba gününe kadar tahvilat miktan veyahut borcu hakkında deftere hiç bir şey kaydettirmemiş olan azanın bu konudaki kayıtları incelendikten sonra orta-

ya çıkan geriye kalan meblağın tamamının ve gerek bir miktarını icabına göre almaya veyahut teslim etmeğe selahiyeti olacaktır.

Kısmı Sani

Eshamı umumiyenin gayri olan tahvilat ve senedat üzerine cereyan eden muamelatin kathi hesabı

44. Madde - 32. maddede beyan olunduğu veçhile eshamı umumiyenin gayri olan tahvilat üzerine cereyan eden muamelatin hesabı ayda bir kere yani her ayın ilk Cuması yapılır. Muamelatı mezkûrenin raporları yani devir muamelatı cuma günü sabahleyin başlayıp cumartesi akşamı son bulur. Tahvilat alım ve teslimi pazartesi günü öğleden iki saat sonraya kadar vuku bulacak ve ondan sonra 42. Maddede beyan olunduğu üzere icrayı muameleyle başvurulacaktır.

45. Madde - Eshamı umumiye tahvilatının kathi hesabı hakkında evvelki kısımda yazılı olan şartlarla adı geçen eshamın alınması veyahut teslimi için 40. Maddede tayin olunan mehil müstesna olmak üzere sair bilcümle tahvilatın kathi hesabı hakkında uygulanacak ve yalnız mehil verilmemeli hükmü diğer tahvilat için geçerli olmayacaktır.

46. Madde - Borsa resmi kaydı dahil olan eshamı umumiye ve borç tahvilleri ile senedatı saire her ne halde olursa olsun üzerindeki kuponu tediyeyle memur olan idarenin kabul edemeyeceği bir hal ve vaziyette bulunmadıkça kabulünden imtina olunamayacaktır.

Yedinci Fası

Müfassan (İflas)

47. Madde - Her kim ki taahhütlerini icraya iktidarı kalmayacak olursa derhal hakkında muamelesine icrayı teşebbüs olunmak lazım gelir. Eğer işbu muameleyi icraiye dolayî zimmetine ait olan farkı tediye etmezse bu hareketi üzerine kendisinin iflası halinde bulunduğu ilan olunur. İflas etmiş kişi aleyhinde maddiyatı olanlar bunları derhal meydana koymak lazım gelir ki muhasebatın geçmişî ile hal hazin sureti kathiye-de ortaya çıkarılsın. Vaktile dermeyer olunmayan maddiyatın hesabı, muameleyi icraiye fiyatına göre işlem görür ve tasfiye edilir.

48. Madde - Bir kişinin ilanı iflası derhal borsadan tard olunmasını gerektirir. Borçlu borcunun tümünü ödemedikçe borsaya giremeyip borsa azasından bulunan ve ondan alacakları olan miktar yapılan borcun dörtte birine hasıl olan bir veya bir kaçının isteği borcunun borsa yasağının devamı için kâfidir. Müsliflerin borsa dışı kalmadığı müddetince isimleri borsanın dahilinde olan cetveli mahsusede mukayyet olur.

49. Madde - İflas halinde bulunan her bir mubayaacı iflasının ilanından itibaren üç gün zarfında bilançosunu borsa komitesine teslim etmek lazım gelir. Azadan iki kişinin müflis kişi nezdine yollanması ile zikrolunan bilançonun sıhhatini tetkik ettirmeğe komitenin selahiyeti vardır.

50. Madde - Müflis olan mubayaalardan her kim bilançosunu teslim etmekten veyahut bir evvelki hükümlerine uymaktan sarfınazar ve imtina ederse bu kişi alacaklı ile her ne suretle olursa olsun uyuşmuş olsa bile onun borsaya girme hakkı düşer ve o halde ismi, mubayaaların isimlerini içeren cetveldan silinir.

51. Madde - Mubayaalardan her kim müşterilerden biri hakkında icra muamelesi-ne teşebbüs etmek mecburiyetinde bulunursa o müşterinin hesabına olarak satın alacağı esham ve tahvilat ve senedatının miktarını borsa kâtibine beyan etmek lazım gelir. Onun üzerine üç gün geçmedikçe zikrolunan müşterinin ismini adı geçen katibe bildirmeyecektir. Üç gün müddeti hitamında isim bu özel cetvele dahil edilecektir.

Sekizinci Fası

Genel Hükümler

52. Madde - Borsanın açılıp kapanma zamanları ve pirimlerin ödenme zamanları fasıl ve mevsimine göre komite tarafından tayin olunur.

53. Madde - Borsanın kapalı olacağı bayram günleri her üç ayda bir kere komite tarafından tayin olunup bunun için bir cetvel tanzim ve herkesin haberi olması için duvara asılır.

Dokuzuncu Fası

Ceza Konuları

54. Madde - Borsa azasından biri bir simsar ile anlaşarak müvekkilinden bir miktar akçe ketmedecek (saklayacak) olursa gerek kendisi ve gerek o simsar tard ile cezalandırılır. Komite tarafından bu babta verilen hüküm ve beyan sureti ilgili ilan yerine asılacaktır.

55. Madde - Borsa azasından birinin tard olunması hademesinin dahi borsa işinden uzaklaştırılması ile sonuçlanır.

Onuncu Fası

Tadilat

55. Madde - İşbu nizamnamenin tadili borsa azasının yarısından ziyadesi tarafından yazılı olarak başvurulmadıkça komite tarafından kabul olunamaz. Meşru usule uygun hazırlanmış tadilat istidası komite tarafından hükümet komiserine tebliğ olunacak ve komiser dahi onu derhal Saltanatı seniye'nin mevkii kabul ve tasdiki aliyesine arz etmek lazım gelecektir. Eğer bu teklifin Devleti Aliyeden bazı tadilat teklif olunduğu halde komite derhal müzakeresine girişecektir. İşbu tadilat istidası ve teklifleri beher sene yalnız Kânunisani ve Temmuz başlarında vuku bulurlar.

57. Madde - İcabına göre tadilat icra olundukça komite işbu tadilatı göstermek suretiyle nizamnameyi yeniden tab ettirerek neşir ve ilan edecektir.

58. Madde - Saltanatı Seniye, masarifi kendisine ait olmak üzere her gün İngiltere ve Fransa fondoları (borsa kıymetleri) ile Devleti Aliyenin eshamı umumiye ve dış borç tahvillerinin Londracı ve Parisce fiyatlarını ve keزالık Londra'da ve Paris'de cari olan resmi iskonto fiyatını içeren ve gösteren telgrafname celb ettirecektir. Yanlış haber neşrine meydan verilmemek için meşkur telgrafname, mümkün olduğu halde borsanın açılışından evvel borsada ilgili yere asılmış olacaktır.

Memaliki Ecnebiyede teşkil eden Anonim Şirketlerinin Memaliki Devleti Aliyede icrai muamelat için küşad ve yahut tayin edecekleri acentalar hakkında Nizamname

1. Madde - Memaliki ecnebiyede teşkil eden Anonim Şirketleri hükümeti seniyyeden istihsali ruhsat etmeksizin memaliki devleti aliyyede şubeler tesis veya acentalar tayin edemezler.

2. Madde - İstihsali ruhsat almak arzusunda bulunacak her şirket istidanamesini Ticaret Nezareti'ne takdime mecbur olacaktır.

3. Madde - İstidaname şirketin idare meclisi veya cemiyeti umumiyesi tarafından ve yahut nizamı dahiliyesi mucibince kendisine mezuniyet verilmiş diğer bir zat veya heyet canibinden takdim olunması ve işbu istidanameye şirketin nizamnameyi esasıyesinin mensup olduğu sefaret canibinden musaddak suretinin rapt ve ilave kılınması icap eder.

4. Madde - Ticaret Nezareti ita olunan evrakı bilataraf tetkik ile mündeceratı kavanini devlete ve menafii ve edebi umumiyeye mugayir bir güne şartı olmadığı halde ruhsat istidalarını Babıalî'den bilaistizan alacağı emir üzerine ita eder.

5. Madde - Maddei sabıkada muharrer şerait ve cümle ruhsat lazıma istihsal etmeksizin Memaliki Osmaniye'de hiç bir ecnebi Anonim Şirketi şube veya acentası icrai muamele edemeyecektir.

6. Madde - İşbu Nizamname mucibince icrayı muameleye ruhsat alacak Anonim şirketlerinin acentaları birer vekil tayin ile muamelatı adliye ve sair için Memaliki Osmaniye'de mahsusen ikametgaha nizamı irasesine mecburdurlar.

7. Madde - Memaliki Osmaniye'de öteden beri hükümetçe tanınmış olan Anonim Şirketlerinin şube ve acentaları işbu nizamnamede muayyen olan müddet zarfında istidaname takdimi ile ruhsatı resmiye istihsalinden muaftırlar. Fakat Ticaret Nezaretinde tutulacak deftere bunların ve tayin edecekleri vekillerin evsaf ve esamisi ile ikâmetgâhı nizamileri kaydolunacaktır.

8. Madde - Ticaret Nezareti kavanini devlete ve menafii ve adabı umumiyeye muhalif görerek ruhsatı matlubeyi ita edemeyecek olduğu halde keyfiyeti istidanın takdim olduğu günden itibaren üç ay zarfında şirkete tebliğ edecektir.

9. Madde - Bir anonim ecnebi şirketinin şube ve acentası şirketin nizamı esasıyesinde muharrer muamelatından başka muamelat icra edecek olduğu veyahut nizamı esasıyesince tadilat icra edebilecek bulunduğu surette nihayet üç ay zarfında Ticaret Nezaretine tebliğ etmeğe mecburdur. İşbu tadilatı kavanini devlete ve menafii ve adabı umumiyeye mugayir ahkâm var ise Nezareti meşuraleyh buna nihayet üç ay zarfında ruhsat itasını deriğ edebilir.

10. Madde - Ticaret Nezaretinden ruhsat almaksızın Anonim Şirketleri tarafından Memaliki Osmaniye'de şubeler tesis ve yahut acenteler tayin olursa bunlar derhal icrayı muamelattan menedilirler.

11. Madde - Aleyhinde sureti katiyyede sadır olmamış velayetgâr haline girmiş olan bir ilam hükmünün icrasından istinkâf eden şirkete ita olunmuş olan ruhsat geri alınmakla beraber ilam ahkâmı dahi usulü dairesinde icra kılınır.

12. Madde - Her Ecnebi Anonim Şirketinin şube ve acentası işbu nizamnamenin neşr ve ilanından sonra üç ay zarfında ikinci madde mucibince lazım gelen ruhsat istidamesini takdim etmeyecek olursa Ticaret Nezaretinin kararı üzerine icrayı muamelelattan men ile idarehanesi kapatılacaktır.

13. Madde - İşbu nizamname mucibince icrayı muameleye mezun edilen Anonim şirketler şube veya acentalarının muameleat vakaiyeleri nizamnameleri dahilinde olup olmadığının teftişi Ticaret Nezaretine aittir.

14. Madde - Ticaret Nezareti işbu nizamnamenin icrasına memurdur.

22 Rebiülevvel 1305 - 25 Teşrinisani 1303 - (1885)

Köşe Sarrafları hakkında nizamnamedir

Dustur Cilt 2 (s. 399-403) Mukaddeme

Yalnız meskukat tebdili ile meşgul olup akçe ikrazı ve istikrazı etmeyen sarraflara lisanı Türkiye’de köşe sarrafı tabir olunur.

1. Madde - Dersaadet ve beladı seniyede dükkan veyahut han odası içinde köşe sarraflığı eyleyen her kim olursa olsun Ticaret Nezareti’nden bir kathe ruhsat tezkeresi almağa mecburdur.

2. Madde - Ruhsat tezkeresi almaksızın dükkan veyahut han odası içinde köşe sarraflığı eden olur ise derhal dükkanı kapatılacaktır ve kendisinden altıyüz kuruş cezai nakdi alınacaktır.

3. Madde - Ahali akçe tebdil olunacak yerleri arayıp bulmakta suhubet çıkmamak üzere köşe sarraflarının mahal ve mevkileri muayyen olmak lazım gelmesiyle sokaklarda gezerek veyahut sergi açarak ve köşe ve bucakta oturarak bu ticareti icra etmek veya esnafı saire dükkanlarının bir köşesini sarrafhane ittihaz etmek caiz olamaz ve eden olur ise derhal mumailayh yedinde ruhsat tezkeresi olmadığı takdirde kendisinden altıyüz kuruş ve ruhsatlı esnaftan bulunduğu takdirde üçyüz kuruş cezai nakdi alınır.

4. Madde - Her köşe sarrafı Türkçe, Fransızca ve isterse sair lisan üzere dahil kalın harflerle köşe sarraf unvanını ve altına kendi işini ve ruhsat tezkerelerinden muharrer numarayı bir levhaye tahrir ile dükkan ya da odasının dışarisına talik edecektir ve mütedavil (sirküle eden) meskukatın matbu bir defteri her sarraf dükkanına vazih olunacaktır.

5. Madde - Her köşe sarrafı Ticaret Nezaretinin mühür ve tasdiki altında olarak i-kişer haneli bir defter tutup bir hanesinde aldığı ve bir hanesinde verdiğini sırasıyla ve numerolar ile kaydetmeye ve memurları istediği vakit evvel defteri göstermeğe para tebdil ettiren kimse eğer isterse defterdeki kaydına mutabık olarak aldığı ve verdiği muharrer olmak üzere imzalı bir pusula vermeğe mecbur olacaktır. Bu ahkâma mugayir hareket

eden veyahut yanlış pusula veren veya deftere yanlış kaydeden olursa cünhasının (suç) derecesine göre ikiyüz kuruşa kadar cezai nakdi alınmak veyahut bir müddetle veya müebbed suretle dükkanı kapatılmak cezalarına dahi müstahak olacaktır.

6. Madde - Köşe sarrafları esnafının bir kethüdası ve dört nefer ustabaşından mürekkep bir lonca odası ve bir yiğitbaşısı vardır.

7. Madde - Esnaf kethüdası cenabı hükümetten nisap olunur, fakat hakkında esnafın ekserisi tarafından iştikâ vukuunda istintak ve tahkik olunur.

8. Madde - Lonca azası esnaf tarafından bilâintihap Ticaret Nezareti tarafından tasdik ve nasip olunur, şöyle ki esnaf muarefetiyle tebayı Devleti Aliye'den olarak içlerinden sekiz kişi bilâintihap Nezaret müşarileyhe irase olunarak bunların dördü azalığa tayin kılınır.

9. Madde - Yiğitbaşı esnaf tarafından intihap olunarak Ticaret Nezaretine irase ve tasdik ettirilir.

10. Madde - Lonca odasında alelumum esnafça vukubulan işler müzakere ve ruiyet veya hususu esnafdandır mağdud bulunan cümle kesianın (kimse) mugayir nizam ve namus hareketinde bulunmamalarına dikkat olunup müzakere ve kararları bir deftere kayıt ile bir sureti Ticaret Nezaretine takdim olunarak tasdik hususu Nezareti müşarileyhinin reyî ve tesbibine müneyyettir. Fakat esnaftan mağdud bulunan bilcümle kesian tüccar sıfatını haiz olduklarından yekdiğerleri ile veyahut sairleriyle vuku olacak ahz ve ita davaları mahkemeyi ticarete ait olacağı gibi içlerinden biri kanuna terettüp cezayı mucip bir harekette bulunduğu takdirde lonca odası bu mesellü davanın ruiyetinden içtinap ile keyfiyeti bamazbata Nezareti müşarileyhe ihzara mecbur olup evvelihalde canibi hükümetten lazım gelen teşebbüsata mübaşeret kılınacaktır.

11. Madde - Köşe sarraflarına dair bazı mevadın tetkikatı canibi hükümetten lonca odasına havale kılındığı halde derhal keyfiyet müzakere olunarak mazbatasını bilintizam canibi hükümete takdim kılınacaktır.

12. Madde - Ruhsat tezkeresi koçanlı defterden maktu olup deruninde sarrafat ve kefilinin isim ve şöhreti ve mahali ikameti ve açacağı dükkanın semt ve mevkii bir veçhe peşin şu kadar resimi ruhsatiye alındığı tasrih ve temhir (mühürleme) olunacaktır.

13. Madde - Altı aylık resmi ruhsatiye alelumum ikiyüzyetmişbeş kuruş olup bunun ikiyüz kuruşu Ticaret Nezareti veznesi için alınacak ve küsur yetmişbeş kuruş dahi kethüda maaşı ve sair masarif karşılığı olmak üzere lonca odasına terk ve ita kılınacaktır ve bundan başka köşe sarraflarından yövmiyeyi dükkanın alınmayacağı mesellü hiçbir vesile ile diğeri bir şey ahz olunmayacaktır.

14. Madde - Ruhsat tezkeresinin hükmü nihayet altı ay olup her sene iki kere yani Mart ve Eylül'ün iptidalarında resmi ruhsatiyesi verilerek recdit olunmak lazımdır ve Mart veya Eylül mürurundan sonra alınan tezkerelerin hükmü yalnız Ağustos veya Şubat ayına kadar cari olacağından müddeti cereyanı ne kadar ise gün hesabı ile resmi ruhsatiyesi ahz ve istifa olunacaktır.

15. Madde - Köşe sarraflığına dahil olmak isteyen kimse loca odasına müracaatla hal ve keyfiyeti esnafça tahkik ve tebayı devleti aliyeden olmak şartı ile kefile rapt olunduktan sonra isim ve şöhreti ve mahali ikameti ve küşad edeceği dükkânın semt ve mevkii mubain kethüdaları tarafından memuru ulum ve ahira ahz ile Ticaret Nezaretine getirerek bir mahzur olmadığı halde defteri kayd ve rüsum ruhsatiyesi ahz olunduktan sonra ruhsat tezkeresi verilecektir.

16. Madde - Dükkan veya odasını terk ile başka dükkân yahut odayâ nakil edecek olanlar lonca odasındaki kaydını tashih ettirdikten başka Ticaret Nezaretinin dahi izah keyfiyetiyle tezkeresine şerh verilerek temhir olunacaktır ve bunun için Nezareti müşairileyh tarafından yalnız beş kuruş resim kaydiye alınacaktır.

17. Madde - Bir köşe sarrafı kendiliğinden olarak ticareti terk eder veyahut nizamden dükkânı kapatılırsa vermiş olduğu ruhsatiyenin istirdatına istihkakı olamaz.

18. Madde - Ruhsat tezkeresi zayi olduğu takdirde sahibi lonca odasına müracaatla ordan bamazbata Ticaret Nezaretine beyan olunup evvel şahsın tezkeresi zayi eylediği ve müddeti bakiyesi tasrih olunarak bir kathe tezkere ita olunacak ve bunun için yalnız on kuruş harç alınacaktır.

19. Madde - Ruhsatiye tezkeresi şahsa ait olup her vakit sarrafın nezdinde bulunarak memurin tarafından istenildiği vakit ibraz olunmak lazım gelir.

20. Madde - Diğer bir şahsın ruhsat tezkeresi ile köşe sarraflığı eden olur ise kendisinden altı yüz kuruş cezai nakdiye alınır.

21. Madde - Köşe sarrafları kesik ve eski meskukat alıp veremeyeceklerdir. Alıp veren olursa her kaç kuruş almış ve vermiş ise beş katı kendisinden cezai nakdi alınır. Fakat maliye hazinesi tarafından verilecek talimatı mahsuse mucibince mubayacılık edebileceklerdir.

22. Madde - Köşe sarrafları kalp akçe alıp verdikleri takdirde haklarında ceza kunnamesinin ahkâmı icra olunacaktır ve kendilerine kalp akçe getiren olursa evvel akçeyi zapt ve keyfiyeti derhal zabıta memuruna ihbar ile getiren adamı zabıtaya vermeye musaraat edeceklerdir.

23. Madde - Balada beyan olunan cezai nakdiyelerden başka olarak esnafça muhayir usul ve nizam hareket ve kusur edenlerin dükkânları kapatılmak ve yüz kuruş kadar cezai nakdi alınmak hususlarına lonca odasında karar verilebilir fakat bunun icrası için ticaret Nezareti tarafından tasdik olunması lazımdır.

24. Madde - Cezai nakdiyelerden hasıl olacak meblağ hazinesi celileye ait olacağından bunun umum Ticaret hasılatına ilavesi ile miktarı defteri muvazenede başkaca gösterilecektir.

25. Madde - Köşe sarrafları dükkan odasında sarraflık umurunda istihdam ettikleri adamlarının cezai nakdiye mucip olan ağıf ve hareketinden mesul tutulacaklardır.

26. Madde - Meskukat hakkında devletçe lüzum görülen bazı tembihatın icrasına teşebbüs olduğu halde bilcümle köşe sarrafları lonca odası vasıtası ile bu mesellü olunacak tembihata inkiyat ve imtisale mecbur olacaktlardır.

27. Madde - İşbu nizamname ahkâmı tebayı ecnebiyeden olan köşe sarrafları hakkında dahi aynı ile icra olunacaktır ve salık esnafa dahil olan ecnebler kaideyi usul memalike tabi olacaklarından bunlar lonca odasına tebayı devleti aliyeden kefil irasesine mecbur olacaktlardır.

28. Madde - İşbu nizamnamenin ilanı tarihinden itibaren nihayet bir ay zarfında tamamıyla mevkii icraiye konulacağından o vakte kadar bilcümle köşe sarrafları ruhsat tezkeresi ahzına mecbur olacaktır. Binaenaleyh gelecek ayın nihai ve.....nin.....ci gününde tezkeresiz bulunanların dükkan ve odaları kapatılacak ve ferdası tezkeresiz bulunanlar hakkında ikinci maddenin hükmü icra kılınacaktır.

4 Cemazielevvel sene 1281 Ağustos 1865

Memaliki mahruseyi şahanede cari olan marabele maddesi için altmış sekiz tarihinde yapılan nizamât tadiliyle bu kere mücedda kararlaştırılan bazı usul ve kaideyi mützemin layihadır.

1. Madde - Devri şerhi ile idane ve istidane olunan malı eytamin ve kuyruklu tabir olunan sarrafanın ikraz ettikleri akçenin faizleri hakkında mevsuğ olan nizamât ailaistisna sair bunun ikraz eyledikleri akçeler keşidesi yüzde biri tecavüz etmemesi altmış sekiz senesinde neşrolunan nizam icabından olarak bundan ziyade faiz işlettirilmek devletçe memnurdur.

2. Madde - Düyun ile medyun beyinde yapılmış olan senette haddi nizamisinden ziyade faiz mukavelesi münderiç olduğu surette işbu mukavele mahkemeyi ticarete muteber tutulmayıp hattı mezkûre tenzil edilecektir ve fakat bilada zikrolunan Murahaba nizamının memaliki mahrusede neşri tarihi olan binikiyüz altmış sekiz senesinden mukaddem vuku bulan istikrazatta yüzde birden ziyade faiz mukavele olunmuş olduğu takdirde tarihi mezkûre kadar mukavele ve senette muayyen olan keşide tamamıyla hesap olunacak ve ol tarihten sonrası miktarı nizamisine tenzil kılınacaktır.

3. Madde - Haddi nizamisinden ziyade keşidenin miktarı duyun senesinde musrah olmayarak resul male zam alınıpta medyun tarafından delili makbule yani senet veya mektup veyahut muteber defter ibrazı ile veyahut duyunu yemin teklifi ile ziyade keşidenin resul male zam olunmuş olduğu anında elhakeme sabit olur ise o halde maddeyi atiyeden ahkâmına tevfikân muamele edilecektir.

4. Madde - Diyunı mutzamin, senet ve medyun beyinde cereyan eden muhasebiden neşet etmiş ise muhasebeyi mezkûrenin bedii tarihinden ve eğer mezkur senet tahdit duyun mulabesesiyle yani iktamcı medyunun diğer senedi olup da inkızaı vahdede ziyade keşide zammı ile mücedda tanzim olunmuş ise o ahvalde atik senet tarihinden itibaren yürütölmüş olan faizden miktarı faîşin zahit on seneliği tenzil olunarak küsurunun tahsiline hüküm olunacaktır ve fakat işbu on sene müddet Murahabe fermanının tarihi neşri olan binikiyüz altmışsekiz senesini tecavüz edemeyecektir. Ve eğer hesap olunan işbu on senelik miktarı faîş resul mal ile nizama kabul ve tasdik olunan faiz miktarından fazla zuhur ederse

işbu fazlanın duyundan istirdadı caiz olmayacaktır. Hatta duyunun yine ol medyundan ciheti saireden dolayı diğer matlubu olsa dahi fazla ol matlubu mahsup olmayacaktır.

5. Madde - Duyun ile medyun beyinde bilitiraz hesabı katiye olunup resulamal ve keşidesi kemali tediye olunmuş olan duyun için haddi nizamisinden ziyade keşide alınıp verilmiş olsa dahi iadeyi hesabı ile keşidesinin tenzili caiz olunamayacaktır.

6. Madde - Keşideden başka ahaliden subaşılık aidatı namı ile ve namı ahırla akçe almak katiyyen memnu olduğundan böyle şeyler alınmış olduğu tebeyyün eder ise hükümetçe kabul olmayacağı gibi bağdazın ahzına cüret edenlerin haklarında kanunen icrayı ceza kılınacaktır.

Dustur Cilt 1 - s. 268-269 17 Şevval 1280

EK: VI

Tercümanı Hakikat kupürleri

Tercümanı Hakikat 1 Ocak 1878 (s.l)

Dün haber verdiğimiz yolsuzluk bugün büsbütün meydandadır. İşte keyfiyeti olduğu gibi arz ediyoruz, çaresini Hükümeti Seniye'ye havale ederiz.

Çarşamba günü Bankı Osmani dörtyüziki kuruşa lira satarak yalnız iki ve üç ve dört ve beş lira mubayaa edip üç kişi altı ve dört kişi yedi ve üç kişi sekiz ve dört kişi yedi ve üç kişi sekiz ve dört kişi dokuz mubayaa ettikleri yani ceman yekûn ondokuz kişi yüzyirmi dokuz lira mubayaa eylemiş bulundukları halde tamamen üçyüzseksenekiz kişi dahi onar liradan üçbinsekizyüzseksen lira mubayaa etmişlerdir.

İşte bu üçyüzseksenekiz kişinin hemen üçyüzseksenekizi dahi sarraflar veyahut damatları olup bankadan dörtyüziki kuruşa aldıkları lirayı mağaza haricinde fahiş kâr ile satmak yani ahaliyi soyup yine devletin kaimesini itibarından düşürmek için mubayaa etmişlerdir.

Bu yolsuzluğa bu suistimale hiç şüphe edilmemelidir. Zira dünkü Perşembe günü dahi banka dörtyüziki kuruşa kadar lira verdiği halde hariçte dörtyüzkırkiki kuruşa kadar lira satılmış ve şu kırk kuruş farkı münhasıran sarraflar kazanmıştır.

Artık bu suistimal dahi ekmek rüsumu suistimali derecesinde bir şey olduğuna hiç kimse şüphe edemez. Devletimizin parasını yine o sarraf denilen ve gerek devletin ve gerek ahalinin kanını emen sülûklere yedirmemek çaresini bulmak ve en büyük muvaffakiyetlerden sayılmak gerekir.

Tercümanı Hakikat - 14 ve 15 Ocak 1879

Piyasada bazı erbabı vukufun malumatı mahsusesine göre Bankanın gerek İstanbul'da.... diğeri ise İstanbul'da iki vezne açıyor...

14 Ocak - Kaimenin günden güne tenzili fiyatı üzerine dünkü gün Bankı Osmani dörtyüz otuzsekiz kuruş kaime mukabilinde bir lira ita eylemiş olduğundan bir gün evvel dörtyüz kırk-beş kuruşta bulunan kaime piyasası dahi bir gün sonra dörtyüz altmışa kadar fırlamış ve hatta dün akşam 478 kuruşda kapanmıştır. Bugün banka lirayı 468 kuruşa alarak ita etmesine mukabil sarraflar da 486 kuruşa toplamaktadır.

Tercümanı Hakikat - 4 Ocak 1878

Yirmi milyonluk istikraz meselesinde İngiltere'nin gösterdiği kefaletin tehirine sebep güya bu devletin bu kefalete mukabil İskenderun limanını işgal etmek talebinde bulunduğu ve buna bizim taraftan muvafakat gösterilmediği için taahhüdün dahi tehir eylendiği bazı

gazetelerde görülmüşse de edindiğimiz tahkikatı mahsuseye göre gazetelerin şu muhakemeleri içinde büyücek bir kasıt olduğunu gördük.

Vakıa İskenderun ve Bağdat Demiryolları meselesinde İskenderun limanına dair bazı sözler geçmişse de bu limanın işgal olunması talebinin asla hükmü ve ehemmiyeti olmayıp istikraz kefaletine gelince o ne derecede bu iş esasen hüsnü telakki olunmuşsa da istikrazın islahat maksadına vabeste olduğuna göre Babıali'nin islahata cidden mübaşeret eylemesi lazım geleceği ve o halde İngiltere devleti adı geçen islahata her yönü ile yardım ederek istikraz kefaletinin dahi tabiatile husul bulacağı tarzında müzakereler yapılagelmıştır.

Londra'dan alınan bazı telgraflar dahi keyfiyeti bu suretle teyit ediyorlar. Zira gerek umuru maliye erbabından ve gerek parlamento azasından bir kaç bu işde muhalefet cihetini iltizam eylemiş oldukları cihetle heyeti vekileyeye müracaat suretiyle istizah eylediklerinde buna cevap olarak buna her ne yolda karar verilecek olsa parlamentonun dahi tasdik ve tasvibi üzerine karar verileceğine kani olmuşlardır.

İşbu istikraza Duyunu Osmaniye hamillerinin itiraz kaziyesine gelince, bunun da hükmü görülememektedir. Zira derdest bulunan islahatı maliyeden sonra devleti aliyenin kâffeyi duyunu için bir karar kathi vermesi tabii olup mezkûr yirmi milyonluk istikraz ise duyunu saireye hemen taalluk olmayacak kadar başka ve mustakal bir iştir.

Tercümanı Hakikat - 3 Ocak 1878

Ekmeğin fazla yükselen fiyatının canibi Hazineyi celileden karşılanması ve her ay mubayaa olunmakta olan ellibin liralık kaimeden mada Bankı Osmani tarafından dahi 100.000.- liralık kaime mubayası gibi ittihaz olunan tedbirlere bazı kimseler yanlış mana vererek güya kaime hususundaki tedbirin yalnız bundan ibaret olacağı efkârı ile bunu dahi kafi görmemekte iseler de aldığımız malumatı mahsuse ve mevsukeye nazaran ilgayı kavaim için hükmü umum memaliki şahaneye tamim edilmek üzere bir tedbiri saniye hemen bu günlerde karar verilmek üzere bulunduğundan şimdi bir çareyi muvakkat olmak üzere kararlaştırılan bu tedbir hakkında muvakkat olduğu o tedbiri umumi meydana çıktığı zaman anlaşılacaktır.

Babıali'nin ilga ve imhayı kavaim kaziyesinin herkesden ziyade düşünmekte olduğunu asla şüphe etmemek lazım geleceği halde Galata Piyasasında dönen fırıldakların yakın vakitte mahvolacak olan şu kaimenin indifaından evvel dahi biraz istifade emeline dayandığına hükmeylemek her hükmünden ziyade doğru olabilirse de ne çare ki şahsi menfaat buralarını men eylemektedir.

Tercümanı Hakikat -19 Şubat 1879 (s.1)

Galata'da uydurma haberler

Birlerce havadisler bir piyasada içtima eden ve bunların kar ve temettüü dahi uydurma haber neşrine bağlı olursa ortalık uydurma haberden geri mi kalır?

İki gündür Galata'da yeni istikraz hakkında bir takım uydurma haberler deveren ediyor ki pek çok kimseler için muamelatı sarrafiyece mucibi tereddüt oluyor.

Güya Mösyö Tekevil istikrazının aktolunup bittiği her ne kadar Maliye Nazın Kani Paşa hazretleri tarafından ilan olunmuşsa da bu istikraz henüz aktolunmamış imiş.

Bu şaiyiyayı halk nazarında kuvvetlendirmek için istikrazın akdi havadisi üzerinde eshamı Osmani fiyatlarınca bir günde mühim terakki görüldüğünü beyan ediyorlar.

Bir Maliye Nazın tarafından neşredilen ilanın ehemniyetini bu herze vekillerin uydurma haber konusu dereceyi lazimesinden düşürmeyeceği açıkça belli olduğundan bunların asıl kendi oyunları iktizasınca esham fiyatının terakkisine mani olmak için bu sözleri ortaya çıkardıklarına yine şüphe bile etmeyiz. Ve dünkü nüshamızda dahi denildiği veçhile yakında işbu istikraz mukavelesinin resmen dahi ilan olunacağı vaadi ile efkârı tatmin eyleyiz.

Tercümanı Hakikat -17 Şubat 1879 (s. 1)

Kaimenin Külliye İlga

Maliye Nazın devletü Kani Paşa hazretleri tarafından aldığımız bir ıalı resmiyi bir veçhe ati derci sahifeyi şükran ederiz:

Bu defa teşebbüs olunan istikrazın aktolunduğu bugün Paris'ten alınan telgrafnameyi resmiden müsteban olunmuştur. Bu istikrazın bedeli cüzü azamının evrakı nakdiyenin külliye tedavülden kaldırılmasına tahsis olunmasına ve dörtyüzelli kaimeye mukabil bir lira ita kılınmasına devletçe karar verilmiş olmakla keyfiyet şimdiden cümlenin malumu olmak üzere ilan kılındı. 4 Şubat 1294 Nazın Maliye - Mehmet Kâni.

Tercümanı Hakikat 3 Ocak 1878

Kavaimin İlga

La Turquie gazetesi şu ilaveyi muhimmeyi neşretmiştir:

31 Aralık tarihli ilanı resmi Babıalî'nin açıkladığı Hazineyi Celile ile birmilyon altıyüz altmışbin Osmanlı lirasından ibaret akde eylediği istikraz müteahhillerine kavaimin ilga için kararlaştırılmış olan tedbirlerin icrası ile kavaimi nakdiyeyi kamilen meydana tedavülden kaldırmaya kadar hergün nezareti mahsusesi altında kaime mubaayası için dörtbin liranın Bankı Osmaniye'ye teslimi emredilmiştir.

İmdi şu kararın icrası için Bankı Osmani her gün kaime mubayaası için meblağı mezkûreyi sarf ve istimal edeceğini imal eder.

Tercümanı Hakikat -19 Şubat 1879

İlanı Resmi

Kavaimi nakdiyenin tayin olunan lırayı Osmani 400 kuruş fiyatı ile yani dört adet yüzlük kaime mukabilinde bir lırayı Osmani itasıyle kamilen tedavülden kaldırılması hakkınca devletçe verilen karar bundan evvelce ilan olunmuş idi. Bu kere tarafı eşref saltanatı seniyeinin kararlaştırılmış olan suru nizamiyeyi maliye gereğince hazineyi celilenin tahsis edeceği meblağ vasıtası ile mevkii fiile götürülmüş kesbi imkân etmiş şu tedbirlerin sebebi vücudu ittihazı zaten ahalice dahi ehemniyeti malum ve musaddık bazı yerinde mütealaata müstenit bulunmuştur. Vakia hükümeti seniye kavaimi nakdiye halka daha faydalı bir yolda

yani vakdi ihracında olan aslı kıymetine göre ortadan kaldırmak arzusunda bulunur idi. İşte ancak elde bulunan varidatın ademi kifayetinden naşı kavaimi mezkûrenin halka daha elverişli bir surette tedavülünden kaldırılması zımnında kâfi miktarda akçe bulunmadığı cihetle bunun gelecek bir zamana tehiri icrası yahut bu defa kararlaştırıldığı üzere kavaimi mezkûrenin ahalice pek faydalı bir şey olmasa bile ihtiyacı idareyi umumiye ve matlubâtı saireye sekte getirmemek üzere bulunan akçe ile tedavülden kaldırılması şartlarından birinin ihtiyanna mecburiyet hasıl olup halbuki şıkkı evvelin ittihazı halinde umuma ait olan muzarratın devam ve bekasını kabul etmek demek olacağından ötürü umumen memleket ve hem de meydanda olan hali zaruret nazarı dikkate alınarak bu kere Meclisi Hassa Vükela kararı üzerine bairedeyi seniye cenabı Padişahı şıkkı sani tercih olunmuştur. Bir veçhe muharrer lirayı Osmaniye mukabili dört adet yüzlük kaimenin alınacağına nazaran kaimenin ihracındaki kıymetinin çok altında görülüyorsa da şimdiki yani belada zikri geçen ilan günü olan fiyatı carisinden yüksek olduktan başka kaimeler tedavül ile elden ele bunların iptidai neşrinde ele geçirmiş olanlar yedlerinde kalmayıp çoktan beri yedi ahire geçmiş ve şimdiki hamilleri kavaimi mevcudelerini tedavülen kaldırmak için tayin olunan fiyattan daha düşük baha ile ellerine geçirmiş olduklarına mebni bu defa devletçe ittihaz buyurulan kararın hiç bir suretle kimseyi mutazarrır etmeyeceği beddiyatında bulunmuş olduğu meydanda olduğundan ödeme muamelatını sekdedar ve halkı dahi fakru zarurete duçar ederek şimdiye kadar çaresi bulunamayan şu muzarratı daimenin refi ve defi uğruna devletçe vuku bulan ikdamata umum kıymet bilir ahalice dahi maalmemnuniye ile iştirak ile kararımız bunun yalnız bir tedbiri zaruri gibi olmayıp belki umumun şu kaime belayı muazzamından kurtarılması mucibi hayırlı bir çareyi münferit makamından olarak telakki kılınacağına ispatıdır.

Gazetenin buna ilave notu (6 şubat 1294): İşte şu ilanı resmi dahi Galata aracıyefinin ne kadar vahim şeyler olduğunu ispata bir burhanı zayıddır. Zira devlet ve millet düşmanlarının halka inandırmak istedikleri gibi eğer istikraz maksadı hasıl olmamış olsa idi kaimenin bu suretle imhası imkânı dahi bulunamaz idi.

Aynı gün:

Şimdiye kadar teşebbüsâtı meşnuye ile imha olunan kavaimin miktarı iki milyon kâğıt reddesine vardı gibi bir o kadar dahi bazı istikrazata rehin olarak bankacılara mevkuf bulunduğumuz baki onbir milyon kadar kavaimin ilgası için üç milyon liranın kifayet eyleceğini hesap ediyorlar.

Tercümanı Hakikat -18 Şubat 1879 (s. 1)

İlgayı kavaim için bir ianeyi umumiye efkârının gittikçe kuvvet bulmakta olduğunu yazmıştık. Sureti mahsusede haber verildiğine göre bazı kimseler işbu muavenetin mukaddemesi olmak üzere Gedikpaşa tiyatrosunda mükemmel bir oyun vererek hasıl olacak kavaimin derhal imhasını kararlaştırmışlarsa da neşrettiğimiz ilanı resmiden anlaşılacağı üzere bu iş hükümet tarafından ilga çaresi olarak yürütüleceğine göre bittabi ianeyi umumiye dahi hacet kalmayacaktır.

Tercümanı Hakikat -14 Şubat 1879 (s. 2)

İlgayı kavaim - Maalmemnuniye haber aldığımıza göre ilgayı kavaim için son tedbir olarak bir muaveneti umumiye teşebbüsünden başka bir çare olmadığına dair kaç bendin

hasıl eylediği mukaddemeyi tesir Osmanlı yüreklerindeki hamiyeti mahsuse ile birleşerek arttıkça artmış ve şu iki üç seneden beri vatanın kendi evladı hamiyet nihadından beklediği hizmeti fedekârane meyanında hakikaten cümleye örnek olan Altu-nuzade İsmail efendi buna fevkalade ihtimam ve bu yolda sarfı mevcude kadar fedakârlığı iltizam ederek ahaliyi de bu fedekârlığa davet için tertip eylediği beyannameyi umumiyeyi doksan kadar mahalle ahalisine tasdik ettirip halâ dahi işin arkasından etmekte bulunmuştur.

Tercümanı Hakikat - 28 Aralık 1878

Derlest bulunan istikraz için İngiltere devletinin kefalet kaziyesi esasen heyeti vükela kararlaştırılmış ve parlamento dahi bunu müsait bulmuşsa da işin şimdiye kadar tehiri öyle rivayet olduğu surette Anadolu sahilinde bazı yerlerin İngiltere tarafından işgali gibi esbabı mühimmeye değil zaten mevcut bulunan ittifak dairesi dahilinde olarak Anadolu ıslahatı için bazı meselelerin kattiyen tayininden neşet eylediği ve mesaili mezkûrenin hemen tayin olunmak üzere bulunduğu malumatı hususiyeden olarak haber almaktayız.

Tercümanı Hakikat -13 Kasım 1878

Piyananın mütalaası - Galata piyasasında şu aralık kaimece zuhur eden buhran hakkında bazı sarraflar bir mütalaa beyan ediyorlar.

Güya aşar ile gümrüklere kabul olunan kaimelerin piyasada kaime kıymeti ne ise ondan yirmi kuruş noksanına kabul olunması kavaimi nakdiyeyi derhal piyasaya çıkarıp altına tahvil etmek içinmiş. Zira arada böyle yirmi kuruş fark bulunursa o fark ile her zaman lira mubayaa olunabileceğini hükümet hesap etmişmiş.

Bu mütalaa piyananın mütalaası olup bunun elbette doğru olduğuna şüphemiz yoksa da buna mukabil bir gazete tarafından verilecek cevabın tesiri olamayacağından hükümeti seniyece şu fikri batılın hükmünün mahvedilip sureti bulunur mütalaası ile keyfiyeti ihbar yollu dermeyen ederiz.

Tercümanı Hakikat - 7 Kasım 1878 (s. 2)

Gümrüklerin iltizamı

Beş senelik hasılatı rusumiye toplamı yine beş seneye taksim olunduğu surette beher seneye isabet edecek miktarı hasılat üzerine senevi iki milyon lira dahi fazla vermek şartı ile gümrüklerin iltizamına talep bulunduğu ve bu babda Meclisi Hassayı Vükelaya dahi müracaat kılındığı malumdur.

Senede iki milyon lira kadar zammı gümrükler ahvalini bilenler için badi emirde mucibi hayret görülecek bir temettü zannonulursa da umuru rusumiyenin sureti cereyanına vakıf olanlar buna hiç de hayret etmezler.

Gümrüklerde suistimalat boşazdan yukarıya hüküm sürer desek memurin rusumiyeye asla iftira etmemiş oluruz. Zira İstanbul'da olsun taşralarda olsun bir kere gümrüklere başvurup da bu hale vakıf olmayan bir kimse yoktur.

Gümrükleri bir menvali muharrer iki milyon lira zam ile deruhte etmek isteyen zat deniz içinden fazla irat bulup çıkaracak değil ya! Hem kendisi de bir kaç milyon kazanaca-

ğını bilnese bu işe girişmezdi. Demek oluyor ki Bordiyo'nun haber verdiği "Tarife cetveli"nden ibaret bir hisan aziminden mada suistimalatın dahi gümrük hasılatını hemen nisfi derecesinde indirdiği o zatça malum olduğu için bu işe girişmişti.

Cenabı Hak bu gibi suistimalatın men'i yolunu ilham edecek olsaydı varidatımız şüphesiz umumiyet üzere bir misli daha artırdı.

Tercümanı Hakikat - 6Kasım 1878 (s. 1)

Beyoğlu'nda Avrupa gazetelerine çekilen bir kıta telgrafnemenin içerisine nazaran Beyoğlu bankerlerinden bazıları gümrükleri iltizam zımında bir lahiya takdim etmişlerdir ki bunda hasılatın yüzde kırk kadar temettü gösterilmiştir.

Aynı gazetenin baş makalesinde Padişah Abdülhamid'in kaimenin ilgası için bir aylık maaşı olan elli bin adet yüzlük kaimeyi, kaimenin ilgası ile görevlendirilmiş komisyona göndererek imha edilmesini istediğini bildirmektedir. (Başmakaleyi yazan Ahmet Mithat efendidir).

Tercümanı Hakikat-5 Kasım 1882-1298 (s.1)

Yüzde beş faizli tahvilatı mumtazeyi Osmaninin kariban (yakında) ihracına dair Paris gazetelerinin bir yengeç (yazı) rivayetine istinaden dünkü gün vermiş olduğumuz malumatı mümkün mertebe ikmale muktediriz.

İşbu ihraç, şehri Teşrinisani'nin ondördüncü günü hem Paris ve Londra ve hem de Dersadet'te vuku bulacaktır. Umumun iştirakine yalnız yüzellibin tahvilat arz olunacaktır.

Faizi zuhura nazaran yüzde beş ise de ihraç fiyatının yüzde seksenüç tayin olunması ve bunun da mukassat (vade) tediye ve ifa kılınması ve bundan başka yüzde yüz alınmak istidadı bulunması hasebile yüzde altı ve küsur seksenbeşe balığ demek olur.

Tahvilatı mumtazeyi mebhusanın (konu edilen) Galata Bankerlerine borç olan meblağın tesviyesi maksadıyla 1881 senesi şehri Kânunusani'nin yirmiyedisini tarihli iradeyi seniye ahkâmına tevfikeyan ihdas olunduğunu ve bunun rusumu senedden ibaret olan teminatının eshamı umumiyeye hamillerine terk ve ferağ kılındığını tezekkür ve izhar beyhude olacaktır.

İşbu ferağ nazarı dikkate alındığında tahvilatı mezkûrenin faiz ve resulamel akçeleri için eshamı sairenin kâffesi üzerine iradenameyi meşruat 10. maddesi mucibince bir imtiyazı haiz olduğu derkârdır.

Hususatı mağruseden rağbeti umumiyeye arz olunacak tahvilatın varidatı baliği olduktan kati nazar işbu hasılat birinci derecede rehin ile teminat altına alınmıştır.

Eshamı saireyi devlete kıyasen tahvilatı mümtaze bir takım müşterilerin gıptalarını celbden geri durmayacak bir fiyattadır. Tahvilatı mezkûrenin Paris ve Londra borsalarında alınıp satılmasını tesmin olunduktan daha ziyade kesbi kıymet edeceği şimdiden keşfolunabilir.

EK: VII

Zühtü Bey "Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti" Ticaret Mektebi Alisi Talebe Cemiyeti Neşriyat Encümeni 1337-38-1921 Türk Müktezıdları (İhtiyaçları) ve bankacılık (Sayfa. 16-21)

Birkaç asırdan beri bizde banka vardır. Ancak banka müesseseleri hakkında Tanzimat'tan da evvel iktisadi ve hesabi eserler yazarlar görülüyor. Bunun için hukuk deyimleriyle "Muamelatı sarfiye ve sarrafiye" eski kaide ve kurumları hakkında şimdilik bir şey söyleyemeyeceğiz

Tanzimat devrinin büyük iktisat yazarı Mehmet Şerif Efendi "Ulumu Emvali Maliye"sinde bankalara dair üç fasıl yazmış, zamanına göre Josef Gemiye'den mülhem olarak bankayı şöyle tarif etmiştir : "Zamanımızda kullanılan banka kelimesinin genel anlamı: Şunun bunun varidat ve masarifini (gelir ve gideri) ele geçirmek ve tasfiye ile altın ve gümüş ticareti ile tahvilatı ticariyeyi kırıp alan ve özetle alım satım yapılabilir bütün ticari ve hazine evrakını alıp satan tüccarın ticaretinden ibarettir." (S. 225)

Bu telakkiyi uzun uzadıya tahlile lüzum görmüyoruz. Tahsil ve tediyeye aracılık (ciro görevi), altın ve gümüş alış veriş ve sonra nakit paraya çevrilebilir evrakın ticareti bankacılık addolunmaktadır.

Nakit ve nakdin yerine geçen kaime (kâğıt para) ticareti bankerliktir. Dinlerin mütalaası burada esastır. Mehmet Şerif Efendinin tarifi depo, iskonto muamelelerini ve diğer evrakı almak ve satmak gibi muameleleri sayarak ihata etmeye çalışmaktadır. Fransa menbağından gelen bu tarifi kapsayacağı muamelat itibarı ile oldukça tam olduğu meydandadır.

Maliye ilminden evvel yayınlanmış olan "Tedbiri Menzil" namındaki iktisat eseri bankalara dair bir fasla malik olmadığı gibi, Münif Paşa'nın talebesi Mahmut Esat Efendi tarafından hocasının vefatından sonra yayınlanan notlarında yani 1333 tarihinde basılan "Ulumu Servet" eserinde bankalardan bahis olunmamıştır.

Ohannes Paşa "Ulumu Serveti Milal" eserinde şöyle diyor: "Bankalar, muamelatı sarrafiye ve itibariye icrası için iştirak etmiş sermaye sahipleri cemiyetleridir." (Sayfa 240) Muamelatı sarrafiye ve itibariye nelerden ibarettir. Müellif bunları birer birer saymakta ve ondan ziyade mumamele göstermektedir. Demek, bankacılık sarraflık ve itibar (kredi) işlemleri ticaretidir. Bankerler de sarraf da itibaradır.

1305 senesinde İzmir'de yayınlanan "Telhizi İlmi Servet" (İktisat İlmi bildirisi), (Sayfa 131) bankalara ait bazı malumat verilmiştir: Bankaların ekseri muamelesi ticaret senetleri ve itibar (kredi) evrakı alışverişidir. Gerçekte bu evrak bankaların aracılığa hacet kalmaksızın da şahıslar arasında alınıp verilirse de bankalar birer muamele merkezi teşkil etmelerinden ötürü sermayelerce ne kadar arz ve talep vuku bulursa, bütün orada toplanmış olmakla evrakı mezkûrenin tedavülüne pek ziyade yardım ederler.

"Bankerler gerek kendi sermayeleri ve gerek başkalarının sermayelerini icrayı muamele ederler" Musa Bey'in "Ulumu İktisat"ında (s. 124) banka şöyle tarif olunuyor: "İtibarı

maliyenin talebi (kredi talebi) ile arzı arasında vasıta sermaye celbetmek ve kredi isteyenlere sermaye vermekten ibaret iki önemli hizmete merkez olan vasıtalar"dır."

Nail Bey'in küçük "Ulumu Servet"inde şunlar deniliyor: "Tasarruf ile istihsal edilen nukudu (para) bir araya getirerek poliçe karşılığında yahut başka türlü teminat karşılığı ile para istikraz etmek arzusunda bulunanlara arz etmek üzere teşkil eden müessesata banka namı verilir. Bu sebeple poliçelerin başlıca alış ve veriş yeri bankalardır." Bu da eksik bir tariftir.

Mahmut Esat Efendi "Ulumu İktisat"ının ikinci cildinde (s.275): "Beşerde evvela ikraz ile meşgul bir sınıf vücade geldi ki bu bankerlerdir. Sonradan bunlar hem ikraz hem istikrazı kendilerine zanaat yapmak suretiyle meşguliyetlerine daha ziyade alan kazandırdılar." Dedikten sonra "Banka ticareti çoktan beri mevcuttur. Şimdiki büyük kredi kurumlarının menşei ve kaynağı küçük sarraflık olmuştur." diyor ve banka telakkisini ilmi ve şümullü bir çerçeve altında almaktan kaçınıyor. Merhum'a göre bankerlik: Haznedarlık, kredicilik ve kambioculuktan ibarettir. Yahut başka tediya, para nakli ile kredilere aracılık eden kurum olmak gerekir.

Cavit Bey Beaulieu'den (Meşhur Fransa iktisatçısı Paul Leroy Beaulieu) tercüme ettiği büyük dört ciltte bankayı tarif etmiyor (S. 169-176) Mahmut Esat Efendi'nin tarifi aynen Cavit Bey'de vardır. Mahmut Esat Efendi'nin eseri de Beaulieu'den veya tercümesinden esinlenmiş olabileceği için banka telakkisi hususunda başka bir görüşe burada tesadüf etmek kabil değildir.

Sonuç olarak konu ile ilgili olarak Mehmet Şerif Efendi'nin tarifinden daha ziyade ilmi ve esaslı bir tarif Türk dilinde göremiyoruz ve Türk ilim adamları arasında bankacılığı büsbütün ayrı bir görüş ile görmek istemiş ve anlatmış bir kimsenin mevcut olduğunu bilmiyoruz.

Hülasa : Biraz hukukçu görüşü ile başlayanlara göre: Banka bir ticari müessese ve bankacılık da bir nevi ticarettir. O halde banka tarif edilirken : "Kazanmaya hizmet eden bir ticaret kuruluşudur." diyerek tarif sona erdirilmelidir. Her ticaret muamelesi hukukçunun anlayışına göre bazı mal ve menfaatler bazı kimselerden diğerlerinin uhdesine naklini gerektirdiği için tarifi tamamlamak üzere "bankacılıkta tedavül eden ticaret mallarını" açıkça söylemek lazımdır. "İşte bu lüzumdur ki bazılarını sermaye ve nukud, bazılarını ise nukud ve nukudun kaimesi olan (yerine geçen evrak) ve bazılarını sadece hukud ve temettü gibi tabirlerin kullanılmasına sevk ediyor. Nukud ve ticaret evrakının kısa bir şekilde tarifi bundan dolayı ileride başkalarına kiraya verebilmek veya satın alınmak suretiyle geliri için sermaye alım satımına yönelik olan ticarettir" diye biraz genişletiriliyor. Fakat telakki, kelimelerin değişimi ile değişmiş banka hakkındaki kanaat tekamül etmiş ve genişletilmiştir.

Hatta çağdaş hukukçuların anlayışına göre bu tarz tariflerde bir hukuki isabet olduğu şüphelidir. Ticaretin genel tarifi çerçevesi içine bankacılığı koymak doğru olmasa gerekir. Hukukçu, ticaretin en mühim şubesi olan bankacılığı bir nevi ticarettir demekle anlatmamalıdır. Belki burada mevcut bazı hukuki deyimleri canlandırarak bankayı bize anlatabilmelidir. Gerçekte tedavül eden malların maddi evsafı çok önemlidir. Orası unutulmazsa bundan dolayı önemi artar ve bir zarar çıkmaz ve fakat sadece bununla da yetinmek doğru olmaz. Yeni hukukçulara göre banka müşterilerini bankaya karşı bir takım taahhüdât altında bulunduran ikinci bir cereyanı nakdi ve itibarı vardır. İşte bu iki cereyanın vukuu ve ortaya

çıkması esnasında iki cihete doğru yönelen ve oluşan vecaibi ve bunun evsaf ve neticelerini hüsnü ifade eden bir hukuki açıklamadır ki bankayı bize hukuk açısından izah ve tarif eder. Neden dolayı bilemiyoruz, bankacılığı ve bankayı tarif ederken burada nazarı dikkati celbeden hadise asla bir iktisadi olay olmak sebebiyle kuvvetli iktisadi esasa vermek iktisatçılar banka için ne diyorlarsa onu kopye ederek söylemek aynen almak istiyorlar ve büsbütün hukuki tarif hukuk icaplarını gerektiren bir bağımsız fikir söylemiyorlar :

(Kamus'u Hukuk'a müracaat. Kamusu İktisadi ve Maliye müracaat. Hukuku Ticaret müelliflerine müracaat. Yeni İktisatçılar: Bankacılık, Leksis. Noktayı Nazar Esasları - Şantis....) (S. 22)

Tanzimat ve bankacılık

Tanzimat devrinin ayrılmış olduğu üç devrin ikincisinde padişah Abdülaziz'in tahta çıkışı ile başlayan yeni hareket zamanlarında münevver sınıf ile beraber hükümet erkanını ve bizzat padişahın fikir ve zikri iki nokta da özetleniyordu: Banka ve yol. Her devlet teşebbüsü islahatında memleketin itibarını artırmak ve takviye etmeye yönelik arzu ve emeller görülmekte. Sırf bunun için çalışılmakta. Avrupalılar ile onları taklit etmek isteyenlere hürmet ve itibar gösterildikten başka siyasi ve hukuki ve iktisadi imtiyazlar verilmekteydi. Bu devirde ilan edilmiş olan çeşitli fermanı hümayunlardan Avrupa'ya, Türkiye'yi benzetecek en esaslı ve mühim vasıtanın yoldan ibaret bulunduğu resmi bir lisanla itiraf, ilan edilmekte, muhiti maliyeye doğru, yükseklerden programlar yapılmakta idi. Bu teşebbüslerin faydası olmadı denilemezdi. Devlet bankamız bu zaman vücut buldu yahut mevcut bankalardan biri yükseltilerek devlet bankası haline getirildi ve hususi banka teşebbüsleri meydana çıktı.

Bu hareket emellerinin hem zahiri muhalifleri vardı, hem de fiili muhasımları muhiti malide çok idi. Türk kitlesi umumiyetle bu yeni değişikliklere şüpheli gözlerle bakmakta ve değişikliklerden bir şey anlamadığını göstermekte idi. Memlekette banker sınıfı namı ile eski sarraflar üstünde daha yeni vesaiti ilmiye ve iktisadiye ile donatılmış bir sınıf türedi. Fakat bu sınıf içindeki efradı genellikle müslüman ve Türk olmamak şartı ile vücut buldu. Yeni bankerler sınıfı Avrupa Levanten'den Rum, Yahudi ve Ermeniydi. Devlet resmi hükümet lisanı ile ilan ettiği halde bu sınıfta bizden kimse yoktu. Hükümette zanaatın Türkler arasında revaç bulmasını temin edecek tedbirler düşünemiyordu. Bu sanatı yeni gençlere tedris edecek mektepler düşünemiyordu. Bu sanatı yeni gençlere tedris edecek mektepler açamıyor, ameli derseler bankacılık öğrenmek üzere başka yollara müracaat etmiyordu. Hatta bu kadarla seyirci kalsa gene iyi idi. Bazen Deli Fuat Paşa gibi vezirlerin ağzı ile banka veya yol, bank ve rut ve Türkiye dört el ile çalışıyor, bu maksadına süratle gidiyor evet yakında görürsünüz Türkiye Bankerut (Fransızca'da iflas) kesilir, yani müflis olur diyordu.

Fuat Paşa'nın bu tehdid şekli ve tenkidi ile bankacılığa mı hücum ediyordu? Belki hayır. Amacı büyük bir olasılıkla bankerlerin mühtekirane hırsına hücum idi. Bankerler kimdi? Avrupalılar, Levantenler, yerli hıristiyanlar, gerçekte bunlardan Türkiye'nin gelişmesi için yardım beklemek saflık olurdu. Fuat Paşa saf bir adam olmadığı için yeni türeyen ve memleketin böğrüne zamanın padişahı ve bütün sınıfı teşkil etmeye başlayan bankerlere hücum eder ve onlardan memleketin geleceği için gerçekten korkabilirdi.

Fakat bu korkusunu emniyete tahvil etmek lazım gelmez miydi? Müslümanlardan ve Türklerden banker getirtmeye çalışmak kendisine ait bir görev olmuyor mu idi? Bankacılık eğitimine memlekette önem vermek ve bu müthiş silahı memleketin açık fikirli tüccarı arasında başka yollar ile de yapmak onun gibi büyük vezirler için bir vazife değil miydi? Fuat Paşa demek olur ki, hakikatten kaçıyor ve fakat bizim elimizde olmadığı için zararımıza kullanılması mümkün olan bir alet gerçek olduğu için kıymetli kabul ediyor ve bizi suistimal eylediği için bu vasitanın iflasa doğru göstereceğine inanmış bulunuyor. Lakin bu silahı bizim elimize teslim etmek için kendisini bir türlü ikna edemiyor, o cüreti göstermiyor.

Ben hemen hemen aynı cümleleri senelerden beri söylemekteyim, "Bizim bugünkü şartlar dairesinde mevcut itibar müesseseleri yavaş yavaş mütemadiyen tahribi iktisadiyemize hizmet etmektedir. Memleketimizin istilası projelerini hazırlamakta ve yahut hazırlanan siyasi ve iktisadi istila projelerinin tatbikatına nezaret eylemekte, evvela memlekette önemli bir mali bir hareket, gelişme yoktur. Bilhassa hükümet çevrelerinden bu sıfatı millileştirmek ve Türk'e mal etmek ve olmazsa zararı asgari bir haddine indirerek nötralize etmeye çalışmak hususunda açık bir kanaat görülmüyor. Eğer bu halde devam ederse, milli ticaret ile beraber el işleri küçük zanaatlerimiz ve nihayet ziraatimiz için iktisadi çöküş muhakkaktır. Gerçekte ara sıra feverani bir surette mali çevrelerle hükümet çevrelerinde de küçük ümit parlıtısı gözüküyor. Hesapsız, nizamsız, intizamsız suretle bir kaç ay devam edecek derecede geçici arzular, hareketler, tanzim nizam ve kanun hevesleri, bazen müesseseler teşkil ve tesis emelleri beliriyor. Bazen de hakikaten fiili bir takım şeyler oluyor. Fakat bunlar bir ses midir, nedir, zamanı geçince cereyanın kuvveti azalıyor, suyu adeta çekiliyor. Müteşebbisler ortadan yokoluyor, müesseseler yıkılıyor, fikirler ve emeller tarihi bir hatıra olarak kalıyor..."

Saadet" 30 Eylül 1893" 8 eylül 1309

Bankı Osmani (Anonim Şirketi)

Sermayesi 10 Milyon liradır

Merkezi İdaresi Galata'dadır

İstanbul Hamidiye Caddesi Tomson Hanında ve Beyoğlu'nda Doğru Yolda 190 numaralı dairede birer şubesi vardır.

Londra ve Paris'te birer idarehanesi mevcuttur.

Şubeler : Antalya, Bağdat, Limason, Rusçuk, Adana, Beyrut, Mersin, Selanik, Aydın, Bursa, Nazilli, Samsun, Halep, Şam, Tifurri, İzmir, İskenderiye, Konya, Uşak, Sofya, Edirne, Larnaka, Filibe, Trabzon, Ankara, Kahire, Portsait.

Bankı Osmaniye tahvilat ve buna mümasıl evrak depozit edilmesi mukabilinde kathi vade ile veya hesabı cari ile akçe ikrazın ve gerek memaliki şahane ve gerek memaliki ecnebiye için çek ve poliçe muamelatı.

Bankı Osmani'nin, İstanbul şubesi belada beyan olunan muameleden başka emtiyayı ticariye üzerine akçe ikraz eylediği gibi depozit gibi eşyayı ticariye dahi kabul eder.

Beyoğlu'ndaki emtiayı ticaret şubesi dahi müstesna olmak üzere yukarda zikrolunan bilcümle muamelatı ifa ve bundan başka Rumeli Şimendifer tahvilatı ile Yunan vesair ikramiyeli tahvilatı ahz ve furu hatır muameleti dahi icra eder.

İstanbul'da Beyoğlu şubeleri, Rumeli Şimendöfer tahvilatı pirimusları dahi furuhat ve elli liraya kadar olmak üzere yüzde üç faiz mukabilinde hesabı cari ile akçe kabul edilir.

Kaynak : Ahmet Lütfi Efendi tarihi Cilt 9-İ.Ü.

Edebiyat Fakültesi Yayınları N.3130

Yayınlayan : Prof. Dr. Münir Aktepe 1849-50

... O esnada Hazineyi Maliyeden 12 seneliğe yıllık iki bin kese faizli ve herbiri beş kese kıymetinde olmak üzere ve senede iki defa ödemeli yeniden dört yüz adet bono ihraç edilmiştir. Bu tahvillerin İslam teba ile gayri müslim tebanın muteber kişilerince satın alınmasına müsaade edildi. Bu sehim (bono) yedi kuşadı öteden beri maliyece mutaddır (çıkarılması ve adet olmuştur). Bu bir nevi dahili istikraz demektir. O vakte kadar tebayı İslamiyeye mahsustu.

Bu tahsis bir nevi imtiyaz ise de manen hazinenin bununla bir gizli bırakılması gereken maksadı olduğu gerekir. (S.20)

Kahire'den Süveyş'e kadar 20 Milyon Frank'a kadar mal olması beklenen bir demiryolu inşaatı teklifi İngilizler tarafından Babıali'ye iletilmiş, paranın çok görülmesi, ayrıca Osmanlı Devleti Aliyesi arazisine yabancı parmağı girmesi de mahsurlu görüldüğünden teklif Babıali'ce red edilmiştir.

Mehmet Ali Paşa evlat ve akrabalarının İstanbul'a gelip yerleşmelerine izin verilmiştir: ... Mısır takımından takım takım İstanbul'a kapağı atmağa başladılar... (s.28)

Tüccarlar arasında çıkan ticari ihtilaflar ve meseleleri Kanunnameyi Ticarete hazırlayıp bütün tüccarlara bildirmiştir. Fakat bu Avrupa kanunlarından alınan maddelerle oluşturulmuş kanun yüzünden Avrupa usulüne vukufu olmayan ve kendi yağları ile kavrulagelen kapan ve zahire tüccarlarından İslam tüccarlarını fakir ve muhtaç etmiştir.(S.30)

Karadeniz'in Anadolu ve Bağdat ve Arabistan cihetlerine doğru en büyük iskelesi olan Trabzon'dan bu adları geçen yerlere giden yolların tamir ve yeniden şose olarak inşası için nafia nazın İsmail Paşa Trabzon'a yollandı. Anadolu'nun harabe haline gelmesine sebep, mal ve insan taşınmasına müsait yolların olmamasıdır. Yolların olmaması düşman taarruzunu önler. Nitekim Rodop Balkanı ile drama, iskeçe havalesine Rusya askeri geçememiştir, zira askerin geçişine elverişli yol yoktur. Ama medeniyet bu değildir. (ss. 34)

İlk bütçe hazırlıkları vükela ve bazı memurlardan Avrupa usulüne bağlı olanlar ve frenganeye hayran olanlar arasında ecnebilere hoş görülmek için manalı ve manasız usul ve millî adetlerimizi terkle Avrupa girişine taklit moda hükümüne başladığı sırada bu muvazene lafını dahi terk ile (eskiden bütçeye muvazene defteri denirdi) meşgul etmişti. İşte o seneden beri bütçe ismi ihtiyaf olunmuştu. Bu bütçe bizi ecnebi kasalanna müracaata götürdü. (S.38-39)

Mehmet Selahattin "Bir Türk diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi" İstanbul 1306 1890 (s.125-126)

Baltacıya bir Arsa Ferağı

Baltacı Manolaki bezirgan ikamet edecek bir hanesi olmadığından ve kendisi her ne kadar görünürde ecnebi tebalısı ise de kalben devleti aliye'nin sadık bir kişisi olduğundan bahisle padişah efendimizin müsaadeleri sayesinde bir ev yaptırmak için Beyoğlu Caddesinden Fransız Kilisesi'nin civarında kain olup, Yakup Ağa kiryesi Saide Hanım uhdesinde bulunan bir arsanın üzerine ferağ olunmasına müsaadeyi seniyeyi şayan bulunmasını ifade ve istida eylediğinden icabı hal devletli Serasker Paşa ve Hariciye Nazırı huzurâtı ile geçende Babseraskeride içtima olunduktan durum ele alınmış ve adı geçen Manolaki ismindeki kişinin saltanatı seniyede bilinen ortaya çıkmış olan sadakati ve gayretleri cihetiyle yardım-severliği ve ianeleri ile Padişahımızın takdirini kazandıktan başka zaten kendisi dahi sayır ecnebilere kıyas olunmayacağı ve verilecek senede dahi yalnız namı yazılarak hangi tabandan olduğunu dere etmek gerekmeyeceği ve bu gibi başka istidallara sebebiyet verilmemek için kendisinin dahi herkese kendisini bir kiracı gibi gösterilmesi adı geçene bildirmek icap edeceği mütalaaları dahi tahrik edici olabileceğinden iş bu istediği arsanın gerçekte İslam mahallesine komşu olduğu ve adı geçene intikal mevkiye ve sair cihetlerce hiç bir mahzur ortaya çıkamayacağı bir gerçektir olabilir de...

... ve bunun üzerine adı geçen arsanın yeri ve civarı iyice muayene olunmak üzere Fethi Paşa hazretleri tarafından mühendis ve memurlar gönderilmesi ile mahalli görülerek ehli İslam mahallelerine hiç bir tarafı yakın olmayıp frenk evlerinin arasında bir yer olduğu ve İslamların ikametine elverişli bir yer olmadığı bildirilmiş ve şu hale göre adı geçen Manolaki'nin bunun müsaade buyurmasında bir mani görülmemişse de olababda her ne cihetle emri ve ferman ilhamı nişan hazreti Padişahı...

Mahmut Celalettin Paşa "Miradı Hakikat"

Dersaadet 1326, Matbuayı Osmaniye Cildi evvel, altıncı cüz (s. 125)

Saltanatın değişmesinden sonra Abdülaziz hanedanının ellerinden altın ve mücevherlerin harem dairesinde Sultan Murad'ın validesi tarafından ele geçirilenlerinden gerisi yukarda açıklandığı gibi Abdülaziz'i tahtan indiren ünlü kişiler önünde deftere kayıt edilerek Beşiktaş sarayında saklatılmıştı. Lakin Damat Nuri Paşa'nın Mabeyin müşirliği makamına geçerek saray amirinin kendi yönetiminde olması sebebiyle saklanmış olan mücevherler çok geçmeden kayıp oldu gitti. Şöyle ki, evvela Sultan Murad'ın sarrafı Hristaki öteden beri ikraz ettiği akçeyi geri almak isteyip, zaten Sultan Murat bir milyon borç içinde tahtı saltanata geçmiş ve hesap ile akla uymaz safahatlere alışmış olduğundan, cülusu atiyesi karşılığı yani ilerde padişah olunca ödemek üzere aldığı borçlardan başka sultan Abdülaziz'den kalan 35.000 altın lira sarayda kaldığı halde güya saltanat ihtiyacı kalmış gibi Hristaki'den yine akçe almış ve bunlardan valide Sultan ve Nuri Paşa'nın haberi olmuş idi. Ancak Hristaki o esnada ibraz ettiği altınları eski alacakları ile birleştirerek Abdülaziz Han ailesinden alınıpta el konulan çok büyük değerli mücevherat yine Abdülaziz'i tahttan indiren grup ile anlaşarak alacaklarına karşı rehin olarak ele geçirip bu mücevherlerle birlikte Londra'ya kaçmıştı. Nuri Paşa ise sarayda kalan mücevherattan ve çeşitli mahallerde bulunan kasır ve kashanelerde asil kanlı hayvanlardan ettiği kadar sirkat edip erkanı müttefikiye (Abdülaziz'i tahttan indiren grup) bol hakkı sükut verip kamuran oldu.

... Sultan Aziz'in, Beşiktaş Sarayı Hümayun'unda yalnız 7.399.669 lira tutarında Eshamı Umumiye ve 3106 adet Demiryolu tahvilatı ile 85.000 adet Osmanlı Lirası ortaya çıktı, denilerek iş bu 85.000 lira dahi yeni padişahın tahta çıkış masrafları karşılığı sarayda alakonuldu. Eshamı Umumiye ve Demiryolları tahvilatı ve Hazineyi Maliye'de olan matlubatın toplamına mahsuben Bankı Osmani tarafından talep olunup ve para ve gelir darlığı çekileceği bir zamanda bu gibi borcun tasfiyesi usulden değilken erkânı mütefikin (Abdülaziz'i tahttan indiren gurup) mümessilleri vasıtası ile bankaya teslim olundu. Velhasıl Abdülaziz'in bıraktıklarından, Hazineyi Devlete bir akçe dahi nasip olmadı. (S. 125-125)

Ahmed Mithat Efendi "Üss-ül İnkılap" 1294 (s.362)

Paris'te tabolunmakta olan "Solel'il " namı Fransız gazetesinin Dersaadet'ten alıp alafranga Nisan 9'u tarihinde çıkardığı nüshasına derceylemiş olduğu bir kıtha mektubun tercümesidir.

Saltanatı Seniyei Osmaniye bir müddetten beri umuru nafia için bir müddet evvel tasavvur buyurduğu istikrazı bu kerre delhaveyi ali veçhile haddi hitam intizame seydeyledi. Demiryolları ve saire gibi memaliki Osmaniye'nin serveti tabiyesini bütün gözü önünde görerek istidadan faikayı mevkiyesinin muntazır olan derecesini aliyei elde etmek için lazım gelen sermayeyi teyit etti. Çünkü Eyaleti Hazreti Şahane'nin münahibi serveti fitriyelerinden tamamen istifade maksadının ademi husulü yollarının fıkdanı olduğunu birçok zaman evvel his olunduktan ve Devleti Aliye şu halin manayı aliyesi ile esbabı usulüne ikmalî ehemmiyet sarf efkar buyurmakta idi. Zatı Şahane Hazreti Padişahın bizzat göstermiş bulundukları hamiyet ve ikdamı hümayunları ile başlamış olan Rumeli ve Anadolu Şimendöferleri için ihtiyar buyrulan fedekarlık matlup olan yolların kamilen yapılacağını Avrupalılara tasdik ve teslim ettirmiş ve fakat işbu teşebbüsâtı şahaneleri niyeti malikanenin bir niyeti mukaddemesi olup gelecekteki ihtiyacı derpiş ile ihmali netice haşiri (hasret çekme) efkar buyurdıklarını cümleye duyurmuştur. İşte meramı muvaffakiyeti kuvveden fiile çıkarmak için ihtiyaç olan sermayeyi daima mevadî hazır ve sevap olan tedbirleri Cihangiri Hümayunları ile inikat etmiş olan şu istikrazı cedide ile dahi meydane koydu. Ama ne istikraz, inşallah teali amelîyatı nafiasının hatima ermesi iftiharımız oldukta şimdi bir taksidine verilecek bir akçe mukabilinde bir senede on katı alınacaktır ve Memaliki Şahanenin eseri memuriyet takdirle bakıldıkça hayrette kalınacaktır. Çünkü bu istikraz mukavele şeriatî mutedile ve müfid ile varestedir. Bu gazetemizi mütalaa eden zevatça malumdur ki Devleti Aliye'ye arzı istikraz etmek için Avrupa'dan İstanbul'a pek çok büyük sermayederan gittiler ve meram ve maksatlarını Babialî'ye arzettiller. Padişah tekliflerin her birisinde bir türlü mahzur mütalaa buyurdıklarından kabul etmediler ve Hazineyi Şahanelerine verilecek faizi memleket içinde kalmak efkarı hakimesinden harici gitmediler. Şu istikrazın şöhreti, şaiyası sahiye nivazı muhatap oldukta Avrupa'da bulunan hayırı avan Saltanatı Seniyenin bir kıtada muhasalat ve muhabbeti saniyelerini isticlap (uyandırma, sebep olma) buyurdular. Zatı felahat (çiftçilik) semti malikler yerlerinin hükümdarını zaman ve istihlafi (birini kendi yerine geçirme) celil (büyük) elnevanları (çeşitli) içinde hadimi alagıran olduğunu sahihten bildirdiler. İstikrazın şeraitine gelince bunun miktarı itibarisi elli milyon lira olup tahvilatı terettübatı mütehakkike (doğruluğu meydana çıkan) ile tedavüle çıkarılacaktır ve imarat (demiryolu yapımı) ilerledikçe bunlara karşılık olmak üzere muamelatı tertibiye ve hesabıyesi dahi hüsnü süratle cereyan ettirilecektir. Yüzde beş faiz ve kırk beş ve elli sene-

de resulmalı tediye edilmek üzere yüzde yarım mahsup akçesi verilecektir. Fakat şurası var ki Saltanatı Seniye ilerde çıkarılacak tahvilat için başka sermayedarın zuhur edipte daha ehven ve iyi şartlar teklif ettikleri halde onu kabulde muhtar olmak üzere zatı Hazreti Padişah mukavelenameye bizzat bir bendi mahsuse ilave ettiler.

İşte bu bendi menafii devleti Aliyenin tamamen muhafazası için her zaman istikamet deveranından emniyet olunacak bir muhavvel kaim (değiştirme) olduğundan Hazreti Padişah'ları hazakat arar (ustalık) cihan arasına girdiğini gösterir bir delildir.

Bu vakte kadar hazineyi devletin akteylediği istikrazlar arasında acaba böyle faydalı bir istikraz var mıdır? Elbette yoktur, çünkü bu istikraz hazineye mülk ve millete menafii bahş olacak surette inikadı eşrafa hamiyeti mahsuseyi şahane ile tesir olmuştur. Bu istikraz tahvilatı inşa olunacak demiryolları ile işbu ikrazata karşılık gösterilmiş olan Osmanlı Devleti Umumi Varidatı ile karşılanacaktır. Mukavelenamenin bu maddesinde dahi istikraz miktar demiryollarına sarf olunduğunu aleme ilan ve haber ibraz olundukça istikraz taksitleri müessisleri tarafından teslim olunmayacağından mukavelenameye inşaatı atiyeyi güya temin için bir şart daha dercolumuştur. Nazarı ilam ile bakıldığı surette bu şerait takdiri mutenin ve mübarektir. Zira inayeti mesude tacıdarlarının mülk ve milletlerinin imar ve ihyasına hasretmiş olan Padişah Hazretleri bunların yapılacağından ızanı umumiyede zerre kadar şüphemiz yoktur. Bu dahi cümle tedbiti mühimmeyi şahanedendir. Devleti Aliye mağbut (gıpta edilmiş) aktarı cihan (dünyanın dört bir ucu) olan mamalık ve sinesinde mevcut serveti gayri müstesnası şimdi maksadına daha uygun kullanılmadığından kuvveyi nebatiyesi meşhur afak olan araziye, (temel yapı) mebnayesi halli durmakta ve bunca madden ve ormanlardan dahi istifade edilmemektedir. İşte yapılacak yolların tesiri ile her yerde ulaştırma yolları husule getirilerek ziraat ve ticaret çoğalacak ve yerlerin altında durmakta olan hesabe gelmez altın ve gümüşler tuğrayı garra (parlak) Hazreti Padişah ile tezin olarak iradeyi tedavüle çıkacak ve umuru ticariyenin daireyi muamelatı tevzi ederek varidatı resumiye kat kat artacaktır. Ve ormanların dahi işletilmesi sayesinde hazineye devleti bir irade-i Cedide sağlanacaktır.

Ve saltanatı Seniyenin itibarı maliyesi en birinci Avrupa devletlerinin seviyesine muvaffakiyette görünecektir. Velhasıl Padişah, adı geçen istikrazın nafiya işlerinde kullanılması dolayısıyla devleti aliyelerine vazifeyi mukaddeseyi hükümdaranelerinin büyük bir eserini göstermişlerdir.

Ahmet Mithat Efendi "Üss-ül İnkılap" 1294

(s. 367)

Makamı Nezareti celileyi Maliyeden Babialı'ye takdim olunan takrir suretidir.

Malum Aliyi Vekâletpenahları buyurduğu üzere idarei umuru maliyece ittihazı saltanatı seniyenin kararı kathiyesi iktizasından olan tedabiri islahiyeki birinci mukaddemesi Bankı Osmani'nin bazı esasatı cedide ve vazı üzerine tanzim ve teşkili kazıyesidir. Bunların icratı kathiyesinden muhak mamul olan semarat hazinenin hayrı husulü mücerret büyük sebeplerden intikal eden ve islahatı meşruhenin icrasına hasıl olunabilecek müşkilatın def ve izalesine mütevakıf olup bunun için istikrazı umumi akdi ile duyunu müte-ferrikeyi hazineyi duyunun muntazemeye tahvil ve tesviye olunmak mertebeyi vacıpta olduğu gibi işbu

istikrazattan dahi Bankı Osmani tarafından hesabı cari suretinden hazineyi celileye ikraz olunacak meblağın temini tediyesi zımnında lüzumu miktarının kabil olacak derecede olması tetkik edilmiş bulunması dolayısıyla, istikrazı mezkurun şekline gelince en mercuh (rüşhanlı) suret hangisi olduğu ve taharriyesine (araştırma) girilmesi lazım gelecek meselelerin heyeti umumiyesi hakkında biltaraf tetkikat icra olundukta faydayı matlubeyi cami görülmeyen (içermeyen) çeşitli durumları topyekün bertaraf edilerek senevi %5 faizli eshamı umumiye tanzim suretine müracaat etmekle Hükümeti Seniyece karar verilmiştir.

Eshamı mezkurenin bugünkü günde bastı (yayılma) muvaffak sarrafiyenin cümlesinde tedavül eylemeyi ekseriya küçük sermayedarının elinde bulunması ve bilsuhule nakde tahvil ile bedelinin istihsali kabil olması sureti tercihde bulundurulmasını gerektiren sebeplerdendir.

Bunun muhassehatından (güzel işler) biri de tahvilatı Devleti Aliyenin tenevvününü (çeşitli olma) intaç etmek mahzurundan kurtarmış olmasıdır. Bir veçhesile esasen kararlaştırılan istikrazın sureti akti ve icrasına gelince ihtiyacat ve ıkanın kamilen define medar olabilmek ve hüsnü surette sarf ve istimal olunmak şartına bağlı olarak 40 milyon mecidiye altın kıymeti itibariyesinde eshamı umumiye tanzimine dair alafranga Ağustos'un 20. günü Bankı Osmani idaresi ile bir mukavelaname tanzim olunmuş ve icrayı ahkam hususunda iradeyi seniye Cenap Padişaha müteallik şerefsedid buyurulmuştur. Hükümeti Seniyenin intihabı kerdesi (tasarısı) olan suretin muhsinat (iyilik eden) meselesi tafsil (geniş açıklama) ve tasviden müsteni olduğundan bir veçhe meşrut üçüncü tertip olarak tanzimi lazım gelen eshamı umumiyenin emsal mesellu defteri kebire kayıt ve tesciline dair kaleme alınan ve bir sureti eshamı mezküreninden evvel ders edilmek lazım gelen nizamname layihasının iradeyi seniyesinin istihsal buyurulması için makama takdim...

26 Recep 1291 26 Ağustos 1290-187-1

Mecmuayı Ebuziya, 25 Cemazielahir 1329 Cüzi adet 101 (s. 735-36)

Kont İzak Kamondo

Memleketimizde meşkur elhamda bir büyük aileyi israiliye'nin yetişmiş evladından olan İzak Kamondo geçenlerde altmışıncı sal ömrünü ikmal etmeden Paris'te ölmüştür.

Kamondo ailesi hususunda cetleri olan Avramaçi ki büyük Kamondo'dur, Hasköyü musevileri içinde fikri temden ve terakki ile, yaşadığı asrın havası içtimaiyesini muhak idrak ve takdir ile temeyyüz etmiş idi. Bu zat her şeyden evvel Hasköy'de etfali milleti için bir mektep bina eyledi ki zamanında Avrupa'nın mahzarı tekamül olmuş mektebi iptidaisine gıpta edilecek bir hal mükemmeliyetinde idi.

Esikiliği, ananat müteveraneyi israiliye'yi teceddüdatı terakki ayata tercih ile muhafazarkârlıkta cuhalana sabit kadim olan hahamlar Kamondo'yu afaroz ettiler. Mektebi de o muameleye layık gördüler. Evladı yahudinin bu mektebi nevturza girmesini bu suretle menne muvaffak oldular.

Kamondo hahamların bu yaygarasına kulak vermemişse de mukaddema nevvanı yahudinin Kaveze tabir ettiklerini hatuzlarını ve sırtlarındaki fareceyi çıkarmağa sebep olmasından dolayı zaten akidesizlik ve feranın mukallidliği ile müthem bulunmuş idi. Hususen

o vaktin icabatı zaruriyesinden olarak mukaddema Avusturya tebasına girmiş olmaklığı millet işine karışmak hakkında sukutunu icap etmekle Babiali, bilzarure Kamondo'yu riyasetinde bulunduğu meclisi cismaniyeden infikâke davet eylemiştir. Avramaçi Kamondo bunun üzerine İstanbul'u terk ile Avrupa'ya çekilmiştir. Fakat Galata'da mühim bir müesseseyi maliyesi bulunduğu cihetle iktiza ettikçe şeraiti müebbetle hazineyi maliyeye ikrazatta bulunmuştur. Bu sayede Kamondo Bankası bir vakitler pek büyük bir şöhret ve ehemniyet peyda eylemiş ve iki taraf dahi yek diğerinden müstefit olmuştur.

Halen Kamondo Bankası tatili muamele ederek Galata ve Beyoğlu'nda bulunan ve 600 bin lira kıymetinde tahmin emlakinin umuru icarı ile iştiğal etmektedir.

Bu defa vefat eden İzak Kamondo ise zikrolunan büyük Kamondo'nun halefidir. Bu zat Paris ve Felemenk bankaları hayatı idaresi azınlığını haiz ve daha pek çok müesseseyi sarrafiye ile alakadar idi.

Pek büyük bir zevki selim ile haizi münasebet olduğu edebiyatta, musikide, sanayiye bediiyede behra ve iktidarı ile temayüz etmiş hatta bu temeyyüzü sayesinde lejyon dönnör nişanı payesini ihraza kesbi liyakat etmişti.

İzak Kamondo müddeti hayatında sanayii bediiyeyi irtibat ve taalluk eden kâffeyi teşebbüsâtı, her vesile düştükçe ya doğrudan doğruya ya da bilvasıta teşvik ve terkipten geri kalmamıştır. Opera tiyatrosunun en büyük hissedarlarından biri de Kont Kamondo idi.

Pek de haizi ehemniye olmayan bir hayli medevatı edebiyesinden başka Kulvan unvanlı faciayı müzikeye yazmış ve sair asarına nisbetle fevkalade takdir görülen bu eser tiyatrolarda defaten mevkii temaşaya konulmuştur.

Kont Kamondo'nun maruf ve meşhur bir mesnûat bediye koleksiyonu vardır. Sanayii bediye müteallik her türlü asarın kıymet ve ehemniyetini takdirde büyük bir eseri feraset gösteren bu zat koleksiyonunu 18. asrın elvahı bediyesi, nadide heykellerini, Japon kabartmalarını cem ile raşin avar bir hali kemale iysal eylemiştir.

Kolleksiyonunun en mergup ve kıymettar parçası Falkone imzalı levhadır. Bu levhayı 1900 sergisinde bir Amerikalı bir milyon Frank mukabilinde iştirâ etmek istemişse de Mösyö Kamondo Louvre müzesine tediye edilmek üzere levhayı iki milyon Frank'tan aşağı satmayacağını sureti kafiye ifade etmiştir.

İzak Kamondo'nun, Şanzelize'de malik olduğu konağın bedayı mimariyenin bir numunesi ve başlı başına kıymettar bir müze hükmündedir.

Rivayete göre bu asarı kıymettar vaziyetine mebnî verese tarafından Louvre müzesine teslim olunacaktır.

Kamondo'nun bu ihdası bir nevi ifayı duyundur. Çünkü fitreten haiz olduğu haseyi bediyyi kestiriyi Louvre'un hazineyi nefisini nedbih sayesinde hali tekâmüle izal etmiş, bu cihetle maddeyi haiz olduğu asarı bediyyeyi de mahalı layıkına terk eylemek istemiştir.

EK: VIII

*Tarihi Maliyemizde esham ve faizli kavaimi nakdiye - Abdurrahman Şeref.
Vakit 7 Teşrinisani 1921-1337 (s. 3 ve devamı)*

Tarihimizi mütalaa edenlerce bilindiği gibi, Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri devletimizin umuru maliyesi düzgün bir halde gitmeyip, dışardaki savaşların devam etmesi ve dahilde sık sık beklenmeyen kargaşalıklar çıkması sebebiyle fevkalade masraflara girilerek mevcut varidat güncel masraflara kifayet etmez ve devletçe yapılması lazım olan şeyler parasızlık dolayısıyla zaruri olarak terk ve ihmal olunur ve terakkiyata doğru atılacak adımlar geri kalırdı. Bu hep böyle devam etti. Eskilerden işittiğimiz "devlet toprakları sahipsizdir" sözü hükümünce öksüz gibi boynu bükülerek çaresiz kalan memlekete ait umuru nafia ve islahatı mühimmenin hukuku şahsiye misali bir şikayetçisi bir takip edeni olmadığından zamanın hükümeti bu çaresizliğinin inşallah gelecekte bir çaresine bakılır nekaratını tekrar ile işleri geçiştirirdi. Daima beklenen hazinenin sağlığı da görüldüğü yoktu.

Mesela vilayetlerden yol ve köprü inşaaı veya nehirlerin taşmalarını önleyici yapılar gibi memleketin mamuriyetine hizmet eden teklifler vukuu balsa ait olduğu nezaretin ehemniyeti lüzuması ile nazarı dikkate alınsa bile hazinenin (o andaki olanaksızlığından ötürü) şimdilik tehiri ve ilerde mevkii müzakereye tekrar vazı kararı ile gelen evrak meclisi vükelanın battal torbalarına tevdi kılınırdı. Uzaklara gitmeye ne hacet! Devri sabıkda Zühtü Paşa'nın bir hayli süren maarif nazırlığında maarif varidatından haftada on bin beş yüz kuruş ayrılması ile her sene altı yedi bin lira masraf edilerek İstanbul'da bir kagir mektep yaptırılmasında kendisine defalarca ihzar olunmuşken ihmali yüzünden bugün mektep için dünya kadar kira verildiği meydandadır.

Ama ulufeden eksik pay alanların ve almada gecikenlerin buna tahammül edemeyip ocaklı tayfanın gûzeşte (gecikmiş) ulufelerini istemek bahanesiyle kıyam eyledikleri ve ara sıra sarayı amirede ayak divanları kurulduğu ve bazen ödemeyi yapmayan sadrazam veya defterdar suçlu bulundukları işten el çektilerdikleri tarihlerde tesadüf ettiğimiz vakalardandır.

Masarifi varidata uydurmak prensibi bir açık hakikat olup bir çok ilgili bu hususta sarfı mesai etmiş ve hatta içlerinde Tarhuncu Ahmet Paşa gibi fedayı nefis edercesine ibraz cesaret eylemiş bulunmuşlarsa da muhitin tesirâtı müziresi olaya verilmesi gereken önemi daima akim bırakmış ve muvazeneyi maliyenin husulünün yolu bulunup da bozulmaz bir riizamı kuvveye bağlanamamıştır.

İslahatı maliye için tahrir ve takdim kılınıp ortaya atılan layihaları da tanzimi umuru maliye lüzumu acileden bahsettikten sonra "muvazenede görülen açığı kapatmak ve varidatı teksir veya masarifâtı tenkis ile veya her ikisinin de icrası ile kabil olup varidatın teksiri ve vergilerin tezyidine ve yeniden bazı varidat menbaları bulunmasına bağlıdır. Vergilerin tezyidi, mükelleflerin aciz düşmelerine sebep olur. Hele halen tahsilinde müşkilat çekilen ve bir kısmı bakayada kalan vergiler halkın ödeme gücünün üstünde iken bir de zam yapılsa herkesde bir kudretsizlik hasıl olur, şikayetin önü alınmaz. Masarifâtın tenkisi dahi defaten mümkün olacak şeylerden değildir. Daireyi hükümet tahsisatı hazireleri ile ancak tedviri umur edebiliyor. Mamafih ihtiyacı mübrem görülmedikçe fazla masraf olunmaması ve

kaideyi tasarrufa son derece riayet olunması hususâtının devaire tebliği ile refte tenkihat icrası lazım gelir." cümleleri lahiyaların kâffesinde hemen hemen aynı tabirat ile tekrar edilmektedir. Asıl meselenin ruhu olan yeni membaların bulunması veya başka surette tevazün husulü keyfiyetine (denkleştirme) gelince bu babda ileri sürülen mütalaat tedabiri kattiyye neviinden olmayarak zülfüyare dokunmamak şahsi gelir sahiplerini zarardide etmemek gibi ihtiyatlar gözetilip, Fransızların "Palyatif" dedikleri hakiki semeresi gayrikafi arayı basiteden ibaret kaldığı görülmektedir.

Mesela hazineyi maliye sıkılarak duyunatı ve bilhassa ulufe tediya (maaş ödenmesi) çoğaldıkta tevaifi askeriyenin isyanına meydan vermemek için ilk evvela hatıra gelen meskukatın ayarını tenzil ve yazılı değerini artırmak idi. Mahzuru iktisadiyesi aşikar olan bu usul dahi bir büyük ve bir küçük askeri isyana sebep olmuş idi. Akçenin maden değerinin küçültülmesi çok defa tekrar edip Kanuni Sultan Süleyman zamanında bir dirhem halis gümüşden üç akçe darp edilmiş iken gitgide bakır ilavesi ile altı yedi akçe darbına kadar varılmış ve halen metelik tabir ettiğimiz meskukatı mahsusede nihayet bulmuştur. Velhasıl siyaseti maliyede bir üslubu makul ve metine başvurma imkânı bulunmamıştı.

Adı geçen meskukatı mağşuşe 1244 (1829) senesinde ortaya çıkan Rusya seferini müteakip Rusyalıya verilecek tazminatı harbiyeye medar olmak üzere o vakit darphane nazırı bulunan meşhur Kazas Artin'in cümleyi tedabirinde olduğu bence kabul edilmek gerekir. Onluk metelikler tevhide meskukat karamamesinin ilanına kadar Mart 1297 (1882) yirmi paraya gider idi. On oniki paralık gümüş havi olan bir sikkenin hazinece yirmi paraya sarfından dolayı yüzde yüze kırıp temettü hasıl oluyor demek idi.

Sultan ikinci Mahmut Saltanatı süresince isyanların ardı arkası gelmediği cihetle fevkalade masrafların teksirine ve meskukatı mağşuşeyi birdenbire çoğaltmak revacını haleldar edeceği mütalaasına bağlı olarak zaruretleri karşılamak için başka çareler de arandı. Lütfi Efendi tarihinde çeşitli isyanlar tahat edildikten sonra "bunların bahası devletin başına çoğa oturmıştır. Bununla beraber yine o vaktin hüsnü idaresinden midir yoksa muktezasından mıdır her ne cihette ise o kadar isyan ve gaileler arasında hariçten istikraz edilmeyip kendi yağı ile devletin kavrulması doğrusu harika bir şeydir. Bu gavail ve isyanların zarar ve ziyânları nukudu hazine ve muaveneti ve hidameti maliye ile adire olunmuştur." diyor.

İlk hatıra gelen tedbir sim çıkartmak oldu ve azamisi beşyüz kuruş olmak üzere sekiz seneliğine olmak üzere dörtbin kese faizi ve otuzikibin kese maceleli esham tertip edildi. İşbu esham hakkında biraz malumat verelim. Bir kimse hazineyi maliyeye dörtbin kuruş yatırdığı halde sekizde biri olan beşyüz kuruşu her sene iki taksitte faiz olarak alır dörbin kuruşu sermayeye amortisman ve beş yüz kuruşa dahi faiz hesaplanırdı. Yani hazineyi maliye 12,5 faiz ile küçük mikyasda bir istikrazı dahili akteyliyordu. Esham alanlarına berat verildiği gibi istediği zaman ana parasını talep etmeğe istihkakı nizamileri olmadıktan başka vefatları vukuunda varislerine intikal etmeyip mahlul ve hazineye manda olurdu. Beş parası olan ihtiyar kadınlar ve hatta mücevheratını satıp bedelini ekleyerek esham almağa rağbet eyledikleri cihetle görülen revaca mebni sonraları muacelası dokuz seneliğine çıkarılmış yani senede beşyüz kuruş almak için resulamel olarak 4.500 kuruş yatırmak lazım gelmiş idi. Bu takdirde faiz senede yüzde 11 raddesine indirilmişti. Abdülmecit zamanında da eshamın kâr ve hazinece tecrit olunduğu cihetle bir kârın evlada kalmak ve onikişer seneliğine olmak üzere onyedibindörtüyüzdoksanyedi kese muaceleli bir nevi esham daha çıkarıl-

miş ve bunun bir miktarı satılarak kusuru hazinece tutularak yerine aşağıda zikredeceğimiz evrakı nakdiye küşad edilmiştir. İşbu son eshamın faizi senevisi sekiz buçuk raddesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Meskukatı mağşuşe darbı ve esham küşadı hazinenin acil ihtiyacını defetmeğe kâfi olmadı. Varidatın kifayetini sağlamak üzere 1256 (1841) tarihinde elli ve yüz ve ikiyüzelli ve beşyüz ve bin kuruşa kadar beş nevi olmak üzere onbin kese faiz ve seksenbin kese muaceleli kavaimi nakdiye tertip ve ihraç olundu. Bu kaimelere berat (breve) yaptırılmayıp Dersaadetteki nüfusa hasredilmiş hukuk makamında tedavül eylemek ve hazine ve maliye dairelerinde matlubatı miriyeye mahsuben kabul olunmak ve taksit vakitleri geldiğinde faizi tamamen hazineyi maliyeden hamillerine ita edinmek mukarrer idi ve hini ihracında esbabı mucibe olarak muamelatı umumiyenin teshili (kolaylaştırmak) maksadı ile tertip olduğu ilan kılınmıştı. Bilhesap faizi yüzde onikibuçuk eden miktarı iptidai tertipindeki gibi kalmayıp bilahare ilaveler görmüştür. Muamelatı umumiyenin teshili maksadına gelince o da göz boyayıcı mukaddemelerden ibaret idi.

Esham ile kavaimi nakdiye mukayese olduğu takdirde hazinece eshamın daha kârlı ve daha mazbut olduğu anlaşılır. Esham sahipleri herhalde deftere kaydolduğu cihetle zamanı geldiğinde maliye nezaretine müracaat ve kayıtlı taksitlerini tahsil ederler ve bu suret muamelat kaydiyece bir güne (hiç bir şekilde) teşvişata (anlaşmazlık) sebep olmazdı ve bir de her sene az çok mahlulâtı (geçersizliği) vaki bularak hazine ondan müstefit oluyordu. 1262 (1847) tarihinde mukataat fermağce ve eshamı mahluk faizleri senevi bin kese akçeye baliğ oluyordu.

Halbuki evrakı nakdiye faizleri hamiline tediye olunmak iktiza eylediği cihetle birçok perakende muamelelere ve envai müşkilatı kaydiyeye sebep olur ve taksit zamanı hazinenin darlığına tesadüf edip de tediye birkaç gün vuku bulsa rayicine tesir ile tedavüldeki kıymeti itibariyesi tenzile başlardı. Mesela beşyüz kuruşluk bir kaime tenzile uğrayıp kıymeti dörtyüzelliye, dörtyüze... ve daha aşağı inip dururdu. Esham hakkında böyle bir telaşa mahal olmayıp tehiri tediye vukuunda sahibi sızlansa bile nacan intizara mecbur olurdu.

Evrakı nakdiyenin meşhur olmuş aksaklıklarından ötürü deste deste ortadan kaldırılmağa teşebbüs olunmuş ve 1262 (1847) faizleri altı bin keseye tenzil edilmişti. Büsbütün kaldırılmaları esbabı dahi araştırılmakta idi. Meclisi Vala riyasetinin 20 Recep 1262 (1847) tarihli tezkeresinde deniliyor ki: "Evrakı nakdiyenin defaten kaldırılması meblağa muhtaçtır. Faizinin lağvı ile banka kâğıdı gibi tedavül etsin dense itibarının muhafazası zımında karşılık sermaye olarak nukudu külliye ve zammı lazımdır. Bu suretle ahvali hazireyi maliye müsait değildir. Şimdilik hatıra gelen tedbir hazine manda (kalan) olan esham ve mukataatı mahlule ahire verilemeyerek beher sene zarfında karşılığı itmam olunarak sonradan gerçekleşecek mahlulât ile sene be sene tedricen kavaimi nakdiye ifasıdır. Tezkereyi mezkurenin bir mahallinde dahi mukataat ve eshamı mahlule faizleri senevi bin kese akçeye vararak nukudiye faizleri altı bin keseye baliğ olduğu tasrih olunur. Bu tedbir dahi palyatif neviinden olduğu bir hesabı basit ile meydana çıkar. Miktarı hazin bin kese olan ve artması mahlulata bağlı olup dört sene zarfında 15.266'ya kadar ancak 345 kese artabilen bir sermaye ile senelik faizi 6000 kese olan diğer bir sermayeyi imha etmek acaba kaç senede mümkün olur? Hesabı ihtimali ile dahi müsbet bir netice elde edilemeyeceği aşikârdır. İşbu kavaimi nakdiyenin bilahire faizi ilga kılınmış ve Abdülaziz Hanın cülusundan sonra Fuat

Paşa sadaretinde karşılığı istikrazı harici ile tedarik edilerek tedavülden büsbütün kaldırılması mümkün olmuştur.

Fakat huylu huyundan vazgeçmez tabirince bir kaç sene sonra Bağdat şömendöferi inşaatı karşılığı olmak üzere eshamı cedide namı ile yüzde beş faizli on milyon liralık esham tekrar çıkarılmıştır. İşbu eshamı cedidenin kuponları bilcümle mal sandıklarında kabul ve bedelleri tediye olunurdu. Haydarpasha-İzmit demiryolu eshamı cedidenin mahsulüdür.

Abdurrahman Şeref

Cevdet Paşa – Maaruzat, Türk Tarih Encümeni Mecmuası N. 5-92 1 Mayıs 1926 (s. 170 ve devamı)

Ahvali Maliye

Öteden beri Devleti Aliye iradına göre masarif ettiği ve memurin dahi vaktiyle masalarını alıp ona uydururlardı. O zaman Alafrangahane ve salhane tecemmülatı yok idi. Sarayı Hümayunun idaresi ise pek mazbut bir halde idi. Şehzadeler kafes nişan muhacuriyet oldukları gibi kadınlar dahi bir tarafa çıkmazlardı. Estabili amire masrafi esanı hassanın yövmü galif masrafından ibaret idi ve ecnebi misafirler gelip de esbabı nakliyyeye ihtiyaç duyulsa vükale dairelerinden beşer onar donanmış at alınırdı. Bu türlü şeyler için hazineyi hassaya ait masraf yok idi.

Bu haller ise Devleti Aliyenin dahil olduğu mesleki medeniyete mugayir düşerek yar ve ayar nazarlarından çirkin görüldüğünden icabatı zamanıyye göre vükela ve rical ve kibar payton ve araba edindikleri gibi sarayı hümayunda da mükellef araba ve tecemmülatı saire bulunmak lüzumu halden göründü.

Daha sonraları vükela dairelerinde at bulumaz olup onlar da ayamı resmîyede istibali amire atlarına binmeğe mecbur olmuşlardır.

Bu mesellü inkılabat hep elcehat zamanının getirdiği ahvali tabiyedendi. Fakat sonraları iş hali tabiyesinden çıkıp israf ve sefahat pek ifrattırcasına varmış ve masarifi harbiye için bir kere istikraz olunduğu gibi istikraza alışıarak ondan sonra masrafi ruzmire için dahi istikraz edilir olmuştur.

Sultan Abdülmecit han hazretleri öteden beri istikrazdan sakınır ve muvazeneyi maliyyeyi pek ziyade gözetirdi. Lakin o dahi rüzgann önüne düşüp, gitmeğe mecbur olmuştur. 1271 senesi Şevvalinin dördüncü günü icra olunan rekabı hümayun resmi alisinde vükelaya hitaben irad buyurduğu birçok kemalatı hükmü ayat arasında: "İstikraz olunmamak için çok çalıştım. Lakin ahval bizi istikraza mecbur etti. Bunun tediyesi varidatın artması ile olur. Bu dahi imanı mülk ile yani her devlette olduğu gibi kumpanyalar teşkil ederek Demiryolları yapmakla olur. Artık kumpanyalara da muvaffakat etmeliyiz. Fabrikalar da yapmalı. Fakat varidat arttı diye masarifi de artırmamalı. Böyle bir semere hasil olmaz, yine bataklık yoludur. Beşiktaş sarayı da pek tekalifli oldu. Daha sadece olabildi." buyurduklarında Fethi Paşa ve Kaptanı Derya Halil Paşa: "Efendimize göre bir şey değil" demeleri üzerine: "Yok, yok ziyade olduğuna benim de kalbim şahadet etti." buyurmuştu. Doğrusu bu babda pek çok gayret ve himmet eylemişti. Lakin elcahatı zamanıyyeye karşı duramamıştır.

Şöyleki, belada işar olunduğu üzere Abbas Paşa valiliğinde Mısır'dan Dersaadete pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar hicret eylediler. Gali bahalar ile konaklar yalılar aldılar. Alafranga tecemmülât ile tezyin ve tefriş ettiler. Ebavatı safahatı açtılar. Vükela ve kibar İstanbul bu Mısır döküntüleri ile aşık atmağa ve vükela haremeleri de Mehmet Ali Paşa kerimesi Zeynep hanımı taklit ile israf ve sefahate kalkıştılar. Bu cihetle Ali Paşa'nın dairesi masarifi ayda üç dört bin altına vardı, ve oğlu Ali nam çarebru delikanlusunun masarifi efendiden bir adamın hanesini kibarına surette idare edebilirdi.

Sultan efendiler ise behemahal ve muhakkak vükela haremlelerinden üstün olmak üzere hesapsız masraf etmeğe başlayıp artık maaşları idare etmez olduğundan divana başvurdular. Az evvel saray içinde kapanmış mazbut bir hayat süren kadın efendiler de zamanın şartları icabınca arabalar ile gezmeğe başladılar ve tabiatile diğerlerinden üstün olmak üzere israf ve sefahate daldılar ve onlar da borçlu oldular ve harcama masraflarına vasıta olan kahveci ve baltacılar pek acaip suistimalata koyuldular. Mesela bir tacirden bin kuruşluk mal alırlar ise ellibin kuruş da nakit alıp yüzellibine senet verirlerdi. Bu cihetlerle sarayı hümayunun üç sene zarfında üç milyon kese akçe borcu zuhur etti. Bu da kâfi olmayıp sultanların ve kadın efendilerin mücevherleri Beyoğlu sarraflarının ellerinde rehin kaldı. Elhasıl Mısır döküntüleri İstanbul ahalisinin ahlakını bozmakla devlet ve millete büyük zararlar dokundu.

Kaldı ki Kırım muhaberesinde Fransız, İngiliz, Sardunya askeri İstanbul'a geldiklerinde altınları su gibi aktıdılar, İstanbul esnafı bu yüzden büyük kârlar ettiler. O esnada vuku bulan saraylıların da katıldığı alış veriş dolayısıyla Çarşı esnafı ve bilhassa kuyumcular fevkalade istifade ederek onlar da kibarane yaşamaya alıştılar ve Boğaziçinde yalılar tutmaya kalkıştılar. O zaman Kadıköyü ve adalar henüz mamur olmamıştı. Kı-zıltoprağın adı bile yoktu. Devamlı ikamet için İstanbul ve Beyoğlu, sayfiye için Boğaziçi münhasırdı. Boğaziçinde kullanılacak köşe bucak kalmadı. Büyükdere dört odalı bir kira evi bulmak büyük saadete nail olmak gibi bir memnuniyet sayılıyordu. Şeyhülislam Sadettin Efendi aylığı kırkbin kuruşa olmak üzere Baltalimanı'nda bir yalı kiralamıştı ki, o yalı Mısırlı Halim Paşa uhdesindedir. Tebriki nakil için Sadettin Efendi'ye bir ihtiyar adam geldi. Ben bu yalının filan tarihte kırkbin kuruşa satıldığını bilirim demekle huzura hayret geldi. Akaratın kıymeti ve kirası bu suretle terakki etmekte olduğu esnaf ve rençberena göre para kazanmak akın olduğu zaman balık tutmak gibi bir şey. Gariptir ki Kırım Muharebesinden evvel İstanbul ve civarında pek çok hırsızlıklar vardı. Zuhuru muharebeden sonra hırsızların adı battı. Anlaşıldı ki memlekette hırsızlığın teksiri parasızlıktan imiş!

Muharebeden evvel tütünün fevkalade alası altmış kuruşa alınır. Esnayi muharebeden birdenbire üçyüze çıktı. Ondan sonra da aşağı inmedi. Zira Yenice tütününden frenkler de tat aldı. Paris'te bile Yenice tütünü satan dükkanlar açıldı.

O zaman Boğaziçi cennetten bir numune idi. Hele mehtap geceleri denizi yüzü se-yirci kayıkları ile resmi alınacak bir şekil ve mahiyette idi. Malum en güzel mehtabı olan Bebek koyu ile Büyükdere koyudur. Nas gümüş denizi temaşa için kimi Büyükdere'ye giderler ve kimi Bebek sahillerinde uzanırlar. Gümüş deniz mazmunları şairlere sermaye oldu. Buna dair güzel şiirler söylerlerdi.

Madem ki her şeyin doğrusunu söylemek iltizam olundu, artık kendimi de olduğu gibice arz etmeliyim. Kullanı daima Babialice lahiya ve mazbata ve saire kaleme almakla

meşgul olduğum halde fazla kalan vaktimi de telifi kitap ve risale ile geçirirdim. Bununla beraber İstanbul'da böyle zevk ve sefa ile ediyorken yan minder yerine kanape ve sandalye koymaya alıştık. Nakil sırasında bu kanape ve sandalyeler kırılıp tamire muhtaç olmakla masrafımız arttı. Alafranga sofrası takımları edindik. Lakin Ramazan iftarlarında eski sofrası takımlarını da terk edemedik. Bu gibi şeyler de masrafımızı artırmış olduğu halde aylıklar çok az olunca halk ne yapacağını şaşırdı. Bunlar herkese işte hayret verdi.

Memurin ay başlarında müstahak oldukları maaşları isterler. Sultanlar ve kadınlar paranın nereden geldiğini bilmeyip ve bilmek de istemeyip hemen para diye taraf taraf saltanatı izaç ettiler. Sarraf, tüccar ve esnaf dahi para için devleti tazyik ederler. Hazineye para yok, vükela aciz İstanbul büyük bir buhran içinde idi.

Şimdi kabahat kimde. Kabahati kimse üzerine almak istemez. Herkes birbiri üzerine atar. Vükela der ki sultanların ve kadınların masarifine tahammül gelmez. Evvelki gibi kadınlar saraydan çıkmasın, sarayın masrafı eski haline kavuşturulsun. Vükelaya muhalif olanlar der ki Ali Paşa haddini aşmış taşmış olan dairesi masrafını kesemez. Fuat Paşa familyası madamlara takliden ayda bir moda çıkarıp bunca elhal arzı nisvan islamın ahlakını bozmakta iken Fuat Paşa onları zaptedemez. Şu haldе onların saray idaresine ve Hünkârın helali olan kadınlara ne demeye hakları vardır. Vükela kendileri selah yoluna girsin ve dairelerini islah etsinler de sonra sairlerine nasihat eylesinler.

Bu tür münakaşalar devam ededursun para işi dayanıp kaldı. Muamelata büyük hal geldi. Hazineyi Hassa'nın duyunundan dolayı eskiden esham yani kavaimi iradiye tertip olunup hatta dörtte biri çıkarılmıştı. Lakin bakiyesi çıkarılmadı. Zira buna maliye hazinesi zaman olduğu cihetle bu suret hazineyi hassa duyunun hazineyi maliyeye devir ve nakli demek olup halbuki hazineyi hassa masarifatının önü açık ve gayri mahdud olmakla devletin itibarı maliyesi bütün bütün mahvolma mertebesine geldi ve yetmişdört senesinde (1859) yüzlük altın yüzaltmış kuruşa çıktı. O esnada Sarayı Hümayun için tüccar ve sarrafdan istikraz olunan bir miktar akçenin yaptığım tetkike göre faizin yüzde kırkbeş reddesinde olduğu anlaşıldı.

Bu önemli olay üzerine umuru maliyeyi müzakere ve masarifi tadil için havas ve vükeladan mürekkep ve akdolunan encümende bir komisyon teşkil ile bunun çaresine bakılması gereğine dair bir lahiha kaleme alınıp hutebeyi Atiyyeye takdim kılındı.

Bundan Zatı Şahanenin canı sıkılıp hatta Ramazan bayramında çatık çehre ile tahta oturdu ve tebrikleri kabul etti. Ve encümen müzarekesinde Kıbrıslı Mehmet Paşa ziyade söylenip "Böyle ufak tefek şeylerle olmaz, bütün embiyeyi hassanın tadili ve sarayı humayun masarifatının tenkili için layiha yazılmalıdır." gibi sözler söylemiş olmakla layihayı mezkure bir mertebe teşdit edilmiştir. "Burası zatı şahaneyi hedef tuttuğunda Kıbrıslıya muğber hınzırı nefi etmeli" demiş olduğu söylenir.

Bu sırada Kaptanı Derya Mehmet Ali Paşa layihayı ancak diğerlerine uydurmak için mühürlemiş olduğunu tarafı şahaneye ilga ile Ali Paşa takımını nazarı şahaneden düşürmek istemişse de muvaffak olamadı.

Bu arada İngiliz ve Rusya ve Avusturya sefaretlerine imzasız ve konusu aynı olan birer layiha verilmiş ve bunların içerisi özet olarak: "Abdülmecit'in gidişi uygunsuz, bütün ulema ve halk ayaklanıp Hünkârı müdehalatı ecnebiyeden kurtarmak için sefarethaneleri

basacaklar!" diye ifade olunmuştu. Bu layihalar Babialı'ye celb ile akdi meclis olundu ve güya halk ayaklanıp "Abdülaziz'i tahta çıkaracaklar imiş!" gibi rivayetler iştirilirdi. Bu makule bu sözleri çıkaranlardan çok kimselerin rahatı bozuldu.

İşte bu sırada tarafı Padişah'tan daralsaade ağası Münire Sultan'a izam ile "Akıllarını başlarına toplansınlar. Artık aşırıp taşırdılar. Onları tekdir şöyle dursun, adeta dövdürürüm." diye haber gönderilmiş. Binaenaleyh esnaftan alınmış olan yirmi bin keselik eşya geri verilmişti.

1270 senesi (1860) Muharrem'inin yedisinde Refia Sultan kethüdası Eşref Efendi azil ve hanesinde hapis olundu ve hesabı görölmek üzere kapısına karakol konuldu.

On gün sonra zatı Şahane Babialilerine teşrif buyurdu. Muhabbeti şahane ve tavnı nerimane ile attan inip ve kimseye iltifat eylemeyerek merdivenden çıkıp daireyi hümayunlarına girdi. Vükela duçarı dehşet olarak birer birer merdivenden çıkıp Meclisi Tanzimat odasına girdiler.

Zatı Şahane ilk olarak Ali Paşa'yı huzru hümayunlarına celbederek bir hayli musahabetten sonra Serasker Rıza Paşa ve Kaptanı Derya Mehmet Ali Paşa içeri girdiklerinde zatı şahane Refia Sultan'ın (Mehmet Ali Paşa'nın gelini) altmışbin kese düyunundan bahisle Mehmet Ali Paşa bundan haberi olmadığını yemin ile temin edecek oldukça Zatı Şahane gazaba gelip: "Senin yeminlerine de inanılmaz mukaddema softaları ayaklandıran sen değil miydin?" diyerek pek çok acı sözler söyledi. "Hain herif, sen din ve devletine ve padişaha hainsin. Mukaddema seni nef eden yalnız Reşit paşa değil idi, ben bu babda mutabık idim." dedi. Sonra Ali Paşa'ya hitaben: "Sen nasıl sadrazam olacaksın. Böyle şeylere bakmıyorsun. Mühürü alırlar da adamı kovuverirler. Mesuliyet altındasın." diye buyurdu.

Bizler kapının haricinde bu ateşli sözleri istimağ ile lerzan olmakta idik. Bu sırada sair damat paşalar gelmekle Zatı Şahane "Sultanlar gece mehtaplarda gezermiş. Benim gece mehtapta gezer kızım yoktur. Onları da reddedeceğim. Bu heriflerin hareketi artık namusuma dokunur oldu" diyerek damat paşaları ve bilhassa Ali Galip Paşayı tekdir ve tezehir buyurdu. Sonra meclis odasına teşrif ile vükelayı ve memurini celbettirdi. Ve tasarrufata riayet olunması lüzumuna dair bir kıtha hattı hümayun okuduktan sonra çıkıp bir tarafa nighah etmeyerek sarayı hümayunlarına avdet buyurdu.

Bir gün sonra hep damat paşalar memuriyetlerinden azil olundu ve Mehmet Ali Paşa yerine Meclisi Tanzimat reisi Kıbrıslı Mehmet Paşa Kaptanı Derya ve onun yerine Rüştü Paşa Meclisi Tanzimat reisi ve Ali Galip Paşa yerine Meclisi Tanzimat azasından (sonradan sadrazam olan) Mahmut Nedim Paşa Ticaret Nazırı oldu.

İki gün sonra bilcümle selatin kethüdaaları azil ile yerlerine kıdemayı ricalden birer zat tayin edildi. Sarayı Hümayun kadınları arabaya binmemek için serasker Rıza Paşa'nın sarayı hümayunundaki arabaları zincir ile birbirine rapt eylemiş olduğu bu esnada iştirildi.

Birkaç ay sonra Mahmut Nedim Paşa azil ile Meclisi Tanzimat azasından eski sadrazam Ethem Paşa Ticaret Nazırı oldu.

Tasarruf ve idare yolunda vükela çüziyat ile meşgul olup Hünkâr'ın bir veçhe bala o mertebe şiddet göstereceğini ve damadını feda edecek kadar ileri gideceğini ummazlardı.

Zatı Şahane o derece ileri gitmekle her mesuliyeti vükelanın üzerine attı. Satancı siyasette sanki bir nebil attı ve vükelayı hayrete duçar eti. Zira vükelaya göre o mertebe ileri gitmek müşkil olup geri durmak dahi mesuliyet altında ezilmek idi.

Halbuki Saltanatı Seniyenin böyle tasarruf yoluna girmesi Avrupaca hüsnü tesiri mucip olarak Avrupa'da bulunan Fuat Paşa beş milyon lira istikraza muvaffak oldu. Bu haber telgraf ile vurut ve inbisat azimi mucip olarak biz de yavaş yavaş gevşemeye başladık.

Mamafih havası vükela encümünde tasarruf ve idare için çifte kayıklara binmek ve Babıali'deki ağalar ve kavaslar için de tenkihat icra etmek gibi hasis şeylerle iştigal olunduğu sıralarda Zatı Şahane Topkapı Sarayı Hümayununa bilteşrif Sadrazam celb ile: "Beş çifteler bir müddetten beri zaabı saltanat ve devlet hükümüne girmiş, hem siz de zahmet çekmeyiniz. Beş çifteler terk olunmasın. Hem bizi bu hale koyan beş çifteler değildir. Başka şeylere bakmalı. Beyhude yere maaş verip adam kullanmamalı ve meclisleri tenkih etmek gibi şeylere bakmalı" diye buyurmuş.

Bu arada bir kuyruklu yıldız doğmuş olduğundan ahkâmı hucumiye meraklıları anın ahkâmını istihraç ile meşgul oldular ve vükela dahi tenkihat ile meşgul idiler.

Meclisi Aliyi Tanzimatta fazla aza olmadığından bu tenkihatın (işten çıkarma) bize tesiri olmadı. Fakat Dede Paşa ihtiyar ve ameli zamanda olduğundan bu zatın Meclisi Tanzimatta rey vermeye muktedir olmadığından tam maaşla meclisten ihraç olundu. Meclisi Nafia bütün bütün ilga ve Meclisi Maliyece tenkihat icra kılındı.

Meclisi Valada dahi fazla görülen aza ihraç olunup çıkanlara birer miktar maazuliyet maaşı verildi. Meclisi Vala tenkihatının müzakeresine leddi alabeter Rüştü Paşa ihraç olunacaklara bir diyecek kalmamak üzere Şehülislam Efendizade Sadık Molla'nın ihracını telif edip pederi dahi bir şey diyemediğinden iptida Sadık Molla ihraç ile ondan sonra diğerleri defteri mağzuline kayıt olunmuştur. Sadık Molla gayet mazup ve cerielisan olduğundan alelumum vükelayı ve bilhassa Rüştü Paşa'yı kadh ve zem ile meşgul oldu. Hele Rüştü hakkında söylemediği söz ve etmediği mazubelik kalmadı. Sair maazulin dahi vükelanın zem ve kadhile meşgul oldular. Gerek Meclisi Vala gerek meclisi maliye tenkihatında Ali Paşa'ya talluk ve nisbeti olanlardan hiçbirini çıkarılmamış olması nase serşateyi kıyal ve kaal olarak islahat uğruna Padişah kendi damatlarını feda etti, vükela ise dalkavuklarından geçemediler diye söylendiler. Ve bu sözlerini Padişaha kadar isal eylediler.

Meclisi Vala azalığından ihraç olunmuş olanlardan biri de meşhur Recai Efendi olup, ihraç olunduğu günün akşamı ziyadece rakı içerek sarhoş olduğu halde Ali Paşa'nın yalisına girip kuyruklu yıldız dahi gözüne ilişmiş olduğu halde Ali Paşa'nın yanına girip hal ile ağzına geleni söylemiş ve vezir efendinin ipkası size taalluk olduğu için oldu, vükelanın ipkası şunun için ve filanın ipkası bunun için oldu, benden de istersiniz. Hey Allah'tan korkmazlar. Seni şu kuyruklu yıldızın gazabına havale ettim diyerek çıkıp gitmiştir.

Elhasıl binelanam vükela tasahip ve garazkârlık ile müttehim olarak her tarafta zem olunmağa başlandığından kendilerine durgunluk geldi. Onun üzerine Zatı Şahane de hemşiresi Adile Sultanın ricasına dayanamayıp Mehmet Ali Paşa'yı yine kaptanlığa iade buyurdu. Ve çok geçmeyip hali sabıkaya rucu olundu. Bu babda Fuat Paşa'nın ettiği istikraz da ebadî teselliyet idi. Bu istikrazda ise kaimenin kaldırılması meşrut olduğu cihetle paranın

hazineyi hassanın işine yaramayacağı ortaya çıkması üzerine bu istikraz işi Sarayı Hümayuna mucibi menfaat bir şey değildir.

O esnada Serasker Rıza Paşa pek ziyade nafizelkelam olup sarayı Hümayun işlerine müdahale etmekte idi. Zatı Şahanenin Serfıraz hanım dairesine teşrif buyuracağını kızlar ağası Tahsin Ağa haber verdikte Serfıraz hanım "Hünkâr Rıza Paşa'dan ruhsat tezkeresi almış mı?" demiş. Bu söz üçünün arasında münhasır olduğu halde (Gel sır cevazalasının şah) fevhvasınca şuu buldu. Müteakiben Tahsin Ağa azl ile Hayrullah Ağa Kızlar Ağası oldu.

1275 (1860) Şabanında Enbiyeyi Hassa ameleşi sarayı Humayunu ihata ederek para için çağrışmak gibi bir çirkin şey vuku buldu. Bunun üzerine Zatı Şahane Enbiyeyi Hasayı tatil ile mahsusatı olan dört bin keseyi enbiye duyununun tasfiyesi havale ettirdi.

Bu sene birçok Çerkez ve Nugayı muhacirleri diyarı Rusya'dan Memaliki Mahrusaya gelip onların da masarifi iskanları ile dahi müzayakayı maliye bir mertebe daha arttı.

Serasker Rıza Paşa Kıbrıs'ının aleyhine işlemekte olduğu halde Cemazielel-vel'in yirmiyedinci Perşembe günü Zatı Şahane Kıbrıslı ile Fuat Paşa'yı huzuruna celb ile Rusya İmparatorluğuna gönderilecek nişan ile hediyeleri temaşa ettirmiştir. Ve iptida huzura Kıbrıslı girip gümrüğe dair bahis açıldıkta, Kıbrıslı: "Merhume Valde Sultan bundan dahi irtikap etmiş" demesiyle Hünkâr münfaal ve müteessir olup hemen Fuat Paşa'yı davet ettirmiş Fuat Paşa huzura girdikde Hünkâr'ı bozuk düzen görmüş. Onlar gittikten sonra Hünkâr haremi humayuna girip: "Bu herif ölmüş olan valdemden ne istiyor. Onu irtikap ile itham ediyor" diye buyurmuş ve ferdesi cuma günü mühürü humayunu ondan aldirmiş ve ferdası cumartesi günü Meclisi Tanzimat reisi Rüştü Paşa'yı makamı sadarete getirmiştir. Ve münhal olan Meclisi Tanzimat Riaseti Sadrı Sabık Ali Paşa'ya tevcih buyurulmuştur. Kıbrıs'ının bu defaki sadareti altmışaltı gün olup bu hesabı elcema (pek deli) terkibine müsavı olması garip itikattandır.

HAYDAR KAZGAN

1921'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi (İÜ) İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Öğrenimini ABD'deki Chicago Üniversitesi'nde sürdürdü. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Temel Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görevli olduğu dönemde, tezlerini İÜ İktisat Fakültesi'nde vererek Doçent (1960) ve daha sonra Profesör (1967) oldu.

Araştırmalarını başlangıçta daha çok Türkiye'nin para, kredi, yerli ve yabancı sermayeli yatırım, istihdam, turizm politikaları ve sorunları üzerinde yoğunlaştırdı. Çeşitli dergi ve gazetelere Türkçe, İngilizce ve Fransızca makaleler de yazan Kazgan, Osmanlı'nın son 150 yılına ilişkin iktisadi ve mali tarihine yönelik çalışmalarını genellikle kitaplaştırmadan önce, diziler halinde yayımladı; "Galata Bankerleri", "Osmanlı Sanayisi" ve "Osmanlıdan Cumhuriyete Şirketleşme" adlı incelemeleri onun bu tür çalışmalarındandır.

İTÜ İşletme Fakültesi'nde İşletme Yönetimi öğretim üyesi olarak görev yapan Kazgan'ın başlıca yapıtları: Türkiye'de Maliye Politikası (Gülten Kazgan'la birlikte; 1962), Maden İşletme Ekonomisi (1965), Turizm İşletmeciliği (1968), İşletme ve Yönetim Dersleri (1974), Osmanlıdan Cumhuriyete Şirketleşme (1980), Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali (1995), Osmanlıdan Cumhuriyet'e Türk Finans Tarihi (1999).

Finans Tarihinin gerçeklerini öğrenmeden Genel İktisat Tarihini anlamak, Genel İktisat tarihini bilmeden de genel tarihi kavramak mümkün değildir. Bunun nedeni Batı Kapitalizminin tarihinde özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana olan Uluslararası ilişkileri, savaşları, siyasal ve ekonomik gidişatı, finans konularını gündeme getirmeden doğru biçimde değerlendirmenin mümkün olamamasıdır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun son seksen -yüz yılı buna iyi bir örnektir.

Finans esas itibarıyla paranın toplanması ve tahsisi için gerekli kurumların varlığına dayanır. Bu kurumların en önemlileri Banka, Borsa ve Sigorta'dır. Bunların iyi işlemesi o ülkedeki güvenlik ortamından, adalet sistemine, ulaşım olanaklarından, iletişim düzeyine kadar uzanan bir büyük mekanizmanın iyi işlemesine bağlıdır. Rönesans'tan bu yana Batı ülkeleri borç para vermek isteyenlerle, borç para almak isteyenlerin en rahat bir şekilde bir araya gelebilecekleri ortamı yaratmak için, bugün de devam eden, bir yarış içinde olmuşlardır. Batı'da ilk ticari bankanın 14. asırda, (Medici Bankası; 1397), ilk merkez bankasının 17. asırda (Sveriges Riksbank; 1668) kurulmuş olduğunu düşünürsek, Osmanlı Devleti'nin bu konuda ne kadar geç kalmış olduğunu daha iyi anlarız.

ORION YAYINEVİ

Büklüm Sok. No: 19/2
06650 Kavaklıdere - ANKARA
Tel: +90 312 418 54 74
Faks: +90 312 418 78 76

ISBN 975-6043-01-6

9 799756 043010